

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT TO‘QIMACHILIK VA ENGIL SANOAT INSTITUTI

MUHAMMADJONOVA La’lixon Ashuralievna
ORTIQOVA Dilbar Ortiqovna
MASHARIPOVA Gularam Kamilovna
AGZAMXODJAEVA SHaxnoza Saidmatlabovna

PROFESSIONAL ETIKA VA ETIKET

TOSHKENT – 2017

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT TO‘QIMACHILIK VA ENGIL SANOAT INSTITUTI

MUHAMMADJONOVA La’lixon Ashuralievna
ORTIQOVA Dilbar Ortiqovna
MASHARIPOVA Gularam Kamilovna
AGZAMXODJAEVA SHaxnoza Saidmatlabovna

PROFESSIONAL ETIKA VA ETIKET

Toshkent to‘qimachiligi va engil sanoati instituti
56610600 – Xizmat ko‘rsatish texnikasi va texnologiyasi (engil sanoat),
xizmat ko‘rsatish texnikasi va texnologiyasi (paxta sanoati), xizmat
ko‘rsatish texnikasi va texnologiyasi (to‘qimachilik sanoati)
mutaxassisligi talabalari uchun darslik

TOSHKENT – 2017

MUNDARIJA:

Kirish.....	7
1-mavzu. “Professional etika va etiket” faniga kirish. “Professional etika va etiket” fanining predmeti va maqsadi.....	10
2-mavzu. Etiket va kasbiy etiketning vujudga kelishi va rivojlanish bosqichlari.....	15
3-mavzu. Kasbiy etikaning kategoriyalari.....	23
4-mavzu. Muomala madaniyati, tanishish, tanishtirish qoidalari.....	32
5-mavzu. Kiyinish madaniyati.....	54
6-mavzu. Biznesmen etiketi.....	79
7-mavzu. Xizmat ko‘rsatish sohasida mutaxassis – rahbar xodimlarning muomala qilish etiketi qoidalari.....	90
8-mavzu. Diplomatik va xalqaro etiket.....	102
9-mavzu. Sayohat etiketi. Turizm.....	121
10-mavzu. Oila va turmush etiketi.....	134
11-mavzu. Marosimlar, mehmon va mezbon etiketi.....	163
Testlar.....	206
Glossariy.....	240
Tarqatma materiallar.....	272
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.....	287

ОГЛАВЛЕНИЕ

Введение	7
Тема 1. Введение в предмет “Профессиональная этика и этикет”. Предмет цели и задачи “Профессиональная этика и этикет”.....	10
Тема 2. Возникновение и основные этапы развития этикета и профессионального этикета.....	15
Тема 3. Категории профессионального этикета.....	23
Тема 4. Культура общения, знакомства, правила представления.....	32
Тема 5. Культура одежды.....	54
Тема 6. Этика бизнесмена.....	79
Тема 7. Этикет руководителя.....	90
Тема 8. Дипломатический и международный этикет.....	102
Тема 9. Этикет туризма.....	121
Тема 10. Этикет семейной жизни.....	134
Тема 11. Правила поведения в гостях. Этикет обычаев.....	163
Тесты	206
Глоссарий	240
Раздаточные материалы	272
Использованные литературы	287

TABLE OF CONTENTS

Introduction	7
Theme 1. Introduction in a subject “the Professional etiquette and etiquette”. A purpose and problem subject “the Professional etiquette and etiquette”.....	10
Theme 2. Occurrence and the basic early developments of etiquette and professional etiquette.....	15
Theme 3. Categories of professional etiquette.....	23
Theme 4. Culture of dialogue, acquaintance, a representation rule.....	32
Theme 5. Culture of clothes.....	54
Theme 6. Etiquette kinds. Ethics of the businessman.....	79
Theme 7. Etiquette of the head.....	90
Theme 8. Diplomatic and international etiquette.....	102
Theme 9. Tourism etiquette.....	121
Theme 10. Home life etiquette.....	134
Theme 11. Behaviour rules on a visit. Etiquette of customs.....	163
Tests.....	206
Glossary.....	240
Distributing materials.....	272
The used literatures.....	287

ANNOTATSIYA

Har bir kasb egasi birinchi navbatda o'zi yashayotgan jamiyat a'zosi va davlat fuqarosi hisoblanadi. Shu sababli ham u kasbiy etiket qoidalaridan tashqari umumfuqarolik etiket qoidalarini bilishlari shart. Biz talabalarning umumfuqarolik etiket qoidalarini mustaqil o'zlashtirib oladi degan umiddamiz. Shu sababli ushbu fanda faqat kasbiy etika va etiket bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqiladi. "Professional etika va etiket" darsligida ushbu fanning predmeti, maqsadi, etiket va kasbiy etiketning vujudga kelishi va rivojlanish bosqichlari, kasbiy etikaning kategoriyalari va xossalari, muomala madaniyati, tanishish, tanishtirish qoidalari, kiyinish madaniyati va qoidalari, kiyinish madaniyati, noqulay vaziyatlardan chiqish, etiket turlari: biznesmen, diplomatik va xalqaro etiket, sayoxat etiketi, oila va turmush etikasi, marosimlar, mehmon va mezbon etiketi bayon qilingan.

Каждый представитель определенной профессий в первую очередь является членом общества и гражданином. И по этому должны овладеть помимо профессионального этикета и правилами общего этикета. Мы считаем, что все в частности и студенты ознакомленными с понятием этикет и правилами этикета. В данном учебнике рассмотрены вопросы профессиональной этики и этикета. В учебнике «Профессиональный этика и этикет» раскрыты предмет сели, задачи, возникновение этикета и основные этапы его развития, категории профессионального этикета, культура общения, знакомство, представление, культура одежды и виды этикета.

Each representative defined trades first of all is a member a society and the citizen. And on it should seize besides professional etiquette and rules of the general etiquette. We consider, that all in particular and students acquainted with concept etiquette and etiquette rules. In the given textbook professional etiquette and etiquette questions are considered. In the textbook «Professional ethics and etiquette» are opened a subject of the purpose, a problem, occurrence of etiquette and the basic stages of its development, a category of professional etiquette, culture dialogue, acquaintance, representation, culture of clothes and etiquette kinds.

KIRISH

Taraqqiyot qanchalik tezkor bo‘lmasin, hozirda muloyim tabassum, iliq qo‘l olishish, chin yurakdan olib borilgan suhbatning ilgaridan ham ko‘proq qadri oshmoqda. Madaniy muomala - bu oila baxti, hayot go‘zalligi va ilhombaxsh mehnat garovidir. Aytilishicha, «qilish oson bo‘lgan, lekin yuqori baholanadigan narsa - muloyim iliq muomaladir». Muloyim iliq so‘z kishiga najot, tetiklik bersa, qo‘pol so‘z esa kishini izdan chiqaradi. Bekorga xalqimiz «YAxshi so‘z bilan ilon inidan, yomon so‘z bilan musulmon dinidan chiqadi», demagan.

Ta’lim-tarbiyada mayda-chuyda narsa bo‘lishi mumkin emas. qariyalarga, ayollarga behurmatlik jamoat joylarida qilingan qo‘polliklarga befarq qarab bo‘lmaydi.

Albatta, muloyim muomala, sof qalb, chiroyli xulq-atvorni o‘rganib bo‘lmaydi. Ichki madaniyatni rivojlantirish yuksak insoniy sifatlarni shakllantiruvchi tarbiyaviy ishlar majmuasidan o‘rin olishi kerak Insonning xulq-atvori uning ko‘zgusi, - deyiladi. SHunday ekan, kishining har bir ishida qalbining go‘zalligi, sof tuyg‘ulari, yuksak g‘oyasi va madaniyati ko‘rinib turishi lozim.

V.Solouxin o‘zining «SHartlilik haqida shartlashib olaylik» maqolasida shunday yozadi: «Mening ham boshqalar singari yaxshi o‘qituvchilarim bo‘lgan. Ular menga geografiya, fizikadan hamda Turgenev o‘z davri dvoryan tuzumini fosh qilganligidan ilm berishgan. Lekin hech kim, hech qachon jamiyatda o‘zimni qanday tutishim kerakligini o‘rgatgan emas. Zinadan ko‘tarilayotganda yoki tushayotganda sakrab yurish xunukligi, ayol kishi bilan suhbat chog‘ida qo‘lni cho‘ntakda ushlab yaxshi emasligini o‘rgatmagan.

SHuningdek, har bir soha kasb egasi professional etiketga ega bo‘lishi zarur. Xorijiy mutaxassislarimiz qachonki kasb sanaladi, quyidagi qoidalarga amal qilsa, deya izoh berishadi¹:

1. Sohasi va yo‘nalishi, ya’ni mutaxassisligi bo‘yicha yig‘ilgan shaxslar (masalan, kutubxonachilar, shifokorlar, axborot texnologiyalari sohasi vaqillari va boshqalar).

¹<http://ethics.iit.edu/teaching/professional-ethics>.

2. Kasbiy sohaga yo'naltirilgan alohida maxsus stardart asosida ish olib boradiganlar.

Madaniyatli o'lish har birimiz uchun zarurdir. Misol keltiraylik: keksa, ajoyib madaniyatli ayol bilan kechqurun ko'chada uning ukasini kutayotgan vaqt... Anvarjon «Kelayotgan ukangiz emasmi? - deb so'rganida, ayol - yo'q, mening ukam qo'llarini cho'ntagiga solib yurishi mumkin emas», - degan.

O'qituvchilarimdan hech kim, - deb eslaydi Solouxin, - ayol bilan uchrashganda birinchi bo'lib qo'l berish mumkin emasligi, agar ayol lozim ko'rib qo'lini o'zatsagina, qo'l o'zatis kerakligini aytgan emas».

Kechki ovqatga taklif etilgan ajoyib yigit dasturxon atrofida tarog'ini olib sochini taray boshlaydi. SHu bois uni boshqa mehmonga taklif etmay qo'yadilar. Erkaklardan boshqa biri shunday vaziyatda, ayollardan oldinroq dasturxon atrofiga o'tirib olgan. Xullas, jamiyatda o'zini qanday tutish kerakligiga o'rgatilmaganligimizga yuzlab misollar mavjud.

Aytilganlar tarbiyaning tashqi belgilaridir. Tarbiya to'g'risida so'z ketganda nutq, uning sofligi va go'zalligi to'g'risida ham aytish lozim. Suhbatdoshingizni oxirigacha, so'zini bo'lmay, har tomonga qaramay, boshqalarni chalg'itmay eshitish ham madaniyat belgisidir.

Har bir inson odamlar orasida o'sadi, ulg'ayadi, hayot kechiradi, o'zining butun hayoti va faoliyati davomida har xil toifadagi ko'plab insonlar bilan muloqatda bo'ladi. U insonning o'z kundalik hayotiy ehtiyojlarini qondirish zaruratidan kelib chiqadi.

Axloq - inson va jamiyat o'rtasidagi ob'ektiv aloqadorlik tufayli kelib chiqadigan, shaxsiy va umumiy manfaatlarni muvofiqlashtirib turish asosida har bir shaxsning hayoti va faoliyatini boshqaradigan, tartibga soladigan muayyan xulq-atvor, odob, xatti-harakat normalarning majmuidir. "Axloq normalari iborasi odatda oldindan so'z, yaxshi yoki yomon, ijtimoiy jihatdan ko'rsatilgan xulq-atvor, har bir madaniyat uchun turli xulq-atvorlar yig'indisini tashqil etadi"².

²Richerson and Boyd, "The Evolution of Human Ultra Sociality", In press: I. Eibl-Eibesfeldt and F. Salter, eds. Ideology, Warfare, and Indoctrinability, 1997.

Kasb ahloqi - jamiyat tomonidan qabul qilingan ahloq qoidalarini kishilarning ixtisoslariga nisbatan amalda tatbiq qiluvchi aniq kasbiy burch, sha'n, or-nomus, qadr-qimmat kabi xatti-harakatlarning majmui, umumiy axloqning kishilar kasb-koridagi o'ziga xos ko'rinishidir.

Kasbiy etika - har bir kasb-hunarga xos axloqiy norma, prinsip va sifatlarni o'rganadi va hayotga tatbiq etadi. Jamiyatda mutloq, abadiy va o'zgarmas axloq yo'q. Axloq tarixan o'zgaruvchan va nisbiy mustaqillikka ega bo'lgan ijtimoiy hodisadir. Yillar o'tishi bilan ishlab-chiqarish, fan va texnika rivojlanib, ijtimoiy mehnat taqsimoti yanada chuqurlashadi. Bu jarayonning o'zluksiz davom etishi esa o'z navbatida, har biri muayyan ijtimoiy funksiyani bajaradigan yangidan-yangi faoliyat sohalari paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Ularning sohiblari esa shunga ko'ra muayyan ijtimoiy burchlarni bajara boshlaganlar. Mazkur burch va majburiyatlar muayyan axloqiy qoidalar va xulq-atvor normalarida o'z aksini topdi. SHunday qilib, kasb axloqining paydo bo'lish o'zluksiz mehnat taqsimotining mahsuli, uning axloqiy dasturi, axloqiy bahosi sifatida faoliyat ko'rsata boshladi.

Xalqimiz azal-azaldan odob qoidalarini o'rganish, o'zlashtirish va unga amal qilishni komillikka etishishning muhim yo'li sifatida e'tirof etadi. SHuning uchun axloq, axloq ilmi, muomala madaniyati va go'zal turmush tarzini shakllantirish masalalariga jiddiy e'tibor berib kelganlar. Ayniqsa, bugungi globallashuv va axborotlashuv davriga kelib insonlararo axloqiy munosabatlar tizimi yangi ko'rinish oldi. Endilikda odamlarda turmush tarzini go'zallashtirishga ehtiyoj tobora ortib bormoqda.

“Professional etika va etiket” nomi bilan taqdim etilayotgan ushbu darslikda etiketning vujudga kelishi va rivojlanishi, kasbiy etikaning kategoriyalari, muomala madaniyati, etiket turlari, oila va turmush etiketi, marosimlar, mezbun va mehmon etiketiga doir zamonaviy mavzularning ilmiy asoslari tahlil qilingan. Mazkur darslikni yozilishida falsafa fanlari nomzodlari L.A.Muhammadjonova va F.A.Obidjonovanning “Etiket” o'quv qo'llanmasi asosiy tayanch manba sifatida foydalanildi va bu borada ularga minnatdorchilik bildiramiz.

1-mavzu. “Professional etika va etiket” faniga kirish

“Professional etika va etiket” fanining predmeti va maqsadi

1. “Professional etika va etiket” fanini o‘rganishning maqsadi, predmeti va vazifalari.

2. O‘quv fanining mutaxassislar tayyorlashdagi o‘rni va ta’lim yo‘nalishining boshqa fanlari bilan bog‘likligi

“Professional etika va etiket” fanini o‘rganishning maqsadi, predmeti va vazifalari

Har bir kasb egasi birinchi navbatda o‘zi yashayotgan jamiyat a‘zosi va davlat fuqarosi hisoblanadi. SHu sababli ham u kasbiy etiket qoidalaridan tashqari umumfuqarolik etiket qoidalarini bilishlari shart. Biz talabalarning umumfuqarolik etiket qoidalarini mustaqil o‘zlashtirib oladi degan umiddamiz. SHu sababli ham ushbu bandeda faqat kasbiy etika va etiket bilan bog‘liq masalalar ko‘rib chiqiladi. Ular fanning predmetini tashqil qiladi va quyidagilardan iborat:

- kasbiy guruh a‘zolarining bir–birlari bilan munosabat qilish qoidalari
- kasbiy etiket turlari, kategoriyalari va ularning sifatli xizmat ko‘rsatishdagi ahamiyati;
- kasbiy korxonalarda munosabat vositalari va qoidalari hamda so‘zlashish va baxslashish etiketi;
- kasbiy korxonalarda aholiga va sayyohlarga xizmat ko‘rsatish etiket qoidalari;
- xizmat ko‘rsatish sohasida mutaxassis - rahbar xodimlarning muomala qilish etiketi; ularning kasbiy kiyimlariga va kiyinishiga qo‘yiladigan talablar;
- ovqatlanish etiketi va halqaro etiket;

Ko‘rsatilganlardan tashqari talabalar quyidagi umumfuqarolik etiket qoidalarini mustaqil o‘zlashtirishlari lozim:

- oila a‘zolari va qavmi–qarindoshlari bilan munosabat qilish qoidalari;
- ko‘chada, jamoat joylarida o‘zini tutish, salomlashish, gaplashish qoidalari;
- sharqona etiket qoidalari va boshqalar.

O'quv fanining asosiy vazifasi uning predmeti bilan bevosita bog'liq bo'ladi. SHu sababli ham «Professional etika va etiket»ning asosiy vazifasi kasbiy guruh a'zolarining ko'chada, jamoat joylarida, oilasida va bir-birlari bilan muomala qilish qoidalari, o'z kasbini bajarish uchun munosabat va hatti–harakat qilish qoidalari bo'yicha nazariy bilimlarga va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lgan xizmat ko'rsatish sohasida mutaxassislarni tayyorlashdan iborat.

Etiketni bir joyda qotib qolgan deb tushunish kerak emas: etiket madaniyati jamiyat bilan birga rivojlanib boradi. Hozirgi zamon jamiyatida etiket ijtimoiy xayotning borishi va demokratik jarayonlarni aks ettiradi, yanada erkin va tabiiy bo'lib boradi. Hozirgi vaqtda etiket barcha insonlarga nisbatan e'tiborli va hamjihat bo'lish ma'nosiga ega bo'lib bormoqda. Xizmat ko'rsatish xodimlari kasb axloqining qonuniylik prinsipi qonunlarda, farmonlarda, buyruqlarda ko'rsatilgan va belgilab qo'yilgan huquq normalarining talablarini og'ishmay amalga oshirish, mavjud qonunlarga qat'iy bo'ysungan holda o'ziga yuklatilgan xizmat vazifasini insonparvarlikka, adolatga, qonuniylikka asoslangan holda bajarishi lozimdir³.

Inson jamiyat hayotining harakatlantiruvchi kuchi sifatida faoliyat yuritadi, ana shu jarayon davomida turli xil kishilar, guruhlar bilan aloqada bo'ladi. Har qanday aloqadorlik odamlarga qandaydir majburiyat yuklaydi. Ana shu majburiyatni bajarish burchni keltirib chiqaradi.

Etiketning oltin qoidasi⁴:

1. Har doim yaxshi narsalarga qarab intilish kerak, bu birinchi qoida. YAxshilik deganda, yaxshi xizmat, jamoat va rahbar tasarrufida siz haqingizda yaxshi fikr qoldirish kerak

2. Sadoqat bilan xizmat qilish. Har sohaning mas'uliyati bor, unga amal qilish zarur.

³ Профессиональная этика и служебный этикет: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Юриспруденция», «Правоохранительная деятельность»/ под ред. В.Я.Кикотя. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. – 559 с. (Гриф) - Электронная библиотека – Book.ru.

⁴ Leandro Valente 10 Golden Rules To Professional Ethics In The Workplace. <https://www.linkedin.com/in/leandrovalente>.

3. Kasbdoshlar orasida o‘zaro hurmat va ishonch qozonish, bir-biriga do‘stona va yaxshi muomalada bo‘lish. Jamoani va o‘z-o‘zini hurmat qilish har bir mutaxassis uchun kerak.

4. Kasbdoshlaringiz bilan do‘stona munosabatda bo‘lishingiz kerak.

5. Haqqoniy, adolatli bo‘lish – har bir insonning ma’naviy aspekti. Bu xususiyatni ish jarayonida har bir insonda ijobiy jihatlarini namoyon o‘lishida kuzatish mumkin.

6. Bilimli, hissiyotli, xulq atvorli bo‘lish va boshqalarga namuna bo‘lish ish jarayonining eng yaxshi xislatlaridan biridir.

7. Har bir inson odob-axloqli va namunali xulqli bo‘lishi, etiket qoidalariga amal qilishi doimo kerak.

8. Har doim har bir inson sahiy, ko‘ngli toza, shaxsiy hayotda xushxulqli bag‘rikeng bo‘lishi talab qilinadi.

9. Har qanday axborotni (sirni) har bir inson saqlay bilishi, shundagina jamoa oldida hurmat qozonishi va kareraga ega bo‘lishi va jamoat oldida katta hurmat qozonishi lozim.

10. Barchaga siz yaxshi xulk-atvoringiz va kasbiy mahoratingiz bilan namuna bo‘lishingiz zarur.

2. O‘quv fanining mutaxassislar tayorlashdagi o‘rni va ta’lim yo‘nalishidagi boshqa fanlari bilan bog‘liqligi

Bo‘lajak mutaxassislarning ijtimoiy va siyosiy dunyoqarashlarini, ma’naviy qiyofasini, hamda mutaxassisligi bo‘yicha muvaffaqiyatli faoliyat ko‘rsatish uchun zarur bo‘lgan nazariy bilimlarini va amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish uchun bakalavriat davrida talabalar mutaxassis fan materiallarini o‘zlashtirishlari kerak. O‘quv rejalarida fanlar gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy, matematika va tabiiy ilmiy, umumkasbiy hamda maxsus fanlar guruhlariga bo‘linib ko‘rsatiladi. Gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar guruhi bo‘lajak mutaxassislarning ijtimoiy-siyosiy dunyoqarashlarini hamda ma’naviy qiyofasini shakllantirish uchun xizmat qiladi. Matematika va tabiiy ilmiy fanlar guruhi yoshlarning har tomonlama rivojlanishi uchun imkoniyat yaratadi. Umumkasbiy hamda maxsus fanlar

guruhlari yoshlarda mutaxassisligi bo'yicha zaruriy nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar majmuini shakllantiradi.

Xorijiy manbalarga asosan, kasb egalari quyidagilarni bilishi lozim hisolangan⁵:

1. Har qanday kasb egasi qasamyodini buzmasligi va unga amal qilishi va kasbiy mohir ustasi o'lishi zarur.

2. XVI asrda: har bir soha mutaxassisi o'z sohasi bilan bir qatorda uchta kasbga - diniy, tibbiyot va qonunlarni bilishi lozim bo'lgan.

3. XIX asrda: yangi kasblar paydo bo'lgan va eski kasb mutaxassislari kattaroq hurmat qilishgan.

Professional etika va etiket fani umumkasbiy fanlar guruhiga kiritilgan. Bu fan bo'lajakda har tomonlama etuk mutaxassislarni tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Ushbu fan materiallari bo'yicha bo'lajak mutaxassislarning muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatish uchun zaruriy umumiy va kasbiy axloqiy qoidalarni va me'yorlarni o'rganadilar. Ushbu fanning mutaxassislarning tayyorlashdagi o'rni ana shundan iborat.

Tabiatda bironta voqea o'z-o'zidan sodir va bironta narsa o'zicha paydo bo'lmaydi. Voqealarning sodir va narsalarning paydo bo'lishi bir-birlari bilan bog'liq bo'ladi. Fanlar ham o'z-o'zidan vujudga kelmaydi. Bir fan boshqa fandan ajralib chiqishi yoki bir nechta fanlar o'rtasida paydo bo'lishi mumkin. SHuning uchun kasbiy etika va etiket o'quv fani o'quv rejasining boshqa fanlaridan ajratilgan holda o'qitiladi deyish xato bo'ladi, chunki u dinshunoslik falsafa, ruhshunoslik (psixologiya), sotsiologiya, madaniyatshunoslik iqtisodiy geografiya va ekologiya, sayyohlarga xizmat ko'rsatish hamda servis xizmatlarini tashqil etish kabi fanlar bilan o'zaro bog'liq. Ushbu qo'llanmada kasbiy etika va etiket fanining dinshunoslik psixologiya, falsafa, madaniyatshunoslik iqtisodiy geografiya va ekologiya hamda sayyohlarga xizmat ko'rsatishni tashqil etish fanlar bilan asosiy bog'liqlik joylari ko'rib chiqiladi.

Etikaning shakllanishida va rivojlanishida dinning ahamiyati juda ham katta. Masalan, Islom dinida va uning muqaddas kitobi bo'lgan Qur'oni Karimda axloqiy

⁵ <http://ethics.iit.edu/teaching/professional-ethics>.

qoidalarga alohida e'tibor berilgan va uning eng muhim tushunchalari ta'riflangan va insoniyatni ularga amal qilishga undalgan. Bu axloqiy qoidalar quyidagilardan iborat: yaxshilik qilish, kechirimli bo'lish, sabr-qanoatli bo'lish, aldamasliq shirinsuxanliq ota-onani, o'zidan katta yoshlilarni hurmat qilish, or-nomusli, sadoqatli bo'lish va boshqalar. Boshqa dinlar ham jamiyatning ahloqiy qoidalarining shakllanishida va rivojlanishida katta rol o'ynagan. Lekin hamma dinlarda ham ahloqiy qoidalar bir xil deb bo'lmaydi. Ayrim hollarda ular birbirlariga zid ham bo'lishlari mumkin.

Etika va etiket falsafa fani bilan ham bevosita bog'liq bo'lib, ular bir xil masala, ya'ni axloq bilan shug'ullanadi. Agar falsafa axloqning kelib chiqish tarixini va uning rivojlanish qonuniyatlarini o'rgansa, etika va etiket esa uning amaliy tomonlarini o'rganadi. SHunday qilib, falsafa axloqning nazariy masalalari bilan shug'ullanadi, etika va etiket esa jamiyatda qo'llaniladigan axloqiy qoida va me'yorlarni o'rganadi.

Psixologiya va etika va etiket fanlari o'rtasida ham ma'lum bog'liqlik mavjud. Agar ruhshunoslik fanining mehnat psixologiyasi bo'limi mehnat turiga xos xossalarning odamga ruhiy ta'sirini o'rgansa, etika va etiket fani esa turli kasb egalarining qanday axloqiy qoidalarga rioya qilish kerakligini o'rganadi.

Etika va etiket iqtisodiy geografiya va ekologiya fanining ekologiya qismiga aloqador. Ekologiya va etikaning bir-birlari bilan chambarchas bog'liqligi, ayniqsa oxirgi yillarda, tasdiqlanmoqda. Ma'lumki, jamiyat a'zolarining tabiat qonunlariga rioya qilmasligi va undan yovo'zlarcha foydalanishlari natijasida oxirgi yillarda ekologik fojiali holatlar vujudga kelmoqda. Ulardan biri dunyoda o'rtacha yillik haroratning oshib borishi va uning natijasida mo'zliklarning erishi, yoki ba'zi bir mintaqalarda, masalan Orol dengizi ko'rfazida kurg'oqchilikning yuzaga kelishi va boshqalar. Kelib chiqishi mumkin bo'lgan fojialarning oldini olish va tabiatdan oqilona foydalanish uning qoida va me'yorlarini amalga zudlik bilan tadbiiq etishni talab qilinadi. Ma'lumki, amaliy me'yor va qoidalarni ishlab chiqish etika va etiket fanining asosiy masalalaridan hisoblanadi.

Madaniyatshunoslik va etika fanlarining o'rtasida ham o'zviy bog'lik mavjud, chunki etika fani odamlarga va kasb guruhlariga axloqiy qonun va qoidalarni o'rgatish orqali ularning va jamiyatning umumiy madaniyatini oshirishga yordam beradi.

Etika fani maxsus fanlar, chunonchi «Sayyohlarga xizmat ko'rsatishni tashqil etish» fani bilan ham bevosita aloqador. Uning boisi shundan iboratki, sayyohlarga va aholigi xazmat ko'rsatishda ovqatlanish korxonalarini xodimlari etika qoidalariga qat'iy rioya qilishlari shart. SHundagina mehmonlar kayfiyati bo'zilmaydi va iste'mol qilingan taom yaxshi hazm bo'ladi

Tayanch iboralar:

Fan guruhlari; dinshunoslik; ruhshunoslik; falsafa; sotsiologiya; madaniyatshunoslik; iqtisodiy geografiya va ekologiya; sayyohlarga xizmat ko'rsatishni tashqil etish.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Profetika fanini o'rganishdan maqsad nima?
2. Profetika fanining asosiy vazifalari nimalardan iborat?
3. Profetika fani boshqa ijtimoiy fanlardan qaysilari bilan chambarchas bog'liq?

2-mavzu. Etiket va kasbiy etiketning vujudga kelishi va rivojlanish bosqichlari

Etiketning kelib chiqishi, maqsadi va zamonaviy ahamiyati

Etiket axloqiy madaniyatning yaqqol ko'zga tashlanadigan munosabatlar ko'rinishlaridan biri sifatida ko'proq insonning tashqi madaniyatini, o'zaro munosabatlardagi o'zini tutish qonun-qoidalarning bajarilishi boshqaradi.

Aslida etiket tushunchasining kelib chiqishi eramizdan avvalgi 2,5 - 3 ming yillikda Qadimgi Misrda paydo bo'lgan. Etiket atamasi esa XVII asrning oxirida vujudga kelgan. Ammo qadimgi manbalar etiket qoidalari ta'b, rasm-rusm hamda

odatlar shaklida azaldan ibtidoiy davridayoq, qabilalarda mavjud bo'lganligini asoslaydi. Bunday qoidalarni to'liq bajarmaslik o'zi yashayotgan jamoat yoki qabilaga xiyonat qilish bilan barobar bo'lgan. Avvalida bunday qoidalar nafaqat axloqiy, balki huquqiy, iqtisodiy, diniy hamda qon-qarindoshlik munosabatlarni ham qamrab olgan edi. Jamoatning har bir a'zosi unga so'zsiz bo'ysunar edi. SHu tariqa etiket bu davrda mustaqil qoidalariga ega bo'lmagan, asosan jamoatning ijtimoiy muammolariga bog'liq holda tatbiq etilgan. YA'ni bu qoidalar tabiiy jamoatning talabi bilan vujudga kelgan. Bunday talablarning bajarilishi qabila yoki jamoatning kattalari tomonidan nazorat qilinar edi.

Keyinchalik esa bu qoidalar mustaqil ravishda ajralib chiqib, faqatgina axloqiy me'yorlar darajasida ko'rila boshlandi. Qadimgi SHarqda, jumladan, Somir alqovlarida inson hatti harakatlarini tartibga soluvchi yozma yodgorliklarida – giltaxtalarda o'z aksini topgan. Kadimgi Misrda esa bu tartib qoidalar qonunlar majmui sifatida emas, balki badiiy adabiyotlar orqali namoyon bo'lgan. Bunday qoidalar, ayniqsa Somirda ilohiylik bilan yo'g'rilgan. Ularni bajarmaslik Xudoning qahri bilan qaytarilishi ta'kidlangan. Qadimgi skandinaviya adabiy yodgorligi "Edda" eposida nafaqat dasturxon atrofida o'tirish qoidalari, balki hatto mezbon sharafiga tilak aytish me'yorlarini o'zida mujassam etganini asoslaydi.

Bu kabi xatti-harakatlar me'yorlari jamiyat taraqqiyotining yo'nalishini belgilab berar edi – yashash tarzi, odamlar dunyoqarashi, jamiyatdagi darajalarni farqlardi. Bu esa keyinchalik turmush etiketi, balki siyosiy etiketni vujudga kelishiga sabab bo'ldi. U butun bir jamiyat bilan birga o'zaro davlatlarning tashqi munosabatlarini ham belgilar edi.

Profesional etika beshta tamoyilga asoslanadi⁶:

1. YAxlitliligi Siz barcha sohaning ishchan munosabatlarida sodiqlik va to'g'rilik xususiyatiga ega bo'lishingiz kerak
2. Ob'ektivligi Ish jarayonida boshqalarga kasbiy va xizmat yuzasidan ob'ektiv bo'lish, hamkasblaringizning ishiga tahdidlar bo'lishi kerak emas.
3. Kasbiy kompetentlik va ish haqida qayg'urish.

⁶ <http://www.ethicsboard.org/iesba-code>.

4. Konfedetsiallik, ya'ni o'z kasbiy sohangizdagi ma'lumotlardan o'z manfaatlaringiz uchun foydalanish tavsiya etilmaydi.

5. Kasbiy xul-atvor. Har qanday sohada o'z kasbingizga sodiq bo'lish darkor.

Etiketning qoidalari – odobga, odob – hushxulqqa, xushhulq - axloqlikka olab boradi. Binobarin, axloq – jamiyat, zamon, ba'zan umumbashariy ahamiyatga ega, insoniyat tarixi uchun namuna bo'la oladigan ijobiy xatti-harakatlar yig'indisi, insoniy kamolot darajasini belgilovchi ma'naviy hodisa sifatida nafaqat shaxsni, balki butun bir jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi. SHu bois etiketni bugungi kunga kelib texnika asri kishisining zamon talablariga javob beradigan madaniy maishiy turmush tarzini go'zallashtirishga, o'zaro munosabatlar tizimini madaniylashtirishga xizmat qiluvchi fanning yangi tarmog'i deyish mumkin.

Siyosiy etiketning vujudga kelishiga 1278 yilda Kadimgi Misr fir'avni hamda xett qiroli Xattush III bilan kumushga bitilgan yozma kelishuv asos bo'la oladi. Garchi Misr bunda mag'lubiyatga uchragan bo'lsada, qirol uchun Misr kabi davlat bilan hamkorlik qo'l kelar edi. SHu tarzda kelishuvning imzolanishi diplomatik etiketning (siyosiy etiket) boshqa etiket turlaridan ancha avvalroq paydo bo'ldi, desaq adashmagan bo'lamiz. Zotan, davlatlararo munosabatlardagi qabullar qadimgi Misr uchun katta ahamiyat kasb etgan. Zero, bunday qabullar juda katta dabdaba va va haddan ziyod qoidalar va rusmlar bilan amalga oshirilar edi. Keyinchalik bunday qabullar boshqa davlatlarda ham amalga oshirila boshlandi⁷.

Qadimgi YUnonistonda esa elchilar maxsus “Germes nishonlari” deb nomlangan vaqillik nishonlarini o'zlari bilan olib yurganlar. Elchilar xalqaro etiketning bilimdonlari sifatida, ushbu yurtda qabul qilingan siyosiy qonun-qoidalarni qay darajada bilishlari kelishuv bitimining taqdirini hal qilgan. Qadimgi Rimda esa siyosiy etiket yanada ustunlikka ega bo'lgan. Misol uchun, elchilar qabulining avvali ziyofatlar bilan boshlanib, tashrifni tugallanishida esa ikkitomonlama sovg'a hadya qilish bilan yakunlangan.

⁷ Викторук Е.Н. Этика: лекции и материалы к семинарским занятиям. Красноярск: Сиб ГТУ, 2001, стр. 123.

SHu tarzda oqsuyaklarni oddiy fuqaro va ulardan pastroq darajada bo‘lgan insonlarni farqlay bilish uchun alohida odamlarni o‘zini a’lo jamoatda tutishning tartib qoidalari paydo bo‘ldi. 1207 yilda ispaniyalik Petrous Alfonsi muallifligida ilk bor “O‘zini tutish qoidalari” deb nomlangan kitob paydo bo‘ldi. Albatta, bu izlanishlar qadimgi Turon hamda Eronzaminda bunday yodgorliklar bo‘lmagan, degan fikrni bildirmaydi. Zotan, bunda pandnomalarning o‘rni beqiyos. Ammo shuni aniqlash zarurki, milliy o‘zligimizni anglash bilan bog‘liq bu ilmiy atamalar juda ko‘p chalkashtirilib tushunilishi yoki targ‘ib qilinishi natijasida ko‘pgina noaniqliklarni vujudga keltiradi. Aytayliq axloq bilan xulq va odobni, odob bilan etiketni bir ma’noda tushunish xollari uchraydi. Aslida bu tushunchalar bir-biridan ham nazariy, ham amaliy, ham qo‘llanish jihatidan farqlanadi.

Etiketga keladigan bo‘lsa odob qoidalari etiket qoidalaridan ustun hisoblangan. Zero, odob rasm-rusmlar – asosan tashqi ta’sirga emas, balki ichki jihatlarga – insoniylikni, xulq va axloqiylik uchun asos sifatida qaratilgan. YA’ni etiket “muhimi qandayligi emas, balki boshqalar uchun qanday ko‘rinishda” shiori ostida o‘zini yo‘qotib qo‘ymaslik aslzodalikning mavjudligini ko‘rsatishga intilish va shu bilan jamoatchilikda ijobiy taassurot qoldirish bilan bog‘liq bo‘lgan. Odob insonlararo munosabatlarni axloqiylashtirish hamda uni axloqiy anglash orqali takomillashadigan tashqi va ichki go‘zallik uyg‘unligi sifatida namoyon bo‘ladi⁸. SHu ma’noda, “Odob – inson haqida yoqimli taassurot uyg‘otadigan, lekin jamoa, jamiyat va insoniyat hayotida burilish yasaydigan darajada muhim ahamiyatga ega bo‘lmaydigan, milliy urf-odatlariga asoslangan chiroyli xatti-harakatlarni o‘z ichiga oladi” Bundan tashqari, odob insonlarni ranjitmaslik Jan Pol Sartr aytganideq erkin jamiyatda erkin bo‘lish, ya’ni boshqalarni erkini ta’minlashga, odamlarni axloqiylikka, ular orasida munosabatlarni yaxshilashga qaratilgan. Ushbu atamalarning ilmiy asosiga murojaat qilsaq ularning mazmun-mohiyati yanada aniqroq namoyon bo‘ladi. SHu ma’noda *etiket birinchidan, inson va jamiyat o‘rtasida munosabatlarning qaysi axloqiy mezonlarga asoslanishini belgilasa,*

⁸ Гуревич, Павел Семенович. Этика: учебник для студентов вузов / П.С. Гуревич. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 416 с. (Гриф). - Электронная библиотека – Book.ru

ikkinchidan, siyosat va ijtimoiy voqelikni bir–biri bilan “murosayu – madora” qilishga chaqiruvchi tarbiya vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Garchi bu ikki soha insoniy munosabatlarini go‘zallashtirishga qaratilgan bo‘lsa-da, ularning rivojlanishi individual harakterga ega. CHunonchi, insonlararo munosabatlarda SHarq e‘tiborni odob va axloqqa qaratib, uni pandnomalar orqali rivojlantirgan bo‘lsa, G‘arbda esa etiket qoidalari diplomat munosabatlardagi hattiharakatlarga asoslanadi. Bu borada 1716 yilda Hamburgda nashr etilgan Montesning “YUqori tabaqali insonlar va ayollar bilan qanday mulozamat qilish hamda ayollarning bizga nisbatan o‘zini qanday tutishi haqidagi kitob” deb nomlangan kitob misol bo‘ladi. Unda turli tantanali qabullarning etiket bilan bog‘liq barcha murakkabliklari tasnif qilingan.

O‘rta asrlarga kelib etiket koidalari cherkov talablari asosida belgilandi. Ruhoniylarning inson munosabatlarini boshqarishga bo‘lgan intilishi boshqa sohalar kabi etiket qoidalari asosida munosabatlar tizimida turg‘unlikni paydo qildi. Ammo yangi davrga kelib G‘arbda etiket rivojlana boshladi. YUqori tabaqali kishilarning moliyaviy imkoniyatlarini yo‘naltirish, ularning jamoatda o‘z o‘rniga ega bo‘lishiga doir etiketning qoidalari takomillashdi. Yigitlarning uylanishi va qizlarnig turmushga chiqishi yoki moddiy imkoniyatlari kam yigitning o‘z mavqeini tiklab olish uchun etiket juda katta ahamiyat kasb eta boshladi, xatto dasturxon atrofida o‘zini tutish etiketi siyosiy darajaga ham etdi. Biroq, bu kabi munosabatlarda me‘yorning bo‘zilishi G‘arb ziyolilarini g‘ashini keltira boshladi. SHarqda esa bu masalalarning barchasi axloqiy mezonlar asosida rivojlantirildi. Misol uchun musulmon SHarqida taom tanovul qilish paytiga kelib qolgan mehmon mezbbonni rad etishi, Alloh bergan rizqdan voz kechish, o‘zini Xudodan ustun deb hisoblash deb tushunilar edi. YA’ni taom tanovul qilish ham ma’lum ma’noda o‘ziga xos ibodat hisoblandi. CHunki inson kim ekanligini, hayotning mayda-chuyda tashvishlarini, muhimi asosiy maqsad – o‘z-o‘zini anglashni unutib qo‘ymasliq tanovul paytida unga rizq bergan Zotning erdagi ajoyibotlari, borliq borasidagi mushohadaga chorlashi lozim edi. G‘arbda esa, taomga taklif qilingan mehmon taklifni qabul qilishdan avval bashang va yuksak

did bilan kiyingan bo'lishi shart edi. Agar mehmon taklifni qabul qilsayu, yuqoridagi qoidani unutsa, bu xolat mezbonga nisbatan haqorat tarzida qabul qilinishi mumkin edi. YA'ni, kibarli jamiyatga "arziydigan" inson bo'lishdan "toyilish" shu jamiyatga qarshi borish bilan barobar bo'lgan.

SHuning uchun etiket qoidalarini buzuvchi mayda-chuyda jihatlar, arzimagan xatolar kechirilmas va kelajakka qattiq ta'sir qilar edi. Bu esa Evropaning yuksak darajadagi kibarli jamiyatida yashab ketish oson emasligini va faqatgina a'lo insonlarga bu borada ijobiy natijalarga erishadilar, degan ma'noni anglatar edi. Bunday talablar keyinchalik bir qator olimlarni yillar davomida etiketga qarshi borish va uni deyarli yo'qqa chiqarishga intilishiga sabab bo'ladi. Zero, o'rta asrlarda cherkov aqidalari paydo qilgan turg'unlik bu paytga kelib sekin-asta o'z ta'sirini yo'qota boshlagan, ijtimoiy munosabatlar tizimida SHarqning axloqiy qadriyatlariga asoslana boshlagan edi. SHuning uchun axloqiy tarbiya masalasini etiket qoidalaridan yuqori turishini nazariy jihatdan asoslashga harakat qilindi. Masalan, ruhiy tahlil falsafasi bu borada o'ziga xos yondoshuvni vujudga keltirdi.

Bu borada Sigzmund SHloma Freyd ta'limotiga ko'ra, bolalik davrini boshidan o'tkazgan inson o'zi yashab turgan jamiyatning axloqiy hamda estetik mezonlari bilan hisoblashishga majburdir. Mayllarning o'ziga xos kompensatsiyasi esa bolalikdan odamlarda xayol o'yiniga berilishni kuchaytiradi, keyinchalik ular xayolotga, kuchli ishtiyoqqa aylanadi. Bu masalalarni Freyd «SHoir va xayolot» va «Ruhiiy tahlilga kirish. Ma'ruzalar» degan asarlarida izohlab beradi. Uning nazdida xayolot manbai onglanmaganlikda mavjud, onglanmaganlik – inson ruhi quvvatining makoni. Inson bolalikdanoq tashqi olam cheklovlari hamda jamiyat ta'qiqlari bilan hisoblashishga majbur bo'lar ekan, uning istaklari tufayli vujudga kelgan o'zaro ziddiyatlardan qutulish yo'li bu – xayolot va uning asosida vujudga keluvchi san'at. Xayolotning paydo bo'lishi nevroz va psixoz atalmish ruhiy kasallikka sharoit yaratadi, Zero, u keyinchalik turli ruhiy kasalliklarga olib boruvchi onglanmaganlikni onnga kuchli ravishda yopirilishdan saqlaydi. Jamiyat inkor qiluvchi istak-mayllarning shaxs «men»idan siqib chiqarilishi albatta, uning ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa inson ixtiyor erkinligi,

uning tanlovini hurmat qilishga, erkinlikni vasf qilishga olib keldi hamda etiket avvalgidek nufoʻzdagi hayot-mamot darajasidagi amal emas, balki jamiyatda shunchaki xulq-atvorni toʻgʻri yoʻlga solishga intiladigan soha darajasiga tushdi.

Etiketning mohiyatini tushuntirar ekan, faylasuf Abdulla SHer “Etiket – takallufning mayda-chuyda jihatlarigacha ishlab chiqilgan odob qoidalari sifatida ijobiy, kishining koʻzini quvontiradigan muomala hodisasi. Lekin ayni paytda, u asl axloqiy asosini yoʻqotgan majburiy mulozamat tarzida ham namoyon boʻladi: etiket qoidalarini bajarayotgan kishi aslida oʻz xohish-ixtiyoriga qarshi ish koʻrayotgan boʻlishi ham mumkin”, degan fikrni bildiradi.

Axloq-odob qoidalar majmuiga, pandnomalarga ega boʻlgan SHarq kishisida “bizga etiketni oʻrganishning nima zaruriyati bor”, degan savol tugʻilishi tabiiy. Bu borada etiketni fan sifatida oʻrganish, qolaversa, ijtimoiy-maishiy turmush tarzi sogʻlomlashtirishga yoʻnaltirilgan metodologiy axloqiy, iqtisodiy asoslar mavjud. SHuningdeq etiketning muhim ahamiyati shundaki, diplomatiq biznesmen, rasmiy qabullar va tashriflar kabi zamonaviy etiketlardan tashqari, milliy etiket koʻrinishlari ham mavjud. Ular milliy qadriyatlarni saqlab qolish, ularga nisbatan hurmat va ehtirom bilan munosabatda boʻlishga chorlaydi. Bu oʻziga xos axloqiy-estetik xususiyat kasb etadi. YAʼni, unda odob bilan goʻzallikning uygʻunligini koʻrishimiz mumkin, qatʼiy odob qonun-qoidalari chiroyli xatti-harakatlar vositasida amalga oshiriladi.

Avvalo etiket mumtoz etika fanining axloqiy madaniyat ruknidagi sohasi sifatida oʻtib kelinadi. Ammo axloqiy tafakkur rivoji axloqiy muammolarning zamonaviy masalarini tadqiq qilishi natijasida kengaya boshladi. Bu holat natijasida etiketni etika fanining alohida qismi tadqiq etishni taqozo qilmoqda. Qolaversa, oʻtgan asrning oxiriga kelib dunyo ijtimoiy-maʼnaviy manzarasining oʻzgarishi va axloqiy qadriyatlarga munosabatdagi “zamonaviylik” baʼzi axloqiy qadriyatlarni notoʻgʻri tushunilishi yoki ularga mensimaslik bilan munosabatda boʻlish kabi salbiy holatlarni vujudga keltirmoqda. Ayniqsa, insonlararo muomala va muloqotdagi qoʻpollikni – toʻgʻriliq kibr va riyoni – qadr-qimmat, odobsizlikni – erkinlik nomardliq hiyla va haromni – uddaburonlik kattalarga nisbatan

hurmat-sizlikni – mustaqil fikrga egallik madaniyatsizlikni – dangallik deya qabul qilish achinarli holdir. Bundan tashqari, yuqoridagi salbiy holatlar har tomonlama barkamol avlodni shakllantirish, iqtisodiy jihatdan barqarorlikka ega bo'lish, axloqiy munosabatlarni tartibga solish, o'z sohasining ustasi sifatida jahon mutaxassislari bilan bema'lol raqobatlasha oladigan kadr bo'lib etishish yo'lida olib boriladigan ishlarga ham monelik qiladi.

SHuni ta'kidlash zarurki, axloqiy tafakkur etiketni o'z-o'zicha axloqiy anglashning muhim xususiyatlariga hamda axloqiy tamoyillar, me'yorlar, tushunchalarsiz qabul qilib uni ijtimoiy hayotga to'g'ridan-to'g'ri qo'llash bilan kutilgan natijani bermaydi⁹. CHunki hozirgi zamon etiket mezonlari, qoidalari va talablari barcha ijtimoiy hayot sohalarni qamrab olmoqda. Bugungi etiket inson axloqiy munosabatlarini himoyalaydi. Biroq, etiketning axloqiy talabi hisoblangan nazokat, takalluf, iltifotda samimiylig yoki botiniy axloqning bo'lmasligi yoki sustligi amalga oshirilgan harakatlarni oqlamaydi. SHu ma'noda, bu yo'lda yuksak axloqiy bilim va dunyoqarashga ega bo'lmay turib, kutilgan natijaga erishish qiyin. Zero, ulug'lar aytganidek "Vaqtiki ma'lum bo'ldi, har kishiga ul ilmni bilmak vojibdurkim, qilur amalida ul ilmga hojatmand bo'lg'ay. Bas, bilgilki, omi(lar) hamisha xatardadurlarkim, agar bir amalni qilmoqni xohish qilsalar, ul amal ilmni bilmagay. . ."

Xorijiy manbalarga murojaat qilsak, masalan, A.T.Kronman fikricha¹⁰, har qanday yuridik soha mutaxassisi o'z ishiga pishiq, insonlarning manfaatlaridan kelib chiqib, ularga qo'lidan kelganicha yordam berishi zarur. Agar huquqshunos o'z ishini munosib egasi bo'lmasa, qonunlarni yaxshi bilmasa, albatta soha mutaxassisi bo'la olmaydi, o'z kasbini yo'qotadi. O'z kasbini yo'qotgan huquqshunos jamiyatda o'z o'rniga ega shaxs deb hisoblamayman.

⁹ Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика. М.: Высш.шк. 1999, стр. 56.

¹⁰ А.Т.Кронман. The Lost Lawyer - Failing Ideals of the Legal Profession, Harvard Uni Press, Cambridge, Massachusetts, 1993.

Tayanch tushunchalar

Qadr-qimmat, odob, axloq, milliy qariyatlar, muomala madaniyati, mayllar, onglanmaganliq ruhiy tahlil, Etiket, zamonaviy etiket, milliy etiket, axloqiy madaniyat.

Mavzu bo'yicha savollar

1. Etiketning kelib chiqishidagi omillarni izohlab bering?
2. Etiket tushunchasi qanday mazmuni qanday ma'noni anglatadi?
3. "Odob" tushunchasini ta'riflang?
4. Etiket axloqiy madaniyat sohasi sifatidagi mazmunini tushuntiring?
5. Axloq bilan etiket o'rtasidagi farq nima?
6. Etiketning zamonaviy ahamiyati qanday ko'rinishda namoyon bo'ladi?
7. Etiketning axloqiy madaniyatni shakllantirishdagi ahamiyati nimada?

3-MAVZU. KASBIY ETIKANING KATEGORIYALARI

1. Kasbiy burch.
2. Vijdon.
3. Or–nomus (nomus) va obro', xushmuomalaliq

Har birimiz har kuni, hech bo'lmasa bitta yangi narsa o'rganamiz. Kimdir bank boshqaruvini, kimdir bichish-tikishni yana kimdir ingliz tilini.....

Bu o'zi yashayotgan olamni yaxshi bilish va o'zgaralar olamidan boxabar bo'lish imkonini beradi. O'rganish - yashashning asosi. Faqat shu tarzda odam atrof bilan muloqot qila oladi. Yangilikka, bilishga intilish iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, oilaviy kabi muxim munosabatlarni o'rganishga yordam beradi. Chunki atrofdagilarning fikri bilan hisoblashmay yashab bo'lmaydi. Qo'yida ilova qilinayotgan etiket me'yorlari ham shu maqsadda ko'llanmaga kiritilmoqda.

Kategoriya grekcha «kategoria» so'zidan olingan bo'lib, etikaning asosiy tushunchalaridan hisoblanadi, axloqning muhim tomonlarini hamda elementlarini o'zida ifoda qiladi¹¹.

¹¹ Золотухина - Аболина Е.В. Курс лекций по этике: Ростов н/Дону: «Феникс». 1999, стр. 78.

Etika kategoriyalari deb jamiyat va uning a'zolarining axloqiy, ya'ni ma'naviy boyligini o'zida to'liq ifoda qiladigan tushunchalar majmuiga aytiladi. Demaq etika kategoriyalari jamiyat farovonligiga va uning a'zolarining ma'naviy madaniyati bilan bog'liq bo'ladi. Kategoriyalar tabiatda ob'ektiv mavjud bo'lib, jamiyatning rivojlanishi va odamlar madaniy hamda ma'rifiy saviyasining oshib borishi bilan ularning jamiyat uchun ahamiyati oshib, mazmuni esa chuqurlashib boradi. Kategoriyalarning zaruriyligining va mazmunining jamiyat tomonidan anglanishi ma'naviy hamda ma'rifiy tarbiyaviy ishlar bilan bevosita bog'liq.

Kasbiy etika kategoriyalarining asosiylari quyidagilar hisoblanadi:

- kasbiy burch;
- vijdon (diyonat);
- or-nomus (nomus);
- obro'.

Har bir odamning Vatani va o'zi yashayotgan jamiyat oldida burchi bo'ladi. Burch - bu kishining biron shaxs, oila, jamoa, el-yurt, Vatan oldidagi majburiyatini anglatuvchi axloqiy tushuncha bo'lib, etika kategoriyasining eng asosiysi hisoblanadi. Burchning o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, u insonning ichki kechikmalarini, ya'ni tashqaridan turib nazorat qilinmaydigan murakkab ruhiy holatini belgilaydi. Burch, qanday vazifa, kimning oldidagi majburiyat ekanligiga qarab turlicha bo'ladi: ijtimoiy va shaxsiy burch, oila, ota-onalik burchi, farzandlik burchi, fuqarolik burchi, Vatanni himoya qilish burchi va boshqalar.

Etiket qoidalari to'g'risida A.Q.Bayburin, A.L.Toporkovlar¹² shunday fikr bildirganlar: "Butun jamiyat va uning har bir a'zosini hamisha, har qanday vaziyatda hurmat qilish, o'zi bilan teng mavqeda qo'rish **etiketning OLTIN QOIDASIDIR.**

Etiket:

- YAxshi xulq;
- Jamoatchilik joylarida o'zini to'g'ri tuta olish;
- Tashqi qiyofa;

¹² Байбурин А.К., Топорков А.Л. У истоков этикета. - Ленинград, Наука, 1990, стр. 25.

- Muomala madaniyati kasb tarkibiy qismlardan iborat”.

O‘zbekiston fuqarolarining fuqarolik burchlari O‘zbekiston Respublikasining asosiy qonuni bo‘lgan Konstitutsiyaning 47-52 moddalarida (XI bob) ko‘rsatilgan. Masalan, Konstitutsiyaning 52- moddasida «O‘zbekiston Respublikasini himoya qilish - O‘zbekiston Respublikasi har bir fuqarosining burchidir. Fuqarolar qonunda belgilangan harbiy va muqobil xizmatni o‘tashga majburdirlar» deyilgan¹³.

Burch, shu jumladan kasbiy burch, ijtimoiy taraqqiyot jarayonida mazmunan boyib, shaklan esa o‘zgarib boradi. Masalan, oxirgi yillarda tabiatda sodir bo‘layotgan halokat va fojiiyalar tabiatdan oqilona foydalanish va uni kelajak uchun saqlab qolish odamlarning atrof- muhit va kelajak avlod oldidagi burchlariga umuman yangicha mazmun kasb etadi va jamiyat a‘zolari oldiga ulkan vazifalarni qo‘yadi. Ona Vatanga, halqqa xizmat qilish O‘zbekiston fuqarolarining, respublikaning o‘z mustaqilliligiga erishishi munosabati bilan eng ulug‘ va sharaflil burchga aylanib bormoqda. Oilaviy burch esa jamiyat oldida turgan maqsadlar bilan yanada uyg‘unlashib bormoqda.

Kasbiy burch - bu kasb sohiblarining boshqa odamlar va jamiyat oldida o‘zlarining kasbiy majburiyatlarini sezish hissidir. Ushbu ta‘rifdan kelib chiqqan holda aholi va sayyohlarga xizmat ko‘rsatuvchi kasb guruhlari a‘zolarining, umumiy fuqarolik burchlaridan tashqari, ularning xizmatlaridan foydalanayotgan aholi va sayyohlar talab va ehtiyojlariga hamda manfaatlariga juda ham diqqat va ularning hatto etiket qoidalariga to‘g‘ri kelmaydigan ba‘zi bir hatti-harakatlariga sabr-toqat bilan qarashdan iborat. Iste‘molchilar talablariga e‘tiqod bilan qarash va ularga nisbatan hurmat ko‘rsatish kabi axloqiy burchlar aholi va sayyohlarga xizmat ko‘rsatadigan kishilarning qo‘shimcha majburiyatlari emas, aksincha ular kasbining asosiy negizini tashqil qiladi. O‘z kasbiy burchini qanday darajada ado etish kerakligi kelajak mutaxassislariga tushunarli bo‘lishi uchun quyida sayyohlar tajribasidan bir misol keltiriladi. V. Matveev va A. Panovlarning¹⁴ bergan

¹³ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т., Ўзбекистон, 2014, 8-бет.

¹⁴ Матвеев В., Панов А.В мире вежливости.- М.: 1983, стр.34.

ma'lumotlariga ko'ra Fransiyaning Marsel shahridagi mehmonxonalaridan biriga sobiq ittifoqdan kelgan mehmonlardan biri o'zining xonasidan mehmonxonaning birinchi qavatiga tushganda vanna xonasidagi suv jumragini yopmasdan ketganligi esiga tushadi; o'zining xonasiga qaytib chiqqanda suv nafaqat vanna xonasini, yashash xonasini ham bosgan bo'ladi. Sayyoh o'zining jumrakni yopmay ketganlik xatosidan qo'rqib, mehmonxonadagi uylarga qarovchi xodimaga sodir bo'lgan voqea to'g'risida aytadi. Xodima esa sayyohni mehmonxonaning birinchi qavatiga tushib kutib turishini so'raydi. Sayyoh undan o'ch olish uchun mehmonxona xodimlarining kelishini tajanglik bilan kutib turadi. Bir mahal unga qarab bir nechta mehmonxona xodimlarining yaqinlashib kelayotganligini ko'radi. Ular sayyohga tanbeh berish o'rniga, undan o'z vaqtida suv jumragidan foydalanishni tushuntirmaganliklari uchun kechirim so'rasha boshlashgan. Keltirilgan misoldan ko'rinib turibdiki, sayyoh tomonidan mehmonxonaga keltirilgan zararga va uning xodimlari uchun noqulayliklariga qaramasdan, xodimlar uchun yo'riqnomada ko'rsatilgan talablarga ko'ra sayyohni koyish o'rniga undan kechirim so'rashgan, chunki yo'riqnoma talablari mehmonxona xodimlari uchun etiket qoidalariga aylangan. Keltirilgan misol nafaqat mehmonxona ichki etiket qoidalariga rioya qilishni, bundan tashqari uning xizmatidan foydalanayotgan iste'molchilarning ham ba'zi bir nojo'ya hatti-harakatlariga sabr-toqat bilan chidash kerakligini bildiradi.

Ko'rsatilgan xizmatdan keyin uni iste'mol qiluvchilarning kayfiyati yaxshi bo'lishi va xizmatdan mamnun bo'lib chiqib ketishlari uchun jamiyat va kasbiy etiket qoidalari talablariga rioya qilinishidan tashqari ko'rsatilgan xizmatning sifati ham iste'molchilar talablari darajasida bo'lish kerak.

Masalan, huquqshunos etiketi odamlarning huquqini kafolatlovchi amaliy qonunlarga itoat qiluvchi huquqiy sektordagi insonlarning manfaatlarini ifodalaydi¹⁵.

Aholi va sayyohlarga xizmat ko'rsatadigan ovqatlanish korxonalarida iste'molchilar bilan asosan ofitsiantlar, metrdotellar, shveysarlar, barmenlar va

¹⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Practice_of_law

garderobchilar muloqotga tushishadi. SHu boisdan ham ularning o'zini tutish, yurish-turish va muloqot qilish qoidalariga, ayniqsa razryadli kafe va restoranlarda, o'ta katta ahamiyat beriladi, chunki xo'randalar restoran va kafelarga nafaqat ovqatlanish zaruriyati bilan, har xil tantanali marosimlarni o'tkazish yoki dam olish uchun ham kelishadi. SHu sababli ham restoran va kafelarning tashqi ko'rinishi, kirish va tashqi kiyimlarini echish xonalari, ovqatlanish zallarining bezatilishi ham dizayn qoidalariga muvofiq bo'lishi lozim.

Ovqatlanish korxonalarida juda ham katta talab ofitsiantlarga va barmenlarga qo'yiladi, chunki ular iste'molchilar nazorati tagida ertadan kechgacha tik turib ishlashlaridan tashqari katta jismoniy ishni ham bajarishadi. Mavjud ma'lumotlarga qaraganda ofitsiant 12 soat ishi davomida o'n qilometr lab yo'l bosishidan tashqari 2 tonnagacha qo'lida ko'targan holda yuk (taomlar va ichimliklar) tashiydi. Bundan tashqari iste'molchilar mahsulot sifati bo'yicha ta'nalarini ofitsiant va barmenlarga aytishadi. Zaldagi xo'randalar ovozi va musiqa ham, ayniqsa ishning oxirlarida, ofitsiant va barmenlarning kayfiyatiga salbiy ta'sir etib, nervlarini tajang qiladi. SHunga qaramasdan ular etiket qoidalariga qat'iy rioya qilishlari, o'zlarining yurish –turishlari, hatti–harakatlari va muomalalari bilan iste'molchilarga ozor etkazmasliklari shart. Ular charchashlariga qaramasdan doimo go'zal harakatli, zeboli, tashqi ko'rinishli, tabassumli kabi fazilatlarini to oxirgi iste'molchi chiqib ketmaguncha saqlab qola olish qobiliyatiga ega bo'lish kerak SHu sababdan ham ofitsiant va barmenlar etiket qoidalarini bilishlaridan va tashqi go'zalligidan tashqari kasbiy yaroqlilik talablariga ko'ra ham tanlanadi.

2. Vijdon

Vijdon ham odamlarga va kasb egalariga mansub axloqiy tushuncha bo'lib, yaxshilik nimayu, yomonlik nimaligiga javob beradigan ichki ishonch, o'z hatti - harakatlari uchun axloqiy mas'uliyatni anglash –sezish. Vijdon shaxsning axloqiy jihatdan o'z –o'zini nazorat qilaolish, o'zida axloqiy burchni mustaqil shakllantirish hamda o'zidan uni ado etishni talab qilish va o'z hatti- harakatiga hamda yurish- turishlariga baho berish qobiliyatini ifodalaydi. Vijdon yaxshiliq burch, halollik kabi tushunchalari bilan bog'liq bo'lib, poklik va halollik mezonini

hisoblanib, kishining hatti- harakatlari, yurish - turish uchun atrofdagi odamlar va jamiyat oldidagi axloqiy javobgarligini sezish qobiliyati hisoblanadi. Faqat vijdon odamlar bilan yomon munosabat qilishga, yomon yo‘llarga yurishga, o‘z burchlarini bajarmaslikka yoki yomon bajarishga yo‘l qo‘ymaydi. Faqat vijdon odamning oila, jamiyat oldidagi burchlarini ado etishni ta‘minlaydi.

Vijdon - bu odamning ichki sudyasi bo‘lib, u odamlarni yomon hatti – harakatlardan saqlabgina qolmasdan, jamiyat qoidalariga ko‘ra harakat qilishga undaydi.

Aholiga va sayyohlarga xizmat ko‘rsatadigan ovqatlanish korxonalarida vijdon xodimlarning xo‘randalarga nisbatan o‘z kasbiy burchlarini ado etmaslik yoki yomon bajarish xohishidan saqlaydigan posbon hisoblanadi. Aynan vijdon ofitsiantlar, barmenlar, metrdotellar, bufetchilar, garderobchilar, pol tozalovchilar va taom tayyorlovchi xodimlarni o‘z kasbiy burchlarini to‘liq va sifatli bajarishga da‘vat qiladi, ularni iste‘molchilarga nisbatan qo‘polliq noxush muomala qilishdan, taomni o‘z vaqtida keltirib bermaslikdan, pulini noto‘g‘ri hisoblash kabi yomon hatti -harakatlardan saqlaydi.

Sobiq ittifoq davrida Rossiya restoranlarining birida shunday bir hodisa ro‘y berganligi to‘g‘risida matbuotda e‘lon qilingan edi: ofitsiant mehmonlarga stol atrofida o‘tirishlarga yordam bergandan keyin metrdotel oldiga kelib, ularga xizmat ko‘rsatishdan bosh tortishini aytgan. Sabab shundaki, xo‘randalar kampaniyasi yaxshi xizmat qilish uchun ofitsiantga pora berishga harakat qilishgan. Ofitsiantga o‘z xizmati uchun pora olishga vijdoni yo‘l qo‘ymagan. Aynan taomlar porsiyalarini retsepturaga ko‘ra to‘liq berish, faqat sifatli mahsulotlardan foydalanish, sanitariya talablariga ko‘ra taomlar tayyorlash ham vijdon «nazorati» ostida amalga oshiriladi¹⁶.

3.Or–nomus (nomus), obro‘ va xushmuomalalik

Bundan oldin ta‘kidlanganideq or- nomus (nomus) ham kasbiy etikaning asosiy kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Or–nomus (nomus) - bu kishining boshqa shaxslarga, shu jumladan oila a‘zolariga, hamkasblariga va rahbar hamda

¹⁶ Золотухина - Аболина Е.В. Курс лекций по этике: Ростов н/Дону: «Феникс». 1999, стр.45.

mutaxassis xodimlarga nisbatan sharm-hayoli munosabatda bo'lishga undovchi his, o'zining obro'sini ulug'lash va ardoqlash tuyg'usidir. U kishining qadriyatiga, o'z harakatlari oldidagi ahloqiy mas'uliyatlariga bo'lgan qarashlarni ifodalovchi tushuncha. Aynan or-nomus (nomus) o'zining hatti-harakatlarini o'z vaqtida tuxtatishni sezish har bir kishining obro'sini saqlashga qaratilgan harakatidir.

Or-nomus (nomus) – bu odamni baholash, va atrofdagi kishilar tomonidan uni hurmat qilish mezoni yoki o'lchovidir. Or-nomus (nomus) kasbiy etikaning boshqa kategoriyasi bo'lgan obro' tushunchasi bilan chambarchas bog'liq.

Obro' – bu ijtimoiy hayotning turli sohalarida, masalan, ilmiy, diniy, siyosiy sohalarida, jamoalarda, oilada, biron shaxsning bilimi, tajribasi, tashqilotchiligi kabi axloqiy fazilatlari tufayli orttirgan, ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan ta'siri, nufuzidir. Obro' shaxsning hulqi, Vataniga chin sadoqat bilan xizmat qilishi tufayli ortib boradi. Obro' – bu yuksak axloqiy ma'naviyat majmui, shuningdek uni o'zida hurmat qilish belgisidir.

Yuqori obro'li kishining hurmati yana ham baland, ishlari esa tez va sifatli bitadigan bo'ladi. Obro' bir kunlik yoki bir yillik hatti-harakat va yurish-turishlar natijasida emas, xuddi tomchilar yig'ilib oqar suv hosil bo'lganidek u yoshlikdan shakllanib boradi. SHuning uchun ham rus halqining «obro'yingni yoshlikdan saqla» degan maqoli bor.

Obro' ayniqsa aholigi va sayyohlarga xizmat ko'rsatuvchi korxonalar ishchi xodimlari, rahbarlari va mutaxassislari uchun juda ham o'ta katta ahamiyatga ega. Agar aholining 75-80 % ga yaqini ovqatlanish korxonalari xizmatidan foydalanilishi hisobga olinsa, obro'ning qanday tez tushib ketishini odam o'z ko'zi oldiga keltirish mumkin. SHuning uchun ham har bir odam, har bir mutaxassis yoki har bir rahbar xodim obro' orttirishga va orttirilgan obro'sini saqlashga harakat qilishi lozim.

Yaxshi munosabat qoidalariga bag'ishlangan ko'p jildli asarida amerikalik yozuvchi Alisa Stoun «O'zingning obro'yingni saqla, o'zingdan past madaniyatli kishilarga o'xshama. Esingda bo'lsin, sen undan libosing, qaddi-qomating, hatti-

harakating va odobing bilan ustun bo‘lishga harakat qil» deb yozgan. Aynan, o‘z obro‘cini saqlashni his etish tuyg‘usi aholiga va sayyohlarga xizmat ko‘rsatadigan korxonalar xodimlarining o‘z burchlarini sifatli ado etishga, iste’molchilarni aldamaslikka, ular bilan etiket talablariga ko‘ra xushmuomalalik qilishga, o‘zini yomon yo‘llardan qaytarishga va tashqi qiyofasini yaxshilashga hamda jamiyatning boshqa talablariga itoat qilishga majbur qiladi.

Xushmuomalaliq Xushmuomalaga ehtiyoj sezmaslik uchun beg‘oyat yuksak fazilat sohibi bo‘lish lozim, deyishadi. Xushmuomalalik odamni atrofdagilar uchun foydali va yoqimli qiladi; u ishda va turmushda juda zarur. Xushmuomalalik keskin vaziyatlarni yumshatadi, janjalning oldini oladi, o‘zini tutishni o‘rgatadi, hurmat va muhabbatga yo‘l ochadi. Xushmuomalalikni o‘rganish mumkin, ammo yurakdan chiquvchi tug‘ma nazokat ham bor. Nazokat kishidan gap-so‘z va harakatlarni nazorat qilishni talab etadi.

NAZOKAT QOIDALARIGA KO‘RA:

- rasmiy idoraga bosh kiyimda kirish va baland ovozda gapirish;
- shovqin solish, atrofdagilarga halaqit berish va g‘ashiga tegish;
- boshqa din, e‘tiqod, millat yo davlatni erga urish;
- birovning kamchilik va xatolaridan qo‘lish;
- o‘ziga o‘zatilgan qo‘lni namoyishkorona olmaslik;
- suhbatdoshni haqorat qiluvchi so‘zlar aytish;
- xat yo sovg‘ani qaytarib yuborish;
- hamsuhbatining yaqin kishisi haqida mensimay gapirish;
- birovlarining sumkasini ochish, ochiq bo‘lsa ichiga qarash;
- begonalarning cho‘ntagini tekshirish;
- so‘ramay boshqalar stoliga teginish, ichidagilarning joyini o‘zgartirish, tortmalarni titish, begona shkaf, bufet va qaznoqlarni ochib qarash **mumkin emas.**

SHuning uchun o‘zi haqida yaxshi fikr va ishonch uyg‘otishni istagan kishi kamtar, beg‘araz, tartibli bo‘lishi lozim. Ammo **me’yorni yodda tutgan holda, axir shakarning ham ozi shirin.**

Agar uncha yaqin bo‘lmagan bir kishi sizga yaxshilik qilsa, minnatdorchilik belgisi sifatida tort, bir dasta gul yoki shampan vinosi yuborish mumkin.

Agar ko‘rsatilgan yordam katta miqdordagi pul yoki vaqtga tegishli bo‘lsa, tabiiy sharbat, ho‘l meva, shokolad, kofelardan paket qilib berish mumkin. Darhol minnatdorchilik bildirmay biror bayramni kutsa ham bo‘ladi. Bu – har ikki tomonga qulay. Arzimagan yordam uchun ham tashakkur bildirishingiz atrofdagilarga sizning noshukur va yaxshilikni unutadigan nonko‘r emasligingizni bildiradi.

Agar ko‘rsatilgan yordam sizga qanchalar qo‘l kelganini minnatdorchilik so‘zlari bitilgan xat orqali ma’lum qilsangiz, bu eng yaxshi sovg‘a bo‘ladi.

Do‘stlar yaxshilikka darrov javob qaytarishi yo sovg‘a salom qilishi shartmas: ularning bir-biriga yordam berishi tabiiy hol.

Tayanch iboralar

Kategoriya va etika kategoriyalari; burch va kasbiy burch; O‘zbekiston fuqarolarining fuqarolik burchlari; ofitsiant, metrdotel, shveysar, barmen va garderoibchi. Vijdon; ichki sudya, posbon, or–nomus va kasbiy etika; mezon; obro‘; sifatli ado etish; aldamasliq

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Kasbiy kategori deganda nimani tushunasiz?
2. Vijdon nimani anglatadi?
3. Or-nomus nimadan iborat?
4. Mezon deganda nimani tushunasiz?

4-MAVZU. MUOMALA MADANIYATI, TANISHISH, TANISHTIRISH QOIDALARI

1. Suhbatlashish etiketi.
2. O‘zini boshqalarga tanishtirish
3. Qo‘l berib so‘rashish qoidalari
4. Murojaat qilish etiketi.
5. Bahslashish etiketi.

Etiket bo‘yicha muomala qilishni bilish – avvalambor suhbatni olib bora olish qobiliyatidir. Bu erda ham umumqabul qilingan qoidalar mavjud. Suhbatlashish muomala madaniyatini shakllantirishning muhim vositalaridan biri sanaladi. Har qanday suhbat avvalo, ma’lumotlar almanishuvidir. Suhbatlashish orqali insonlar bir-birlari bilan muloqotga kirishadilar, bir-birlari haqida ma’lumotga ega bo‘ladilar, bir-birlarini tushunib boradilar, shu bilan birga muomala madaniyatlaridagi ayrim bo‘shliqlarni to‘ldiradilar. Suhbatdoshni gapini bo‘lmasdan uni oxirigacha tinglay olish muhim xususiyat kasb etadi. Zero, diqqat va sabr-toqat bilan eshita olish qobiliyati suhbatdoshga nisbatan hamdardliq layoqatlilik hayrixohlikni ko‘rsatadi. Lekin bu qobiliyat faqatgina tug‘ma xususiyat kasb etmaydi – har bir inson uni o‘zida hamda farzandlarining tarbiyasida mujassam etib, takomillashtirish mumkin. Bunda axloqiy tarbiya – axloqiy me‘yorlar katta ahamiyat kasb etadi.

Suhbat olib borish mahoratini o‘rganish mumkin, buning uchun qadimgi notiqalar kabi sizga zarur bo‘lgan bilimlarni egallash lozim. Ammo bu degani do‘stona uchrashuvlarni notiqlik san’ati bo‘yicha musobaqaga aylantirish shart emas. Barcha holat va narsalarga yuzaki qaraydigan jamiyatga bir oz hazil va engillik bilan ishonchli so‘zlash – bu iste’dodli odamlar ham tan beradigan qobiliyatdir. Har kimga ham aqlli gaplarni osonlik bilan etkazish qobiliyati berilmaydi. Suhbat san’atida sergaplikka yo‘l qo‘ymay mashq qilish lozim, hamsuhbat ruhiyatini hisobga olish kerak va bu etarli darajadagi tajribani talab qiladigan faoliyatdir.

Avvalambor biz o‘zimizning «men»lashimizdan qochishimiz lozim. O‘z shaxsiyligini berkitib, o‘zgalarning qiziqishiga e‘tibor bermoq – bu har bir suhbatning asosiy afzalligidir. YAxshi ohang suhbatdoshiga ko‘ngilsiz yoki uni tushkunlikka tushiradigan suhbatlardan qochishni talab qiladi. Jamoatga yoqish uchun suhbatdoshingizga yaqin bo‘lgan va uni ko‘proq qiziqtiradigan suhbat mavzularini tanlashingiz lozim. Jamiyatning yoqimsiz a‘zolariga doimo hamma narsadan noliyveradigan va ayb qidiraveradigan odamlar kiradi. Ammo, muloqot qilish me‘yori va tajribasiga ega haqiqiy tarbiyali inson hamisha o‘z talabalari darajasida kamtarin, mulohazalarida esa notakabbur va bag‘rikengdir. Agar jamoat sizga notanish bo‘lsa, suhbatda mavjud odamlar borasida gaplashmagingiz ma‘qul, avval ularning o‘zaro munosabatlarini ko‘zatib, shu asosda biron bir narsa deyish mumkin.

So‘z - bu o‘zingizga qarshi qurolga aylanuvchi kuchdir. YAqin kishini ayblashdan oldin, o‘ylab ko‘rgan ma‘qul. Hasadgo‘ylik eng yomon illat. U barcha axloqiy xususiyatlarni yo‘qqa chiqaradi. Mardlik yoki ochiqlik bahonasida ko‘rolmaslik hissini ochiqchasiga ko‘rsatishni odat qilgan kishiga bo‘lgan munosabat hech qachon ijobiy o‘zgarish kasb etmaydi. Bu faqat munosabatlarni yomonlashishiga olib keladi. Bundan hech kim yaxshi natijaga erishmaydi. Atrofdagilar uchun notanish bo‘lgan tilda biror bir odam bilan suhbatlashish madaniyatsizlikdir.

Suhbatdagi har bir so‘z suhbatdosh uchun aniq va tushunarli bo‘lmog‘i lozim. Agar sizning nutqingizni tinglayotgan odam biror-bir so‘zni qaytarish uchun gapingizni bo‘lsa, tez orada suhbatdosh sizga bo‘lgan qiziqishini yo‘qotadi, deganini anglatadi. Bunda nutq o‘ta baland ohangda bo‘lmasligi lozim, aks holda o‘zni noqulay ahvolga solib qo‘yish mumkin. Sizning suhbatingizga uchinchi suhbatdosh qo‘shilsa-yu, mavzu esa o‘ta nozik xususiyat kasb etsa, o‘zingizni iltifotli va xushmuomali jihatdan ko‘rsatganingiz ma‘qul. Jamoatda barcha narsalar haqida gap ketadi, savollar chuqurlashib ketilmaydi, bir narsani har taraflama ko‘rib chiqilmaydi, balki qisqacha mulohaza yuritiladi, ammo yuzaki

emas¹⁷. Boshqalar bilan gaplashish istagi borligini yoki suhbat zerikarli ekanligini ko'rsatmaasliq suhbat chog'ida atrofga alanglab, qo'lga tushgan biron narsani o'ynab, yoki soatga qarayverish suhbatdoshni jig'iybiron qilib qo'yish mumkin.

Suhbat chog'ida o'zini ko'klarga ko'tarib, o'z faoliyati, izlanishlari, mulki o'z tanishlari doirasi bilan yoki kimnidir ismini ro'kach qilish bilan maqtanish va yaxshi emas – bunday iboralar suhbatdosh aqlini qanchalik tor ekanligi haqida guvohlik beradi. Munozara qilinayotgan muammolar doirasi keng bo'lishi mumkin, biroq nima bo'lganda ham o'zingizni ishonchli his qiladigan, o'zingizga mos bo'lgan mavzularda suhbat olib borishingiz maqsadga muvofiqdir.

Suhbatdoshni sog'liqdan nolish bilan ob-havo haqidagi so'zlar bilan charchatish ham etiketga to'g'ri kelmaydi. Suhbat haqiqatan ham qiziqarliroq bo'lish uchun barcha qobiliyat va imkoniyatlarni yordamga chaqirish lozim. SHu jihatdan ham suhbatlashish etiketi bir necha qoidalarni taqozo etadi:

- Suhbatdoshingizga og'ir botadigan, xafa qiladigan, noqulay vaziyatga solib qo'yadigan, gapirishni xohlamaydigan mavzu bo'yicha suhbatlashish vaziyatni og'irlashtiradi.

- Suhbatdoshingizga o'zingizga ta'rif-tavsif berishdan, o'z muammo va yutuqlar haqidagi ma'lumotlarga e'tiborni kuchaytirishdan qochish, suhbat chog'ida o'z "men" ini markaziy joyga qo'ymaslik lozim. Bunda axloqning kamtarinlik va bosiqlik me'yorlari qo'l keladi.

- O'z fikrini uqtirishdan avval, noqulay vaziyatga tushib qolmaslik uchun suhbatdoshning ijtimoiy kelib chiqishi, shaxs sifatida, aytilayotgan masala yuzasidan qanday ma'lumotga ega ekanligini bilib olgan yaxshi.

- Suhbatdosh hurmat qilishga, hatto uni fikrini noto'g'ri deb hisoblaganda ham oxirigicha eshitish bilan shaxsning so'z erkinligini ta'minlashga intilish lozim.

- Boshqa insonlarini g'iybat qilishdan, ularning shaxsiy hayoti, muammosi haqida suhbat qurish ham odobsizlik sanaladi.

¹⁷ Никитич, Людмила Алексеевна. Этика. Курс лекций: учебное пособие для студентов вузов / Л.А. Никитич. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 392 с. (Гриф) - Электронная библиотека – Book.ru

- Har qanday suhbat birinchi navbatda ma'lumotlar almanishuvidir. Suhbat jamoat joylarida yoki ko'chada bo'lsa, boshqalarni o'ziga jalb qilmagan xolda, ovoz past ohangda gaplashish lozim. Tez yoki haddan tashqari cho'zilib gapirish ham ma'lumotni o'zlashtirishga xalaqit beradi.

- Kam muomala qilinadigan, yaxshi tanimaydigan insonlar bilan muloqotda bo'lishda barchaga tushunarli engil mavzu tanlanib olinadi. M: *Futbol, seriallar, qo'shiqlar, teleko'rsatuvlar v. x. q* Hech qachon oilaviy muammolar, shaxsiy xayotdagi kelishmovchiliklar, o'zi tushunmagan va ma'lumotga ega bo'lmagan tor mutaxassislikka oid mavzular haqida gaplashish nojoiz.

- Barcha hursand holatda suhbatlashayotgan vaqtda, kayfiyatni tushuruvchi, qo'rqinchli voqealar, ko'ngilsiz holatlar haqida gapirish boshqalarni kayfiyatini tushirib yuboradi.

- Bemorni ko'rgani borganda o'lim haqida, uning kasal tarixi, mayda-chuyda jihatlari haqida gapirish yaxshi emas. Uning o'rniga yolg'on bo'lsa ham ko'rinishini yaxshiligi, albatta yaxshi bo'lib ketishi mumkinli haqida suhbat qurish lozim.

- Dasturxon atrofida ishtahani bo'g'uvchi mavzular xaqida gapirilmaydi. Ovqatni yomonlash, kamchilik axtarish yomon odat. Aksincha, uni tayyorlagan insonni ko'nglini ko'tarish lozim.

- Tarbiyali va madaniyatli inson tanishi haqida umumiy fikr bildirayotganda yolg'on ishlatmaydi, uni g'iybat qilmaydi. Bir inson haqida (hatto u yomon inson bo'lganda ham) fikr bildirayotgan paytda to'satdan kirib qolgan mavzu «qahramoniga», ko'pchilik ta'sirida miyg'ida qo'lib, sinchkov nigoh bilan piching hamda qochiriqlar qilish ba'zida betga aytilgan haqiqatdan ham kuchliroq dilga ozor beradi.

Suhbatlashish jarayoni nafaqat suhbatlashish balki, tinglash holatiga ham bog'liq. Tinglash faqat eshitib o'tirishi kerak degani emas. Yaxshi suhbatdosh hamsuhbat fikrini mantiqiy tugatgandan so'ng, o'z fikrini to'liq bayon qilib beruvchi insonga aytiladi. Juda ham kerak bo'lib qolgan vaqtda o'zr so'rab, M: *Kechirasiz, menimcha shu fikringiz. . . . , yoki Fikringizni bo'lganim uchun*

o'zr so'rayman, menimcha. . . degan iboralarni qo'llagan ma'qul. Bu vaqtda ushbu iboralarning egasi suhbatdoshiga so'zlashga imkoniyat berishi lozim. Bunda dunyoqarash ham katta ahamiyat kasb etadi. Insonning dunyoqarashi haqida gap ketganda, albatta yoshlar bilan kattalar o'rtasida tushunmovchiliklar bo'ladi. SHunday paytlarda yoshlar o'zlarini fikrlarini yoqlamasdan xo'p deb, mavzuni boshqa yoqqa burib yuborishlari kattalarni dilini og'ritib qo'yishdan asraydi.

Muomalada gapning ohangi har xil bo'lishi mumkin. Bular: takabburlik bilan, sovuq, o'ziga qaratgan xolda, achchiq-tirziq tarzdagi ohanglar. Bir xil ya'ni monotonli gapirish ham boshqalar nazdida zerikarli bo'lib, qiziqarli ma'lumotni ham xazm qilish qiyin bo'ladi.

Muomala madaniyatining yana asosiy tavsifnomasi shundan iboratki, bu insonning manerasi, ya'ni xatti-harakatining ohang bilan uyg'unligi. Bularga qomatni tutishi, qo'l harakati, yuzdagi imo-ishoralar kirib ketadi.

Hayotimizni ko'p qismini bizga notanish bo'lgan odamlar bilan birga – ko'chakuy, transport, turli xil jamoat joylarida o'tkazamiz. Nafaqat o'zimizning kayfiyatimiz, balki atrofimizdagi odamlarning kayfiyati ham jamoatda o'zimizni qanday tutishimizga bog'liqdir. Uydan ko'chaga chiqayotganingizda kerakli bo'lgan narsalarni: hujjatlar, dastro'molcha, pul solingan karmon, taroq va boshqa zarur bo'lgan mayda-chuyda narsalarni o'zingiz bilan olganingizga ishonch hosil qilib olganingiz ma'qul. Kiyim bosh, oyoq kiyim, soch turmagi, xullas, boshdan-oyoq o'zimizga razm solib, so'ng tashqariga chiqishimiz kayfiyatni ko'tarib, uyda tashqarida o'zimizga bo'lgan ishonchni yanada kuchaytiradi. Ko'chada o'zini tutishning eng asosiy qoidasi – bu atrofda gilarning o'zini noqulay va noxush sezishiga sabab bo'lmasligidir.

Davrada erkak kishi ayol kishi bilan yumshoq munosabatda bo'lishi shart, ammo oshirib yubormasligi lozim. Haddan ziyod mulozamatlarga vaqtiliroq va bosiqroq javob bermoq lozim. Bunday vaziyatlarda «*Kechirasiz, hazillarga unchalik xushim yo'q*», «*Qaytaryapsiz*», «*Ko'rsatuvni oxirigacha ko'rib olmaymizmi?*»a – taxminan shu asnoda javob bergan ma'qul. Gapirayotganda

munozaraga berilmasdan, aniq, baland bo‘lmagan ohangda, hotirjamlikni ushlab turmoq zarur. Mulozamatga «*rahmat*» deb qisqacha javob beriladi. Odatda, o‘zini haddan tashqari erkin, aqlli qilib ko‘rsatishga intilgan va diqqat markazida bo‘lishini istagida qattiq uringanlar, aksincha noqulay vaziyatga tushib qoladilar. Bunday odamlarga, boshqalarining ismi-sharifiga, bo‘yiga, millati va turar joyiga, sochining rangi, ma’lumoti va avtomobil halokatiga doir hazillar qilish mumkin emasligini hamisha yodda tutishlari kerak

O‘xshamagan mutoyiba hazilga, dilxiralikka qanday javob berish kerak? Omadsiz bunday tarzda ifodadan so‘ng, jim bo‘lib qolishdek hech qanday holat kuchli ta’sirga ega emas. Keyin kimdir biron boshqa mavzuda gap boshlagani yaxshi. Agar «*o‘tkir fikrli*» shaxsning tinglovchilarni g‘ashiga tegishida davom etishi to‘xtamasa, unda uy egasi unga qarab: «*Bugun sen negadir o‘zingdamassan*» deb to‘xtatishi lozim. Odamlarni o‘ziga kelmasdan avval hazillarga ko‘mib tashlash kerakmas. Hazil joyida bo‘lgani yaxshi. Hozirjavob hazilning ma’nosiga etib borishda so‘zlovchining qattiq qo‘lgusi halaqit beradi.

Davrada achchiq so‘zlarni suiste’mol qilmagan ma’qul. O‘zini aqlli deb biladigan bunday odamlar davrada «*qurbon*» topib olib, uni mazax ostiga olish maqsadida turli savollar yoki vaziyatlarga solishga intilishi o‘zini axmoq qilib ko‘rsatishdan o‘zga narsani bermaydi. Bunda tinglovchilar gapirayotgan odamning aybini qidirishga ko‘proq e’tibor beradilar. Erix Fromm ta’limotida bunday odamlarning ruhiyatida sadizm – zolimlik borligini – «zulm qilyapmanmi demak mavjudman» degan shior yashaydigan kishilarga nisbat beradi. Agarda bunday odamlarning harakati tashqaridan juda xunuk ko‘rinishini, mazlumni emas, o‘zini butun bir tuban xususiyatlarini ko‘rsatayotganini va undagi o‘ta omilikni tashqariga chiqarayotganini bilganida edi hech qachon bunday harakatlarni qilmagan bo‘lar edi. Zigmund Freyd jamoada o‘zini bunday salbiy tutayotgan shaxs hatti-harakatlari aslida hasadgo‘ylikdan ekanligi, bunga guvoh bo‘layotgan jamoat ham aksariyat holatda bunga to‘sqinlik qilmasa-da, ushbu shaxs to‘g‘risida xuddi shu xulosaga kelishini ta’kidlagan. Bu bilan Freyd jamoada inson o‘zini erkinroq tutadi va badxulqlik bilan bo‘lgan barcha harakatlardan tiyilishi qiyin

bo‘ladi, degan xulosaga keladi. Tahliliy ruhshunoslik asoschisi Karl Gustav YUng esa jamoada ushbu ruhiy holatni arxetiplar bilan bog‘lab, unga «trikster» degan nomni beradi. «Trikster u bu odamlar tabiatidagi eng tuban illatlar majmui, jamoaviy onglanmaganlikning tuban ruh – obrazidir». Demaq jamoatda boshqalar ta’siridan o‘z salbiy illatlariga erk berish havfi kuchliroq ekan, inson bunday paytda o‘zini yo‘qotmasligi, axloqiy masalalarda mustaqil fikrga ega bo‘lishi kerakligini unutmasligi lozim ekan.

Suhbat olib borish jarayonida tashvishlari bilan band, ma’nosiz nigohlarni ko‘rsatmaslikka harakat qilgan ma’qul. Suhbatdoshga qiziqish bilan, uning so‘zlarini tushunayotganini bildirish uchun ba’zi-ba’zida savol berish yoki aniqliklar kiritib turish zarur. Agar hikoyani eshitgan bo‘lsangiz, hikoyani o‘rtasiga kelganda birdan gapni bo‘lishdan ko‘ra darhol «*Ha, aytib bergan edingiz*» qabilida gapirib qo‘ygan ma’qul. Odobli odam, garchi hikoyani avval eshitgan bo‘lsa ham, so‘zlayotgan odamni bo‘lmaydi. Tasodifan eshitib qolgan narsalarga chuqur sho‘ng‘ib ketib, munozara qilinmaydi.

Bunda axloqiy tarbiyaning ba’zi vositalarini yoki unga yaqin yo‘llarni tanlash qo‘l keladi. “Axloqiy tarbiyaning eng kuchli vositasi – san’at. Bu vosita aholining barcha tabaqasini, turli yoshdagi shaxslarni qamrab oladi”. Zero,, zamonaviy ruhshunoslik insonning jamiyat va borliq bilan bo‘lgan turli munosabatlarini nafaqat yo‘lga qo‘yadi, balki uni mustahkamlaydi ham. Misol uchun, ruhiy tahlil falsafasi asoschisi Freyd ta’limotga ko‘ra, madaniy ijod bilan birgalikda badiiy ijod jamiyat faoliyatida shahvoniy qudrat va nafsning ular o‘rnini bosadigan ijobiy hodisalarga aylanish orqali, (sublimatsiya) ya’ni, tubanlikdan ulug‘vorlikka o‘tish natijasida vujudga keladi. Ijodkor jamiyatdagi muammolarning echimini san’at asarlari orqali obrazli tarzda jamiyatning o‘ziga taqdim etish bilan topishga intiladi. Ammo shunisi muammoliki, barchaga ham iste’dod va daholik berilavermaydi. SHu jihatdan ham ruhiy tahlil bu masalaning echimni ikki yo‘l bilan hal qilishni taklif etdi. Ilmiy tadqiqotlar natijasi insonning axloqiy munosabatlarida estetik faoliyatning muhim ekanligini ta’kidlay boshladi. Zotan, san’at asarini idrok etish insonda ijodiylik va hozirjavoblik qobiliyatini o‘stiradi.

Muomala etiketida hozirjavoblik juda katta o'ringa ega. Aksariyat hollarda insonlar davraga kirib kelgan kishini sergakligi va hozirjavobligiga juda katta e'tibor beradilar. Ayniqsa etiketda ko'rishish va so'rashish jarayoni o'zaro ko'zatuvchanlik bilan amalga oshiriladi. Agar ulardan biri bu borada "soddalik" qilsa, odamlar orasida buni bildirishning har qanday yo'lidan foydalanishga intilishni ko'rish mumkin. Buning ruhiy-axloqiy jihati shundaki, o'z vaqtida berilmagan "javob" yoki "soddalik" boshqarilishga loyiq kishi sanalishi, boshqalar oldida "qo'lg'i" bo'lish havfi bir tomondan jamiyat qo'ygan etiket qoidalarini o'z vaqtida amalga oshirishga intiltirsa, ikkinchi tomondan o'ng'aysizlikni engish uchun hozirjavoblikni qo'llash orqali badiiy ijodiylikka intiltiradi. Bu borada Freyd «Hozirjavoblik va uning onglanmaganlikka munosabati» asarida hozirjavoblikning vujudga kelishi va uning qabul qilinishdagi ruhiy holatlar talqinini berish bilan birga Freyd qo'lg'ililikka ham alohida to'xtalib, uning boshqa turlarini, ular orasidagi o'zaro farqlarni tushuntirishga harakat qiladi¹⁸. Davradagi odam boshqaga murojaat qilganda yoki munosabatga kirishganda, beixtiyor suhbatdoshiga so'zlayotgan so'zlaridan birining unli yoki undosh harflarini almashtirib yuborish orqali qo'lg'ulilikni vujudga keltiradi. Agar bu so'z o'yini atayin, ongli tarzda amalga oshirilgan taqdirda ham so'zlovchi ijodiy jarayondagi ijodkor kabi onglanmaganlikka keng yo'l qo'yib beradi. Zero, bu jarayon san'atkorona mahoratni talab qiladi. Muallif so'zlardagi unli va undosh, so'zlarga qo'shiladigan qo'shimchalarni o'zgartirish bilan juda chiroyli tarzda o'z maqsadi yo'lida foydalanarkan, bir jihatdan so'zlovchining ruhiyatidagi ziddiyatlarni qo'lg'ulilik orqali o'zini dovdur qilib yoki bilmasdan gapirib yuborgan qilib ko'rsatish bilan tashqariga, suhbatdoshiga zimdan uyushtirilgan hujum sifatida amalga oshiradi. Ikkinchi jihatdan esa, dilini og'ritmagan holda, ochiqdan-ochiq kurashlarsiz, qo'lg'ulilik orqali suhbatdoshini «silliqlik» bilan «haqiqatga» etkazib qo'yadi. Bunday jarayon muomala etiketida to'satdan paydo bo'lishi mumkin

¹⁸ A.T.Kronman. The Lost Lawyer - Failing Ideals of the Legal Profession, Harvard Uni Press, Cambridge, Massachusetts, 1993.

bo‘lgan qo‘pol munosabatlarni oldini oladi. Biroq, ortiqcha xajviya, hozirjavoblik doimo to‘g‘ri kelavermasligini unutmaslik lozim.

SHirinsuxanlik ham katta san‘at. SHirin so‘z bilan kishining ishonchi va qalbini egallash mumkin. Unda yuz ifodasi tilning ko‘rki hisoblanadi. Muomala madaniyatida so‘z aqldan kuch, tildan ixtiyor oladi. Til shunday kuchga egaki, suyaksiz bo‘lsa ham “suyakka tegishi” mumkin.

Muomala odobi boshqa kishilar qadr-qimmatini, izzatini joyiga qo‘yishni, an’anaviy axloqiy me’yoriy talablarini bajarishni taqazo etadi. SHuning barobarida, u insondagi yaxshi jihatlarni namoyon etishi, ko‘zga ko‘rsatishi bilan ham ajralib turadi. Uning eng yorqin, eng sermazmun va eng ifodali namoyon bo‘lishi so‘z, nutq vositasida ro‘y beradi. So‘zlash va tinglay bilish, suhbatlashish madaniyati – muomalaning muhim jihatlarni tashqil etadi. SHu bois, muomala odobi o‘zini, eng avvalo, shirinsuhanliq kamsuqumliq bosiqliq hushfe’llilik singari axloqiy me’yorlarda namoyon qiladi. Muomala odobining yana biri bu – *insoniy nigoh*. Ma’lumki, odamning nigohida, yuz ifodasida, qo‘l harakatlarida uning qay sabablardandir tilga chiqmagan, so‘zga aylanmagan hissiyoti, talablari o‘z aksini topadi. CHunonchi, suhbatdoshining gapini oxirigacha eshitmay, qo‘l siltab ketishi yoki fikrini bo‘lib, qo‘pol muomalada bo‘lishi madaniyatsizlikni anglatadi. Suhbatdoshni fikrini noto‘g‘ri deb bilgan taqdirda ham tarbiyali va kamtar inson *“Menimcha adashdingiz?”* *“O‘zr, men boshqa fikrdaman”*, *“Kechirasiz, men sizning fikringizga qo‘shilmayman”* degan iboralar bilan murojaat qiladi. Hech qachon *“umuman noto‘g‘ri”*, *“bu to‘g‘rida hech narsani tushunmaysiz”*, *“bu narsani yosh bola ham biladi”* degan iboralarni ishlatish mumkin emas.

Gapirayotgan insonni fikrini bo‘lib, *“Bo‘lishi mumkin emas”*, *“O‘zingiz ishonasizmi?”* tarzidagi iboralar bilan chalg‘itish ham odobsizlik sanaladi.

Xushmuomalalik va xushfe’llilikning mug‘ombirlikdan va qalbaki tortinchoqlikdan kelib chiqmasligi, samimiy, tabiiy va beg‘araz, har qanday mug‘ombirlik va soxta tortinchoqlikdan xoli bo‘lishi kerak

Hamma davrlarda suhbat, muloqot inson muomalasining asosini tashqil qilgan. Suhbat – bu insonlar o‘rtasidagi fikrlar almanishuvi bo‘lib, u aqllilik va chiroyli

soʻzlashdan ibora boʻla olmaydi. Baʼzi insonlar qanday qilib gap boshlashni bilishmaydi, gapirganda oʻzlarini yoʻqotib qoʻyadilar. Juda koʻp keraksiz soʻzlarni, ishlatadilar. Bugungi kunda baʼzi yoshlarimiz nutqidan mamnun emasmiz. Chunki ularning nutqi umuman yoʻq hisob, gaplari faqat jargon va xunuk soʻzlardan iborat. Agar suhbatdoshingizning nutqi jargon soʻzlar bilan toʻlib-toshgan boʻlsa, oʻzi qiynalib poyma-poy gapirsa, talaffoʻzi yaxshi boʻlmasa, ohangi quloqqa yoqmasa, eng mazmundor suhbat ham oʻz qimmatini yoʻqotadi. Hamma vaqt aniq-ravshan, hovliqmasdan, muloyimlik va mayin ovoz bilan gapirishga harakat qilish kerak. Hovliqib aytilgan soʻzni tushunish qiyin boʻladi, juda choʻzib, sekin gapirish esa kishining sabr-kosasini toʻlib toshiradi. Talaffoʻz etilgan har bir soʻz, boʻgʻin va ohang aniq va ravshan jaranglashi lozim. Juda nozlanib gapirish ham xunuk odat.

Oʻz ona tilini hurmat qilgan inson uni boʻzilishiga yoʻl qoʻymaydi. Horijiy soʻzlarning aniq maʼnosini bilgan va ularni toʻgʻri talaffoʻz eta oladigan kishi, zarurat boʻlsa, ularni oʻz nutqida ishlatishi mumkin.

Ovoz, ohang. Suhbatning tavsifini belgilab berish uchun soʻz boyligi va soʻzning grammatik qurilishi etarli emas, bu erda gaplashish ohangi va intonatsiya muhim rol oʻynaydi. Soʻzlashish ohangi iroda va emotsional taʼsirni, hissiyotni aks ettiradi. Soʻzlashish ohangidan hatto kishining kayfiyatini bilish mumkin. Ohang maʼlum darajada kishining xulqini ham aks ettiradi. YAni suhbatdoshimizning tarbiyasi yoki tarbiyasizligini koʻrsatadi. YUrish-turish vaziyatlari qanchalik ahamiyatga ega boʻlsa, soʻzlashish ohangi ham shunchalik ahamiyatga ega. Bitta soʻz yoki iboraning oʻzi qanday ohangda aytilganligiga qarab bizga har xil taʼsir etishi mumkin. Koʻpincha aytilgan soʻz emas, balki haqoratomoʻz ohang kishini ranjitadi. Ohangizning chiroyligi yoki ingichkaligi bilan siz bevosita atrofdagilarda ogʻir yoki engil kayfiyat uygʻotasiz. Ifodalanayotgan soʻzlarning maʼnosi umuman tinglovchilarga hech qanday taʼsir bermaydi. U suhbatdoshingizning javob berish imkoniyatini yaxshilash darjasida boʻlsa bas. Haqiqiy maʼlumot soʻz ohangizdadir. Asosiy xavf shundaki na siz va na sizning suhbatdoshingiz nishonga teguvchi bu bevosita ifodalanuvchi

ma'lumotni onglangan tarzda ham onglanmagan tarzda ham tahlil qila olmaysiz. Har bir zamonaviy inson o'z ohangini o'zgartirish imkoniga ega. Avvalambor, haqqoniy eslashga harakat qiladigan bo'lsangiz, qachondir siz o'z ohangizga nisbatan maqtovlar eshitganmisiz yo'qmi buni bilib olasiz. Agar ohangizning yaxshiligiga ishonchingiz komil bo'lsa, unda ovozingizni tasmaga yozib olib, uni eshitib ko'ring. Birinchi eshitishdayoq ko'pchilik o'z ohangini hayrat bilan tanib qolishadi.

YOqimli ohang – bunda biz ayollarni nazarda tutyapmiz – odatda nafis ohangdir, baland ham, past ham, tez ham sekin ham emas. Agar sizning ovozingiz boshqalarga yoqmasa, hayotingizdagi tutgan o'ringizga ohangni mos kelmaganidan bo'lishi mumkin. Ehtimol, siz gaplashayotganda charchasiz. Boshqa nutqdagi qusurlar ham to'g'irlansa bo'ladi. Ammo chiroyli nutq uchun faqat ohangning nafisligi etmaydi. Dunyoqarashning boyligi nutqni yanada go'zallashtiradi. Zero, quruq so'zlardan iborat chiroyli nutq odamlarda sizga nisbatan bo'lgan kinoyani uyg'otadi. Buyuk Mavloni Jaloliddin Rumi «*Ichindagi ichindadir*» nomli asarida «So'z – idrok qilishda so'zga muhtoj bo'lganlar uchundir. So'zsiz idrok etganning so'zga qanday ehtiyoji qoladi? Idrok eta bilgani uchun ko'klarning, erning hammasi so'zdir. Hafif bir sasni eshitganga baqirib-chaqirishning nima hojati bor? Dunyo ham Qur'ondagi «Bo'l» (Uning amri bo'l demak edi. U hamon bo'ldi) so'zidan bino bo'lgandir», degan fikrni bildirib ketadi. SHunday ekan, so'zlarni mazmun bilan boyitish ham muhimdir. CHIroyli nutq egasi o'z nutqi bilan bir necha marotabagina odamlarni o'ziga jalb qilishi mumkin. Lekin mazmunsiz chiroyli so'zlar odamlarni me'dasiga tegadi. Ish, martaba, kechinmalar va kayfiyatning yomonligi, betoblik atrofdagilar bilan qo'pol muomalada bo'lish huquqini bermaydi. Hatto buyruqni ham muloyimlik bosiq ohang bilan va shu qatori bir vaqtda ishga doir qat'iyyatlik bilan berish mumkin. Buyruq ohangidan faqat bajarilishi shart va majbur bo'lgan soxalarda ya'ni harbiylar foydalanishi mumkin.

O'zini boshqalarga tanishtirish

Biz har kuni yangi odamlar bilan uchrashib, tanishamiz, muloqotda bo‘lamiz. Tanishuvning oliymaqom doiralarda qabul qilingan shakli bir-biriga tanishtirishdir.

Tor doirada hamma bir-birini bilishi juda muhim. Ayniqsa, bu odamlar kelajakda ham tez-tez uchrashib turadigan bo‘lishsa, yangi mehmonni albatta tanishtirish zarur. Bu mezbonlar yoki ularning yaqinlarining vazifasidir. Odatda uy bekasi ayollarni, xo‘jayin erkaklarni tanishtirishi kerak Ammo katta qabullarda yangi kelgan kishini mehmonlarning hammasiga tanishtirish imkonsiz. Bunaqa paytda uni uy egasi, uning turmush o‘rtog‘i, yaqin qarindoshlari, e‘tiborli mehmonlaru stolda birga o‘tiradigan qo‘shnilar bilan tanishtirish kifoya.

Ko‘chada, jamoatchilik joylarida, transportda hamrohingizni uchratib qolsangiz uni qolgan odamlarga tanishtirishingiz shart emas. Ammo ular suhbatlashib ketishsa albatta tanishtiring¹⁹.

Ishxonangizga biror tanish yoki oila a‘zongiz kelsa uni hamkasblaringizga tanishtirish shart emas. Albatta hamkasblararo shaxsiy munosabatlar bo‘lmasa.

Ikki kishi tanishishi uchun o‘rtada umumiy tanish kishi vositachilik qilishi lozim. Unga tanishishni istaganlardan biri murojaat etadi. Agar sizga shunday iltimos bilan yuzlanishga avval narigi odamning bu tanishtiruvga munosabatini oldindan aniqlab shunga qarab ish tuting.

Tanishishni xohlamayotgan odam bilan zinhor borib tanishmang yoki birovga tanishtirmang. “So‘ymaganga suykilib” yurish o‘zgalar nazdida qadringizni pasaytiradi. YOki yangi tanishingiz bilan darhol sirlashib ketmang. Bunday “elim”lik nazokatli raddiyaga sabab bo‘ladi.

Erkak kishini ayolga, kichik odamni yoshi kattaga, xodimni rahbarga tanishtirish kerak Kishining yoshi va mavqei alohida ustunlikka ega. Hamisha mavqei yoki yoshi katta odam birinchi tanishtiriladi.

Tengdosh yoki mavqei bir xil odamlarni tanishtirish zarurati tug‘ilsa buni o‘zingizga yaqin kishidan boshlagan ma‘qul. Masalan: singlingizni

¹⁹ Байбурин А.К., Топорков А.Л. У истоков этикета. Ленинград, Наука, 1990.

kursdoshingizga. Ota-onangizga esa, aksincha avval tanishingiz, so'ng ota-onangiz tanishtiriladi.

Uchrashganda so'rashish sizning muloyim va nazokatli munosabatingizning ilk namoyishi xisoblanadi. Sizdan hol-ahvol so'ragan kishiga albatta javob qaytarish lozim. So'rashishdan bosh tortish bilan siz uni atrofdagilar oldida tahqirlagan bo'lasiz.

Jamoat joylarida - ko'chada, restoranda, kafeda, pochta, transportda faqat tanishlar bilan so'rashiladi. Tashrif muddatingiz oz bo'lgan joylarda (avtobus, vokzal, supermarket va h.q) notanish kishilar bilan so'rashish va biror aniq munosabatga kirishish ortiqcha.

Agar hamrohingiz biror tanishi bilan so'rashsa, siz ham u bilan ko'rishishingiz shart. Agar u bir to'da odamlar qurshovida bo'lsa, siz ularning barchasi bilan so'rashib chiqishga majbursiz faqat bittasi bilangina ko'rishish juda qo'pol xato. Mabodo, kim bilandir so'rashishni istamasangiz oshkora yuz o'girib ketish yaramaydi. Hali imkon borida, unga yaqinlashmay turib, bir chetga chiqib olish kerak

Agar tanishingiz sizning ko'rib va tanib qolishingizni istamayotganini sezib qolsangiz, uni ko'rmay o'tib ketishga harakat qiling, hech bo'lmasa o'zingizni tanimaganga oling. Erkak kishi ayol bilan, yosh odam keksa kishi bilan, ayol o'zidan katta ayol va erkak bilan, xodim o'zidan lavozimi yuqoriroq kishi bilan, mijoz sartaroshxona, poyafzal ustaxonasi, atele xodimlari bilan birinchi bo'lib so'rashadi.

YAngi kelgan odam o'zidan oldin kelgan mehmonlarga, mashinada o'tirgan kishi piyodaga, yo'lovchi erkak va ayol taksi haydovchisiga, o'quvchilar o'qituvchiga salom berishi kerak

Ayol tez ketayotgan bo'lsa, yo'l-yo'lakay uchragan tanish erkak bilan o'zi birinchi so'rashib ketaverishi mumkin. Bir to'da odamlar yonida o'tayotib yoki ular davrasiga qo'shilganda ham ayol birinchi salom beradi. Ammo boshqa hollarda shunday qilinsa, bu ayolning erkakka o'zgacha munosabatini ko'rsatadi.

Ko'chada ketayotgan erkak tanishini ko'rib qolganda, albatta cho'ntagidan qo'lini, og'zidan sigaretasini olib so'rashishi kerak Ayol mayin tabassum va biroz bosh irg'ash bilan javob qaytaradi. Gavjum joyga kirgan odam notanishlarning barchasi bilan bosh irg'ab, tanishlar bilan qo'l siqib ko'rishadi.

Erkaklar keksa va xastalardan tashqari kirib kelayotganlarni tik turib qarshi olishlari shart. Tengdosh erkaklar joyida o'tiraverishlari mumkin. Ammo jinsidan qat'i nazar ruxsat berilganida o'tirasiz. Uy bekasi o'tirishni taklif qilib o'zi tikka turaversa, o'tirmang.

Donishmandlarning "YUziga boqma, so'ziga boq" – degan hikmatlari ayni haqiqatdir. Til – inson tafakkuri maxsuli U inson madaniyati fikriy go'zalligini yaxshi, ibratli, xavas qilsa arziydigan fazilatlarini yuzaga chiqaruvchi vositadir. Muomala esa insonlarni bir–biriga bog'lovchi, yaqinlashtiruvchi, katta–kichik xayrli ishlarga undovchi fazilatdir. Insonning go'zal hayot kechirishida, jamiyat orasida o'z o'rnini topa olishida, boshqalarning hurmat extiromiga erishishda muomalaning o'rne kattadir. Insonning shirinso'zligi kishining tarbiyalanganligidan guvohlik bersa, so'zga boyligi, chechanligi, ma'nodorligi uning o'qimishli, bilimdonligini ko'rsatadi. Go'zal muomala inson dilini qanchalik hushnud etsa, aksincha achchiq so'z, qo'pol muomala inson qalbini larzaga soladi. SHirin muomalada bo'lish ham katta san'at. SHirin so'z bilan kishining ishonchi va qalbini egallash mumkin. So'z, yuz va ko'z, tilning ko'rki hisoblanadi.

Insonning boshqa inson bilan muloqotiga qarab, uning axloqiga ham baxo beriladi. So'z orqali insonlarning tafakkuri, fikri anglashiladi, muomala madaniyati orqali u kishining odobi, kelib chiqishi, naslu–nasabi, ota–onasi va ustozining bergan ta'lim tarbiyasi namoyon bo'ladi. Insonning ichki dunyosi, shaxsi, aqli va his–tuyg'ulari uning tashqi qiyofasi – ko'zlari, chehrasi, shuningdek qaddi-qomati va yurish-turishida to'la aks etadi. Insonning ichki dunyosi qanchalik mukammal bo'lsa, yurish– turishi ham shunchalik madaniyatli bo'ladi.

Muomala madaniyatida so'z aqldan kuch, tildan ixtiyor oladi. Til shunday kuchga egaki, suyaksiz bo'lsa ham suyakni tebratadi. Muomala odobi boshqa

kishilar qadr-qimmatini, izzatini joyiga qo'yishni, an'anaviy axloqiy me'yoriy talablarini bajarishni taqazo etadi. SHuning barobarida, u insondagi yaxshi jihatlarni namoyon etishi, ko'zga ko'rsatishi bilan ham ajralib turadi. Uning eng yorqin, eng sermazmun va eng ifodali namoyon bo'lishi so'z, nutq vositasida ro'y beradi. So'zlash va tinglay bilish, suhbatlashish madaniyati muomalaning muhim jihatlari tashqil etadi. SHu bois muomala odobi o'zini, eng avvalo, shirinsuhanliq kamsuqumliq bosiqliq hushfe'llilik singari axloqiy me'yorlarda namoyon qiladi.

Ayniqsa bu axloqiy madaniyatda yaqqol ko'zga tashlanadi. Uni ko'proq namoyon qiladigan eng muhim unsurlaridan biri – muomala odobidir. Bu borada mutasavvif olimlarimizdan Imom G'azzoliy bir qancha o'rinli fikrlarni bildiradilar: «Hazrati Rasul alayhissalom aytibdurlar: «Haq subhonahu va taolo ochiq yuzlilarni do'st tutar». Va yana aytibdurlar: «Hech bir yaxshi amal yo'qki, maxfiratga sabab bo'lmoqqa ochiq chehralik va shirinzabonliqdan ziyoda».

Uning fikricha shirinsuxanlik va bosiqlik odobli insonni odobsizdan ajratuvchi me'yordir. Zero, odobsizlik badxulqlikka, badxulqlik axloqsizlikka olib keladi. Yomon insonlarning yomonligi aynan muomaladan kelib chiqadi. YA'ni yomonga yomonlik bilan qilingan muomala vaqtincha bo'lsa ham o'sha yomonning yo'lida yurishga chorlaydi.

Donishmandlarning *“YUziga boqma, so'ziga boq”* – degan hikmatlari ayni haqiqatdir. Til – inson tafakkuri mahsuli. U inson madaniyatining fikriy go'zalligini yaxshi, ibratli, xavas qilsa arziydigan fazilatlarini yuzaga chiqaruvchi vositadir. Muomala esa insonlarni bir–biriga bog'lovchi, yaqinlashtiruvchi, katta-kichik xayrli ishlarga undovchi fazilatdir. Insonning go'zal xayot kechirishida, jamiyat orasida o'z o'rnini topa olishida, boshqalar tomonidan hurmat ehtiromga erishuvida muomalaning o'rnini kattadir. Insonning shirinso'zligi kishining tarbiyalanganligidan guvohlik bersa, so'zga boyligi, chechanligi, ma'nodorligi uning ziyoliligi, bilimdonligini ko'rsatadi. Go'zal muomala inson dilini qanchalik xushnud etsa, aksincha achchiq so'z, qo'pol muomala inson qalbini larzaga soladi.

“Muomala shaxslararo munosabatning shunday ko‘rinishiki, uning yordamida odamlar bir-birlari bilan axloqiy, estetik madaniy, siyosiy va ruhiy jihatdan aloqaga kirishadilar, ta’sir o‘tkazadilar va ta’sirlanadilar”.

Etiket kengqamrovli tushuncha bo‘lib, u ma’lum ma’noda, umumbashariy miqyosda qabul qilingan muomala qonun-qoidalarini o‘z ichiga oladi. Ulardan bizga odat bo‘lib qolgan ko‘rishish etiketidir²⁰.

Salom berish kundalik hayotimizda eng ko‘p qo‘llaniladigan odat bo‘lib, hushmuomalalikni talab qiladi. Salomlashish kishilar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat, muomala munosabatlarining avval boshi bo‘lgani uchun uning bajarilishining ham alohida qoidalar bor. Salomlashganda aytiladigan so‘zlarga «*Assalomu aleykum*», «*salomatmisiz*», «*omonmisiz*», «*yaxshimisiz*», «*salomat bo‘ling*» deyiladi. Bu so‘zlarda, insonlarning bir-biriga hurmat ehtiromi, xayriholik izhori bilan birga bu so‘zlarda chuqur mazmun va mulohaza bor. Kundalik hayotimizda ishlatib turadigan “*marhamat qiling*”, “*baraka toping*”, “*raxmat*”, “*behad minnatdorman*”, “*o‘zr*”, “*avf etasiz*”, “*kechiring*” va shu kabi iboralar borki, ularning barchasi mulozamatni, insonlarga bo‘lgan kamoli ehtiromni bildiradi. SHunga e’tibor berish kerakki, insonga qo‘yiladigan talab bilan unga ko‘rsatilayotgan iltifot bir-biri bilan bevosita bog‘lanib ketganligidan ular orasiga chegara qo‘yib bo‘lmaydi. Masalan, birovning eshigini taqqillatib ruxsat so‘rab kirish, boshqa insonni noqulay vaziyatga solib qo‘yishni oldini oladi.

Salomlashish insonning insonga bildirgan hurmati, odamlarning o‘zaro muomala munosabatlarining boshlanishi, bir-biri bilan suhbatlashayotgan ikki dilning kalitidir. Salom berilganda sizga yoqimsiz qarab turgan inson ham alik oladi. Qo‘l berib ko‘rishayotgan vaqtda bir-birlarini qo‘llarini qattiq siqib, qo‘lini og‘ritib yoki qo‘lini uchinigina berib qo‘yish o‘ta odobsizlikka kiradi. YOshlar o‘zidan katta odamlar bilan ko‘rishganlarida, albatta ikki qo‘lini berib ko‘rishadilar. Ayniqsa, yosh bolalarning katta yoshdagilarga qo‘lini o‘zatib

²⁰ Викторук Е.Н. Этика: лекции и материалы к семинарским занятиям. Красноярск: Сиб ГТУ, 2001, стр.45.

ko'rishlari ham odobsizlik sanaladi. Kim birinchi bo'lib so'rashishi lozim?

Buning ham etiketda o'ziga yarasha qoidalari mavjud:

- yoshi kichiklar yoshi kattalarga;
- erkaklar ayollarga;
- xonaga kirgan inson u erdagi barchaga umumiy;
- zinadan chiqayotgan inson yuqori pag'onadagilarga;
- agar ikki oila uchrashib qolsa, ayollar birinchi bo'lib so'rashishlari keyin esa erkaklar so'rashishlari lozim;
- qanday jamoat joylarida fikr bildirilishizdan qat'iy nazar, salomdan boshlash kerak;
- yoshi va xizmat pog'onasi teng insonlar uchrashib qolganlarida birinchi bo'lib tarbiyali inson so'rashadi;
- uyga kelgan mehmon eshikni ochgan insonga salom berishi, keyin uying kattalari va boshqa mehmonlar bilan so'rashishi kerak;
- uy egalari hamma o'tirganlar bilan bir xil so'rashishlari lozim. Ulardan kimgadir alohida munosabat bilan so'rashish odobsizlik hisoblanadi.
- biror bir insonga yuzlanishdan avval salomlashish lozim.
- kechga qolib kelgan inson jamoatga birinchi bo'lib salom beradi.

Qo'l berib so'rashish qoidalari

Qo'l berib salomlashish muloqot etiketining bir qismi sifatida shakllangan jarayondir. Qo'l berib so'rashish odatda erkaklarga xos xususiyat hisoblansada, hozirda u barcha yoshdagi va jinsdagi insonlar uchun ham birdan amal qilmoqda. Chunki, qo'l berib so'rashish orqali inson insonning kayfiyatini, sog'ligini, xatto fe'l-atvorini ham bilib olishi mumkin. Qo'l berib salomlashishning ushbu xususiyatlari ikkitomonlama muloqotning boshlanish belgisidir. Qo'l berib so'rashish asosan tanishish va tanishtirish marosimida, shartnoma va bitim imzolaganda, g'oliblik va mag'lublikni tan olganda, minnatdorchilik izhor etganda, tabriklaganda, xayrlashganda va hokazo xolatlarda qo'llaniladi. Qo'yida

e'tiboringizga havola qilinadigan tavsiyalar qo'l berib so'rashning odobiga tegishlidir:

- o'zatilgan qo'l albatta muallaq qolmasligi kerak bu – insonni erga urish bilan barobar bo'lib qoladi.
- ikki qo'l bilan qo'lni siqib so'rash haddan tashqari xursand holatda, minnatdorchilik belgisi sifatida qabul qilinadi.
- ikki qo'l berib so'rash paytida albatta so'z bilan ifodalanadi, bunda minnatdorchilik so'zlari va boshqa iliq so'zlar qo'llash mumkin.
- qo'l berib so'rash tez va qisqa bo'lishi lozim.
- qo'l berib so'rash davomida ozgina egilib qo'yish, so'rashayotgan insonga nisbatan hurmatni belgilaydi.
- ostonada, stol ustidan qo'l berib so'rash xunuk ko'rinadi.
- tanishini ko'rib qolgan taqdirda ham binoning boshidan bu boshiga qo'lni cho'zib kelish insonni qo'lgili xolatga solib qo'yadi.
- ayol kishi bilan uchrashib qolganda, ayol birinchi bo'lib qo'l o'zatmaguncha erkak qo'l o'zatmaydi.
- ayol kishini qo'lini ko'p ushlab turish mumkin emas, bu uni noqulay vaziyatga solib qo'yishi mumkin.

G.S.Pyurbeevning fikricha²¹, ko'p xalqlarda qo'l bilan salomlashiladi. Aslida, u odat qalmuq va mo'g'ul xalqi uchun bayramlarda, masalan “Oq oy” (“белый мeсяc») Sagan podsho davrida qishdan chiqib, bahor fasli kirib kelishi bilan barcha kishilar o'ng qo'lini berib, bir-birlarini ekin ekish, bog'dorchilik va hayvonlarni yaxshi boqish uchun sharoitlar maqbul bo'lganligi uchun tabriklashgan.

Salomlashganda jargon, ko'cha so'zlarini, bo'zib talaffo'z etiladigan “*privetik*”, “*salyutik*”, “*chao*”, “*poka*”kabi so'zlarni ishlatmaslik maqsadga muvofiq. Odatda, ro'paradan keluvchi kishiga u etib kelguncha, ya'ni orada 3-4 qadam qolgach salom beriladi.

²¹ Пюрбеев Г.Ц. Речевой этикет и язык жестов у монголов и калмыков// НКСР, с. 121.

Sizga mutlaqo tanish bo‘lmagan kishi salom bersa, albatta “alok” olish va uning yanglishganligini sezdirmaslik kerak. Bunday xolatda elka qisish yoki hayron bo‘lib qarash odobsizlik hisoblanadi.

Umuman, o‘zbekchilikda salomlashishni o‘zi hamsuhbatingizing sizga bo‘lgan munosabatni shakllantiradi. G‘arb odatiga ko‘ra yoshi katta ayollar bilan ko‘rishayotganda o‘rnidan turib, tavoze’ bilan boshni silkitib salomlashiladi. Bizda esa bu nafaqat katta yoshlilar, balki umuman xotin-qizlarga nisbatan ham qo‘llaniladi. Zero, har bir qiz yoki ayol o‘sha xonadon egasining nomusi hisoblanadi. Bu bilan erkak boshqa bir erkakni oriyati va hurmatini o‘z joyiga qo‘yayotgan hamda boshqalardan ham o‘ziga nisbatan shuni talab qilayotgan bo‘ladi. Agar ayollar qurshovida bo‘lsangiz, unda umumiy ravishda bir marta salomlashib qo‘yiladi. Etiketni bo‘zilishi ko‘rishuvning shovqinli tarzi hisoblanadi. Odamlar oldida hozir bo‘lishingiz bilan salomlashuvingiz u daraja o‘zingizga qaratadigan tarzda bo‘lmaslik lozim. Salomlashuv, tanishuv yoki suhbatdoshlik uchun eng qulay madaniyatli usuli hisoblanadi.

Murojaat qilish etiketi.

Murojaat qilish – insondan ko‘p narsani talab qilmaydi. U kishini tarbiya ko‘rganligidan dalolat beruvchi harakatlar majmuasidir. Aslida murojaat qilish har – xil kechib, bu insonni qaerda, kim bilan, qay paytda, suhbatdosh bilan o‘zaro munosabatdan kelib chiqqan xolda bildiriladi. Murojaat qilib aytilayotgan so‘zlar nafaqat unga bo‘lgan hurmat balki, maqsadga muvofiqlikda ham qo‘llanadi.

Murojaat qilib aytilayotgan so‘zlar nafaqat hurmat belgisi, balki, maqsadga erishish vositasi hamdir. Murojaat vaziyatga, sharoitga, jamoaga, muhitga qarab yakka shaxsga yoki jamoaga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Biroq, barcha murojaatlar axloq me‘yorlariga bo‘ysingandagina ijobiy natija berishi mumkin.

Insoniy munosabatlarda aytilayotgan so‘zlar faqat axloqiy me‘yorlarga tayanadi. Bu esa qarindoshlar, sevishganlar, er-xotin, do‘stu-birodar, mansabdor shaxs va xodim o‘rtasidagi munosabatlarda qo‘llaniladigan so‘zlar turlicha bo‘lishini anglatadi. Murojaat ijtimoiy-siyosiy, ma‘naviy-tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan munosabat turi bo‘lib, ular og‘zaki yoki yozma ko‘rinishga ega.

Murojaat qilish ham bir necha turlarga bo‘linadi: **ular – rasmiy, ishonchli, intim va egasiz.**

Rasmiy murojaatlarda «xonimlar va janoblar» deb jamoatga murojaat qilinadi. Rasmiy murojaatlar mehnat jamoasida rahbarga, ishlab chiqarish korxonalarida etakchi mutaxassisga, ta’lim muassasalarida ta’lim beruvchi ustozga, harbiy va huquq tartibot organlarida unvoni katta zobitlarga, davlat ahamiyatiga molik tadbirlarda jinsga qarab yoki barchaga rasmiy murojaat qilinadi. M: YAkka shaxsga nisbatan janob Toxirov deb murojaat qilish mumkin. Agar familiya ishlatilmasa janob direktor, direktor xonim deb murojaat qilish maqsadga muvofiq. O‘rtoq Abdullaev, o‘rtoq general, ya’ni “o‘rtoq” so‘zi harbiylar qo‘llaydilar. Elchilar hamda yuqori martabali insonlarga nisbatan “*Janobi oliylari*” deb murojaat qilinadi. Rasmiy munosabatda faqat sizlab gaplashiladi. Rahbarning qo‘l ostidagi barcha kishilar bilan bo‘lgan munosabatida ham, 9 yoshdan yuqori bo‘lgan maktab o‘quvchilardan tortib, talabalar bilan bo‘lgan munosabatda ham, notanish insonga murojaat qilganingizda ham sizlab murojaat qilinadi.

Ishonchli munosabatlarda yaqin insonlar, qarindosh-urug‘, hamqishloq, vatanishlarga qilinadigan munosablarga aytiladi. Bunday munosabatlarda «Sen» deb faqat oilada yoki yaqin munosabatlarda murojaat qilish mumkin. «*Amaki*», «*xola*», «*tog‘a*», «*opoqi*», «*kelinoyi*» va boshqa qarindoshlar o‘rtasida shevadan kelib chiqqan xolda murojaat qilish mumkin. «*YAxshi yigit*» yoki «*yaxshi qiz*» degan so‘zlar yoshlarga qarata qo‘llaniladi. Jamoat joylarida kasbi kor darja hamda yoshga qarab shofyor, doktor, o‘quvchilar, talabalar, yo‘lovchilar, qizlar, yigitlar, bolalar kabi nomlarni ishlatish mumkin. Intim, ya’ni yaqin munosabatlarda «azizim, jonim, begim, oyim, yuldo‘zim» kabi murojaatlarni uchratamiz. Egasiz murojaatlar munosabatda – “*Kechirasiz falonchi ko‘cha qaerda?*”, “*Aytib berolmaysizmi soat necha bo‘ldi?*”, “*Ruxsat bersangiz kirsam*” va boshqalar.

Intim murojaatlarda shaxsga nisbatan chiroyli, yoqimli, erkalash ma’nosidagi so‘zlardan foydalangan xolda murojaat etiladi: “Azizim”, “Mehribonim”, “Jonim”, “Begim” kabi so‘zlardan o‘rinda va samarali foydalanish zarur. Murojaatning bu

turi insonning didli va farosatli ekanligini ham belgilaydi. Biroq, ushbu soʻzlarni bemavrid ishlatish insonni bachkanalikka olib keladi. Ayniqsa, «jonim» soʻzini barchaga nisbatan ishlatish aslo mumkin emas, bu soʻz faqatgina nikohdan oʻtgan, hayotini bir-biri bilan bogʻlagan kimslarga nisbatan ishlatilsa maqsadga muvofiq.

Nomsiz murojaatlarda shaxsni kim ekanligini yaqindan bilish katta ahamiyatga ega emas. Bunday murojaat qisqa mazmunda boʻlib, biror nomaʼlum obʼekt yoki subʼektni aniqlash, u haqda muayyan maʼlumot olish uchun qoʻllaniladi. Masalan, “Kechirasiz, Olmazor koʻchasini koʻrsatib yuborsangiz?”, “Hurmatli yoʻlovchilar yoʻl haqini oʻz vaqtida toʻlashni unutmang”, “Doktor bolamni koʻrib qoʻysangiz, issigʻi tushmayapti.” singari murojaatlarda shaxsning aniq ismi koʻrsatilmasada, u haqdagi maʼlumotlar va aytiladigan fikrlar tushunarli boʻladi.

Aslini olganda, Oʻzbekistonda murojaatning aniq bir shakli yoʻq. Koʻp holatlarda har bir joyning oʻzidan kelib chiqib, shevaga hamda urf-odatga asoslangan xolda murojaat qilinadi.

Yangi tanishgan odam bilan munosabatda tushunmovchilikdan saqlanish uchun tashrifnoma juda qulaydir. CHet mamlakatlarda tashrifnoma juda keng qoʻllaniladi. Ularning raqamlari hamda oʻlchamlari qatʼiy qoida bilan cheklanmagan. Inson oʻz tashrifnomasini tutqazar ekan, kelajakda shaxsiy hamda ish bilan bogʻliq aloqani qoʻllab-quvvatlayotganini bildiradi.

Bahslashish etiketi.

Bahsning asosiy qoidasi shundan iboratki, hatto juda qulay vaziyatlarda ham odamlarni fikrini oʻzgartirish juda qiyin masaladir. Agar oʻz qarashlaringizni boshqa birovga oʻtkazishni istasangiz, uning fikrini hurmat qiling. Hech qachon odamga uning nohaqligini aytmang. Xato qilish ehtimolini oʻzingizda boʻlishiga ham eʼtibor bering. Bu barcha turdagi bahslarga yakun yasaydi. Bu suhbatdoshni oʻzi ham siz kabi nohaq boʻlishini tan olishiga imkon beradi.

Bahsni tugʻdirmaydigan shunday iboralar ham mavjudki, ularni diqqat bilan eshitishga undaydi. Masalan: «*Sizni dilingizdan oʻtayotgan fikrlarga qarshi*

emasman, balki men ham xuddi shunday qilgan bo'lar edim». Bahs paytida «*Janjal bilan biron narsaga erishib bo'lmaydi*» degan iborani eslashga harakat qilish lozim. Eng yaxshi natijaga erishuvning yo'llaridan biri bu – bahsdan qochishdir. Bahsdan qizishib o'z g'ururini erga urishni istamay, nohaqligini bilib turib ham tan olmaslik mumkin ekanligi ehtimoli bor. Bunga nisbatan o'z fikrini aytib qo'yishning o'zi etarli. Balki bir oz vaqt o'tib, hech qanday bosimning ta'sirisiz ham u to'g'ri xulosaga kelishi mumkin. O'zining haqligini qaysarlik bilan isbotlash yoki bahslashish – ma'lum ma'noda zo'ravonlik ham hisoblanadi va oqibatda, yagona kelishuvga olib kelmasligi mumkin. Anglashilmovchilikni madaniyat, munosabat, tavoze'lik va muloyimlik aniqlik va sovuqqonlik hamda boshqani tushunishga harakat qilish orqali bartaraf qilish mumkin.

Bahs asosli va ishonchli bo'lishi lozim. Bahsda asosan raqibni «*chaqib*» xafa qilish emas, balki undan qochishga harakat qilish shart. Bahsda keltirilgan asoslar mutlaqo to'g'ri bo'lishi lozim. Kasbiy munozara doimo asoslar zanjirini talab qiladi. Tadqiqotchilarning gaplariga qaraganda, mantiqdan bexabar kishilarga nisbatan mantiqiy isbotlarning keltirish usullaridan boxabar kishilarni jamoatda bahsdan muvaffaqiyatli chiqib ketishlariga imkoniyat darajasi balandroq bo'lar ekan.

Kasbga doir bahsda o'zni tutish uslubi doimo muloyimlik kasb etishi zarur. Bosiq va mulozamatli odam doimo g'olib keladi. So'zamollik diqqatli jimlik bilan almashishi lozim. Jizzaqilik va asabiylashishga o'rin yo'q. Individual bahsda asosiysi – asos, mantiq va dalillardir. Imo-ishoralar va hayqirishlarni qabul qilish mumkin emas. CHO'zilib ketadigan bahslarda har ikkala taraf o'zining axloqi haqida o'ylab ko'rishi lozim. Har holda gap bunday bahslarda singan kosa ustida ketmaydi. Janjallarga sababchi bo'ladigan odamlar o'zi haqida o'ylab ko'radigan bo'lsa, odatda «*asablari hech narsaga yaramasligiga amin bo'ladi*». Lekin bu degan sof vijdon bilan ochiqchasiga urishaverish kerak degani emas. Bunday odamlarga «*nima uchun men doimo asabiylashaman?*» degan savolni o'ziga bermoqlikka da'vat etamiz. Ko'p holatlarda asabiylashishning asl sababini anglab etgandan so'ng hayot o'z yo'liga tushadi. Harakat qilib ko'rsa arziydi.

Tayanch tushunchalar

Muomala madaniyati, ohang, ovoz, tanishish, tanishtirish, salomlashish, qo‘l berib so‘rashish, mulozamat, baxslashish etiketi, murojaat, telefonda suxbatlashish, avtojavob hizmati etiketi.

Mavzu bo‘yicha savollar

1. Muloqot etiketi haqidagi fikringiz?
2. Muomala madaniyatining qoidalari.
3. Tanishtirish va tanishishning qanday qoidalarini bilasiz?
4. Murojat qilish qoidalari haqida nimalarni bilasiz?
5. Salomlashish odobi.
6. Qo‘l berib so‘rashish zaruriyatlari va qoidalari haqidagi fikringiz.
7. Ohang va ovoz.
8. Mulozamat xaqida fikringiz.
9. Tanishtirish qoidalari haqida nimalarni bilasiz?
10. Baxslashish etiketi haqida nimalarni bilasiz?

5-MAVZU. KIYINISH MADANIYATI

1. Erkaklar va ayollar uchun zamonaviylik.
2. Qaddi-qomatni tutish va chiroyli yurish.
3. Jamoat joylarida o‘zini tutish me‘yorlari.

Inson tug‘ilishidan boshlab yo‘rgaklanadi. Ammo hozirda dastlabki kunlardanoq kiyina boshlaydi. Kiyim insonning suratini emas, balki uning butun ichki dunyosini siyratini ham ko‘rsatadigan omildir. Madaniyatlilikning asosiy belgilaridan biri ham, bu – kiyinish etiketidir. Kimning qanday kiyinishiga qarab, uning estetik didi, farosati, oddiy va ma‘naviy darajasini, hatto kasbini ham aniqlab olish mumkin. Kiyinish etiketi kiyinish odobi kishilarning o‘zaro muomalasiga, bir-biriga bo‘lgan munosabatiga, yurish-turishiga ham ta‘sir qiladi.

Lekin, kiyinish haqida aniq bir andoza mavjud emas. Kiyim uchun olinadigan turli narsalarning har biri kishining didi, bo‘y-basti, yoshi, moddiy imkoniyatlari

hamda jamiyatda tutgan oʻrniga bogʻliq. Inson kerak boʻlmagan haridlardan oʻzini asrash uchun doimo oʻzini boshqarib turishi lozim va yangi narsalar uyingizda mavjud boʻlgan kiyimlarning uslubiga, gazlamaning rangiga mos keladimi-yoʻqmi, uni boshqa narsalar bilan kiysa boʻladimi, va h.qlarga eʼtibor berishi lozim.

Kiyinish shaxsning oʻziga xos xususiyati boʻlib, hamma vaqt goʻzalliq uygʻunlik noziklik odob, xushmuomalaliq odamshivandalik haqidagi tushuncha darajasining belgisidir²².

Insonning tashqi goʻzalligi kiyim rangining bir-biriga mosligi, tabiiyligi va soddaligidadir. Xushbichim va chiroyli kiyinishning maʼnosi nimada? Koʻzga tashlanmaydigan hamda kishiga tabiiy goʻzallik beradigan va uning ayrim kamchiliklarini bilintirmaydigan ust-bosh, chiroyli, xushbichim, gavdaga, yoshiga va faslga mos kiyim kiyishdir.

Ammo bu faqat axloqiy tarbiya bilan bogʻliq emas. Balki estetik tarbiyaning qanday shakllanganligi bilan bogʻliq. Rivojlangan estetik did insonni nafaqat kiyinish, yashash umuman turmush tarzini goʻzallashtiradi, balki avvaldan qaysi andoza yoki qaysi ranglar rasm boʻlishini ilgʻash qobiliyatini paydo qiladi. Badiiy asarlar, sanʼat turlarini estetik idrok etish, estetik anglashni shakllantirish didga juda yaxshi taʼsir qiladi. Bunda siz nafaqat boshqalar kabi chiroyli yashashingiz, balki oʻz uslubingizni yaratib, ularning tanloviga taʼsir qilishingiz ham mumkin.

Erkaklar va ayollar uchun zamonaviylik Kiyim maʼlum davr va ijtimoiy sharoitda kishilarning goʻzallik haqidagi qarashlari mujassamlashadigan moda – rasm bilan bogʻliq. Kishilik jamiyati rivoji jarayonida bu qarashlar oʻzgara boradi, shu munosabat bilan “moda” ham oʻzluksiz oʻzgarib turadi. Oʻzbek xalqining milliy madaniyati, urf-odatlarini asrlar davomida davr va sharoitga, jamiyat taraqqiyotiga moslashib oʻzgarib kelgan. Tarixga aylangan kiyim va liboslarni qanday kiyish urfi va qoidalari deyarli istisnoli jihatlardagina oʻz kuchini saqlab qolgan. Ammo odamlar kiyimlarni tanlashda va ixtiro qilishdan toyganlari yoʻq. Aksincha zamonaviylikka boʻlgan talablar oldingi davrdagiga nisbatan ancha ilgarilab ketdi.

²² Кондрашов В.А., Чичина Е.А. Этика, Эстетика. Ростов н/Дону: «Феникс», 1998.

Yaxshi kiyinish o'ziga xos san'at. Kishi bu san'atni egallashi uchun moda talablariga rioya qilibgina qolmay, o'z didini ham tarbiyalashi kerak. Didni tarbiyalash uchun qonunlari me'yor, va o'zaro mos tushunchalarga asoslangan san'atning barcha turlari bilan tanishib borishi lozim.

Zehn bilan tanlangan orasta libos uning egasining didini yaxshiligini bildiradi. Ko'ylak javoni to'la bo'lmasdan turib ham did bilan kiyinish mumkin. Yangi chiqqan zamonaviy libos ketidan quvish emas, balki siz uchun zarur bo'lgan narsa haqida o'ylab ko'rgan ma'qul. Zamonaviy moda mato turlarining yangiligi, uning tusi bilan ham belgilanadi.

Jiddiy erkaklarga nisbatan ayollar zamonaviylik masalalarida ko'proq qayg'uradilar. Erkaklarga nisbatan ayollar modasi o'zgaruvchanroqdir. Yubka va kamzullar bir kaltalashib ketsa, bir-ikki yildan so'ng – o'zunlashib ketadi. Ko'ylakda ba'zida belni ko'rsatib turadigan holatlari paydo bo'lsa, ba'zida aksi bo'ladi. Erkaklarga nisbatan matolarning rangdor tuslari va fakturasi turli-tumandir va albatta, turli xil zamonaviy ziynatlar ham ayollar uchundir. Ammo erkaklar umuman zamonaviylikdan yiroq desak noto'g'ri bo'lar edi. Kuchli jins sohiblarining zamonaviylikka bo'lgan qiziqishi – oxirgi yillarda etarli darajada salohiyatga ega.

Oyoq kiyim qanday tanlanadi. Jiddiy kostyumlarga to'q jigarrang va qora rangdagi, qulay va sifatli oyoq kiyimlar mos keladi. Och jigarrang yoki jigarrang oyoq kiyimlar qora kostyumga umuman to'g'ri kelmaydi. Biroq qora oyoq kiyim jigarrang kostyumga mosdir. Qalin tagliq qo'pol sportiv botinkalar tantanali chiqish uchun mo'ljallangan kiyimlarga to'g'ri kelmaydi, faqatgina sportiv kiyimlar bilan yaxshi ko'rinadi.

Ayollar kiyadigan jinsi matoli kiyimlarga baland poshnali yoki chiroyli tuflilar emas, faqat sportiv oyoq kiyimlar bilan yaxshi turishini bilishlari zarur. Biroq bashang shimlarga bashang oyoq kiyimlar bo'lishi kerak²³.

²³ Этика: Хрестоматия / авт. Сост. В.А. Ермаков. – М.: Издательский ЕАОИ, 2010. – 132 с. (Гриф) - Электронная библиотека – Book.ru

Ayollar haqida. Jozibali ayol yoshi, o'z darajasi, ma'lum holatlarga nisbatan doimo mos ravishda o'zini tutadi va kiyinadi. Tashqi ko'rinishda jozibalilikka erishish zamonaviylikka nisbatan zehn bilan yondashuvdadir. Zamonaviy kiyingan ayol deganda o'ta yorqin va qimmatbaho libos bilan o'ziga jalb qiladigan ayol nazarda tutilmaydi. Zero, bashanglik libosning qimmatbaholigidan emas, balki nafislik va yuksak diddan iboratdir. Zargarlik do'konidagi rastalarga o'xshab, o'zini qimmatbaho taqinchoqlarga ko'mib tashlash qo'lgulilikdir. Ayolning kostyumi, uni kiya olish qobiliyati ayol kishining botiniy madaniyatiga, badiiy didning darajasiga bog'liqdir. Bu uning iste'dodini zamonaviylikka harbiy buyruqqa kabi ko'r-ko'rona taqlid qilish qoidasi emas, balki xayolotni o'yiniga turtki beruvchi shunchaki ijodiylik sifatida qabul qilishiga bog'liqdir. Aqlli ayol o'z tanlovining imkoniyatlarini bir muncha kengaytirish maqsadida zamonaviylikdan bir oz qolib ketishdan yoki undan o'zib ketishdan qo'rqmaydi. Va oxir-oqibat u barcha mavjud imkoniyatlardan ayollik fazilatini yorqin ifodalay oladigan va illatlarini berkitadigan variantlaridan birida to'xtaydi.

Barcha holatlarda ayollik fahm-farosatining qobiliyatini o'stirish va uni tarbiyalash uchun modalar jurnalini doimiy ravishda ko'zatib borish etarli emas. Buning uchun badiiy ko'rgazmalar, teatr kabi san'atga bog'liq joylarda bo'lib turish, ko'chadagi turli-tuman odamlarni ko'zatish, musiqa tinglash, odamlar orasida bo'lish, xullas, ichki didni boshqalar didi bilan solishtirish va rivojlantirish zarur. Bundan tashqari, ichki, ruhiy ayollik latofatini o'zida rivojlantirmoq lozim. Buning uchun esa yuksak darajadagi badiiy kitoblarni o'qishni, bolalarga hayrihohlik bilan jilmayishni, yoshlikdan o'zoqlashayotgan qalbni qanday u ta'sirchan yoki qattiq bo'lmasin, yumshatishni maslahat beramiz. Ayolga xos bo'lgan nazokatni tabiatdan olishga harakat qiling: tabiatning rang-barang bo'yoqlariyu, tizmalari va uning ohangini ko'ra bilishni o'rganing. Va albatta, ayol kishini muhabbat yanada go'zallashtiradi. Hayotning ikir-chikir tashvishlariyu qiyinchiliklariga qaramasdan sevishni o'rganing. Muhabbatsiz go'zallik tez so'nadi. Biz esa «*Go'zallik dunyoni qutqaradi*» degan naqlni unutganimiz yo'q. Dunyoni saqlab qolish uchun doimo go'zal bo'lishga intiling.

Bunga esa agar istasa, har qanday ayol tinimsiz o'z ustida ishlash orqali erishishi mumkin. Agar u kunda o'zining tabiatini tarbiyalab borsa. Agar u o'ziga va qalbiga oz bo'lsa ham erinchoqlikka yo'l bermasa. Agar o'z-o'ziga nisbatan talabchan bo'lsa. Agar odamlarni hurmat qilishni, sevishni va ularga nisbatan rahm-shafqatli bo'lishga o'zini o'rgatsa. Agar o'z didini rivojlantirib, aqlini charxlasa. Agar yaqinlarini egovlab, ularni janjal bilan qiynamasa, o'ziga o'zi hadeb achinavermasa va shikoyatchiga aylanmasa. Aynan mana shulardan keyingina ayol kishiga xos bo'lgan latofat boshlanadi. Va hech qanday bashang liboslar uning aksini berkitma olmasligini unutmang. Jizzaqiliq g'azab, surbetliq qo'polliq hasad, xo'jayinchilikka bo'lgan ehtiros va boshqa inson gunohlarini (afsuskiy ayollarga xos bo'lgan) qimmatbaho va yaltiroq lattalar bilan berkitib bo'lmaydi.

Uyda ayniqsa ayol kishi uyda chiroyli kiyinishi lozim. Bunda rangi o'chib ketgan, tor yoki osilib ketgan kiyimlar kiyish nojoizdir. O'zimizga mos tarzda kiyinishimiz to'satdan mehmonlarni kirib qolishini aytmagan holda, yaxshi kayfiyat bilan yurishga kerakdir, Ro'zg'or masalasini hisobga oladigan ayollar, eskirgan liboslarni yaxshi uyda kiyadigan kostyumga aylantirishlari mumkin. U nafaqat qulay, balki zamonaviy bo'lmog'i ham lozimdir. Ayol kishining shalviragan kiyimlarni kiyishi yoki eskirgan kiyimlarga qayta ishlov bergach, uni «**uy kiyimiga ko'zi qiymay**» shkafga ilib qo'yuvchilarni hech narsa bilan oqlab bo'lmaydi.

Bir qancha tajribadan o'tgan maslahatlar. O'zimizga kiyim tanlar ekanmiz dugonalarni emas, o'z didimizga tayanib ish tutganimiz ma'qul. Libosning rangi nafaqat zamonaviy tusda, balki o'ziga tushadigan rang bo'lishi lozim. To'q rangdagi kiyimlarni afzal ko'rarkansiz, och rangdagilarda ham, to'qda ham kirlik bir xil hajmga ega ekanligini yodda tutish lozim. Uning farqi faqat och rangdagi yubka ko'zga tezroq tashlanishidadir. Kiyim tanlashda ansamblni ushlab (birining ikkinchiga mosligi, monandligi) harakat qilish kerak. Kiyimni rangiga mos keluvchi jihatlar: sumka, tufli, kamar va boshqalarni tanlashda o'ta ideallikka erishishga harakat qilmagan ma'qul. Faqatgina bitta kiyim uchun qo'shimcha

narsa olish – isrofgarchilik hisoblanadi. Libosni yanada ko‘rkam qilib ko‘rsatuvchi mayda narsalar: sharf, bijuteriya va boshqa narsalar muhim hisoblanadi. Aynan libos bilan bir xil tusda bo‘lishi shart emas, bu bachkanalikni ham paydo qilish mumkin. Asosiy gap ranglarning uyg‘unligi, andozalarning mutanosibligida. Barcha davrlarda erkaklarning kiyimidan farqli o‘laroq ayollarning liboslarida odmi va jiddiylik kamroq, ularda o‘z kamchiliklarini berkitgan holda hamda o‘z afzallik jihatlarini alohida ta’kidlagan holda, o‘z didini yanada yorqinroq ifodalash mumkin. Va shu bilan bir qatorda ayollarga ozodalik va pardozning qoidalari erkaklarga nisbatan qat’iyroq qo‘yiladi.

Jozibadorlikning yana bir siri – kostyumning qulayligidir, unda u o‘zini erkin va o‘ziga nisbatan ishonch va tabiiylikni his qilish imkoniyatiga egadir. Libos tanlayotganingizda yoningizda sizni ko‘zatib yuruvchi erkakning ham kiyimini inobatga olgan yaxshi.

YOdda saqlash lozim bo‘lgan ba’zi jihatlar: tashqi ko‘rinishda mayda-chuyda narsalar bo‘lmaydi. Ularning hammasi ahamiyatga ega. Ziynatlar haqida bir necha so‘z. Afsuski, hamma ham kostyumini bezashda doimo taqinchoqlardan to‘g‘ri foydalana olmaydi. Ba’zilar haddan tashqari zeb-ziynatlarga ko‘milsa, ba’zilar esa o‘ta oddiylashib ketadilar. Avalambor hech qaysi ayol bu borada tejamasligi lozim, ammo ularni ko‘z-ko‘z qilish uchun chegaradan chiqib ketish ham – ***«me’yordan chiqish»*** kabi didsizlikdir.

Did bilan kiyinish kishining o‘ziga tanqid bilan qaray olishini ham ifodalaydi. Inson o‘z tabiiy nuqsonlarini sezib, uni boshqalarga sezilmaydigan qilib kiyinmog‘i kerak. Kiyim tanlanayotganda yoshni ham unutmaslik kerak. YOshlar sport kiyimi bichig‘ida kiyinadilar. Ochiq rangli, guldor kiyimlar ularga ko‘proq yarashadi. O‘ttiz yoshdagi ayollar (shartli ravishda) didi modaga asos deb qabul qilingan. Bu yoshda ayol o‘z qiyofasini yaxshi bilmog‘i, husniga xusn qo‘shiladigan kiyimlarni tanlay olmog‘i lozim.

Qirq yoshdan keyin o‘tgan yillar oqibatida vujudga keladigan ayrim nuqsonlarni kiyim va pardoz bilan yashirish kerakligini unutmaslik lozim. To‘liqqina yosh ayollar juda ham odmi kiyimlar bilan kifoyalanmasliklari kerak.

chunki odmi kiyim semizlik bilan birga yoshlikni ham, latofatlikni ham yashirishi mumkin. Muhimi kiyimning shakli va rangi me'yorida bo'lsin.

Atir bo'yi ayol kishiga alohida bir latofatni beradi, uning chiroyini qandaydir sirli qadimgi ayollik nazokati bilan o'raydi. Ammo. . . Hamma joyda kabi bu erda ham oshirib yubormaslik muhim. Kerak bo'lmagan joyda atirdan foydalanmaslik maqsadga muvofiq: transportga chiqqanda (agar siz u erda tiqilinchda o'zoq qolishingizni bilsangiz). Ba'zi bir iforlar kattalarda, ayniqsa, bolalarda allergiyani qo'zg'atishi mumkin. Buni yoddan chiqarmaslik lozim.

Aksessuarlar. Zamonaviy ayollarning kiyimlari uning hayot tarziga, yoshi va qiziqishiga mos bo'ladi. Libosni aksessuarlarlar – taqinchoqlar, sharf, bosh kiyim, sumkalar va oyoq kiyimlar «*ko'rsatadi*». Ularning turli-tumanligi mos variantlarning topilishi va uyg'unligini osonlashtiradi²⁴. Did bilan tanlangan jihozlar uning zamonaviy, bashang ko'rsatishga imkon berib, uning uslubini ta'kidlab turadi. SHubhasiz, tabiiylik va go'zallik doimo va bundan keyin ham eng zo'r bezak bo'lib qoladi. Ammo ayollik latofatini uning soch turmagi va oyoq kiyimining o'zi ham baholaydi. Misol uchun, eyilib ketgan poshna – bashanglikning dushmanidir.

Yiriq ko'zga tashlanadigan aksessuarlar, katta sumkalar, kostyumning yirik ziynatlari, silliq va yorqin rangdagi kalta, yirik kashtalar, katta hajmdagi bosh kiyimlar – bu faqat yiriq «*qalin suyak*» ayollargadir. Sarvqomat, o'rta bo'ylik ayollar bunday xunuklashtiradigan narsalardan chetlab o'tgani ma'qul. Bu uni bachkalanishtirishi mumkin.

Kumushdan yasalgan ziynatlar, garchi ularda yarim-qimmatbaho toshlar bo'lsa ham, bashang zeb-ziynatlar hisoblanmaydi, agar ular zargarlik san'atining durdonasi bo'lsa, unda bu istisno. Bunday holatda ziynatni norasmiy yoki «uy» kiyimiga moslab tutish mumkin. Kumushdan yasalgan zargarlik buyumiga tog'billurining shaffof yoki tuslisi qo'yilgan bo'lsa, unda faqat rasmiy sharoitda tutib yurish mumkin. Bu qoida oltin yoki uning suvi yurgizilgan ziynatlarga taalluqli.

²⁴ Золотухина - Аболина Е.В. Курс лекций по этике: Ростов н/Дону: «Феникс». 1999, стр.78.

Kumush bilan oltin ziynatlarini baravar taqish mumkin, agar ular did va farosat bilan uyg'unlashgan bo'lsa. Masalan, oltin va kumush zanjirlar to'q rangdagi libosni go'zallashtirish mumkin, lekin kumush shodalar bilan oltin bilako'zuk taqish nojoizdir. Ziynatlar to'plami odatda sovg'a tarzida tuhfa qilinadi. Ular o'zida shodalar bilan o'zukka qo'shib, unga mos bo'lgan rusmdagi bilako'zuk yoki o'zukni taqozo etadi. Ularni birvarakay barchasini taqib olish didsizlikdan dalolat beradi. Muhimi, ularning ko'pligi emas, balki sizni «ochishidir». Bunday ziynatlarni taqsimab ishlatgan ma'qul. Bo'yin shodasini o'zuk bilan, ziraklarni bilako'zuk bilan taqing. Ular bilan siz nikoh o'zugina taqib olishingiz mumkin. Agar ikki yoki uch o'zukni taqib yurilsa bu didsizlik hisoblanadi.

Zamonaviylik doimo o'zgarib turadi, shu sababli uning injiqlariga qaramasdan bir qoidani yodda tutish lozim – hamisha oshirib yuborishdan saqlanish. Zero, kiyim va ziynatlarda me'yorni saqlay olmaydigan odamdan ko'ra bir oz oddiyroq ko'ringan yaxshiroqdir. Ijodkor-modeler doimo sarvqomat, go'zal va yosh ayollarga mo'ljallab liboslar o'ylab topishini unutmangiz. Bunga isbot tariqasida moda jurnallarining sahifalarini keltirish mumkin. YOshi o'tgan, to'lishgan yoki semiz ayolning o'n sakkiz yoshli qizlarga o'xshab kiyinishga harakat qilishidek ayanchli holat yo'q. Oynaga qarar ekansiz o'zingizga nisbatan ob'ektivlilik bilan, o'zingiz istagan obrazning ilk shaklini talab qilgan holda baholash joiz. Bunda o'zini har tomondan diqqat bilan ko'zatib chiqib, tanqidiy jihatdan yondashishga harakat qilmoq kerak. Qarshingizda turgan «notanish ayol» sizga yoqayotgan bo'lsa, demak tayyorsiz. Aks holda, hammasini boshqatdan boshlagan ma'qul.

Pardoz. Azal-azaldan ayollar o'zlarining ko'rinishlaridan ham ko'rkamroq bo'lishga intilib kelganlar, shunda ular bu maqsad yo'lida turli xil usullardan foydalanishni boshlaganlar. Hozirgi davrda turli kosmetik mahsulotlarning butun bir aslahalariga egamiz. Ammo ularni qo'llash zamonaviy ayol uchun birdan-bir maqsadga ega bo'lib qolmasligi, aksincha uning uslubini ta'kidlovchi hamda individuallikni namoyon qiluvchi vosita sifatida ish ko'rsatishi lozim. Kosmetikadan foydalanish yuzni o'zgartirishni emas, balki uning ba'zi bir chiroyli jihatlarini ta'kidlashni taqozo etadi. Bo'yanishni ko'paytirish hoh u o'n besh

yasharlik qiz bola, hoh o'ttiz yoshlardagi ayol bo'lsin – barchaning yoshini katta qilib ko'rsatadi. Ma'lum bir yoshga etgach ayollar pardozni kamaytirib, unchalik yorqin bo'lmagan ranglarga o'tishga harakat qilishlari maqsadga muvofiq. Kundo'zgi pardoz kechki pardozga nisbatan tussizroq bo'lishni yodda tutish kerak

Qo'llarga kelsaq ular – bizning «tashrif qog'ozimiz», desak mubolag'a bo'lmaydi. Qo'llarni parvarishda nafaqat ayollar, balki erkaklar ham avvalo tozalik va ozodalik nuqtai nazardan diqqatlilik bilan munosabatda bo'lishlari kerak. Lakning rangi lab bo'yog'i bilan uyg'un bo'lmog'i lozim. Lak qoldiqlari bilan yurishga yo'l qo'ymaslik hamda tirnoq lakini tozalash vositalardan foydalanishni unutmash joiz.

Tantanali kechalarda ayollar. Eng yaxshi tanlov – ko'ylaq kostyum, yoki yubka. U har qanday vaqtda, har qanday jamoatchilikka to'g'ri kelaveradi. Agar kostyum to'q tusda va hech bir koftasiz kiyilishi mumkin tarzda andozalangan bo'lsa, unga mos tarzda e'tiborni tortadigan zamonaviy taqinchoqlar bilan bezatilsa, unda bu libosni ko'ngilochar kechalarga ham kiya bo'ladi.

Kokteyl libosi nomli ko'ylaklarni bayram kechalarida kiyish mumkin. Uni kechqurun yoshlar kechalarida yoki restoranlar uchun kiyish mumkin. Kechki o'zun ko'ylaklar faqat dabdabali vaziyatlar uchun mo'ljallangani durust. Nisbatan odmiroq bo'lgan kechki libos, o'ta diqqatni o'ziga jalb qiluvchi kiyimlardan yaxshiroqdir, ayniqsa, qiz bolalar uchun.

Soch turmagi. Insonning eng go'zal va eng tabiiy ziynati bu – sochlardir. Sochimizning chiroyi hamda salomatligi doimo berib qo'yilmaganligini yoddan chiqarmasligimiz zarurdir. Sochlarni chiroyli va e'tiborga tortarlik ko'rinishga ega bo'lishi uchun biz ularni har kuni parvarish qilishimiz lozim. Ayol kishi o'ta zamonaviy kiyingan, qimmatbaho taqinchoqlarga burkangan, yuz-qo'llari go'zal ko'rinishga ega bo'lishi mumkin, ammo sochlarining ko'rinishi aytarli darajada yaxshi bo'lmasa – oxir-oqibat u istalgandek baribir hech bashanglik kasb etmaydi.

Zamonaviy kosmetik ashyolar sochni sog'lom ravishda parvarishlashga ulkan va boy imkoniyatlar yaratdi. Masalan, kalta sochlar o'zunga nisbatan ko'proq e'tiborni talab qiladi. Bo'yalgan sochlar ham xuddi shunga o'xshash talabga ega.

Sochlarini to'liq bo'yaydigan (och rangni to'q tusga va to'q rangni och tusga) ayollar, sochlarning holatiga diqqatli bo'lish kerakligini unutmasliklari lozim, chunki tez o'sadigan sochlarning tubi ko'rinib xunuk ko'rinish kasb qiladi.

Erkaklar haqida. Erkak kishining asosiy kiyimi – kostyum. Biroq doimo unda erkak kishi bashang ko'rinavermaydi. Kostyum jussa o'lchovlariga to'g'ri kelishi lozim, harakatlarni cheklab siqmasligi, yurganda halaqit bermasligi, odmi rangda bo'lishi kerak. Ko'ylaq bo'yinbog' va paypoq tanlashda ham diqqatli bo'lish lozim. Bularning hammasi, oyoq kiyimni istisno qilmagan holda yoshingiz, sharoit va boshqa ma'lum bir holatga monand bo'lishi zarur. Erkaklar bashang bo'lib tug'ilmaydilar. Bu avvalambor tarbiya va o'z-o'zni tarbiyalashdir. Bu ko'zatuvchanlikdir. Bashang erkaklar kerakli daraja doimo batartibdirlar. U barcha tafsilotlarda diqqatlik va o'tkir zehn egasidir.

Bir qancha aniq maslahatlar.

- Alohida kiyimning qismlari bir-biriga uyg'un bo'lishi kerak
- Sport kiyimlariga laklangan tufli yoki galstuklar to'g'ri kelmaydi.
- Bayramda kiyiladigan ohorlik to'q qora kostyum-shimni oq ko'ylaq qora paypoq va qora tufli bilan kiyiladi.

- Tashqi ko'krak cho'ntakdan oq dastro'molning uchi chiqib turishi maqsadga muvofiq. Kombinatsiyalashgan kostyum bilan (qo'l rang chiviq-chiviq shim, qora ustki kiyim) ikkita manjetli oq ko'ylak (manjetlar va yoqa kraxmallangan bo'lishi lozim), qo'l rang galstug qora tufli va to'q paypoqlar bilan kiyiladi.

- Zamonaviy va qimmatbaho kiyimni o'zi etarli emas – bunga qo'shimcha tarzda o'zining yurishi va gavdasini tutishini doimo ko'zatib yurish zarurdir.

- Elkangizni doimo erkin tarzda, bo'yningiz va boshingizni cho'zmasdan tutganingiz ma'qul. Bunda gavda va bo'yin doimo to'g'ri bo'lgani kishini yana ko'rkam ko'rsatadi. ***Viqorlilik bilan o'zni tutish, harakat va holatlardagi tabiiylik har bir insonga zeb beradi va albatta bashang ko'rinishni istagan erkaklar uchun bu zarurdir.***

SHu sababli bunday maqsadga erishish yo‘li – bu sport bilan shug‘ullanishdir. Ertalabki jismoniy tarbiyaga erinchoqlik qilmaslik lozim. Ko‘proq harakatda bo‘lish zarur: yugurish, so‘zish, o‘zoq yo‘llarga chiqish, sport o‘yinlarini o‘ynash. Bunday holatda biz maxsus zo‘riqishlarsiz ham to‘g‘ri, tabiiy va chiroyli harakatlar qila olishga erishishimiz mumkin.

Biroq hattoki ideal darajadagi sportcha gavdada ham suhbat chog‘ida tavsiya etilmaydigan qoidalar mavjud:

- oyoqlarni chalishtirish;
- qimirlatish;
- tanishining tugmachalarida ushlab turish;
- qo‘lini kissasiga solib olish;
- o‘tirganda oyoqni yoyib olmoq;
- o‘rindiqa cho‘zilib olish;
- o‘rindiqli u yoqdan bu yoqa qimirlatib o‘tirish tavsiya etilmaydi.

Bo‘yibog‘ haqida. Bo‘yibog‘ doimo egasining didini aks ettirib kelgan. Umuman olganda, sport kiyimi yoki kostyum-shim bilan kiyish uchun ipak yoki sun‘iy ipakdan bo‘lgan yoki sun‘iy toladan hamda bir-ikkita sherst bo‘yibog‘lar harid qilib olish lozim. Bo‘yibog‘ni tanlash kostyum fasoni va matosining rangi, rasmiga bog‘liq. Jiddiy kostyumga tabiiy hamda sun‘iy ipakdan bo‘lgan bo‘yibog‘lar to‘g‘ri keladi. Kapalaksifat bo‘yibog‘lar alohida vaziyatlar uchun mo‘ljallangan. Ular odmi va nafis tusda bo‘lishlari lozim. Mayda rasmlil kostyumga har qanday bo‘yibog‘ bo‘laveradi. Olachipor kostyumga bir tusdagi bo‘yibog‘ mos tushsa yaxshiroq bo‘ladi. Ammo bunda ikkita qoidaga amal qilish lozim: yo bo‘yibog‘ni tanlayotganda uni kostyum rangi bilan bir tusda, ammo sal ochroq yoki sal to‘qroq bo‘lishiga harakat qilish kerak. Chunki bu bilan ular bir-birini to‘ldirib turadi, yoki kostyum va bo‘yibog‘ bir-biriga qarama-qarshi tusda (albatta uyg‘unlashgan holda) bo‘lishi lozim. Lekin bundan qarama-qarshilik alohidalik kasb etmog‘i joiz.

Dastro‘mol. *Erkaklarga o‘zlari bilan ikkita dastro‘mol olib yurishni tavsiya etamiz:* biri – ustki kiyim yoki shim kissasida, uni kerakli bo‘lganda o‘zi uchun

ishlatiladi (ishlatib bo'lgandan keyin g'ijimlab tashlamang), ikkinchisi – mutlaqo tozasi – ustki kiyimning ichki cho'ntagida, maxsus holatlar uchun (ko'zoynakni artish uchun, bola yoki ayol kishiga kerak bo'lib qolgan taqdirda berish uchun va h. q). Bu ikkinchi dastro'molni ustki kiyimning tashqi cho'ntagida, sal uchini chiqargan holda olib yurish ham mumkin. Dastro'molni dazmollangan holda shim cho'ntagi yoki sumkada saqlash kerak Aksirgandan so'ng uni qoqib o'tirish nojoiz, darrov olib qo'yish lozim.

Erkakni kostyumini yoki ayolni nafis bezaydigan dastro'mol – boshqa narsa. Erkaklarnikidan kichikroq bo'lgan bu dastro'mol jamoatda ko'z-ko'z bo'lishga arziydi. Erkaklarning oq rangdagi dastro'moli ustki kiyimning cho'ntagida bir-ikki santimetr, yoki uchburchak shaklida chiqarib qo'yiladi.

Erkaklar kiyimi. Kishining madaniyatini birinchi navbatda uning kiyimi ta'kidlab turadi. Did bilan tanlangan kiyim va orasta ko'rinish odamni o'ziga nisbatan ishonchli, batartib, tetik va oxir-oqibat atrofdagilarda yoqimli taassurot uyg'otadi.

Hammasidan ham har bir erkak kishi kundalik kiyish uchun ko'zga u darjada tashlanmaydigan, kostyum-shim va yana nisbatan jiddiyroq to'q qo'l rang yoki to'q ko'k va qora tusdagi kostyum-shimlarni maxsus kechalar hamda mehmondorchiliklar uchun mo'ljallangan garderobga ega bo'lishi lozim. Agar bu ikki kostyumni mohirlik bilan bir-biriga uyg'un bo'lgan tusdagi ranglarda tanlab olinsa, unda ularni birini biriga moslashtirgan holda kiyib yurish mumkin. Bundan tashqari bu ikki kostyumga sportiv turdagi kombinatsiyalashgan kostyumni ham qo'shib to'ldirish mumkin. Bunday turdagi kostyumni ishga kiyish urf bo'la boshlamoqda. U bezak va ranglar bilan bir-biridan farq qiluvchi shim va ustki kiyimdan iborat bu kostyum, uyg'un va mos bo'lgan holda bir-birini to'ldirishi lozim. Masalan, mayda katakli kostyumga shim, mayda katakli shimga esa bir tusdagi ustki kiyim ko'proq mos keladi. Sportiv usulni xush ko'radigan erkaklarga kiyinishda bir qancha qulaylik mavjud: oq yoki rangli ko'ylaklar bilan bir qatorda ular sportiv yoki mayda va nafis to'qilgan ko'ylaklarni ham kiyib yurishlari mumkin.

Yilning issiq kunlari uchun mo'ljallangan engil chitdan yoki sun'iy ipdan tiqilgan kostyumlar erkaklarning kiyimlar javonida doimiy avtributga aylandi. Bunday turdagi kostyumlarning matosining rangi bir xil yoki turli tusdagi rasmlari bilan och va to'q tuslarda bo'lishi mumkin – bu sizda mavjud bo'lgan ko'ylaklarga va unga mos tarzda uyg'unlikni vujudga keltiradigan oyoq kiyimlarga bog'liq. SHimni harid qilayotgan vaqtda uning qanchalik sizning kostyumingiz, ustki kiyimlaringiz va ko'ylaklaringizga mos kelishini nazardan chetda qoldirmaslik joiz. Vilvet shimga qalin yoki sherst ko'ylaklar mos keladi (agar uning egasi to'laroq bo'lmasa).

Ammo orastalik birinchi o'rinda – har qanday zo'r bashang ko'rinishni cho'ntakdan chiqqan kir ro'molcha bir pul qiladi. Sochlar doimo toza bo'lishi va tiniq ko'rinish kasb etishi lozim. Erkaklar kunda soqolini olib turishi, kerak bo'lsa, kechqurun mehmonga borish uchun to'q kostyum kiygan bo'lsa ham ikki martadan olishga to'g'ri keladi. Eng ahamiyatlisi, nafaqat ozoda bo'lishi balki, tiqilgan dazmollangan bo'lishi ham shart. Oyoq kiyimlarni hatto yomg'ir kunlari ham tozalab chiqish kerak Zero, ular gohida egasini holatini «sotib» turadi.

Zamonaviylik unga asosiy xususiyatlarda individual tarzda moslashuvni taqozo etadi. Aslida hech qanday moda xunuk yoki chiroyli bo'lmaydi, u doimiy mezonga ega emas. Kecha qabul qilinmagan narsa, bugun tabiiy ko'rinishi mumkin. Tabiatning shu xususiyati tufayli biz ba'zida ko'rinishimizni yangilab turish imkoniyatiga egamiz. YAngi chiqqan zamonaviy liboslarga moslashish odatda sal qiyinroq kechadi. Deyarli hamma vaqt ko'pchilikni hayratga soladi. Tajribadan shuni bilamizki, bir yildan so'ng yangi chiqqan rasm bizga o'z hukmini o'tkazadi, keyin esa xuddi shu uslubga moslashib olgandan so'ng, undan voz kechishdan bosh tortamiz. Zamonaviy narsalar odatda ayollar uchun uch yil, erkaklar uchun besh yil xizmat qiladi. Eski modani «ushlab» turishga intilib, yangisi bilan kurashishni to'xtatgan ma'qul.

Zamonaviy narsani sotib olib, uni «ayash uchun» kamdan-kam ishlatib, shkafga qo'yib qo'ygan odam qattiq adashadi. Ba'zida bunday narsalarni eski sarqit sifatida olib tashlashga to'g'ri kelib qoladi.

Rusm (moda) me'yor hissini, davr talabi, did va yoshga e'tiborni talab qiladi. SHunday odamlar borki, ular tezda zamonaviylikning ba'zi unsurlarini ilib oladi, boshqalarga esa «*maxsus moslashuv jarayoni*» kerak. Bunda o'zgaruvchan davrda tezda moslashib olganlar ularning asabiga tega boshlaydi. Bundaylarga bir oz sabrli bo'lishni maslahat beramiz. A. Navoiyning "Mahbubul qulub" asarida "O'ziga bino qo'ygan odam – aqlsizdir, o'ziga zeb bergan – beor, satangdir . . ." , - deydi.

Zamonaviy kiyinish bilan bizni g'ashimizga tekkan odam o'rnakka arziydagan oila a'zosi va yaxshi odam bo'lib chiqishi mumkin. Biz ham vaqti kelib, shunday kiyinishimiz mumkin.

Bashang zamonaviy qiyofa ko'r-ko'rona, modaning qulini qabul qilmaydi. Har qanday fasondagi ko'ylak ham odamga yarashavermasligi mumkin. Ammo zamonaviylikning doirasi kengdir. YOshi kattalar, yoshlar, to'liqroq odamlar, ozg'in, bo'yi pastlar va balandlar uchun fasonlar mavjud. Bashang va zamonaviy kiyinish san'ati zamonaviylikning asosiy talablarini o'ziga qo'llay olish va ko'proq mos keladiganlarini tanlab olishdan iboratdir.

Ammo bir narsani inobatga olish zarur. Bu moliyaviy imkoniyatni hisobga olish. To'g'ri hozirda hatto do'konlarda ham sotuvchilar kiyimizga qarab xizmat ko'rsatadi. Ammo kiyimni to'g'ri tanlash va kiyish bu muammoni hal qiladi. Estetik did bilan tanlangan u yoki bu libos nafaqat rusmga mos bo'lishi, balki yangi rusmni vujudga keltirishi ham mumkin. Sizni yuqori darajadagi didingiz odamlar yoqqani sababli, ularni siz kabi kiyinishga undashi mumkin. Kiyimingiz zamonaviymi yo'qmi, bu faqat sizni didingiz darajasini ko'rsatishini unutmaslik lozim. Buyuk olmon faylasufi Immanuel Kant qiynalgan vaqtlarida «men buyumlarni o'zimga bo'ysundirdim, o'zimni ularga emas» deb e'tirof etadi.

Sportiv tarzdagi yo'lga chiqishdan boshqa, deyarli hamma erga ustki kiyim lozim. Uyga tabiiy matodan qilingan kostyum yaxshi. O'z yaqinlaringiz qabulida bo'lganingizda ustki kiyimingizni echishni so'rab, olib qo'yishingiz mumkin, boshqa paytlarda uy egasini taklifini kutmoq afzal.

Kostyunga bo‘yinbog‘ zarur. U faqat rangli va sport ko‘ylaklariga nisbatan zaruriyat tug‘dirmaydi.

Rasmiy holatlarda ustki kiyimning tugmalari qadalgan bo‘ladi. Bunday holatlarda siz tanishlaringiz xonodoniga, restoranlarga (ayniqsa ayollar oldida), majlislar xonasiga, teatrga kirishingiz mumkin. Bundan tashqari tugmalarni prezidium stolida o‘tirganingizda va ma’ruza bilan chiqish qilganingizda qadalgani lozim. Raqsga tushganingizda ham xuddi shu holatda ushlab turish maqsadga muvofiq.

Qadalmagan tugmalar bilan siz o‘rindiqda, teatr tomosha qilayotgan yoki kechki ovqat dasturxonida o‘tirishingiz mumkin. Ustki kiyimning eng quyi qismidagi tugma hech qachon qadalmaydi. Dissertatsiya himoyasi uchun kandidat to‘q kostyum kiyishi lozim. Uyda xalat va pijama faqatgina ertalab yoki kechqurun vannaga kirish uchun kiyiladi. Boshqa paytlarda to‘liq, batartib va qulay kiyinish lozim.

Uyda odatga ko‘ra erkaklar uyda trikotaj mahsulotlaridan bo‘lgan sportiv kiyimlar yoki jinsi kiyadilar. Agar kvartira bo‘ylab yurgan erkakning kiyimi bir oz eskiroq, shimidagi naqshlar rangdor va ajoyib bo‘lsa, buning qo‘rqinchli joyi yo‘q. Hatto yaxshi ko‘rinadi. Asosiysi, eskirgan bo‘lsa ham ularni vaqtida yuvishga tashlab, tugmalarini mustahkam va dazmollangan holda tutish lozim.

Agar mehmon sizni pijamada ko‘rsa, ustingizga xalat tashlab olgan ma’qul. Xuddi shu narsani o‘zgalarning uyida yoki dam olish maskanida yashaganingizda qiling. Erkaklarda kabi ayollarning ham shippaklari toza va pachoqlanmagan bo‘lishi lozim.

Taklif qilingan mehmonlar hech qachon shippakda kutib olinmaydi, garchi uy egasi har safar yangi libosda chiqishi shart bo‘lmasa ham. Ayniqsa mehmon oddiy ko‘ylakda kelgan bo‘lsa.

Erkaklar uchun ko‘ngilochar kechalarda mo‘ljallangan ayollardagi kabi bunday darajada ta’sirchan kostyumni hali moda o‘ylab topmagan. Ammo nima qilsa ham mayda katakli ko‘ylak yoki to‘qilgan sviter bilan birga jinsi shim to‘g‘ri kelmaydi. Bunday kiyim faqat kundalik kiyinishga mos. Mehmonlarni qabuli uchun och

tusdagi shim va ko‘ylak kiyib olgan ma’qul. U haddan tashqari ola-bula yoki odmi bo‘lishi zarur emas. To‘q rangdagi ko‘ylak haddan tashqari oddiy ko‘rinadi. Och rangdagi ko‘ylak ozodalik va yangilik kabi yoqimli hislarni uyg‘otadi.

Kiyim tanlash etiketi talablarida dam olish maskanlari va dala hovlililarda o‘tkaziladigan mehnat ta’tili, qishki yoki yozgi ta’tilda kiyiladigan kiyimlarni kiyishda katta erkinlik beriladi. Bunda uydagi iliqlikni hamda shinamlilik hissini uyg‘otadigan to‘qilgan, yumshoq, issiq va momiq kiyimlar kiyish mumkin.

So‘nggi yilning so‘nggi kunidagi yuqori kayfiyat sizning kiyimingizda aks ko‘rinadi. YAngi yilni siz yaqin do‘stlaringiz bilan nishonlaysizmi, yoki ularning uylarida, restoranda yo kafeda – yangi yil ziynatlari kundalik pardozlardan o‘zini yorqinligi bilan ajralib turishi lozim. YAngi yil kechasining o‘zgacha tarovatini faqatgina shu kun uchun mo‘ljallangan libosingizga yana yorqinlik ato eta oladigan ajabtovur ziynatlar va detallar bilan bezatish evaziga yanada kuchaytirishingiz mumkin.

Kiyimning o‘zi shunchaki chiroyli bo‘la olmaydi. Uning nafasoti qaerga – ishxonaga, uyga, bayramga, shahardan tashqariga sayr uchun mo‘ljalanganiga bog‘liq. Bashang kiyim faqat qaddi-qomati kelishgan, yaxshi fazilatlarga va chiroyli nutqqa ega odam bilan «*chiqishadi*».

Erkaklar – tantanali kechalarda. To‘q tusdagi kostyumni – bir bortlik yoki ikki bortlik kiygan yaxshiroq. Rasmiy dabdabali uchrashuvlar yoki davlat miqyosidagi qabullarga odatda aynan shunday tusdagi kostyum kiyiladi. Faqatgina kechki chiqishlar uchun xizmat qiladigan frak va smoking hali bizda rusm bo‘lgani yo‘q. Diplomat qabullarida yoki tantanali kechalarda kombinatsiyalashgan kostyum yoki fraklar kiygan odamlarni hali ham uchratish mumkin. SHunga qaramasdan, bunday kostyum va uning atributiga qo‘yilgan qat’iy talablar ham mavjudiligini unutmaslik lozim. Diplomatlar, savdo uyushmalarining xodimlari hamda madaniy, iqtisodiy va ilmiy xususiyat kasb etgan xalqaro yirik uchrashuv qatnashchilari bunday turdagi kiyinishlarni farqiga borishlari bilan birga ayni paytdagi talablarga oson ko‘nikishlari lozim.

Tashrif kostyumi ila nomlanadigan kiyimni kundo'zgi qabullar uchun, universitetdagi va ilmiy muassasalardagi dabdabali majlislar uchun xizmat qiladi. Frak hamda smoking agar taklifnomada kechki kostyum deb ko'rsatilgan bo'lsa, kiyiladi. Bunday vaziyatlarda doimo frak yoki smoking nazarda tutiladi.

Etiket bo'yicha agar «*kichik kechki libos*» deb ko'rsatilgan bo'lsa, unda smokingda, agar smoking bo'lmasa, kombinatsiyalashgan kostyum kiyib borish ma'qul, ammo zinhor frakda bormagan ma'qul. Bugungi kunda bu bizda hali urf bo'lmagan.

Qaddi-qomatni tutish va chiroyli yurish. Kiyimning orastaligi va ko'rkamligi faqatgina kiyimning o'ziga bog'liq emas. Bunda qaddi-qomat katta ahamiyat kasb etadi. Insonning turishi, yurishi, o'tirishidan qo'l va oyoqlarining vaziyatidan uning atrofdagilarga bo'lgan izzat-hurmatini yoki hurmatsizligini bilish mumkin. Gavdaning har bir vaziyatida baodobliq tabiiy erkinlik ko'rinib turishi va bu vaziyat shu sharoitga zid bo'lmasligi lozim. Hech kim yo'qligida o'zingizga yo'l qo'yishingiz mumkin bo'lgan harakatlar boshqalar oldida joiz bo'lmaydi.

Eng go'zal chehra, kelishgan qaddi-qomat yoki chiroyli, nafis kiyim ham, agar yurish-turishga mos tushmasa, kishida hech qanday taassurot qoldirmaydi.

Inson hamma vaqt go'zallikka va tartibga intilgan, shuning uchun ham avloddan-avlodga o'tib kelgan va odatga aylanib qolgan udumlar hamda har bir xalqning an'analarida ajoyib tarzda o'z ifodasini topgan. Yaxshilikka, go'zallikka intilish insonga xos xislat, insonning xushmuomala va odobli bo'lishga intilganligi bu oddiy xoldir.

Insonda hamma narsa go'zal bo'lishi kerak. Uning tashqi ko'rinishi, ichki qiyofasi, yurish-turishi ham go'zal bo'lishi lozim. Kishining samimiy va sof bo'lishi bilan birga chiroyli yurishi, qaddi-qomatini adl tutishi, chiroyli gapira olishi, erkin hatti-harakat qilishi yaxshi odat natijasidir. Atrofingizga qarang, va siz odamlarning qanday yurishini ko'rasiz: biri bukchayib, boshqasining qo'llari osilib yuribdi, narigisini oyog'i qiyshayib qadab bosadi, yana biri maneken ayollarga o'xshab yoniga tashlab yuribdi. Ba'zilar, cho'ntaklarga qo'lini solib,

olomonni yorib o'tishga harakat qiladi. Har biri – «o'zicha olam». Agar har bir kishi oynaga qarab o'zini boshqalar oldida qanday yurishini ko'rganda edi!

Har bir odamning yurishi uning xususiyatini keltirib chiqaradi: ba'zida esa bu kostyunga ham bog'liqdir. Bo'yi past to'liq odamning yurishi boshqa, ozg'in va o'zun bo'ylik – boshqa. Agar qiz bolaning oyog'ida baland poshnali tufli-yu, kalta yubka bo'lsa unda bir yurish uslubi, krossovka va djinsida esa – boshqacha ko'rinadi.

Yurish o'ta tabiiy bo'lishi lozim. Ko'chada boshni ko'tarib yurish mumkin. Ammo bunda qo'llarni harakati tashlanayotgan qadamning ritmiga mos bo'lishi kerak: qo'li osilib turishi va ularni u yoqdan buyoqqa marsh harakatiga o'xshab tashlab yurish kerak emas. YUrayotganda oyoqni shunday qo'yish kerakki, unda oyoqning uchi va tovonni bir tyokis harakatga mos ravishda yo'naltirilgan: oyoqni uchini sal ichkariga qiyshaytiribroq qo'yish lozim. Oyoqlari qiyshiq odam qadamni to'g'ri qo'yishga doimo e'tibor berishi kerak

Agar siz sherigingiz bilan ayniqsa, qo'l ushlab ketayotgan bo'lsangiz, yoningizdagi odamning qadam tashlashiga moslashib yurishga intiling. Agar ayol kishining yubkasi torroq bo'lsa, unda qadamni maydalashtirib yuradi, erkak kishi esa, katta qadam tashlashiga qaramasdan, u bilan baravar yurishga harakat qilishi lozim.

Har bir odamning qo'llari bor, ammo ba'zida ularni qaerga berkitishni bilmay qolamiz! Axir har doimo qo'limizda sigaret yoki boshqa narsalarni ushlab turolmaymiz, qo'lni kissaga solib turish esa odobsizlik sanaladi. Qo'llarni har zamonda faqat paltoning cho'ntagiga solish mumkin. Suhbatda esa fikringizni tasdiqlash uchun qo'llanadigan harakatlardan tashqari, umuman, qo'l ishlatilmaydi. Turib gaplashish ko'pchilik uchun azobni o'zginasi. Ayniqsa, agar qo'llarida hech narsa bo'lmasa. Ba'zilar qo'llarini bellariga qo'yadilar yoki chalishtiradilar, axir ularni bir nima qilish kerak-ku! Turgan bo'lsangiz imkon qadar o'zingizni to'g'ri tuting, bukchayib olmang. Bunda stul yoki o'rindiqqa tayangan yohud o'ziga tayanch uchun biron narsa topgan ma'qul.

Lapanglab, bo'shshib, chayqalib va bedana yurishdan saqlaning. Zarurat bo'lmasa, zinapoyalarni tashlab – tashlab sakrab chiqmang. Qo'llarni haddan tashqari siltab, elkalarni tebratib yuradigan ayollar ham, erkaklar ham juda xunuk ko'rinadi. YUrganda va bir joyda turganda boshni ichga olish yaxshi emas.

Gavdani to'g'ri tutib, engil va ravon qadam tashlab yurish chiroyli ko'rinadi. Qo'llar oyoqlar bilan bir maromda harakatlanishi lozim. Ularni bo'shgina osiltirib qo'yish ham, haddan tashqari siltash ham yaramaydi. YUrganda oyoqlarning kafti bir-biriga paralel, panjalar esa salgina tashqariga kerilgan bo'lishi lozim.

Sport poyafzali va sport kiyimidagi ayollarga qaraganda baland poshnali poyafzal va yubka kiygan ayollar engilroq va rovonroq yuradi. Ba'zi qizlar, shim kiyib olib har qanday yurish va turish mumkin, deb o'ylashadi. Ammo shalpayib yurish hech qachon va hech kimga go'zallik bag'ishlagan emas.

Qo'llar. Ko'pchilik o'z qo'llarini qanday tutishni bilishmaydi. Biror narsani yulish, barmoqlar bilan stol yoki stulni taqillatish, bosh yoki quloqni qashish, qo'lni qarsillatish, jag'ni, peshonani yoki burunni ishqalash, tirnoqlarga hadeb qarayverish kabi odatlarni tashlab, bo'sh qo'llarni o'z joyida tutishi kerak. Ovqatlanish vaqtida qo'l kaftlari stolda turadi. Boshqa inson bilan muloqotga kirishganda mumkin qadar qo'l bilan turli imo-ishoralar qilmaslik kerak. Kundalik turmishimizda so'zlar va iboralarni ta'kidlash uchun ba'zidagina qo'lni harakatlantirish mumkin. Masalan, *“Marhamat o'tiring”*, *“marhamat tanishing”*, *“Siz bilan tanishtirsam maylimi?”* kabi iboralarni qo'llash mumkin.

Rus xalqida shunday maqol bor: “O'ng qo'l – o'ng qo'l, chap qo'l - yurak”²⁵.

Ayrim xalqlarda, masalan tojiklarda qo'l berib so'rashganda ikki qo'li bilan so'rashadi. CHunki bitta qo'l berganida hurmatsizlik belgisi hisoblanadi. SHuning uchun hurmat yuzasidan ikki qo'l bilan so'rashishadi²⁶.

Suhbat vaqtida og'izni qo'l bilan berkitish, suhbatdoshning elkasini qoqib qo'yish, uning kiyim tugmasiga tegaverish, engidan ushlab turish, qo'l yoki tirsak bilan turtish odobsizlik hisoblanadi. Biror tanish kishining qiyshaygan yoqasini

²⁵ Максимов С.В. Русский человек в гостях// Задушевное слово. 1866, Т.12, стр. 417.

²⁶ Салибаев В.Х., Алиев С.Н. Об особенностях коммуникативного поведения таджиков.// НКСР, стр. 130.

tuzatib qo'yishda, kiyimiga yopishgan ip yoki qilni olib tashlashda ham undan ijozat so'raladi.

Biror narsani qo'lni nayza qilib ko'rsatish odobdan emas.

Yo'talganingizni, aksirganingizni, burun qoqqaningizni mumkin qadar kishiga sezdir mang, buning uchun albatta dastro'mol tuting. Aksirgan kishiga "sog' bo'ling" deb aytiladi. Suhbatdoshingiz oldida aslo esnamang va xo'rsin mang, chunki bular zerikish alomatidir.

Og'izni katta ochib qo'lish yaramaydi. Qahqaha urib qo'lish ham yaxshi emas, chunki har qanday shovqin atrofdagilarni o'ziga jalb qiladi. Eng yaxshisi samimiyat bilan qo'lishdir.

Ko'rkam yurish, qaddi-qomat, nazokatli ishoralar ham ayolni, ham erkakni yanada ko'rkam ko'rsatadi. Juda ham kam holatlardagina biz nazokat bilan qaddi-qomatni tutish hamda yurishni tabiat ehsoni sifatida qaraymiz. Ko'proq bu sifatlar qiyinchilik bilan kasb qilinadi. Ularni o'zida tarbiyalash uchun sport, ritmika bilan shug'ullanish lozim. Bu qiz bolalar uchun juda foydalidir, buni ota-onalar yodda tutsinlar. CHiroyli yurish, qaddi-qomatni tutish, engi va go'zal ravishda zinapoyalarda chiqish yoki tushish hamda nafosat bilan o'tirishni o'rganish lozimdir. Ayniqsa ayol oynada qanday qilib divan, stul yoki o'rindiqlarda o'tirganini ko'zlatishi kerak

Ba'zi holatlarda juda bunga pastlik qiladigan o'rindiqlarda o'tirgan ayollar oyoqlarini chalishtirib oladilar. Bunday vaziyatda ularni chalishtirmasdan, birlashtirib, tizzalarini bir tomonga sal og'dirib o'tirgan ma'qul. Mashinaga o'tirayotgan ayol unga to'g'ri kirib ketmaydi, balki o'rindiqni uchiga omonat o'tirib, keyin oyoqlarini yig'ib oladi, chiqayotganda esa aksincha, avval oyoqlarini erga qo'yib, so'ng ko'tariladi. Boshni haddan tashqari baland ko'tarmasliq yoki aksincha egib o'tirmaslik lozim – hamma joylarga zimdan alangash-ku undan ham yomon. YOshlar qo'lni qaerga qo'yishni bilmaydi. Qizlar sumkalariga tayanishadi, o'g'il bolalar esa bu masalada bir muncha qiynalishadi. YANG yaxshisi – qo'lni cho'ntakda saqlash, lekin bu odobga to'g'ri kelarmikan? Juda bo'lmaganda, bir qo'lni ustki kiyim cho'ntagiga solib, ba'zi-ba'zida uni chiqarib

turmoq mumkin. SHimning cho‘ntaklariga esa qo‘lni faqat, zarur bo‘lgan narsani olish uchun kirgiziladi. *Ikkala qo‘lni ham shimning cho‘ntagida saqlash, umuman mumkin emas.* Buni hatto tengdoshlari o‘rtasida ham bajarish nojoiz – bu ko‘nikadigan yaxshi odat emas! Qiz bolani ham qo‘llarini shim cho‘ntaklariga solib yurishi, ayniqsa, suhbat chog‘ida odobsizlikdir. Yo‘lda qo‘lni har yoqqa tashlab yurish yoki suhbat vaqtida qo‘lni paxsa qilib so‘zlashish xunuk ko‘rinadi. Stolga musht urib gapirish so‘zlaringiz nafaqat asos bo‘lib xizmat qila olmaydi, balki qo‘pol ko‘rinish kasb etadi ham. Barcha imo-ishoralar bosiq hamda maqsadga muvofiq bo‘lishi lozim.

O‘rindiqlarning qo‘l qo‘yadigan ushlagichiga faqat yang yaqin do‘stlar uyida bir oz o‘tirish mumkin. Ammo bu o‘rindiqlarda sizga yaxshi tanish bo‘lmagan ayol yoki kishi o‘tirgan bo‘lsa nojoizdir.

Noqulay vaziyatlardan chiqishda o‘zr so‘rash hamda xushomadning o‘rni

Kimnidir bezovta qilsangiz, yonidan o‘tib ketayotib «*Illtimos, o‘zr*», «*Kechirasiz*» deb o‘zr so‘rashingiz mumkin, ammo uning qisqa shakli «*O‘zr*» so‘zi bunday holatlarga unchalik mos emas. Odamlarni turtib o‘tish noqulay vaziyatga solib qo‘yishi mumkin. Ayniqsa, teatr yoki san‘at saroylarida qatorlaridagi o‘rindiqlardan o‘tayotganda oldin ruxsat so‘rab, sizga yo‘l berishga ulgurmay qolgan odamlarning oyoqlarini bosmasdan o‘tishga harakat qilmoq lozim.

Xushomad – insonning tashqi qiyofasi, chiroyli so‘zlari, hatti- harakatidan ta’sirlanib, ma’qullashni ifodalash, maqtovning maxsus shaklidir. Nafis shaklga o‘rangan bu ifoda hammamiz zavqlanamiz – har birimizda ozgina miqdorda bo‘lsa ham o‘zimizga nisbatan muhabbat hamda g‘urur mavjud. Xushomadlar jamoatda yoqimli kayfiyat uyg‘otadigan hissiyotda asos bo‘lib xizmat qiladi. Xushomad engil, sho‘x, oddiy, tabiiy va asosiysi, haqqoniy bo‘lishi lozim. Agar xushomadlarni kam, ammo o‘tkir va nazokatli qilib aytilsa, unda ular suhbatga ajib bir tarovat qo‘shadi. Aksincha, agar xushomadlarda bir muncha tayyorgarlik ta’ma, oshirib yuborishlik bo‘lsa, ular qo‘lgilik va yoqimsiz xususiyat kasb etadi.

Qo‘pol xushomad doimo o‘rinsizdir va uni ifodalovchi odam yaxshi ko‘rsatmasligi aniq. Uni qabul qilish ham odamni kamsitadi. Xushomad o‘z

vaqtida va joyida qo‘llanishi nur ustiga a’lo nurdir. Bunday nazokatga ko‘milgan xushomad hamisha odamga lazzat bag‘ishlaydi. U uyatchan odamga ishonch, odamovini ochiq bo‘lishiga, xomush odamni kayfiyatini ko‘tarishiga sabab bo‘ladi.

Ko‘pchilik xushomatlarni qanchalik joyida va mos kelishi haqida o‘ylamay mulozamat qilishga odatlanib qolishgan. Ayol kishiga nisbatan tez-tez: «*Bugun juda chiroylisiz?*» yoki «*Bugun juda ochilib ketibsiz?*» degan xushomadni eshitamiz. Endi tasavvur qiling, xushomadga javoban takalluf qilishni o‘rniga ayol kishi: «*Kecha mening ko‘rinishim yomonmidi?*» degan tabiiy savolni javob bersanchi?! «*Bugun juda chiroylisiz?*» degan xushomadni aslida xushomad qatoriga kiritmasa ham bo‘ladi. Chunki u yuqorida aytganimizdek ikki xil ma’noga egadir. Ammo «*Bugun juda yasanibsiz!*» degan so‘zlar ikki xil ma’noga ega emas. Xushomadda yorqin ko‘rinuvchi maqtov bo‘lmasligi lozim. Xushomad qilayotganingizda oshirib yuborishlar hamda ortiqcha hayratdan o‘zingizni tiying.

Xushomadda aql o‘rgatadigan so‘zlardan saqlaning: «*Bu ko‘ylak sizga yarashibdi, ko‘proq shuni kiying*». Qanday qilib xushomadni ifodalash mumkin? Ishonchli ohangda, jilmayib, ko‘ngiloqlik bilan izhor qiling. Imo va ishoralar so‘zlarga mutanosib bo‘lmog‘i kerak. Xushomadda kinoyaga hatto ishora ham bo‘lmasligi lozim. Yo‘l – yo‘lakay va ish orasida xushomadni aytib ketmang. Xushomadga tayyorlanar ekansiz, unga bo‘lgan ta’sirni hisobga olish darkor. Agar siz aytmochi bo‘lgan narsada aksil ta’sir holati bo‘lishi ham mumkinligini bilsangiz, o‘ylagan fikringizdan qayting.

Bir ayolga xushomad qilar ekansiz, ikkinchisining eshitish imkoni borligini bilsangiz, ehtiyot bo‘lgan ma’qul. Ba’zi vaziyatlarda bu oxirgi ayolni, ayniqsa u agar yolg‘iz yoki notanish davrada bo‘lsa kayfiyatini bo‘zib qo‘yishi mumkin. Erkaklarga qilinadigan o‘zaro xushomad nafaqat qabul qilinmagan, hatto odobsizlik ham sanaladi, bunday xushomadgo‘y qo‘lgiga uchraydi. Ayollar, shu bilan bir qatorda yosh qizlar ham erkaklarga xushomad qilishdan tiyilganlari ma’qul. Aks holda ular noqulay va qo‘lgilik vaziyatga tushib qolishlari mumkin va o‘zlari, hamda maqtov egasini ham obro‘sini tushirib qo‘yishlari mumkin.

Erkak kishidan latif xushomadni eshitgan ayollar hissiyotlariga ishonchli tarzda sho'ng'ib ketmaganlari ma'qul. Barcha turdagi xushomadlarni yaxshi qabul qilaverishda ehtiyot bo'lmoq lozim, chunki ba'zi mulozamatlarda ikkiyuzlamachilik va soxta muhabbat berkingan bo'lishi mumkin. Tanimagan-bilmagan odamning xushomadiga qilingan juda «quyuq» javob, nafaqat noo'rin baho, tasavvurni paydo qilish mumkin, balki g'aliz niyatli kishilarning o'yini qurboniga ham aylantirib ko'yishi mumkin. Qanchalik zamonaviy olamda yashamayliq insonning ori, nomusi, izzat-nafsi hamda qadr-qimmatini birinchi navbatda turmog'i lozimligini kishi unutmasligi joiz.

Jamoat joylarida o'zini tutish me'yorlari. Jamoat joylarida o'zini tuta bilish etiketi har bir kishi uchun ham, jamoat uchun ham muhimdir. Inson jamiyat oldidagi axloqiy burchini bir lahza ham unutmasligi va shunga munosib hatti-harakatlarda bo'lishga intilishi kerak. Har bir inson jamoat joylarida bo'lganida avvalo o'zini inson ekanligini, atrofida o'ziga o'xshaganlar borligini unutmasligi zarur. “Assolomu aleykum”, “Kechirasiz”, “O'zr”, “Mumkinmi?”, “Aytib yuborolmaysizmi?”, “Xolajon”, “Amakijon”, “Opoqijon”, “Otaxon”, “Onajon”, “Akajon”, “Singlim”, “Do'stim”, “Og'ayni”, “Birodar” kabi so'zlarni ishlatishga o'rganish kerak. Hayotimizni ko'p qismini bizga notanish bo'lgan odamlar bilan birga o'tkazamiz: ko'cha-kuy, transport, turli xil jamoat joylarida o'tkazamiz. Nafaqat o'zimizning kayfiyatimiz, balki atrofimizdagi odamlarning kayfiyati ham jamoatda o'zimizni qanday tutishimizga bog'liqdir. *SHunga ko'ra jamoat joylarida o'zini tutishning me'yorlari mavjud.*

Uydan ko'chaga chiqayotganda kerakli bo'lgan narsalarni: hujjatlar, dastro'molcha, pul solingan karmon, taroq va boshqa zarur bo'lgan mayda-chuyda narsalarni o'zingiz bilan olganingizga ishonch hosil qilib olish lozim. Kiyim bosh, oyoq kiyim, soch turmagi, xullas, boshdan-oyoq o'zingizga razm solib, so'ng tashqariga chiqqan ma'qul.

Hech qachon mo'zqaymoq bilan jamoat transportlarida: avtobus, trolleybus yoki metroga kirib bo'lmaydi. Musiqani baland qilib quloqqa taqib eshitib ketayapman deb o'ylash ham befarosatlik yoinki atayinlab qilingan hurmatsizlikka

kiradi. Undan ko‘ra baland hammaga eshittirib qo‘ygan ma‘qul, chunki quloqqa birlashtirilgan moslamadan chiqayotgan tovush asabni «arralaydi». Juda zarurat tug‘ilsa bunday moslamani «vakuumligi» yoki sifatlirog‘ini harid qilish lozim. Jamoat transportida haddan ziyod o‘zini nozikta‘bligi bilan yo‘lovchilarning asabiga tegadigan kishilar «bo‘lmasa, taksida yuring!» degan xitobga uchrab qolishlari mumkin.

Ko‘chada kimga uchrashuv tayinlagan bo‘lishingizdan va yoshidan qat‘i nazar (hoh u ayol yoki erkak kishi bo‘lsin) kechikmaslik lozim. Aks holda sizni kutayotgan odam ko‘chada qolgandan o‘tib ketayotgan odamlardan o‘zini noqulay his qilishi mumkin. SHuning uchun ham, uchrashuv joyi odmi, yo‘lovchilarga halaqit qilmaydigan va diqqat jalb etmaydigan bo‘lishi lozim.

Batartiblik jamoatda o‘zini tutish etiketining asosiy qoidasidir: konfet qog‘ozlari, sigaret qoldiqlar va boshqa narsalarni yo‘lma-yo‘lakay tashlab yurish tabiatigizni «sotib» qo‘yishi mumkin. Haddan ziyod baland ovoz bilan odamlarni diqqatini jalb etish, yo‘lovchilarning tashqi ko‘rinishi borasida tanbehlar berishdan tiyilgan ma‘qul. Ayniqsa, bolalar oldida o‘zini madaniyatliroq tutish lozim – har qanday katta yoshdagi odam o‘zi istar-istamas yonida turgan bolalarga ta’sir qila olish xususiyatiga ega.

Jamoat transportlarida:

- Avtobus, tramvay yoki trolleybus to‘xtamasdan oldin chiqishga shoshilmaslik lozim.

- Bekatda tushib qoluvchi yo‘lovchilarni chiqib olishlarini kutib turish lozim. Transportga kirayotgan yoki chiqayotgan odamlarni jarohatlanishiga olib kelishi mumkin.

- Jamoat transportiga birinchi bo‘lib kirib olish maqsadida yo‘lovchilarni tirsagi bilan turtib yuborish u erdagi odamlardan birini jarohatlashi, yoinki yo‘lovchilarni buyumlariga zarar keltirishi mumkin. Tarbiyali odam avvalo yoshi katta odamlarni, bemor, ayollar va bolalarni o‘tkazib yuboradi.

- Bo‘sh joy ilinjida odamlarni ikki tarafga irg‘itib oldinga harakat qilish juda xunuk ko‘rinadi. Bundan tashqari, joiz bo‘lsa, o‘tirgan vaqtingizda transportga

qariya, homilador, nogiron, yoki go‘dakka darhol o‘rindan turib joy berish nafaqat odob, balki o‘ziga nisbatan ham hurmat belgisi ekanligini unutmaslik lozim.

- Boshqa tarafdin, agar sizga jamoat transportida joy berishsa, buni iltifot bilan qabul qilib, minnatdorlik bildirish jamoat transportidagi odamlarda axloqiy ruhni paydo qiladi.

- Hattoki taklif qilingan o‘rinni rad qilgan taqdiringizda ham, (masalan, keyingi bekatda tushishingiz kerak bo‘lsa) tashakkur aytib, bir og‘iz shirin so‘zni ayamagan ma’qul.

- Yo‘l kira uchun hamma o‘zi uchun o‘zi to‘laydi .

- Erkak kishi faqatgina yaxshi tanish bo‘lgan ayoligina yo‘lkira to‘lashlari mumkin. Biletini esa oson topiladigan joyda saqlash kerak

- O‘rinlarni sumka va boshqa narsalar bilan band etmaslik kerak

- Agar transportda gazeta yoki kitob o‘qib ketayotgan bo‘lsangiz, ularni yoningizdagiga halaqit bermagan holda ushlagan ma’qul. Birovni o‘qiyotgan gazetasiga qarash to‘g‘ri emas. bolalar bilan ketayotgan ota-onalar ularni yo‘lovchilarga halaqit berishlariga yo‘l qo‘ymasliklari lozim.

- Transportda soch tarash, labini bo‘yash va pardoz qilish noo‘rindir. Ayniqsa avtobus, tramvaylarga kir, ifloslantiradigan kiyimlarda chiqish mumkin emas. SHu bilan birga qirqadigan, o‘tkir, bo‘yaydigan va boshqa odamlarga ozor beradigan narsalar bilan transportga chiqish yo‘lovchilarni qiynab quyishi mumkin. CHipta nazoratchilari ham bunga e‘tiborni qaratmog‘i lozim.

Tayanch tushunchalar.

Kiyinish madaniyati, garmoniya, gardirob, aksessuar, did, rasm, bo‘yinbog‘, ro‘molcha, ayollar, erkaklar, oyoq kiyim, qaddi–qomat, to‘g‘ri yurish, to‘g‘ri o‘tirish, o‘zr so‘rash, texnik aloqa vositalari, o‘zini tutish, noqulay holatlar, hushomadlar.

Mavzu bo‘yicha mustahkamlash savollari

1. Kiyinish madaniyati haqida nimalarni bilasiz?
2. Erkaklar garderoibi.
3. Ayollar garderoibi.

4. Garmoniya xaqida fikringiz.
5. Qaerga qanday kiyinish lozim?
6. Oyoq kiyim haqida bir og‘iz so‘z.
7. CHiroyli qomat va qadam tashlash etiketi.
8. Qanday qilib tanishish lozim?
9. Noqulay vaziyatlardan qanday qilib chiqish mumkin?
10. O‘zr so‘rashning qanday usullarini bilasiz?
11. Telefon orqali qanday gaplashish lozim?
12. Jamoat joylarida o‘zini qanday tutish lozim?

6-MAVZU. BIZNESMEN ETIKETI

1. Ishbilarmonlar etiketi
2. Biznes etiket: taqdimot va jamoat oldiga chiqib so‘zlash
3. Xalqaro biznes etiket
4. Xizmat munosabatlari etiketi

Biznes iqtisodiy axloqiy asosga tayanadi. Kommersiyadagi tadbir biznesda etiket nihoyatda muhim ahamiyatga ega, modomiki, u kompaniyalar o‘rtasidagi hamkorlikning davomiyligini va tuzilgan bitimning omadliligini belgilab beradi. Tadbirkorlikning umumqabul qilingan qoidalarni bo‘zish mumkin emas. Ishdagi qaltislik qonunni hatlab o‘tishdagi qaltislik bilan hech qanday aloqasi yo‘q.

Muvaffaqiyatli tadbirkorlikning asosiy muruvvati – tajriba natijalaridir: olingan daromadlar, kasbiy qoniqish, jamiyatda, sheriklar oldida ijobiy nufo‘zga ega bo‘lish, firma yoki tashqilotning mustahkamlash uchun pul jamg‘armasini yaratish. Tadbirkorlardagi axloqiy-ruhiy tayyorgarlikka ega emasliq tezda pul topish ilinjida savodsiz intilishlar, pullarga noto‘g‘ri munosabat, firmaning raqobatbardoshligini oshirish va mustahkamlash uchun firmaning daromadidan foydalanishning muhimligini anglamaslikda namoyon bo‘lishi mumkin.

Bular marketing ma’lumoti hajmining juda kamligi; firmalar to‘g‘risidagi ma’lumotlarning, sheriklarni topishdagi informatsion mexanizmlarning yo‘qligi;

muvaffaqiyatsiz reklama; iste'molchi va haridor talablari borasidagi ma'lumotlar to'plamiga ega bo'lmilik; rivojlanmagan ish munosabatlarining texnologiyasi; ish bayonnomasi, savdo muomalasi odoibga rioya qilmaslik; sheriklarning milliy va hududiy ruhiyatining xususiyati borasida mo'rt nishonga ega bo'lish; atamalar va til masalasida qiyinchiliklar; chet tillarini bilmaslik; biznes, menedjment, marketing, kommersiya, bank ishlari doirasida aniq tushunchalar asosiga ega bo'lmilik; hujjatlarni rasmiylashtirishdagi qiyinchiliklar; mutaxassislar va tadbirkorlar qo'llaydigan ilmiy - texnik atamalarning eskirganligidir.

Barcha bug'olterlik sohasidagi mutaxassislar xorijiy hamkasblarimiz jamoat bilan fikrlashganda insonlarga nisbatan hurmat va xushmuomala bo'lish kerak, deb hisoblashadi. Birinchi darajada moliya mutaxassislari insonlarga xizmat qilishda madaniyatli xulq-atvorga ega bo'lishi va oliy darajada xizmat ko'rsatish zarur, deb hisoblashadi²⁷.

Hayot fazosi bo'lmish bozor taraqqiyotini o'zlashtirar ekanlar, tadbirkorlar bir narsani bilishlari lozim: bozor tuzilmasiga kirishga intiq bo'lgan tadbirkorlardan faqat 10-15%igina muvaffaqiyatga erishadilar.

Muvaffaqiyatga faqat o'zining ijodiy jihatdan iste'dodini ifodalash hissi kuchli bo'lgan, doimo odamlarni, ularning ehtiyojlari va qiziqishlarini o'rganadigan, odamlarning ishonchini qozonishga intiladigan, vijdonli va axloqli, tinimsiz ma'naviy hamda kasbiy komillikni o'zida namuna sifatida ko'rsatadigan, va oxir-oqibat, boshqaruv mahoratining yuqori ko'rsatkichi bo'lmish – odamlardagi intellektual faoliyatni ocha biladigan odamlargina erishadilar. Bu haqiqiy tadbirkorning xususiyatlaridir.

Oxirgi yillarda ko'pgina tashqilot va muassasalar to'g'ridan-to'g'ri tashqi bozorga chiqish huquqiga ega bo'ldilar, savdo, iqtisodiy va ishlab chiqarishda turli mamlakatlarning firma va tashqilotlari bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa qilishga yangi imkoniyatlar ochildi, shu bilan birga ilmiy izlanishlar doirasida, tadqiqotlar va texnologiya almashinuvi, professional kadrlarni tayyorlashda keng aloqalar yaratildi. Mamlakatlarning ba'zi milliy va ruhiy xususiyatlarini bilish

²⁷ <https://www.aat.org.uk/prod/s3fs-public/assets/Professional-Conduct-in-Relation-to-Taxation-2017>, pp.78.

tadbirkorlarga har bir erda uning qonunlariga mos tarzda o'zini tutishiga yordam beradi va eng asosiysi – nazarda tutilgan tashqilotda muvaffaqiyat qozonadi.

80-yillarda biznes etiketi 3 ta asosiy yo'nalishga ajralgan:

- Filantropiya etiketi - yaxshi o'tadigan va biznesni xayrli harakatlarni amalga oshirishga turtki beradigan yaxshi natijalarga erishishini ta'minlaydi.
- Adolatlilik etiketi - firma hamkorlari o'rtasida ishonchlilik va tenglikni ta'minlaydi.
- SHaxsiy avtanomiya etiketi - boshqa sub'ektlar - biznes bo'yicha hamkorlar, klient va konkurentlar huquqlarini hisobga oladigan asosiy ahloqiy qoidalarga yo'naltirilgan

Biznes – jiddiy hatti-harakatlar sferasi va u jiddiy va asoslangan bilimlarga shuningdeq biznes-etiketga tayanadi. Biznes-etiket hamkorlarning suxbat chog'ida yomon va noqulay vaziyatlardan asraydi.

“U yoki bu insonning uning iqtisod bilan bog'liq ishlarining 15 foizi uning professional bilimlariga, 85 foizi esa odamlar bilan muloqot qila olish qobiliyatiga bog'liq” – deb hisoblaydi Deyl Kornegi.

Piter Koostenbaum “Biznes falsafasi” kitobida “Biznesning yuragi – etiket, xokimiyat va falsafa” deb yozgan edi. Va quyidagilar firmaning o'zoq muddatli yutuqlarga erishishiga turtki bo'ladi deb hisoblaydi.

- Foyda
- Odamlar (moral)
- Tovar va xizmatlar
- Prestij

Biznes olamida o'zini tutishning 5 ta asosiy prinsiplari mavjud.

Pozitivlik – hamkorlar bilan muloqotda ko'rinadi. Siz yaxshi taasurot qoldirishga harakat qilasiz. Pozitiv qiyofani shakllantirish hamma narsani o'z ichiga oladi: qo'l ushlab, intonatsiya, kiyim, parfimer tanlash va b. Masalan; agar siz suxbat chog'ida qo'lingizni kissaga solib gaplashsangiz, suxbatdoshingizda sizga nisbattan nosamimiylilikni xis qiladi.

Idrokli egoizm – sizni tashqilotchi, biznesmen sifatida qabul qilinishingizda muhim ahamiyat kasb etadi. Hamkorni fikrini xurmat qilish kerak lekin bu hamma gapiga to‘liq tasdiqlashni anglatmaydi. Franso‘zlar inson o‘zining shaxsiy qiziqishlari va fikriga kurashish huquqiga ega va bu borada idrokli egoizmni unutmashlik kerak deb hisoblashgan.

Oldindan ko‘ra bilish (bashorat qila olish) – ishdagi munosabatlarda allaqachon noqulay vaziyatdan chiqib ketish uchun alohida hatti-harakat modeli ishlab chiqarilganligini bildiradi. Masalan: oldindan bilasizki, notanish hamkor bilan uchrashish quyidagi sxema bilan amalga oshiriladi: Salomlashish, tanishish, vizitka almashish. Lekin hamma ham bir xil bu etiketni amalga oshirmaydi.

Mavqeidagi farq – biznesda hamma har xil darajaga ega ekanligini bildiradi, bu o‘z navbatida alohida munosabat bildirish kerakligini anglatadi. YA’nikim, boshliq va xodim o‘rtasidagideq U ayol yoinki erkak bo‘lishidan qat’iy nazar boshliq bilan xodim uchrashganda odatdagideq xodim birinchi rahbarga salom beradi. SHuningdeq xodim liftni eshigini oldida boshlig‘ini va uning odamlarini oldinga o‘tkazdirib yuborishi kerak

O‘rinli harakat – xatti-harakat manerasi va hattoki aniq bir vaziyatdagi kiyinishini muvofiqligini anglatadi.

Biznes hamkorida yaxshi taassurot qoldirish muhim ahamiyatga ega.

Buning esa 4 qoidasi mavjud:

Birinchi: dastlabki 10 ta so‘zingiz juda muhim bo‘lishi kerak Tashakkur bildirish tezroq hamkorlarning o‘zaro tushunishini ta’minlaydi va hamkorlikning effektivligini oshiradi. Masalan: “Janob Smit men bilan ertalabdan uchrashishga vaqt topganingiz uchun sizga katta raxmat”. “Va nihoyat shaxsan o‘zingiz bilan uchrashishga muyassar bo‘lganimdan bag‘oyat xursandman”. Bu kabi so‘zlar birinchi uchrashuvda qo‘llaniladi. Lekin bu so‘zlarni boshqacharoq tarzda avval uchrashgan tanishlaringizga ham qo‘llashingiz mumkin. Masalan; “Uchrashishga rozi bo‘lganingiz uchun raxmat ustoz”, “Xilola uchrashuvga taklif qilganingiz uchun raxmat, o‘zim qanday aytishni bilmay yurgandim”. Iloji boricha gaplashayotganda dastlabki 10 ta gapda hamkoringizni ismini ayting.

Ikkinchidan: boshqa insonlarga e'tibor qarating.

YA'ni hamkoringizni ko'ziga qarang va tabassum qiling. Siz o'zingizda energiyaga to'laligingiz va qat'iyatligingiz bilan birga dipressiyaga tushgan holatingiz va qat'iyatsizligingizni ham ko'rsatishingiz mumkin. O'zingiz tasavvur qiling: oldingizda doim qo'lib turgan chaqnoq ko'zlarni ko'rsangiz qandayu, sarosimaga tushgan chehrani ko'rganingiz qaerda. Sizning energiyaga to'la hatti-harakatingiz o'zingizga ishonuvchanligingizni bildiradi. Hamkoringizni sizda buni his qilishiga imkon yarating.

Uchinchidan: yurishingizga (paxodka) e'tibor qarating.

Binoga, ofisingiz joylashgan xonaga kirishda, yoxud mijoz bilan uchrashganda qadamlaringizga alohida e'tibor qarating. YUrganingizda energiyaga to'laligingiz, tetikligingiz bilinib tursin. Ish kunning boshidagi holatingizni kuningizni oxirigacha saqlab qoling. Boshqalar bunga e'tibor qaratishini unutmang.

To'rtinchidan: o'zingizni tashqi ko'rinishingizga e'tibor qarating.

Biznesmenlar qanday kiyinishi lozim bo'lsa o'shanday kiyinish kerak. Bundan tashqari sochingiz tartibli, taralgan, hamda yuz tuzilishingizga mos turmaklangan bo'lishi lozim. Zebu-ziynatlaringiz voqelikka va vaziyaga mos kelishi kerak chunki bezaklarning sifati sizning qandayligingizni ifodalab beradi.

Biznesmenning hamkoriga dastlabki yomon taassurot qoldirishining 7 ta asosiy tomonlari mavjud. Bular:

- Tilning ehtiyotsizligi;
- So'zlarida jargonlardan foydalanish;
- Qiqirlash;
- Aqlsizlarcha teginish;
- Qo'lni yashirish;
- Saqich chaynash;
- Xadeb yo'talish.

Biznes etiket: taqdimot va jamoat oldiga chiqib so'zlash

Jamoat oldiga chiqayotgan hamma notiqalar asosiy qoidani eslarida saqlashlari lozim: qisqa gapirishlari va asosiy ma'nosini ochib berishlari kerak. Birinchi

o‘rinda asosiy ma‘ruzachini jamoat oldiga chiqib so‘zlashidan asosiy maqsad nimaligini aniqlab olish kerak chunki jamoat ma‘ruzachini emas ma‘ruzani tinglashga kelgan.

Agar hamkoringiz ma‘ruzachi bo‘lsa uni tanishtirib, so‘ng o‘rningizga o‘tirishingiz va so‘zlarini oxirigacha tinglashingiz lozim. SHundan so‘ng o‘rningizdan turib, uni qo‘lidan tutib, yaxshi ma‘ruzasi va ketgan vaqti uchun tashakkur bildiring.

Oxirgi paytlarda firmaning vujudga kelishi, nafaqat ichki, balki, tashqi savdoda ham uning tan olinishi – taqdimot namoyish marosimi orqali voqe bo‘lmoqda. Uning ijobiy tarzda o‘tkazilishi sheriklar bilan bo‘lgan keyingi muzoqaralarda mavaffaqiyat keltiradi. Ochilish marosimi haqidagi xabar matbuotda yoritiladi; ochilish marosimining e‘loni; yo‘riqnomada: tashqilotning mahsuloti va rusumlari bilan tanishuv, mutaxassislarning chiqishi, maxsus texnika vositasida filmlarni namoyish qilish; banket; sizning savdo-sotiq bo‘yicha ishonchli sheriklaringiz; boshlanish vaqti – 17. 00 da; manzil: kirish – taklifnoma asosida; ma‘lumot uchun telefon raqamlari:

Biznesmen odamning kiyinish talablari

Bugungi kunda keng tarqalgan va tan olingan kiyimlardan biri bu kostyum. Kostyum ishbilarmon odamning tashrif qog‘ozi hisoblanadi. CHunki har doim inson qanday kiyinganligiga baho beriladi. Biz tanishgan insonning birinchi ko‘rinishi xotiramizda ancha vaqtgacha qoladi. SHuning uchun tashqi ko‘rinishga e‘tibor bermaslik – kechirib bo‘lmas xato hisoblanadi.

Masalan, kiyimdagi ozodalik va batartiblik ishning tashqil etilganligiga bog‘liq. Tartibsizlik – besaramjonlikning sinonimidir.

Kostyum kiyish qoidalari:

1-qoida: Bir vaqtning o‘zida kostyum bilan birgalikda sportiv oyoq kiyimlarni kiyimaslik Masalan: kostyum shim bilan birga oyoqda krasofka yoki barsofkalarini kiyimaslik lozim.

2-qoida: Kostyum kiygan holda sportiv sumkalarni koʻtarmaslik . Kerakli qogʻozlar va boshqa buyumlarni diplomatda, portfelda yoxud papkada koʻtarish kerak

3-qoida: Agar kostyum kiyilsa, unda galstukni ham unutmaslik CHunki galstuk kastyum kiyganda juda kerak Ishbilarmon insonlar kostyumni galstuksiz kiymaydilar.

4-qoida: Rasmiy uchrashuvlarda kastyum tugmalari oʻtkazilgan boʻlishi kerak Teatr kreslosida oʻtirgan vaqtda yoki ovqatlanish vaqti mobaynida kostyum tugmalarini butunlay ochib qoʻyish mumkin. Stoldan turish vaqtida kostyumni tugmalarini pastdan yuqoriga qarab oʻtkazishni unutmaslik lozim.

5-qoida: Moda ketidan quvmaslik: zamonaviy, xunuk kiyimdan koʻra, chiroyli va mos kiyimni kiyish kerak

Xalqaro biznes etiketi

Halqaro biznes etiketni tashqil etuvchi asosiy qoidalar quyidagilardir:

- Salomlashish qoidasi
- Toʻgʻri munosabat qoidasi
- Oʻzini tanishtirish qoidasi
- Ishdagi kontaktlarni tashqillashtirish (kelishuv, uchrashuv, qabul, ishdagi yozishmalar)
- Ishdagi subordinatsiya
- Insonning tashqi koʻrinishini shakllantirishga beriladigan takliflar
- Pulli munosabatlarning etik normalari
- Sovgʻalar va suvinerlar almashtirish qoidasi

Biznesmen qabulda. Suhbat uchun taklif olganingizdan soʻng, tashqilotga qoʻngʻiroq qilib boradigan kun va vaqtini kelishib oling. SHunda boshqalar vaqtini qadrlashingizni koʻrsatgan holda tashqilotdagilarning hurmatini qozonasiz.

Suhbatga borayotganingizda ertaroq boring, bu kech qolgandan koʻra yaxshiroq. Lekin judayam erta borish shart emas.

Suhbat o‘sha odam haqida ko‘proq ma’lumotga ega bo‘lish va u odamning yaxshi-yomon tomonlarini ko‘rish, o‘zi bilan jonli muloqotda bo‘lish maqsadida o‘tkaziladi.

Suhbat davomida berilgan savollarga javob berish davomida kimligingizni amalda ko‘rsating va jonli suhbatda o‘zingiz haqingizda ko‘proq ma’lumot bering.

Boshliq bilan suhbat. Siz kirgan xona sohibi sizni o‘zi o‘tirishga taklif etmaguncha o‘tirmang.

O‘tirganda odob saqlab o‘tiring, engashib, qiyshayib, oyoqlarni chalishtirmang.

Quloqlarni qashlamoqchi bo‘lishingiz, qo‘lingizda qalamni o‘ynab o‘tirishingiz kabi holatlar tarbiyangizning pastligini bildiradi.

Birinchi bo‘lib gap boshlamang. Xushkayfiyat bilan salomlashib, sizga savol berishlarini kuting.

Odatda suhbat boshida o‘zingiz va faoliyatingiz haqida gapirib berishingizni so‘rashadi. Nima deyishingizni oldindan o‘ylab, pishitib qo‘yganingiz ma’qul.

Muamolarni hal qilishda tashqi ko‘rinish quyidagicha bo‘lmog‘i joiz:

- Ayollarga qaraganda erkaklar kiyimi konservativroq bo‘lishi kerak
- Erkaklar kostyumi jiddiy tusda bo‘lib, to‘q qo‘lrang, zangori yoki qora matodan tiqilishi kerak
- Ayollar kostyumi esa chiroyli, ammo ochiq rangli, ko‘zni charchatadigan bo‘lmasligi kerak
- Erkaklar sochi tartibga keltirilgan, soqoli qirtishlangan
- Ayollar sochlari chiroyli tyokis ammo to‘yga ketayotgandek dabdabali turmaklanmasligi kerak

Xizmat telefoni. Telefonning ahamiyati kattadir. Uning effektiv qo‘llanishi imijdning asosiy komponentiga aylanadi. Keyingi suhbatlarning davomiyligi va ko‘p narsalarning ijobiy tus olinishi telefondagi odamni qanday qabul qilinishiga bog‘liq. Telefonda muzoqaralar olib bora olish qobiliyatiga ega bo‘lish kishining nufu‘zini va u vaqil bo‘lgan firmaning obro‘sini belgilaydi.

Telefon suhbatlarining mazmuniga maxsus talablar mavjud. Ular o‘zida oddiy telefon etiketi va biznesni administratsiyalashning xususiyatini mujassam etadi.

Ular quyidagicha:

1. Qo'ng'iroqqa javoban o'zini tanishtirish.
2. Odamlar kim bilan gaplashayotganlarini bilishni istaydilar. O'zining salbiy hissiyotlarini chiqib ketishiga yo'l qo'ymaslik lozim.
3. Suhbatdoshni ikki daqiqa oldin rahbari bilan aytishib qolganingiz yoki chap yoningiz bilan turganingiz qiziqtirishi dargumon. Agar yomon kayfiyat sizni tark etmasa, chuqur nafas olib, o'ngacha sanash va tinchlanish zarur.
4. Telefonlarning barchasiga javob berish kerak garchi sizni bu charchatsa ham. Chunki, qo'ng'iroqlardan qay biri daromadli kontrakt yoki qimmatli ma'lumot berishini aniq bilmaymiz.
5. Telefondan xabar bermoqchi bo'lgan ma'lumotning aniqligiga ishonch hosil qilish joiz. O'zoq yo'l bosib mavjud degan hujjatlarning telefonda eshitgan, so'ng ofisda ularning yo'qligiga amin bo'lgan kishining firmaga bo'lgan ishonchini qayta qozonish qiyin.

Xizmat telefonidan foydalanganda nimadan tiyilgan ma'qul:

- Go'shakni o'zoq vaqt ko'tarmasliq
- Suhbatni boshlaganda «ha», «salom» yoki «gapiring» deb so'z boshlash.
- «Sizga yordam beraymi?» deb so'rash
- Ikki suhbatni baravar olib borish.
- Telefonni ma'lum muddat nazoratsiz qoldirish.
- Ma'lumotlarni yozib yuborishida bir parcha qog'oz yo taqvim qog'ozidan foydalanish.
- Go'shakni bir necha bor birovga o'zatish.
- «Hamma ovqatlanyapti», «hech kim yo'q», «qayta qo'ng'iroq qilib yuboring» degan iboralarni qo'llash.
- Ko'proq inkor yoki raddiyani anglatuvchi so'zlardan foydalanish.

Nima qilish kerak:

1. Telefon qo'ng'irog'ining to'rtinchi signaligacha go'shakni olish.
2. Salomlashish va o'zini tanishtirish.
3. «Xizmat?!» deb so'rash.

4. Suhbatda fikrni jamlab diqqat bilan tinglash.
5. Agar detallarni aniqlashtirish uchun vaqt kerak bo'lsa, qayta qo'ng'iroq qilib yuborishni so'rash.
6. Telefon suhbatlari uchun blankalardan foydalanish.
7. Qo'ng'iroq qilgan odamning telefon raqamini olib qolish.
8. Ma'lumotni yozib olib mijozga qayta qo'ng'iroq qilishingizga va'da berish.

Xizmat munosabatlari etiketi

Ishlab chiqarish munosabatlarining etiketi degan tushuncha ham mavjudki – u ishxonada hamkasblar bilan kunda ko'rishib, ko'p vaqtingizni o'tkazar ekansiz unda rioya qilinishi kerak bo'lgan ba'zi qoida va me'yorlar, ba'zida esa udumlar majmuidir.

Ofisda ayol va erkak munosabatlari. Keyingi 10 yillikda uddaburonliq ishbiarmonlik dunyosida katta o'zgarishlar yuz berdi. Faqatgina texlogiya jihatidan rivojlanishni nazarda tutmayapmiz, balki, ayollarning ishda, jamiyatda tutib kelayotgan, egallab kelayotgan o'rnini nazarda tutyapmiz.

SHuning uchun erkak va ayollarning bir jamoada faoliyat ko'rsatishlari tufayli bu erdagi o'zaro munosabatlarda yangicha etiket qoidalariga rioya qilinadi.

Salomlashish. Ko'pchilik erkaklar ayollarga qo'l o'zatmaslikni ma'qul ko'radi. Ammo shunday vaziyatlar bo'ladiki, erkak kishi 3ta erkak kishi va bitta ayol bilan uchrashib qoldi, deyliq Albatta, 3ta erkak kishi bilan qo'l berib ko'rishib, ular bilan uchrashganingizdan mamnun ekanligingizni ayting. Navbat ayol kishiga kelganda nima qilasiz? Bunday vaziyatda ba'zi erkaklar qo'l o'zatishadi, ba'zilari esa oddiygina bosh qimirlatib qo'yish bilan cheklanib qo'yishadi. Nima uchun? CHunki ular birinchi bo'lib ayol kishi qo'l qo'l o'zatishlarini kutib turish kerak deb tarbiya olishgan.

Ammo ayollar birinchi bo'lib qo'l o'zatmasa, erkak kishi qo'l o'zatishi kerak Zamonaviy ishbiarmon ayollar odatda bunga amal qilishadi.

Erkak xodim xato qilganda. Ko'pgina erkaklar ishxonada ayollarga qanday munosabatda bo'lish va ba'zi muomala qoidalarini bilmaydi. Quyida esa erkaklar tomonidan yo'l qo'yilib kelinadigan xatolar ko'rsatiladi.

- Ayol xodimlarga “azizam”, “go‘zalim” kabi so‘zlar bilan murojat qilish;
- Ayollarga qo‘l tyokizishga harakat qilish yoki ularning elkasiga urib-urib qo‘yish, ayollar xohlamagan holda ular bilan qo‘l berib ko‘rishishga harakat qilish

Ayol kishi tushlikka qanday taklif qiladi? Ba‘zan zamonaviy tadbirkor ayollar erkak hamkorini tushlikka taklif qilishiga to‘g‘ri keladi. Ofitsiantga hammasi uchun siz to‘lashingizni qanday yo‘l bilan bildirib qo‘yasiz?

Buning uchun ofitsiant kelganida: “Men mehmonlarimni o‘zi birinchi bo‘lib buyurtma berishini istardim”, deysiz. Bunday javob bilan ofitsiantga tushlik uchun kim pul to‘lashini va boshqalarni o‘zingizning hisobingizdan mehmon qilmoqchi ekanligingizni bildirasiz.

Kim birinchi bo‘lib chiqadi? Liftda. Liftning chiqish eshigida kim eng yaqin turgan bo‘lsa, o‘sha birinchi chiqishi kerak. Agar o‘sha odam erkak kishi bo‘lsa, lift dan birinchi bo‘lib chiqib, ayollarni eshik qisib qolmasligi uchun eshikni tutib ayollar chiqquncha kutib turishi kerak.

Eskalator da. Erkak kishi ayolni oldinga o‘tkazishi kerak.

Eshik yonida. Erkaklar va ayollar eshikdan birgalikda emas, balki erkaklar eshikdan birinchi bo‘lib chiqishlari va albatta, ayol kishiga eshikni ochib turishi kerak.

Bayram ziyofatlari. Bayram yuzasidan uyushtirilgan ziyofatlarda hamkorlaringiz va birga ishlayotgan xodimlar taklif etiladi. Bu bayramona kayfiyatda o‘tishi lozim. SHunday bo‘lmagan taqdirda ham asosiy umumiy odamshavandalikni saqlab qoling. Boshqa notanish kishilar bilan ham ularga ma’qul bo‘lgan mavzularda suhbatlashing.

Tayanch tushunchalar

Biznesmen, rahbarlik lavozimi, majlis, yig‘ilish, ishlab chiqarish munosabati, da’vo, biznesmen etiketi, chet el, taqdimot, qabul, faks, ish telefoni, uyali telefon, uchrashish vaqti, tanqid, pul muomalasi, qarz olish, qarz berish, qarzni qaytarish, mashina, magnitofon, fotoapparat.

Mavzu bo‘yicha savollar

1. Biznesmen etiketi deganda nimani tushunasiz?

2. CHet eldagi biznesmenning o‘zini tutish qoidalari.
3. Biznesmen qaerga qanday kiyinishi lozim?
4. Prizentatsiya etiketi.
5. Qabulda qatnashish qoidalari.
6. CHet eldagi biznesmen tashqaridagilarga qanday murojaa qilishi lozim?

7-MAVZU. XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA MUTAXASSIS – RAHBAR XODIMLARNING MUOMALA QILISH ETIKETI QOIDALARI

1. Mutaxassis – rahbar xodimlar madaniyatiga qo‘yiladigan umumiy talablar.

2. Xizmat ko‘rsatish sohasida mutaxassis – rahbar xodimlarning muomala qilish etiketi.

3. Rahbar jamoada o‘zini tutishi va xodimlar bilan munosabati.

Mutaxassis – rahbar xodimlar madaniyatiga qo‘yiladigan umumiy talablar.

Xodimlar bilan muomala qilish madaniyatiga, qo‘yilgan maqsadlarga erishish uchun korxonada xodimlarini jipslashtira oladigan va ular faoliyatini maqsadli yo‘naltira oladigan qobiliyatiga ega bo‘lgan mutaxassis maxorati.

Rahbar xodim g‘amxurligi va rahbarligida har qanday og‘ir mehnat ham xodimlar tomonidan jondili bilan va sifatli bajarilishi.

Samimiylik, xayrxohlik, rostgo‘ylik, haqqoniylik, o‘z so‘zining ustidan chiqish, vazifani vaqtida bajarish kabi rahbar fazilatlarini.

Siz – rahbar sifatida. Rahbar shaxsining etiketi uning axloqiy madaniyatiga bog‘liq. Axloqiy madaniyat - elementlarining yaxlit tizimi bo‘lib, axloqiy fikrlash madaniyati (axloqiy mulohaza yuritish qobiliyati, axloqiy bilimlardan foydalana olish, yaxshilik va yomonlikni ajratish, yuzaga kelgan vaziyatning o‘ziga xos xususiyatlariga axloqiy me‘yorlarni qo‘llay bilish va xaqozalar)ni qamrab oladi. O‘z ichiga yana tuyg‘ular madaniyatini, insonning “axloqiy rezonansga”

qobilligini, hamdardligini va jonkuyarligini; axloqiy tajribada xis-tuyg‘u va o‘ylarning amalga oshirilish qiyofasini, ularning kundalik hayotda xatti-harakat me‘yoriga aylanib borish darajasini harakterlovchi xulq-atvor madaniyati; shakllarni reglamentlovchi qoidalarga qay darajada amal qilish sifatidagi etiketni, muloqotda shaxsning o‘zini tuta bilishini oladi. Qisqa qilib aytganda, rahbar shaxsining axloqiy madaniyati - umumiy axloqiy tamoyillarni bilish, ularni chuqur his etilgan qarashlariga aylantirish, xatti-harakatlarning eng munosib shaklini qo‘llay bilishdir. Uning har bir elementini o‘zlashtirish rahbar shaxsining axloqiy madaniyati mustahkamligini shakllantirishga yordam beradi. Rahbar shaxsining axloqiy madaniyati oliy darajasini “axloqiy donolik” deb, axloqiy faoliyatining optimalligini va uyg‘unligini ta‘minlab bera olish, har qanday vaziyatda ham munosib xatti-harakat qila olish deb ta‘riflana bo‘ladi.

Avvalo, rahbarlar va rahbarlikka da‘vogar shaxslar o‘zlarini har jihatdan tarbiyalab borishlari lozim. Buning uchun siyosiy hayotdan xabardor bo‘lish yoki iqtisodiy va kasbiy bilimlarni o‘zlashtirishning o‘zigina kifoya qilmaydi. Ular jahon tajribalari asosida shakllangan ilg‘or boshqaruv malakalarini ham o‘zlashtirgan bo‘lishlari kerak. Bugungi rahbar bunga o‘ziga nisbatan talabchan bo‘lib erishadi. Masalan, u har kuni gazeta va jurnallar o‘qishi, radio va oynai jahon yangiliklaridan xabardor bo‘lish orqali ham ma‘lum darajada bilim egallashi mumkin. Yana siyosat, iqtisodiyot va ma‘naviyatga daxldor kitoblarni, hatto mumtoz adabiyotlarni mustaqil o‘qishi, tarixiy jarayonlarni chuqur mushohada qilish ham uning dunyoqarashini kengaytiradi.

Bularning barchasi rahbar madaniy saviyasining o‘sib borishiga va siyosiy madaniyatining takomillashuviga katta yordam beradi. Chunki cheklangan tafakkur, chala bilim, past madaniyat bilan dunyoni bilib, mas‘uliyatli ish va mansabni egallab bo‘lmaydi.

Binobarin, demokratik asosda shakllanib borayotgan jamiyatimiz talabi shuki, siyosiy etuq aqlan va ma‘nan barkamol, puxta bilimga ega bo‘lgan teran tafakkurli kishilargina rahbar bo‘lishga haqlidirlar.

Agar siz rahbarlik lavozimida bo'lsangiz, ishga kelgan zahoti xodimlardan hol-ahvol so'rab qo'yish kerakligini yoddan chiqarmaslik yaxshi amaldir. Ular bilan yangi ish kunini birga boshlagandan mamnun ekanligingizni, sizdan qancha yordam kerak bo'lsa shuncha yordamga tayyor ekanligingizni his qilishlariga imkon yaratish kerak. Xodimlarga «Siz»lab murojaat qilish – kasbiy odob hamda normal xizmat munosabatlarini ushlab turishga zarur bo'lgan quroldir.

Yig'ilish qatnashchilariga nisbatan kuchli tavoze'da bo'lish lozim. Odamlar rahbarning avvalambor, o'ziga foydali bo'ladigan boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish maqsadida keladilar. Boshqalarni ko'proq eshitishga o'rganish muhimdir, uning fikriga qarshi bo'lganingiz uchungina uning har bir gapiga so'z tiqishtirib turish sizni yaxshi ko'rsatmaydi. Boshqalarning ham fikr bildirishiga imkon berish, qatnashchilarni faol bo'lishlariga chaqirish lozim. Har qanday vaziyatda ham o'zini ushlab turishga harakat qilish; xodimga vazifa berishda xushmuomalalik bo'lish joiz. Xodimlar buyruqqa nisbatan iltimoslarni yaxshi qabul qilishlarini yodda tutish kerak.

Xodimlarga nisbatan diqqatlik bo'lish, ular har muvaffaqiyati uchun qo'llab-quvvatlab turish ham maqsadga muvofiq. Vaqtida aytilgan «*Rahmat*»ning o'zi, berilajak mukofot pulidan ta'sirliroq kuchga egadir. Xodim yoki oldingizga kelgan kishining oldida kerak bo'lmagan qog'ozlarni varaqlash, tinimsiz telefonda gaplashish yoki stolni barmoq bilan tiqillatib o'tirish yaramaydi. Xizmat munosabatlarining odobi shaxsiy masalalar bo'yicha fuqarolarni qabul qilishda boshqa ishlar bilan mashg'ul bo'lmaslikni, kelganlarga nisbatan odob va adolat bilan munosabatda bo'lishni talab qiladi. Agar suhbat cho'zilib ketsa, rahbar o'rindan turish orqali buni bildirishi mumkin.

Agar kimnidir jazolash zarurati paydo bo'lsa, adolatli va odobli bo'lish lozim. Ifodalash shakli va jazolash yo'lini tanlashda xodimning fe'li, jinsi va yoshini hisobga olish zarur.

Tanqid – mohirlik va ehtiyotkorlik bilan foydalanish mumkin bo'lgan odamlarga nisbatan qudratli ta'sir kuchiga ega. Odamlarning izzat-nafsini turlicha tanqidlar bilan erga urish; tanqid orqali janjalga olib keluvchi vaziyatlarga yo'l

qo'yish; quyidan bo'lgan tanqiddan «qasos» olish rahbarlikning faqat rasmiyligini ko'rsatadi – bunda rahbar xodimdan ham qo'yiroq darajaga tushib qolishi hech gap emas. O'ziga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lish – faqat nufo'zni ko'taradi xolos. Chunki u ishda qo'yilgan xatolardan sizni xoli qiladi va kollektiv bilan aloqani bog'laydi.

Jamoa etakchisi. Odatda, etakchilik xaqida gapirilganda, u yoki bu shaxsning aloxida boshqalarda bo'lmagan o'ziga xos xususiyatlari nazarda tutiladi. Kishi o'zida «**etakchilik**» sifatlarini shakllantirib, «sardor»ga aylanish mumkin. Bu sifatlar nimalardan iborat? Deyliq bir odam sport zaliga kelib, trenerdan kuchli bo'lish uchun nima qilish kerakligini so'raydi. Trener shtanga ko'tarishni maslaxat beradi. SHamolday tez yugurishni istaganlarga esa “yugur!” deydi. Aniq yo'nalish berilgandan so'nggina g'alabaga intilish iroda, qat'iyat, muntazam va ilmiy asoslangan mashg'ulotlar xaqida gapiriladi.

Begona davraga kelib qo'shilgan odam u erda kim xo'jayinligini darrov payqaydi. Uning buni qanday ilg'aganligini sharxlash mushqo'l. Nima bo'lganda ham intuitsiya va davradagilar allaqachon ko'nikib qolgan tashqi belgilar kishiga pand bermaydi. Demaq etakchini quyidagi belgilariga ko'ra ajratib olish mumkin:

1) Etakchi qaror qabul qiladi – biror harakatning turli variantlarini ko'rib chikadi, hatto mutaxassislar bilan maslaxatlashadi, ammo so'nggi qarorni faqat O'ZI qabul qiladi.

2) Etakchi vazifa topshiradi – albatta og'zaki buyruq yoki yozma murojaat sifatida emas. Hamisha xushmuomilalik bilan, iltimos yoki maslaxat oxangida. Muximi o'zini atrofdagilar nima qilishi kerakligini yaxshi bilganday tutishda.

3) Etakchi tortinmay “menimcha” , “o'ylaymanki”, “nazarimda” deya oladi. U kechayotgan voqea-xodisalar boshqa kuchlar ta'sirida sodir bo'layotganligini bildirmaydi. Xuddi armiyadagiday: oddiy askar buyruqni generalga emas o'z boshlig'idan eshitadi. Boshliq hech qachon “bu generalning buyrug'i” demaydi, chunki bunday xisobot uning askar oldidigi obro'sini tushiradi.

4) Etakchi ish tartibini o'zi belgilaydi: qachon, qancha va aynan nima ustida ishlashini o'zi xal qiladi. Bu etakchi boshqalardan kam ishlaydi, degani emas.

Jamoadagi xodimlar intilishini ularning ish kuniga qarab belgilash mumkin. Biror xodim hammadan keyin qolib kechgacha ishlasa, quvonishga shoshilmaslik darkor. Bu xodim ish kunini, xatto cho‘zayotgan bo‘lsa ham, o‘zi belgilayotganini, demaq hozirgi ahvolidan ko‘ra yuksakroq amallarni ko‘zlayotganini bildiradi. Bu esa rahbar uchun xavfli belgi.

5) Etakchi savol beradi. Hatto zamonaviy qarashlarga umuman rioya etmaydigan kishilar ham axborotga egalik – **hukmronlik** ekanligini yahshi biladi. Savolga javob berayotgan odam so‘rayotgan kishida tobe maqomida turadi. Bekorga “Bu erda savolni **MEN** beraman!” iborasi munosabatlar notengligining yorqin namunasi bo‘lib qolmagan.

6) Etakchi o‘zi kerak deb hisoblagancha sukut saklaydi. U bemalol atrofdagilar uning javobini kutayotganligini o‘ylamasdan o‘zoq jim qolishi yoki aksincha, gapirayotgan odamni keskin savol, javob, ibora yoki qo‘l harakati bilan to‘xtatib qo‘yishi mumkin.

7) Etakchi ko‘p joy egallaydi. Bu etakchi yalpayib o‘tiradi, degani emas. SHunchaki, u o‘z hududini chegaralamaydi, o‘ziga qanday qulay bo‘lsa, shunday harakat qiladi: istagan joyida yuradi, narsa va odamlar joyini o‘zgartiradi (nazokat bilan o‘tib ketishi uchun ozgina surilishlarini so‘raydi). U atrofdagilarga nimalarga e‘tibor qaratishlari lozimligini bildiruvchi qo‘l harakatlari bilan atrofida vizual maydon xosil qiladi. Hammadan baland yoki past ovozda gapirishi bilan esa tovush maydonini yaratadi.

8) Etakchi maqsad ko‘zlaydi. U shunchaki ketayotgan ish haqida gapirmaydi, balki atrofdagilarga qaysi maqsad sari intilashayotganini eslatib turadi. Bu bilan u asosiy maqsadni hamisha yodda tutishi va hamsuhbatlariga hamkorlikdagi harakatlari besamar emasligini, bu aniq natijaga intilish ekanligini bildiradi.

9) Etakchi mas‘ul bo‘ladi. Oddiy xodim osongina «Menga nima? Kichkina odam bulsam! Qo‘limdan nima ham kelardi?» deb ayta oladi. Etakchi - hech qachon ! Hatto o‘zi yo‘qligida yuz bergan hodisaga ham o‘zini javobgar sezaveradi.

10) Etakchi baho beradi. U maqtaydi yoki tanbex beradi. Etakchi o‘zini «baho qo‘yishga» haqli hisoblaydi va atrofdagilar ham uning bu huquqini tan olishali.

Albatta, bu belgilar etakchilik fenomenini mukammal tasvirlay olmaydi. Ammo ular yordamida jamoangizda kim nimaga qodiru nimaga intilishini bilib olish mumkin. Aynan sizni maqtaydigan yoki qoralaydigan, savollar bilan bezovta qiladigan, atrofida mavjud bo‘sh joyni ovozi va harakatlari bilan egallab oladigan, kelajak haqida - amalga oshmas, kulgili tuyulsa-da - o‘y suradigan, javobgarlikni «**men aybdorman**» deb darhol zimmasiga oladigan xodimni ko‘rganda tushunasiz. Bu odam – etakchi va beixtiyor u taklif etgan ssenariy bo‘yicha ish tuta boshlaysiz. «SHohni a‘yonlari yaratadi», deyishadi aktyorlar. YA’ni bir personaj qirol bo‘lishi uchun qolganlar o‘zini unga tobe qilib tutishadi. Aks holda sahnadagi aktyorlarni «bittasi mansabparastlik xastaligiga chalingan telbalar to‘dasi», deb qabul qilish mumkin...

SHunday qilib, shamolday elishni o‘rganish uchun yugura boshlash kerak. Kuchli va bardoshli uchun esa shtanga va trenajerlar bilan shug‘ullanish lozim. Gurux «sardor»iga aylanish uchun etakchi qiladigan ishlarni qilish zarur. Faqat bir narsani yoddan chiqarmang: bu ishlarni siz kundalik yumush kabi bemalol, biroz bepisandlik bilan bajaring. Ammo zinhor namoyishkorona tarzda emas. Ishingizning chetdan qanday ko‘rinishi emas, nima maqsad-da qilinayotganligi muhim. Birovga topshiriq berishda ohangingizni nazorat qiling. Atrofdagilarga baxo berishni xolis maqtovdan boshlang. Savol berishda o‘jarroq bo‘ling, ammo suhbatni so‘roqqa aylantirib yubormang.

Bir zumda natijaga erishaman, deb hovliqmang - sizni maqtanchoq atab, darhol joyingizni ko‘rsatib qo‘yishadi. SHu bilan birga, harakatlaringiz albatta samara berishini unutmang, chunki jamoangizning katta qismi (boshqa jamoadagilar kabi) «etakchi»larni xush ko‘radi, ularga ishonadi, o‘zlarining barcha muammolarini etakchilar echib berishiga umid qilishadi. Atrofdagilarning ko‘pchiligi, tan olishni istashmasada. Sizning etakchi bo‘lishingizni hohlaydi.

SIZ QANDAY RAHBARSIZ?

O'zgalar ustidan hukmronlik qilishni istamaydigan odam bo'lmasa kerak Bunday intilish hammaning qonida bor. Ammo rahbarlik san'atini sanoqlilargina uddalay olishadi. Chunki rahbarlik beradigan imtiyoz qator qurbonlar, doimiy xavotir va asabiy taranglik evaziga keladi. Siz rahbarsiz ham deyliq Ammo qanday rahbarsiz? Balki xodimlarni o'z holiga qo'ymaydigan injiq yoki barcha ishni o'z zimmangizga olib, ularni taltaytirib yuborgan «superdemokrat»darsiz.

Quyidagilarni o'qib o'z amaliy tajribangiz bilan solishtiring va har qanday vaziyatdan yutuq bilan chiqib ketishni o'rganing.

1-vaziyat.

Siz hamma ishni o'zingiz nazorat qilib turishga intilasiz. Aks holda xodimlar ishning pachavasini chiqaradiganday tuyulaverali. Dam olishga umuman vaqtingiz yo'q. Nima qilish kerak?

Hal qiluvchi o'rinlarga ishonchingizni qozongan malakali mutaxassislarni qo'ying. SHunda har bir ishchini shaxsan nazorat qilishga hojat qolmaydi. Tayinlagan xodimlaringizdan batafsil hisobot olib turasiz. Agar administrator-nazoratchi vazifasini bajaruvchi bitta ijrochi direktor va marketing bo'yicha ikki direktor (biri nazariyotchi, ikkinchisi u tuzgan rejalarni amalga oshiradi) ishga olsangiz, nur ustiga nur bo'lardi. Bunday imkonga ega bo'lmasangiz, universal mutaxassislarni izlang. Ammo topishingiz oson kechmaydi: ularning bozori chaqqon. Negaki, himmat behikmat bo'lmaydi. Ularda jur'at va extiyotkorlik, mantiqiy mushohada va kutilmagan qaror, tahliliy fikrlash va intuitsiya kabi bir-biriga zid sifatlar jamlangan bo'ladi. Bunday mutaxassisni topa olsangiz, uni «qat'iy ko'rsatmaga binoan» - jamoa rivoji yo'nalishini belgilash, biznes-reja tuzish, qo'shimcha bo'limlar ochish, yangi loyixalarni amalga oshirishda ayamay qo'llang. Ish jarayonida barcha bilimiylu malakasini «suvday siqib iching». Ammo universal mutaxassisning yangi jamoaga kirishib ketishi boshka xodimlardan ko'ra qiyinroq va uzoqroq kechishini yodda tuting. «Gul istagan tikaniga chidaydi», jamoaga o'rganish ikki oydan olti oygacha cho'zilishi mumkin.

2- vaziyat.

Qo'lingizda «tarbiyasi og'ir» xodim ishlayli. Ishga doim kech keladi, hamkasblari bilan qovoq-tumshuq qilib yuradi. Ammo o'z sohasining topilmas mutaxassisi. Nagmalariga chidash kerakmi yoki bo'shatishmi?

Janjalkashlar bilan iqtisodiy usulda kurashish kerak, ya'ni bir marta janjallashsa - xayfsan bering, ikkinchi martasida mukofot yo maoshining bir qismidan mahrum qiling, uchinchisida umuman oylik bermang va h.q «To'polonchiligi" qimmatga tushganini ko'rgan xodim endi janjallashishdan oldin bir bor emas, ikki marta chuqur o'ylab oladi.

Kechikuvchilarga kelsak ularni uchga bo'lish mumkin:

1. Ishlab chiqarish tamoyillarini buzuvchilarning 40 foizi qoidaga bo'ysunishni istamaydigan «isyonkor»lardir. Ular ko'nglidagi kasbni topolmay, «arzimagan» oylikka ishlab yurishganidan aziyat chekishadi. Ammo aynan shular ishga doir qiziq va foydali takliflar berishadi. Mustaqil mehnatga va mas'uliyatli vazifalarni bajarishga qobil bo'lishadi. Bunday xodimga barcha ichki imkoniyatlarini namoyon etadigan jiddiy vazifani topshiring. SHunda u vaqtini qadrlay boshlaydi.

2. Qolgan 30 foizi kechikuvchilar, uyquchilardir. Ammo ularni o'zgartirish mumkin. Unga qulay sharoit yaratib bering. Masalan, ishxonasiga uyida va ayniqsa, boshqa hamkasblarida bo'lmagan qulay kreslo qo'yib bering. SHunda bu «uyquchi», «mas'uliyatsiz» xodim ishxonasi bilan faxrlanadi hamda uning shartlarini bajara boshlaydi.

3. Hamisha kechikib yuruvchilarning oxirgi 30 foizi ish vaqtini yaxshi rejalashtira oladigan, ammo boshqa joyda ham pul topish imkonini qo'ldan chiqarmaydiganlardir. Agar shu xodim iste'dodi va bilimi sizga kerak bo'lsa maxsus ish jadvali tuzing. Bu uni ham qoniqtiradi, siz ham qimmatli xodimingizni yo'qotmaysiz.

3-vaziyat.

Siz ayol rahbarsiz. Jamoangizda erkaklar ko'p. Erkaklar qovog'ingizdan doim qor yogishiga qaramay, orqangizdan ikki xil ma'noli «hazil» qilnb yurishadi.

«Boshlig‘ing kim? Ayol kishimi? Tushunarli!» Buni eshitish, darhakiqat, yoqimsiz. Aslida bunday pichinglarning asosiy sababi jins emas. Ishonavering, erkak rahbarlar «yubkali hamkasb»laridan ko‘ra ko‘proq aziyat chekishadi. Muammo ildizini esa o‘z fe‘l-atvoringizdan izlang.

Ayol rahbarlar qo‘l ostidagilarga ikki xil yondashib, xato qilishadi. Bir tomondan ayollik latofati xukmfarmolik ostida sezilmay ketishini istashmagani holda, ikkinchi tomondan erkaklar xurmat qilishmayapti, deb nolishadi. Berilgan buyruqning bajarilmasligi siz aytayotganingizdayok aniq bo‘ladi. Bu «qorishma» munosabatdan imkon qadar tezroq xalos bo‘lish kerak. Yo‘qsa, sizning na rahbarligingizda ayollligingiz oydinlashmay qolaveradi. Avvalo, g‘iybatlarga parvo qilmang. YAxshilab o‘ylab ko‘ring: ehtimol siz mish-mishlarga ortiqcha e‘tibor berayotgandirsiz. SHunday bo‘lsa, ishonch bilan aytish mumkinki. siz ko‘p muammolarni o‘zingiz to‘kib chiqargansiz. Xodimlar gapiga quloq solmang, tagi temirdan bo‘lgan sergaplarini esa qo‘llarigacha ishga ko‘mib tashlang.

Ikkinchidan, o‘zingiz va xodimlar orasidagi masofani uzaytiring. G‘iybatlar haddan oshib, jamoadagi umumkayfiyatni buzsa, shunday qilmoq lozim. Ehtimol, erkaklar ayollarga nojiddiy munosabatda bo‘lib o‘rganib qolishgan va rahbar bilan gaplashayotganini unutib qo‘yishgandir. Kimligingizni ko‘rsatib qo‘yishning eng yaxshi usuli - ularga xayfsan e‘lon qiling, juda «bo‘lmag‘ur»ini esa ishdan bo‘shatib yuboring.

4-vaziyat.

Bir xodimingiz har kuni elektron pochtdan tanishlariga latifa jo‘natib o‘tiradi. Bu o‘zboshimchilikka chek qo‘yish kerakmi?

Agar latifalar hammabop va aklli bo‘lsa ularga maxsus joy ajratish, latifalarning elektron yoki yog‘och doskasini «osish» kerak. Bemaza bo‘lsa, o‘ylab o‘tirmay to‘xtating. Latifa jo‘natadigan xodim yo yashirin guruh etakchisi yo shuhrat qozonmoqchi. Nima bo‘lganda ham, uning istagi amalga oshishiga yo‘l qo‘ymang. Agar u yaxshi mutaxassis bo‘lsa, qo‘shimcha imtiyozlar va o‘shishiga imkon bering. CHunki unga ishi yoqinqiramay, bir xillik joniga tega boshlagan ekan. Keyinroq boshqa ishga o‘tib ketishi ham mumkin.

5-vaziyat.

Xodimlar uchun siz eng zo‘r rahbarsiz: hech qachon ovozingizni ko‘tarmaysiz, shaxsiy muammolariga tushunib yondashasiz. Lenin bu ishlab chiqarishga yomon ta‘sir qilayotir - qo‘l ostingizdagilar borgan sari buyruqlaringizga quloq solishmayapti.

Gap ovozingizning baland-pastligida emas. Sizdan ariya kuylab berishni hech kim talab qilmaydi. Past ovozda ham hammaga eshittirib gapirish mumkin. Gap - o‘zingizga va qarorlaringizga bo‘lgan qat’iy ishonchda. Agar qilayotgan ishingiz to‘g‘riligiga ishonmasangiz, bu atrofdagilarga yaqqol ko‘rinib turadi. O‘zingiz ham qat’iy amin bo‘lmagan ishni ular qilisharmidi?! Tinchgina o‘rta yo‘ldan borib, buyruqqa quloq solishmaydi.

Hamma uchun jon kuydirayotganingizga xodimlarni ishontirish muhim: siz butun ishxona rivojini o‘ylayapsiz, sizning aniq ish rejangiz bor va siz uning so‘zsiz bajarilishini talab qilmoqchisiz. Hamma maqtaydigan rahbar haqida nima deyishlarini eslang: «U juda qattiqqo‘l va adolatli». Odamlar ham odatda maslahat so‘rab vazmin va «ipakday muloyim» rahbar oldiga emas, balki kuchli, qat’iyatli kishiga borishadi.

6-vaziyat.

Siz yangi firma ochib, ishchi yig‘dingiz. Qanday qilib xodimlar hurmatini qozonish va ularni yaqindan bilish mumkin?

Yangi ochilgan firmalarga ham, bir necha yillik ish tajribasiga ega korxonalariga ham mos keladigan universal maslahatlar bor.

Ikki-uch haftada bir har bir xodim bilan uning ishdagi yutuq va kamchiliklari haqida so‘zlashing, firma rivojiga doir mulohaza va takliflarini eshiting. Esda tuting: taklif va mulohazalarini amalga tadbiiq etish shart emas, muhimi ularni sabr va qiziqish bilan tinglash.

Ikki-uch oyda bir shaxsiy muammo va kar‘eralari to‘g‘risida sug‘batlashib turing. Har oyda eng yaxshi xodimni mukofotlang. Undaylar butun jamoaning 10-25 foiziini, mukofot esa oylikning 20-50 foiziini tashkil etishi kerak. Yilda bir-ikki marta xodimlarni attestatsiyadan o‘tkazib, shu asosda ba‘zilarini ishdan bo‘shating

yo amalini ko‘taring, kimgadir qo‘shimcha imtiyoz bering, boshqasining oyligini oshiring.

Odamning asli faqat g‘amda emas, kuvonchda ham bilinadi. Imkon qadar tez-tez piknik va ko‘ngilochar o‘yinlar: badminton, tennis kabilarni uyushtirib turing. Xodimlaringizga bunday tadbirlarga o‘rtoqlari, yaqinlari va oilasini olib kelishga izn bering. Norasmiy vaziyatda kimning aslida qanday ligini, hayotda nimani muhim hisoblashini, firmangizda nega ishlayotganligini yaxshiroq bilib olasiz va xodimlar ham sizdagi bu qiziqishni ko‘rib, ishda o‘zini erkinroq tutadigan, vazifasini yoqtirib ado etadigan bo‘lishadi. Bu sizga va firmangizga katta shuhrat, asosiysi esa, daromad keltiradi.

7-vaziyat.

Xodimlarning hammasi ayol. Doim ish paytida kundalik tashvishlarni muhokama qilib o‘tirishadi. Ularni qay tarzda kamroq «hasrat»lashadigan qilish mumkin?

Ayollar erkaklardan ta’sirchanroqdir. Hasratlashish ularga asabiy taranglikni yumshatish va muammolarni unutishda yordam beradi. Ammo barcha ayollar ham birday sergap emas. YAxshilab kuzatsangiz, bunga o‘zingiz amin bo‘lasiz. «Hasrat» boshida kim turganini aniqlang va u bilan guvohlarsiz gaplashib, sizga o‘zini tutishi yoqmayotganlini aytib, ogohlantiring.

Bundan tashqari, ish paytida o‘zini tutishga doir ko‘rsatmalar ishlab chiqing. Bu ichki «kodeks»ga xodimlar ish vaqtida hamkasblarini chalitishi mumkin emas, barcha shaxsiy muammolar ishxonadan chiqqanda yo tanaffusda muhokama qilinishi kerak, degan bandlar kiritsangiz, maqsadga muvofiq bo‘lardi yoki boshqa chora qo‘llang - eng sergap xodimani eng kamgap ishchi yoniga ko‘chiring. Lekin tazyiqni oshirib yubormang: «hasrat» ham ma’lum darajada kerak. Jamoani bir-biriga yaqinlashtirib, umumiy kayfiyat uyg‘otadi.

8-vaziyat.

Xodimlaringizning serg‘ayrat bo‘lishini hohlaysiz. Lekin ularning ishlayman deb «ko‘zi uchib» turgani yo‘q. Ishchan xodimlarni qanday qilib ko‘paytirish mumkin?

Deyarli har bir xodim «ko‘p yashagan ko‘p gap eshitadi» naqli to‘g‘riligi haqida shaxsiy tajribasiga ega. Aqlli rahbarning vazifasi - bu aqidani singdirish. Xodimlarni faollashtirishning ikki qoidasi bor. **Birinchi qoida:** boshliqman deb tazyiq o‘tkazmang, o‘zgalar fikriga ham qiziqishingizni bildiring. Ochiq va samimiy bo‘ling, shunda xodimlar taklif bilan huzuringizga kelishdan cho‘chishmaydi.

Ikkinchi qoida: har bir tashabbus albatta rag‘batlantirilishi lozim. SHuning uchun firmangiz ishini yaxshi yo‘lga qo‘ygan xodimlarni mukofotlashdan pulni ayamang. CHunki ikki kishi uchun ishlagan odam pulni ham ikki kishi uchun olishi kerak

Agar siz shularga amal qilsangiz, qo‘l ostingizdagi xodimlarni orzudagi rahbar bilan tabriklash mumkin. Aksincha bo‘lsa, o‘qiganlaringizni darhol o‘zlashtirishga kirishing. Axir, shuncha odam orasida yolg‘iz ishlashni istamaysiz-ku.

Tayanch tushunchalar

Rahbar, rahbarlik lavozimi, majlis, yig‘ilish, ishlab chiqarish munosabati, da’vo, ustoz etiketi, taqdimot, qabul, faks, ish telefoni, uyali telefon, uchrashish vaqti, tanqid, pul muomalasi, qarz olish, qarz berish, qarzni qaytarish, mashina, fotoapparat.

Mavzu bo‘yicha savollar

1. Rahbar etiketi deganda nimani tushunasiz?
2. Rahbarning o‘zini tutish qoidalari nimalardan iborat?
3. Rahbar qanday kiyinishi lozim?
4. Rahbarning qabulda qatnashish qoidalari nimalardan iborat?
5. Ish jarayonidagi vaziyatlar qanday bo‘ladi?
6. Xodimlarni serg‘ayrat bo‘lishi uchun rahbar nimalarga e’tibor berishi kerak?

8-MAVZU. DIPLOMATIK VA XALQARO ETIKET

1. Sohaviy etiket. Diplomatik etiket

2. Rasmiy qabullar

3. Xalqaro etiket

Diplomatik etiket – bu diplomatlar va boshqa rasmiy shaxslarning bir-biri bilan diplomatik tadbirlarda bo‘ladigan muloqotlari chog‘ida amal qiladigan yaxshi xulkdarining qoidalari.

Diplomatik etiket shakllanish jarayonida umumiy etiket qoidalariga tayanadi, shu bilan birga diplomatik normalar va qoidalar biznes etiketi amaliyotida va umumiy etiket qoidalarida o‘z aksini topadi. Ushbu qoidalarni bo‘zilishiga yo‘l qo‘yish mumkin emas, oddiy takallufning munosabatlarda qo‘llanmasligi diplomatik etiketda hurmatsizlikka tenglashtiriladi hamda xalqaro va millatlararo ziddiyatlarni keltirib chiqarishga qodir.

Etiket qoidalariga ayniqsa, diplomatlar tomonidan rioya qilinishiga katta e‘tibor qaratiladi, chunki bu qoidalarning bo‘zilishi yoki bajarilmasligi mamlakat yoki uning rasmiy vaqillari nufu‘ziga putur etkazishi va buning natijasida mamlakatlar o‘rtasidagi aloqalarning bo‘zilishiga olib kelishi mumkin.

Diplomatik etiket turli-tumandir. U o‘z ichiga uchrashuvlar, o‘zaro salom almashish, tabrik yo‘llash, qabul marosimlarini o‘tkazish, tashriflarni amalga oshirish, suhbat va muzoqaralar olib borish etiketi va diplomatik seremonialni qamrab oladi.

Diplomatiya — bu o‘zaro kelishuvlar, bitim va konvensiyalar tuzish san’atidir. Ushbu natijalarga uchrashuvlarning muvaffaqiyatli yakunida erishiladi.

Diplomatik uchrashuvlar o‘zining belgilangan reglamenti, etiketi va ko‘pincha o‘z protokoli bilan ajralib turadi. Buning asosiy sababi shundan iboratki, diplomatik uchrashuvlarning qatnashchilari diplomatiya kabi nozik faoliyatning asosini tashqil etuvchi subordinatsiya qoidalari va professional cheklanishlarga qat’iy rioya qiladilar.

Uchrashuvlar o‘zaro salom almashish bilan boshlanadi. Salomlashish turlari har xil bo‘ladi. Horijiy mamlakatlarda o‘zoq safarda bo‘lgan kishi bu mamlakatning milliy udum va qonun-qoidalarini o‘z mamlakati urf-odatlarini bilan taqqoslaydi. Misol uchun, shuni ta’kidlash lozimki, musulmonlar uchun SHariat qonunlariga binoan ayol va erkak kishining qo‘llari, agar ular qarindosh bo‘lmasa, hatto bir-biriga tegib ketishi ham qat’iyan man etiladi.

Biror-bir kishi sharafiga qabul marosimini tashqil etayotgan paytda yoki uni mehmonga taklif etayotgan hollarda, mehmon qaysi dinga e’tiqod qilishini bilish zarurdir. Islom dini qoidalariga ko‘ra spirtli ichimliklarni iste’mol qilish qat’iyan man etiladi. Hindulik dini qoidalariga asosan esa taomlar vegetarian turida bo‘lib, zinhor mol go’shtidan tayyorlanmagan bo‘lishi lozim.

Diplomatik salom almashish qoidalarini umumqabul qilingan salom almashish qoidalaridan deyarli farq qilmaydi.

Avval tanishtirilishi kerak bo‘lgan kishining ismi-sharifi aytiladi, so‘ngra kimga tanishtirilayotgan bo‘lsa, uning ismi-sharifi. Kichik yoshli kishini katta yoshli kishiga, erkak kishini ayol kishiga, lavozim jihatidan past kishini lavozimi jihatidan baland kishiga tanishtiriladi.

Tanishtirilayotgan kishi, agar erkak kishi bo‘lsa, boshini biroz egib ta’zim qiladi, ayol kishi esa boshini biroz egib qo‘yish bilan kifoyalanadi.

Agar ayol kishi uni qiziqtirayotgan kishi bilan tanishish niyatida bo‘lsa, u ikkalasiga tanish bo‘lgan kishini tanishtirish haqida iltimos qilishi mumkin. Ikkalasiga tanish bo‘lgan kishi, ularning qiziqish doirasidan kelib chiqqan holda, suhbat qurishga yordam beradi.

O‘tirgan holda boshni egib ta’zim qilish deyarli noqulay bo‘lgani uchun erkak kishi tanishayotgan paytda o‘rnidan turishi lozim. Ayol kishi esa aksincha, o‘z o‘rnidan turmasligi lozim. Ayol kishiga yoshi undan katta ayol tanishtirilayotgan bo‘lsa yoki u tanishtirilayotgan kishi haqida o‘zining alohida fikrini izhor qilmoqchi bo‘lgan hollar istisnoni tashqil etadi. Ushbu hollarda u o‘rnidan turib salomlashish uchun qo‘l o‘zatishi mumkin.

Erkak kishi bilan tanishayotgan hollarda ayol kishi agar o‘zi uchun bu narsani o‘rinli deb topsa, salomlashish uchun qo‘l o‘zatadi, aks hollarda boshini biroz egib salomlashish bilan kifoyalanadi. Qolgan hollarda yoshi kattaroq bo‘lgan kishi salomlashish uchun qo‘lini birinchi o‘zatadi.

Xonaga kirib kelayotgan kishi birinchi bo‘lib yig‘ilganlar bilan salomlashadi. Birinchi bo‘lib ketayotgan kishi yig‘ilganlar bilan hayrlashadi.

Biror-bir kishini boshqalarga tanishtirayotgan paytda nafaqat uning to‘liq ismi-sharifini aytish bilan cheklanish kerak balki bu shaxsga xos fazilatlar haqida qisqacha gapirib o‘tilsa, suhbat davom etishi uchun zamin ham yaratiladi va yangi tanishganlarning fikr almashishi biroz osonlashadi.

Agar diplomatik qabul marosimida yoshi va lavozimi teng bo‘lgan ikki kishini tanishtirish kerak bo‘lsa, yaqinroq turgan yoki nisbatan tanish bo‘lgan kishini birinchi tanishtirish lozim. Agar tanishtirilayotganlar ichida biri mashhur kishi bo‘lsa, unga ikkinchisini tanishtirish bilan chegaralanib qolish mumkin.

Amaliy yoki protokol uchrashuvlari (ehtiroim yuzasidan tanishuv yoki hayrlashuv uchrashuvlari) davomida suhbat olib boriladi. Suhbat ko‘p vaziyatlardan kelib chiqib, reglamentga buysunmaydi. Ammo uchrashuvga tashrif buyuruvchilar ham, ularni qabul qiluvchilar ham o‘zlari uchun taalluqli bo‘lgan ba’zi bir qoidalarni e’tiborga olishlari darkor. CHunonchi, ehtiroim yoki protokol tashrifi uncha o‘zoq emas, ya’ni 20, ko‘pi bilan 30 daqiqadan oshmasligi zarur.

Diplomatik seremonial (tantana marosimlari) xilma-xil, murakkab, nozik tomonlari mavjud bo‘lgan seremonial hisoblanadi.

Diplomatik protokol talablarining rivojlanishi urf-odatlar, davlatchilik va umumqabul qilingan xulq-atvor qoidalarini o‘zida aks ettiradi.

Kiyim va mehmonning tashqi ko‘rinishi. Rasmiy qabul marosimi taklif etilgan mehmonning tashqi ko‘rinishi muhim rol o‘ynaydigan tantanali marosimlar turiga kiradi. Qadim zamonlardan bugungi kungacha qabul marosimlarida kiyiladigan kiyimlarni tanlashning qoidalariga qat’iy amal qilish urf-odati saqlanib kelmokda. Ushbu qoidalarga rioya qilish zaruriyligi hamon zamon talabidir.

Erkak kishilarning kiyimi konservativ ekanligi, qat'iy cheklanganligi bugungi kunda ham o'z dolzarbligani yo'qotmagan. Rasmiy tadbirlar uchun erkak kishilarga smoking, frak yoki klassik kostyum kiyish tavsiya etiladi.

Smoking va frak — bugungi kunda kechki kostyumlarning turi bo'lib, dunyo protokol tajribasida yanada keng foydalanilib kelinmokda.

Frak majburiy bo'lgan hollarda, rasmiy taklifnomalarda «oq galstuk» deb belgilanadi. Oxirgi paytlarda bu libos kam kiyiladi (Frakni erkaklar asosan Nobel mukofoti bilan taqdirlash tantanali tadbirlarida, Qirol va Podshohlarning saroy qabullarida, La Skala premera spektakllarida, ba'zi mamlakatlarda ishonch yorliqlarini topshirish marosimlarida kiyadilar). Klassik frak uchun oq kamzul va oq «kapalak-bo'yinbog'» kerak bo'ladi. (qora «kapalak-bo'yinbog'» va frak faqat ofitsiantlar yoki orkestr musiqachilari tomonidan kiyiladi). Frak kiyganda qo'l soati taqilmaydi. Erkaklar paypoqlarining rangi kostyum rangidan to'qroq bo'lishi kerak va bu, o'z navbatida, kostyum va oyoq kiyim rangining uyg'unlashishini ta'minlaydi.

Taklifnomada «qora bo'yinbog'» deb belgilansa, smoking kiyish majburiy hisoblanadi. Smoking pidjaki bir yoki ikki bortli bo'lib, tik yoqali yoki keng yoqa, astari shoyi matodan tiqilgan bo'ladi. SHimlarning ikki chekkasiga shoyi kant tiqiladi. Klassik smoking qora rangda bo'ladi.

Smoking ichidan oq kraxmallangan tik yoqali, old qismi «plisse»dan iborat, engi «zaponka» taqiladigan ikki manjetli ko'ylak kiyiladi.

«Kapalak bo'yinbog'» qora yoki to'q ko'k rangda bo'ladi. SHim belbog'i ham to'q rangda bo'lishi kerak Ko'krak cho'ntagiga oq shoyi matodan tiqilgan dastro'molcha solib qo'yiladi.

Erkaklar paypoqlari shoyi matodan va qora rangda bo'lishi kerak

Qora lakli botinkalar faqat smoking bilan birga kiyiladi.

Davlat rahbari va uning rafiqasi nomidan o'tkaziladigan rasmiy qabul marosimlarida protokol tajribasiga ko'ra klassik kostyum kiyiladi.

Kostyunga bo'lgan talablar oddiydir: kostyum yaxshi bichilgan va sifatli matodai tiqilgan, bosiq rangda bo'lishi kerak Rasmiy kostyum bir rangda bo'lishi lozim.

Kechki tadbirlar uchun to'q ko'k yoki to'q qo'l rangdagi kostyum nihoyatda mos keladi (u bilinar-bilinmas yo'l-yo'l bo'lishi ham mumkin). Qora rangdagi kostyum kiyish maqsadga muvofiq emas. Soat 20.00.dan ilgari boshlanadigan tadbirlarga och rangdagi kostyumlarni kiyish mumkin. Ko'ylak va galstuk kechki kiyimning ajralmas qismi hisoblanadi. Barcha rasmiy tadbirlarga erkaklarga oq ko'ylak va bosiq ranglardagi galstuk tavsiya etiladi.

Germaniyada erkaklar odatda «dvoyka» – ikki kiyimlik kostyumlar kiyadi, ularning rangi to'q ko'k yoki to'q qo'l rang bo'lishi mumkin.

Ayollar kiyimi erkaklarnikiga nisbatan hamisha tiqilish turi va rangiga bo'lgan talablarga ko'ra ko'proq erkinlikka ega bo'lib kelgan. Erkaklar kiyimidan farqli o'laroq, ayollar kiyimiga cheklashlar kiritish nisbatan qiyin, lekin shuni esda tutish lozimki, ayollar rasmiy kiyimining asosini klassik shakllar va ranglar tashqil etishi kerak

Ayollar kiyimi davr va moda talablari bilan hamnafas bo'lishi darkor.

Kundo'zgi qabul marosimlariga (agar taklifnomada kiyim borasida maxsus yo'riqnomalar mavjud bo'lmasa) ayollar oddiy o'zunlikdagi ko'ylak yoki ko'ylak-kostyum kiyishlari mumkin. Kechki qabullarga (agar taklifnomada kiyim borasida maxsus yo'riqnoma mavjud bo'lmasa) kechki-bayramona, oddiy o'zunlikdagi ko'ylaklar yoki ko'ylak-kostyumlar kiyish mumkin. Tushlik yoki kechki qabullarga berilgan taklifnomada «kechki libos» deb ko'rsatilgan bo'lsa, ushbu tavsiyaga rioya qilish maqsadga muvofiq.

Ayollarning kechki liboslari ikki xil: o'rtacha o'zunlikda (erdan 15-20sm balandlikda) va o'zun (ergacha) bo'ladi. Oxirgi paytlarda o'zun ko'ylaklar kam kiyilmokda. Kundo'zgi qabullar va «kokteyl» yoki «furshet» qabullariga qulay poshnali oddiy tufli kiyiladi. Kechki bayramona ko'ylaklarga yuqori poshnali zamsh, parcha, oltin yoki kumush rangli charmdan qilingan tuflilar kiyiladi.

Kechki ko‘ylakka mos qilib shoyi qo‘lqop kiyish mumkin. Agar ko‘ylak englari o‘zun bo‘lsa, qo‘lqop kiyilmaydi.

Zebu ziynatlarga kelganda, ko‘p mamlakatlarda kundo‘zgi qabullarga bijuteriya, kechqurungilariga esa asl qimmatbaho zebu ziynatlarni taqish odat tusiga kirgan.

Rasmiy qabullar

Davlat rahbarlari o‘rtasida rasmiy munosabatlarni keng tarqalgan va umumiy qabul qilingan shakllaridan biri rasmiy qabullarni o‘tkazishdir.

Qabullarni tashqil etish odati bizga o‘tmishdan kelgan bo‘lib, tinchlikparvarliq yaxshilik belgisi hisoblangan. Mehmondo‘stlik esa, shu kunga qadar davlatning sha‘ni, xalqning to‘kin-sochinlik ko‘rsatkichi bo‘lib kelmokda. Rasmiy qabul marosimlarida mehmonning an‘anaviy taomlarining tortilishi mehmon davlatga bo‘lgan alohida hurmat-e‘tibordan dalolat beradi.

Hozirgi kunda xalqaro amaliyotda hamma ishtirokchilar uchun bajarilishi shart bo‘lgan va o‘z etiketiga xos bo‘lgan bir nechta rasmiy qabullarning turi mavjud.

Diplomatik qabullar chog‘ida suhbat olib boriladi, aniq belgilanmagan muzoqaralar, tanishuv va boshqa tadbirlar amalga oshiriladi.

Ishtirokchilar bir-birlarining o‘zaro aloqasi, yig‘ilish harakteri, yoshiga qarab, bir-birlarini to‘liq ism-shariflarini aytib o‘tishlari yoki faqatgina familiyalarini aytish bilan chegaralanadilar.

Diplomatik uchrashuv yoki diplomatik qabulning harakteri o‘zaro muloqotning me‘yori va shaklini, salomlashish darajasini belgilaydi.

Bir uchrashuv butunlay norasmiy, boshqasi – yarim rasmiy, uchinchi esa – protokol tomonidan oldindan belgilangan tarzda o‘tkaziladi. Etiket aniq va bir xil tavsiyalarni ko‘zlamaydi.

Diplomatik etiketga ko‘ra, asosiy muomala sharti qabul turi bilan bog‘likdir.

Xulq-atvorning asosiy sharti diplomatik etiketga binoan qabul marosimi bilan bog‘liqdir.

Qabul marosimlari diplomatik korpus vaqillari o'rtasida hamda rasmiy hukumat vaqillarining horijiy vaqillar bilan aloqalarini o'rnatish va ularni rivojlantirishga qaratilgan.

Qabul marosimlari biror-bir voqeani nishonlash uchun, masalan, mamlakatga davlat yoki hukumat rahbari tashrifi yoki bayram va yubiley sanalari munosabati bilan, taniqli shaxslarga hurmat belgisi sifatida, biror-bir hujjatlarni imzolash sharafiga o'tkaziladi.

Hay'atlar (delegatsiyalar) tashrifi. Mehmonni qabul qilish barcha xalqlarda oddiy hollarda ham alohida e'tibor bilan o'z o'rniga qo'yiladi. Xalqaro munosabatlar darajasida esa mehmonga bo'lgan e'tibor jiddiy tusga kiradi. Bu holat tashrif darajasi, maqsadi va harakteriga bog'liq bo'ladi.

Bu bilan rasmiy hay'atlarga ko'rsatilayotgan hurmat-e'tibor belgilanadi. Hay'at rahbariga ko'rsatilayotgan hurmat-e'tiborning asosiy sharti u egallab turgan lavozim bilan belgilanadi. Masalan, davlat yoki hukumat rahbariga alohida e'tibor, tashqi ishlar vaziri yoki harbiy vazirga alohida, tegishli tashqilotning departament rahbari yoki boshqa lavozimdagi shaxsga alohida e'tibor shartlari belgilangan. Kutib olinuvchi mehmonning egallab turgan lavozimidan kelib chiqib, kutib oluvchi mutasaddilar, uchrashuv ssenariysi va tashrif tashqiloti bilan bog'liq boshqa masalalar belgilanadi.

YUqorida qayd etilgan masalalarning barchasi oldindan, tashrif amalga oshirilishidan ilgari ishlab chiqiladi va yuqori darajadagi tashriflarni tayyorlash vaqtida mehmon tomon bilan kelishib olinadi.

Tashrifni uyushtirish bo'yicha amalga oshirilgan barcha tadbirlar uni sermahsul va muvaffaqiyatli o'tishiga zamin yaratadi.

Tashriflar o'z klassifikatsiyasi bo'yicha bir necha turlarga bo'linadi. Ular: oliy darajada tashqil etiladigan davlat va rasmiy tashriflari, «Sammitlar», amaliy va norasmiy tashriflar. «Sammit» va oliy darajadagi uchrashuvlarda asosiy e'tibor siyosiy muzoqaralarga hamda tantanali marosimlar tadbirlari, gulchambar qo'yish marosimlari, ehtirom tashriflari, qabullar, jamoat bilan uchrashuvlarga qaratiladi. Bunday tashrif odatda qo'shma hujjatlarni imzolash bilan yakunlanadi. Bu

avvalambor, ishlab chiqilgan va kelishilgan dastur bo'yicha amalga oshirilib, faqat biror-bir favquloddagi hodisalar tufayli dasturga ma'lum o'zgarishlar kiritilishi mumkin.

Amaliy tashriflar biror-bir tadbirga tayyorgarlik maqsadida konsultatsiya va fikr almashish yo'li bilan ma'lum masalani hal qilish uchun o'tkaziladi. Seremonialga bunday holatlarda amal qilinmaydi. Bu turdagi tashriflar kam vaqtni o'z ichiga oladi.

Norasmiy tashriflar ta'til, davolanish maqsadida va xususiy takliflar bilan amalga oshiriladi.

Diplomatik yozishmalarni olib borish. Diplomatik hujjatlarga davlat arboblarning nutqlari, notalar, maktublar va memorandumlar kiradi. Ularda davlatning xalqaro miqyosdagi muammolarga munosabati va hukumatning ularga nisbatan tutgan mavqei bayon qilinadi. YUqorida ko'rsatilgan hujjatlarda biror-bir davlatni tan olish va diplomatik aloqalarni o'rnatish, faol xalqaro muammolarni hal etish bo'yicha takliflar, davlat suverenitetini yoki xalqaro huquq tamoyillarini bo'zish bilan bog'liq harakatlarga nisbatan qarshiliklarga doir ma'lumotlar bayon qilingan bo'lishi mumkin.

Xalqaro diplomatik amaliyotda quyidagi hujjat turlari yuritiladi: shaxsiy notalar, eslatma qaydlari, memorandumlar, shaxsiy yarimrasmiy xatlar. SHaxsiy nota birinchi shaxs nomidai tuzilib, ikki tomonni qiziqtiruvchi biror-bir hodisa haqidagi ma'lumotga ega bo'ladi. YUqori darajadagi muhim xalqaro masalalar haqidagi shaxsiy nota yozishmasi shaxsiy maktub darajasiga ko'tarilishi mumkin.

Verbal nota juda keng tarqalgan diplomatik hujjat hisoblanadi. U uchinchi shaxs nomidan yozilib, tegishli Tashqi ishlar vazirligi yoki elchixonalar tomonidan keng qamrovli masalalarni, xususan siyosiy, iqtisodiy, protokol va ogoxlantiruvchi harakterga ega bo'lgan masalalarni ko'rib chiqish va hal etish uchun yoziladi.

Eslatma yozuvlar odatda og'zaki qilingan bayonotni muhimligini ta'kidlab o'tish uchun shaxsan topshiriladi. Ular shaxsi aniqlanmagan holda tuziladi: «ma'lum qilinmokka» qabilida.

Memorandum biror-bir masalani juda aniq ko'rsatadi va o'zida fakt, tahlil va argumentlarni mujassam etadi,

SHaxsay xat deyarli norasmiy hujjat bo'lib, rasmiy shaxslarga yo'llanadi va yozishmalarning ma'lum qoidasiga qat'iy amal qilishni ko'zlamaydi hamda xat yo'llangan shaxsning mas'uliyati doirasida hal etilishi mumkin bo'lgan masalalarni echish uchun ishlatiladi. Bunga misol tariqasida tashqil etilgan qabul yoki konsertda ishtirok etishdan minnatdorchilik bildirilgan xatlarni keltirshp mumkin.

Tashrifnomalar (vizit kartochkalari). Kelib berilgan tashrifnomalarning o'ng burchagi uning egasi tomonidan bukib qo'yiladi. Bu shaxsiy tashrif ma'nosini anglatadi. YUborilgan tashrifnomalarning burchagi esa buqilmaydi.

Olingan va qabul qilingan tashrifnomalarga 24 soat ichida javob berish qabul qilingan.

Tashrifnomalarning kesmasi tilla rangda bo'lishi tavsiya qilinmaydi.

Ularning yozuvi qora rangda bo'lishi joiz.

Tashrifnomalar shaxsiy guvohnoma o'rnini egallaydi. Ular odatda ingliz tili yoki yashab, xizmat qilinayotgan davlatning rasmiy tilida chop etiladi.

Tashrifnomalar ism, familiya, lavozim, ish manzili va telefon raqami kabi ma'lumotlarni o'zida mujassam etadi.

Tashrifnomalarni boshqa kishiga bera turib ovoz chiqarib ismi-sharifini aytib, o'zini tanishtirish lozim.

Er-xotinning tashrifnomasida ularning faqat ism va familiyalari yozilishi lozim, bu hollarda ularning ish lavozimlari ko'rsatilmaydi. Odatda bu turdaga tashrifnomalar asosan ayollarga beriladi.

Dunyoning ko'p mamlakatlarida otasining ismi degan ibora keng tarqalmagani sababli rus tilida tayyorlangan tashrifnomalarda ham otasining ismi ko'rsatilmaydi.

Tashrifnomalarning pastdagi chap burchagida qalam bilan quyidagi ma'nolarni anglatuvchi yozuvlar belgilanishi mumkin:

- Tabriknoma
- Tashakkurnoma

- Ta'ziyanoma
- Masofadan turib tanishtirish
- Tanishuvdan mamnun bo'lish
- SHaxsiy tashrif o'rniga (ketish safari arafasida)
- YAngi yil munosabati bilan tabriknoma

Diplomatik bayonnoma (protokol)

“**Diplomatik bayonnoma**” – Davlatlararo hamkorlikda munosabatlarning asosiy qoidalari, jumladan suverenitetni hurmat qilish, tengliq erkinliq hududiy barqarorliq bir-birini ichki ishlariga aralashmaslik kabi talablarga rioya qilmasdan turib to'laqonli kelishuvni amalga oshirolmagan bo'lar edilar.

Bunday talablarni bajarish uchun bu boradaga tajribadan tashqari ma'lum bir dasturamal ham lozim. Bunday dasturamal diplomat (muvoqara) bayonnomasi deyiladi. Ushbu bayonnoma davlatning vujudga kelishidan tortib, hozirgi davrgacha bo'lgan o'zaro hamkorlik munosabatlarining qayta ishlangan, yillar davomida tahrir va tajribadan o'tgan, zamonaviy talablarni ham o'z ichiga qamrab olgan qoidalar majmuidir.

«Diplomatik lug'at» diplomat bayonnomasida to'g'risida aniqroq tushuncha bera oladi:

Diplomatik bayonnoma – xalqaro munosabatlarda rasmiy shaxslar, vaqillar tomonidan hukumatlar tomonidan amalga oshirilishi lozim bo'lgan umumqabul qilingan an'ana, tartib, rasm-rusmlar qoidasining majmuidir.

Muvoqara bayonnomasining mohiyati o'zaro munosabatlarida davlatlarning kelishuvlarini axloqiy madaniyat doirasida kechishi – ya'ni davlatlarning kelishuvlarini chiroyli tarzda – axloqiy me'yorlardan chiqmagan holda olib borishdan iboratdir.

Aslida, bayonnoma hujjatlarni to'g'ri shaklga solish, arxivlashtirish uchun qo'llangan. Davrlar oshib, u muvoqara uchun qo'llanilgan bu bayonnoma turi keng doirada mazmunan shakllanib, tantana va muvoqara etiketi sifatida ham qo'llanila boshlandi. Hozirgi davrga kelib muvoqaralar bayonnomasi zamonaviy

talablarga asosan, siyosiy hamda huquqiy o'zgarishlar kiritgan holda ilmiy va texnikaviy taraqqiyot ta'sirida boshqacha tusga ega bo'lib bormoqda.

Ammo bu o'zgarishlar asossiz xususiyatga ega bo'lgan, biron bir davlat miqyosidagi tamoyillar emas, balki tajribaviy asosga ega bo'lib, jahon miqyosida umumqabul qilingan qoidalardir.

Rasman esa muzoqara bayonnomasi 1814 yillarda Vena kongressi tomonidan tasdiqlangan.

Muzoqara bayonnomasi o'zida etiket va tantanaviylikni mujassam etgan. Muzoqara bayonnomasining asosiy qismi bo'lmish muzoqara etiketi – davlat vaqillarining o'zaro munosabatlarida namoyon bo'luvchi go'zal xulq va o'zini chiroyli tutishdir. Muzoqara etiketining qoidalari muzoqarachi vaqilning tashqi kiyinishidan tortib, to imo-ishora hatti-harakat odoblarigacha qamrab olgan. Muzoqara etiketida muomala, murojaat muzoqaraning har xil ko'rinishlarida – yozma, uchrashuv, qabul va tashrifga qarab tavsiflangan. Zero, davlat arbobi boshqa davlat vaqilidan bo'lgan har qanday muzoqara turlariga munosib javob berishi, ularni ko'rib chiqishi shart. Xat yoki taklifga javob bermaslikni o'zi o'ta odobsizlik sanaladi. Bunda samimiylik va hozirjavoblik katta ahamiyat kasb etadi. Muloqotdagi arzimasi e'tiborsizlik ham sherikni garchi bunda davlatni aybi bo'lmasa ham, (vaqilning xatosi bo'lsa ham) qarorini o'zgartirishi mumkin, u yoki bu davlatga nisbatan munosabatni salbiy tomonga o'girishi, muzoqarani chigallashtirishga olib kelishi tabiiy.

Umuman olganda, muzoqara etiketining bir qancha qat'iy qoidalari mavjud. Ular quyidagicha:

- Salomlashish va ko'rishishda ismi bilan murojaat qilish. Bu nafaqat uni hurmat qilishingizni, balki o'zingizga nisbatan ham shunday hurmat bilan qarashingizni anglatadi.

- Nigoh muhim ahamiyatga egadir. Samimiyatni ko'rsatish uchun suhbatdoshini ko'zlariga qarash lozim.

- Salomlashuvda turish shart. O'tirib ko'rishilmaydi. YOsh va jinsning ahamiyati yo'q.

- Tabassum va shirinsuxanlik har qanday vaziyatga ob'ektiv yondoshishga olib keladi.

- Ismingizni aytib ko'rishing. Birinchi marta ko'rib turgan bo'lsangiz ismi-sharifingizni aytib o'zingizni bir yo'la tanishtiring. Agar avval ham uchrashganizga gumoningiz bo'lsa, ismingizni aytganingiz ma'qul – bu sherigingizni noqulay vaziyatga tushib qolishini oldini oladi.

- Ko'rishganda qo'l berib ko'rishish kerak Bunda qo'lni haddan ziyod qisib yuborish yaramaydi. SHasht bilan o'zatilgan qo'l munosabatni yanada mustahkamlaydi.

Diplomatik etiketda kiyinish madaniyati

Kiyinish madaniyati va qoidalari diplomatik etiketning ajralmas qismidir. Diplomatik etiketda ayollar va erkaklarning turli xil marosimlar uchun kiyinish me'yorlari va qoidalari shakllangan va belgilangan.

Erkaklar uchun. Kostyum. Nonushta, kokteyl hamda 20.00 gacha boshlanadigan boshqa qabullar uchun yorqin rangli bo'lmagan istalgan rangdagi kostyumni kiyish mumkin. Agarda ushbu qabullar milliy bayram munosabati bilan yoki davlat rahbari, tashqi ishlar vaziri sharafiga yoki uning nomidan o'tkazilayotgan bo'lmasa.

Milliy bayram munosabati bilan yoki davlat rahbari, tashqi ishlar vaziri sharafiga yoki uning nomidan o'tkazilayotgan qabullar hamda 20.00 da va undan kech boshlanadigan qabullar uchun to'q rangli kostyum kiyish tavsiya etiladi.

Smoking kiyish kerak bo'lgan xollarda taklifnomada bu haqda ogohlantiriladi.

Frak kiyish lozim bo'lgan xollarda ham taklifnomada ogohlantiriladi.

Ko'ylak va bo'yinbog'. Barcha turdagi qabullarda kraxmallangan va yumshoq yoqali oq rangli ko'ylak va yorqin rangi bo'lmagan bo'yinbog' taqish tavsiya etiladi. Rang-barang va neylon ko'ylaq qora bo'yinbog' taqish tavsiya etilmaydi. Qora bo'yinbog' motam belgisi sanaladi.

Paypoq. YOrqin rangli va ko'zga tashlanadigan bo'lmasligi kerak Aksariyat xollarda qo'l rang va qora rangligidan foydalaniladi, qachonki, milliy bayram

munosabati bilan yoki davlat rahbari, tashqi ishlar vaziri sharafiga yoki uning nomidan o'tkazilayotgan bo'lmasa.

Poyafzal. Qora rangli poyafzal kiyish tavsiya etiladi. Sandal kiyish mumkin emas. YAltiroq (laklangan) qora tufli faqat smoking bilan kiyiladi. Qora rangli bo'lmagan palto yoki kostyum bilan qora rangli bosh kiyim kiyilmaydi.

Rasmiy shaxslar tashqi qiyofasida modaga qarab emas, o'zining darajasiga amal qiladilar.

Ayollar uchun. Qabulda odmi, o'rtamiyona ranglardagi kiyim kiyish tavsiya etiladi. Nonushta, choy, kokteyl uchun oddiy o'zun ko'ylaq katta bo'lmagan shlyapa kiyiladi, qabul davrida shlyapa echilmaydi. Mezbon shlyapa kiymaydi.

Soat 20. 00 da va undan kech boshlanadigan qabullar uchun birmuncha bezangan kiyimlar kiyiladi. Ular odatiy o'zunlikda va o'zun bo'lishi mumkin. SHlyapa kiyilmaydi.

Poyafzal. Turli balandlikdagi teri va zamsh poyafzallar kiyiladi. Sport poyafzali hamda tagi kauchuq rezinali oyoq kiyimni qabulga kiyish mumkin emas.

Qo'lqop va sumka. Soat 20.00 gacha boshlanadigan qabullar uchun shoyi matoli va layka qo'lqoplar kiyish mumkin. Sumka teri va zamshli bo'lishi mumkin.

Kechki bezakli ko'ylaklarga shoyi va turli qo'lqoplar kiyish mumkin. Ko'ylakning engi qanchalik kalta bo'lsa, qo'lqop shunchalik o'zun bo'ladi. Kichik o'lchamdagi, shoyi, biserli sumka tavsiya etiladi.

Ayollar ko'ylagi uchun mato. Matoning rangi va zichligi fasl va iqlimiy sharoitlarga muvofiq kelishi lozim. Soat 20.00gacha boshlanadigan qabullarga sherst, shoyi ishlatilishi mumkin. Kechki ko'ylaklar uchun shoyi, parcha, tafta va. h. qlarni ishlatish mumkin.

Diplomatik qabullarda ko'p miqdorda zargarlik buyumlarini taqish tavsiya etilmaydi.

Ayollar kiyim fasoni, matosi va rangini tanlashda erkaklarga nisbatan erkinlikka ega. Bu ularga o'z qomati va individual hohishiga ko'ra kiyim, mato, fason, rang tanlash imkonini beradi.

Xalqaro etiket

Xalqaro etiketning asosiy xususiyatlari uning universalligidir. Turli mamlakatlar vaqillarining, siyosiy qarashlar va turli dinlarga e'tiqodning, milliy an'analar va ruhshunoslikning, turli hayot tarzi va madaniyatlarning bevosita muloqotlari xalqaro etiketning asosini tashqil etadi.

Har bir millatning ehtirom qoidalari bu milliy urf-odatlar va xalqaro etiketning murakkab uyg'unligidir.

Bugungi kunda zamonaviy xalqaro etiket barcha mamlakatlar va o'tib ketgan avlod-ajdodlar madaniyatining eng qimmatbaho qismini o'zlashtirib kelmokda. Uning rivojlanib borish jarayoni davomida u, turli mamlakatlar vaqillari muloqoti orqali xalqlarda mavjud eng yaxshi ehtirom me'yorlarni mujassam qilgan holda boyitilib bormoqda.

Har bir mamalakat o'z etiket tamoyillariga ega va ular xalqaro etiketning ajralmas qismi hisoblanadi. Masalan, quyidagilar:

Fransiya. Fransiya etiketning vatani hisoblansa-da, unga boshqa mamlakatlardagi kabi katta e'tibor berilmaydi.

Bir necha asrlar davomida Fransiyada «fransiyalik o'zini qay tarzda tutsa bu etiketdir», degan fikr saqlanib kelmokda. Farang tili — jahon va diplomatiya tili. Bu borada, fransiyaliklarning fikricha, hech narsa o'zgarmagan. Boshqa xalqlardan farqli o'laroq fransiyaliklar horijliklar, ularning tilini nafaqat bilishlarini, balki juda yaxshi darajada bilishlari kerakligini zaruriy, deb hisoblashadi.

Fransiyada bir-birini qay darajada bilishidan qat'iy nazar qo'l berib salomlashish zaruriy odat tusiga kirgan.

Bir kun davomida bir kishi bilan ikki marta, go'yo bu insonni birinchi bor ko'rayotgandeq qo'l berib salomlashish, ayni hurmatsizlik belgisi hisoblanadi.

Suhbat chog'ida franso'zlar bir-birlarining gaplarini bo'laveradilar. Bu narsa tarbiyasizlik alomati sifatida tan olinmaydi, balki aksincha, suhbatdoshlarini diqqat bilan tinglayotganliklarini anglatadi va suhbatga qiziqishlari yuqori darajada bo'lgani uchun o'z fikrlarini tezroq bildirmoqchi bo'lganliklarini namoyon qiladi.

Boshqa millatlar suhbatida mumkin bo'lgan hollar fransiyaliklar uchun tarbiyasizlik belgisi bo'lishi mumkin.

Fransiyaliklar suhbat davomida qo'llari bilan harakat qilishni yaxshi ko'radilar. Ular ayni qo'llari yordamida o'z fikrlarini aniqroq etkazadilar. Fransiyaliklar qo'llari harakatlaridan suhbatdoshning ichki dunyosi, intellektuali darajasi va ichki hissiyotlari haqida bilish mumkin.

Ular hayotdagi barcha hollar uchun qo'l harakatlarini ishlatadilar: biror narsa yoqmagan hollarda, ishonchsizlikda, kechirim so'raganda, taajjublenganda, o'zini yo'qotib qo'yganda va sog'inganda.

Buyuk Britaniya. Inglizlarning asosiy fazilatlariga o'z-o'zini tuta bilishi, aytmoqchi bo'lgan gaplarini oxirigacha suhbatdoshiga etkazmasliq o'z muammolarini ichida saqlab yurish qobiliyati, etarli darajada ochiq emasliq mulkni qadrlash, mustaqil bo'lish xususiyatlari kiradi.

Fikr almashganda inglizlarning bosiqqligi — suhbatdoshga bo'lgan hurmat belgisi. Suhbat davomida inglizlar qat'iy iboralardan voz kechib, «menimcha», «mening fikrimcha», «men o'ylaymanki» kabi iboralarni ishlatadilar. Suhbatdoshning gapini hech bir inkorsiz tinglash, gapiralayotgan fikrga rozilikni bildirish emas, aslo. Inglizlarning fikricha, barcha hayotiy voqealarda o'zini tuta bilish insonning asosiy fazilatidir.

Muzoqaralar odatda qisqa ob-havo to'g'risidagi yoki dunyo va mamlakat, sport yangiliklari haqidagi xabarlardan boshlanadi. Ob-havo haqida suhbatlashish inglizlar uchun nafaqat suhbat uchun eng qulay mavzu hisoblanadi, balki asosiy mavzuga o'tishga yoki suhbat davomida paydo bo'ladigan bo'shliqlarni to'ldirishga yordam beradi.

Angliyada ko'rishganda, ayollar qo'lini o'pish va hamma borligida «naqadar go'zal libos!» yoki «juda ajoyib tort!» kabi maqtovlar juda noo'rin hisoblanadi.

Stol atrofida alohida suhbatlar qurish mumkin emas. Barcha o'tirganlar gapirgan kishini tinglashi va notiq o'z navbatida, boshqalarga eshitarli qilib so'z yuritishi zarur.

Germaniya. Germaniyada ehtirom, yaxshi muomala, sipo va kamtar kiyinish uslubi, murojaatlarda shartliliklarga amal qilish, aniqlik va ishbilarmonlik qadrlanadi.

Germaniyaliklar o'z hurmatlarini biladilar hamda Germaniya Evropa yuragi ekanligini hamisha yodlarida tutadilar.

Muomala qilinayotgan paytda daraja va familiyalarni aytish qabul qilingan. Har bir muomaladagi shaxsning titulini aytib ketish muhimdir. Agar titul noma'lum bo'lsa, «doktor janoblari» deb murojaat qilish mumkin.

Germaniyada yoshi kattaroq yoki mansabi yuqori bo'lgan shaxsning tashabbusi bilan kelishib olinmagan bo'lsa, «sen», deb murojaat qilish tavsiya etilmaydi.

Qo'l berib salomlashish keng tarqalgan bo'lib, hatto qisqa muddatlik hayrlashish chog'ida ham keng ishlatiladi. Ayollar qo'l berish istagini bildirgunga qadar kutib turish tavsiya qilinadi. Odatda taklif etilganlarning hammasi bilan qo'l berib salomlashish keng tarqalgan. Istisnoni juda ko'p kishilar taklif etilgan hollar tashqil etadi.

Restoranda atrofdagi taklif etilganlar, hatto noma'lum shaxslar bilan «YOqimli ishtaha» ma'nosini anglatuvchi iboralar bilai salomlashiladi.

Biror ichimlik iste'mol qilishdan avval bokal ko'tarilib, mezbon bokali bilan urishtiriladi (ammo, masalan, Fransiyada bokal ko'tariladi, lekin urishtirilmaydi).

Amerika Ko'shma SHtatlari. Amerikada o'z fikrini to'g'ridan-to'g'ri mumkin qadar ochiqchasiga bildirish qabul qilingan. Amerikaliklar o'zlari nima haqida o'ylasalar, hamisha shuni gapiradilar.

Boshqa halqlarda keng tarqalgan tildagi chuqur ma'no, mubolag'a amerikaliklarni to'g'ri fikrdan yanglishtiradi: ular har bir jumlaning so'zma-so'z qabul qilishga, aniq ekanligiga ishonch hosil qilib, tushunmagan narsani qabul qilmaslikka o'rganib qolganlar.

Amerikaliklar uchun eng asosiysi bu individuallik va shaxs huquqidir. SHu bilan birga, ularning xususiyatlaridan biri, bu to'g'ri so'zlik va samimiyligidir.

Amerikaliklar sodda va qulay kiyinishni, o'zaro oddiy va norasmiy muloqotni hamda korxonalarda rahbar va ishchilar o'rtasida demokratik munosabatda bo'lishni afzal ko'radilar.

Amerikaliklar sog'lom, harakatchan, o'ziga ishongan, o'zlashtiruvchan bo'lib ko'rinishga harakat qiladilar.

Ular vaqtni tejab, punktuallikni qadrlaydilar. Kechga qolishga yo'l qo'yilmaydi, kechga qolish hech bir narsa bilai oqlanmaydi. Muzoqaralarda ular tezda asl maqsadga o'tadilar va rasmiyatchilikka vaqt ketkazishni yoqtirmaydilar. Muzoqaralar qisqa fursatli, yuzma-yuz olib boriladi va professionalizm va maqsad sari intilishlarga qaratilgan bo'ladi.

YAponiya. YAponiya har doim o'zining an'anaviy yapon xushfe'lligi va xushmuomaligi bilan tanilgan. YAponiyada yoshu qari past ovozda gaplashadi. YAponlarda birmuncha issiqlik bo'lmasa-da, juda xushmuomala xalq hisoblanadilar. YAponlar uchun xushmuomalik va odob-axloq qoidalari deyarli muqaddas hisoblanadi.

YApon etiketi ma'nosini tushuntirish uning tamoyillaridan boshlanadi. YAponlarning oilaviy kutubxonasida boshqa adabiyotlar bilan birga etiket bo'yicha ko'rgazmali kitoblar, xushfe'llilik qonunlarini o'rganish uchun amaliy qo'llanmalarni uchratish mumkin. Idoralar va hukumat muassasalarida yangi xodimni ishga qabul qilishdan oddin, uning etiket qoidalarini qay darajada bilishini tekshiradilar. YApon etiketi insoning uyda, ko'chada, ishda qanday tuta bilishi kerakligini belgilaydi. YAponlar choyni qanday o'zlatishni, qanday kiyinishni, bosh kiyimlardan qanday foydalanishni bilishlari shart.

Evropa etiketidan farkdi o'laroq, yapon etiketi qoidalari bo'yicha zinadan harakatlanayotganda erkak kishi chap tarafda turishi, zinadan ko'tarilayotgan paytda erkak kishi ayol kishidan avval, zinadan tushayotgan paytda esa erkak kishi orqada bo'lishi kerak

YAponlar xushmuomala va o'zini qo'lga ola bilgan insonlardir. Ular uchun boshqa dunyo xalqlari kabi etiket qoidalari juda muhimdir. YAponlar o'zlarining an'analari boshqalarning rioya qilishini majburiy deb hisoblamasalar-da, ularga

rioya qilganlarga nisbatan samimiy minnatdorchilik bilan muomalada bo‘ladilar. YAponiyada bosh egib so‘rashish an‘anasi hali ham keng tarqalgan bo‘lgani uchun mehmonlarga ham bunga javoban biroz boshini egib salomlashish tavsiya qilinadi.

Xitoy. An‘analarga alohida yondashish, tartib, o‘rnatilgan qoida va an‘analarga amal qilish uning xulq va odob ta‘limotining asosi bo‘lib qolgan. Hozirgi paytda konfutsianlik shartlari va insonlar o‘rtasidagi munosabatlarni jiddiy vertikal tizimi ortda qoldi. Muomala qilish, xulq-atvor tamoyillari, kiyim shartlari jamoat ierarxiyasiga bog‘liq bo‘lmagan holda qat‘iylik tusini yo‘qotdi. Ayollar erkaklar kabi bir xil imtiyozlarga ega bo‘ldilar. SHu bilan birgalikda, kattalarga hurmat va milliy madaniyat, tarix, adabiyotga nisbatan e‘tibor tuyg‘ulari saqlanib qoldi.

SHuni yodda tutish kerakki, Xitoyda etiketning asosiy xususiyati xushmuomalalidir.

Xitoyda yoshi katta yoki notanish shaxslar bilan muomalada «siz», deb muloqotda bo‘lish, Evropa davlatlariga nisbatan kam ishlatiladi. Xitoyliklar asosan muloqotda bo‘lganda «sen», deb muomalada bo‘ladilar, bu, o‘z navbatida, rus yoki, masalan franso‘z kishilik olmoshiga to‘g‘ri keladigan to‘liq analog bo‘lib hisoblanmaydi. Muloqotda shaxs hurmat yuzasidan ikkinchi shaxsga nisbatan kishilik olmoshi o‘rniga — janob (xonim) va familiyasini qo‘shib murojaat qilishi mumkin.

Arab davlatlari. Arab etiketi arab dunyosining yozilmagan urf-odat qonunlarini ajralmas qismi hisoblanib, bajarilishi shartdir. SHu kunga qadar arablar jamiyat hayotining hamma sohalarida arab etiketiga rioya qilib kelmoqdalar. Arab etiketi tipologik ravishda sharq halqlari, asosan islomiy xalqlar etiketiga o‘xshab ketadi.

Arab etiketining alohida xususiyatlari – bu mehmondo‘stlik kattalarni hurmat qilish, kamtarliq jasurlik hamda yuqori shakllangan burch va do‘stlik hissidir.

Arablar uchun eng muhimi bu jamiyatdagi obro‘ e‘tibordir.

Obro‘-e‘tiborga ega bo‘lish uchun bir qancha hususiyatlarga ega bo‘lish kerak bu esa xalqni burch va axloqiy anglash tushunchasi bilan aks etadi. Bu

tushunchalar quyidagi xususiyatlarni o'zida mujassam etgan: rostgo'ylik jasurlig kattalarni hurmat qilish va saxiylikdir.

Arablar insoniy xislatlar ichida samimiylikni yuqori qadrlaydilar. Inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarda burch, majburiyat haqidagi tushunchalar muhim rol o'ynaydi.

Arablar sergap, jiddiyatsizlik engiltaklik kabi xislatlarni qoralaydilar.

Xulq-atvor qonunlarida qo'shnihilik va mehmondo'stlik munosabatlariga alohida ahamiyat berilgan. Arablar uchun mehmonni yaxshi kutib olish nafaqat majburiyat, balki muqaddas burchdir.

Tayanch tushunchalar

Diplomatik etiket, diplomatik protokol, diplomatik martaba, Qabullar, attashe, diplomatiya, diplomatik salomlashish, Rasmiy qabul, Smoking, fraq rasmiy tushliq stol servirovkasi, jurfiks, a-lya furshet, kokteyl, tushlik-bufet, nonushta, shompan bokali, shved dasturxon, Sammit, serimonial, Verbal nota, bayonnoma, memorandum.

Mavzu bo'yicha seminar savollari.

1. Diplomatik etiket nima?
2. Diplomatik protokol deganda nimani tushunasiz?
3. Diplomatik martaba qanday belgilanadi?
4. Qabullarda: ayollar va erkaklar kiyimi.
5. Diplomatik yozishmalar haqidagi fikringiz.
6. Rasmiy qabullar haqida nimalarni bilasiz?
7. Vizitkalar.
8. Verbal nota haqidagi fikringiz.

9-mavzu. Sayohat etiketi. Turizm

1. Sayohat etiketi.

2. Turizm.

Turistik safarda ishtirok etishga qaror qilar ekanmiz, quyidagi qoidalarni nazarda tutishimiz lozim:

- Uchrashuv belgilangan joyga kechikmaslik;
- «Og‘ir yuk» bo‘lgani uchungina o‘zingiz bilan olishga erinib, boshqalar elkasida tashib kelgan o‘rin-ko‘rpalarga da’vogarlik qilmaslik;
- vaqtinchalik olib turgan idishlarni yuvmasdan qaytarmaslik;
- gulxan yoqish yoki boshqa narsa qilish kerak bo‘lganda gimnastika bilan shug‘ullanishga o‘tib ketmaslik;
- kiyimini «dardida» boshqalarga «yuk» bo‘lmaslik: «bu erda o‘tirmayman – shimimning rangi och» – ahvolingiz, chanqoq va boshqa narsalardan nolib injiqlik qilmaslik;
- meva terish yoki tabiat go‘zalligini tomosha qilish uchungina boshqalarni yo‘ldan to‘xtatish nojoiz. Faqat safar boshigina to‘xtash, dam olishning vaqtini belgilaydi.

Sog‘lig‘i yaxshi bo‘lmaganlar ko‘pchilik bilan bo‘lgan turistik safarlardan voz kechgani ma’qul. Biroq kimdir shamollab qolsa, uni berkitmagan yaxshi: bunday «kamtarinlik» keyinchalik kuchliroq bezovtalikni uyg‘otish mumkin. Agar yaxshi sportiv holatda bo‘lsangiz, o‘zingizni ko‘rsatib, boshqalarning yurish tezligini oshirmagan yaxshi.

Dam olgan yoki tunni o‘tkazgan joyda axlat qoldirish yaramaydi: tuxum po‘chog‘i, qog‘oz va boshqa narsalarni hammasini erga ko‘mib ketish shart. Xuddi shu tarzda daraxtlarda o‘zini «imzo»ini qoldirish yaramaydi. Rasmni sevuvchilar, boshqalarni rasmga tushirish bilan qiynashi yaxshi emas – hamma ham rasmga tushishni yoqtirmaydi. Agar sizni rasmga tushirishni bo‘yniga olgan ekan, ularni qabul qilgach, minnatdorchilik bildirish lozim.

CHet eldagi turizm. CHet el turistik safar qo‘ygan talablarni bajarish qoidaga binoan, siz kelgan begona yurtda ko‘p qiyinchiliklar tug‘diradi. Urf-odatlarni o‘zini qarichi bilan o‘lchab, boshqalarni ayblash yaxshi emas. Mulozamatliq atrofdagilarga nisbatan qiziqish, ko‘proq ko‘rish va anglashga intilish – bu safarning asosiy mazmunidir.

Sayohat

Avtobus ekskursiyasida siz tomoningizdan band qilingan joylar qaytishda ham saqlanadi. Ammo ekskursantlar orasida orqa o‘rindiqlardan o‘zini noxush sezuvchilar chiqib qoladi va tavozelek yo‘ldosh unga o‘zining joyini bo‘shatib beradi.

Tanishuvlar. «Ta‘tildagi» tanishuvlarni haddan ziyod jiddiy qabul qilmaslik lozim. Bunday tanishuvlar ta‘tildan so‘ng ham davom etadigan holatlar ham uchrab turadi. Ammo ko‘p hollarda odamlar uyga qaytgach aloqalar o‘ziladi. «Ta‘tildagi» tanishga yuborilgan xatni javobsiz qolganiga kuyinmagan ma‘qul, axir yo‘lda uchragan har bir tanish bilan xat yozishni doimo istayvermaysiz-ku.

Sohil. Sohil va cho‘miladigan joylar – cho‘miladigan kiyimlar kiyilishi tabiiy bo‘lgan joy. U joydan o‘zoqlashgach, bu kiyimda yurish yaramaydi. Sohilni ifloslantirish, bolalarga baqirish, hamda begonalar koptok otishga ruxsat berish mumkin emas. Sohildagi eng yomon narsa radio yoki magnitofon. To‘g‘ri, u o‘zi bilan olib, yurishga mo‘ljallangan, ammo atrofdagilarni unutib qo‘yish yaxshi emas. Bunday narsaning egasi ovozini paysatirilishini so‘ralganda, so‘zsiz bajarishi lozim. Agar qo‘shiqni past ohangda eshita olmasangiz, quloqqa taqadigan moslamalardan foydalanish zarur.

Erkak va ayol. Ayolni ko‘zatib ketayotgan erkak chekmaydi. Taksi to‘xtatgan erkak avval orqa o‘rindiqning eshigini ochib, ayolni o‘tkazadi, keyin o‘zi uning yoniga o‘tiradi. Mashinadan avval erkak chiqadi va ayolga yordam beradi. Agar mashinaning erkakning o‘zi haydasa, rulga o‘tirishdan avval oldingi o‘rindiqqa ayolni o‘tkazadi. Biron joyga kirishdan avval eshikni erkak ayolga ochib beradi, so‘ng o‘zi kiradi. Zinapoyadan ko‘tarilishda erkak oldinda, tushishda ayoldan orqada bo‘ladi. Biron joyga kirganda ayoldan avval erkak o‘tirmaydi.

Ko'p hollarda erkaklar ayollar bilan uchrashuvga chiqqanlarida tashqi ko'rinish unchalik ahamiyat kasb etmaydi, deb o'ylaydilar. Adashasiz. Ular nafaqat ustingizdagi kiyimga, balki ko'ylagingizda qanday yozuvlar borligi bilan qiziqib, o'qib chiqishdan ham toymaydilar. Ayollarning fe'li maydaroq bo'ladi. Ular bunga e'tibor beradilar.

Kafe, restoran. Restoran yoki kafeda ayol bilan uchrashishga kelishib olgan erkak aytilgan vaqtdan bir oz avvalroq borib o'tirishi lozim. Ammo ma'lum bir sabablar bilan erkak uchrashuvga bir oz kechikib kelsa, bundan fojea yasash noo'rin. Erkak kechikkani uchun o'zr so'rab, sababini tushuntirishi shart, ayol esa – buni kechirib, o'z kayfiyatini bo'zmaslik uchun «qovoq solmay» o'tirgani ma'qul.

Agar restoranda bir necha odamlar uchrashmoqchi bo'lsalar, kechikkanlarni 20 daqiqadan ortiq kutilmaydi. Ba'zi qiz va ayollar kafe yoki restoranga kirishdan ko'ra, ko'chada uchrashib keyin borishni afzal biladilar. Bu paytda erkak o'z vaqtida kelishi shart. Kafe yoki restoranga birinchi bo'lib ayol kiradi, erkak bosh kiyimini echib kiradi va faqat chiqayotganda kiyib oladi. Stolning devorga tirab, restoran zaliga qaratilgani eng qulayi hisoblanadi. Agar zalning markazida o'tirgan bo'lsangiz, ayol uchun eng e'tiborli joy chiqishga qarab o'tiradigan joydir.

Bo'sh joy qolmagan taqdirda, ofitsiantlarga murojaat qilgan ma'qul. Band bo'lganini eshitgan joydan joy talab qilish yaramaydi. Kafeda tanishingiz oldiga, garchi sizga notanish bo'lgan odam bilan o'tirgan bo'lsa ham, o'tirish mumkin. Ammo restoranlarda mumkin emas – sizdan maxsus iltimos qilishsagina bu istisno hisoblanadi. O'tirganda yoningizdan o'tib ketayotgan tanish bilan turmasdan ham ko'rishish mumkin, ammo siz murojaat yoki aksincha, u sizga murojaat qilayotganda, albatta turish kerak bo'ladi. Agar tanish bir ikki og'iz so'z uchun yoningizda to'xtagan bo'lsa, uni oldingizda o'tirganlarga tanishtirmasa ham bo'ladi. Ammo suhbat cho'zilib ketsa, dasturxonga taklif qilgan, yoki o'zr so'rab tanishingizni stoliga o'tib olgan ma'qul. Agar tanishingizni dasturxonga taklif qilmoqchi bo'lsangiz, uni albatta yoningizdagilarga tanishtiring. Ofitsiantdan siz bilmagan taomni tushuntirib berishni so'rashdan uyalmaslik lozim. Taomlarning

nomi ko'p va biz ularning hammasini bilishimiz shart emas. Restoranda likop ustiga qo'yilgan sochiqni tizzaga yoyish shart. Agar tizzadan sirg'alib tushib ketsa, uni birovga oldirmagan yaxshi. Hech kimga bildirmagan holda olishga harakat qilish joiz. Ketayotganda esa sochiqni stolga qo'yib turiladi.

Ba'zida taomga qo'shimcha tarzida bodring va pomidordan kesib qo'yilgan gazaklar qo'yiladi. Uni olib idishga solish shart emas. Go'shtga qo'shib likopning o'zidan olib eyaveriladi. SHerigimiz hali taomni tugatmasidan avval ofitsiantdan hisobni so'rash, unga nisbatan bepisandlik sifatida qabul qilinadi. Tasodifan uchratib qolingan tanish ayol bilan kafega kirilsa, har kim o'zi uchun to'laydi. YA'ni: Ayol ofitsiantni chaqirib bergan buyurtmani aytadi va hisobni o'zi to'laydi – erkak ham xuddi shu tarzda ish ko'radi Restoranda avval kim o'rnidan turadi? Kim uchrashuvni tashqillashtirgan bo'lsa, shu odam avval o'rnidan turadi. Agar dasturxon ikki kishiga yozilgan bo'lsa, taklifni birinchi erkak qiladi, ayol esa o'zrli sabablar bo'lgandagina, soatga qarab: «Vaqt bo'ldi», deb o'rnidan turishi mumkin.

Transport

Ayol kishiga joy berayotgan erkak o'rnidan turib, o'zoqroq joyga borib turadi. Ishdan charchab kelayotgan erkak ayolga joy bo'shatish kerak deb hech kim majburlamaydi. O'z vijdoniga havola. Ammo odob bolali ayollarga, yoshi katta yoki nogironga joy berishni talab qiladi. Ba'zida qariyalar turib, erkaklarimiz yoshgina chiroylik qizlarga, garchi ular o'tirmasa ham bo'lsa-da, sakrab turib joy beradilar. Ba'zida esa kuchli jins vaqillaridan deb, ayollarni noziklikda ayblashni yaxshi ko'radigan o'sha erkaklarimiz qizlarga tugul yoshi katta ayollarga ham joy bermaydilar yoki yonida o'tirgan yosh qizni turib joy berishini kutib o'tiradilar.

Mardlik ham nomardlik ham, haqiqiy erkaklik g'ururi ham mayda narsalardan boshlanadi. O'zini jonini shu erda ayagan erkakdan boshqa narsani kutmasa ham bo'ladi. Qizlarimiz esa o'zlarini dugonalari bilan gaplashib ketayotgan va kattalarni yoki homilador ayollarni «sezmay» qolganlarini ko'rsatishga intilsalar-da, bu juda xunuk ko'rinish kasb etadi. Garchi yo'lovchilar sizlarga hech narsa qila olmasalar-da, siz ham kelajagingiz uchun kichiklar oldida shunday «ibrat» tayyorlaysiz. Keyin xafa bo'lmang. Joy berilgan odam tashakkur aytadi, ammo

uni gapga tutmaydi. Agar erkak bilan ketayotgan ayolga boshqa erkak joy bersa, tashakkurni yonidagi erkak kishi bildiradi.

Transportdan chiqishda avval erkak tushib, ayolga chiqishga yordam beradi. Notanish erkakka bu gap taalluqli emas. Biron qiyinchilik tug'ilmasa, ayol kishini o'tkazib yuboraveradi. Bolali yoki yuki bor ayolga chiptachi yoki haydovchi yordam bermagan taqdirda notanish erkak buni o'z bo'yniga oladi, ammo buni ortiqcha so'zlersiz, tanishuvga intilishsiz jiddiy tarzda bajaradi.

Poezd, tramvay yoki avtobusda yonimizda turgan kattalarni, erkaklar – ayollarni o'tkazib navbat bilan shoshmasdan chiqiladi. Agar ayol erkak kishi bilan bo'lsa, navbatga qarab joy olishadi. Ayollar o'z «imkoniyatlaridan» foydalanib tramvay vagoni yoki avtobusga hammadan oldin, yonidagi yo'ldoshini tashlab chiqib olmaydi. Ammo bu ro'y bersa, erkak unga etib olishga harakat qilib oldinga boshqa ayollarni turtib jon-jahdi bilan intilmaydi. Olomon bir pasga sizni ayirsa, buni qo'rqinchli joyi yo'q. Ayolga joy berilgach, u o'zining sog'lom maktab yoshidagi farzandini u joyga o'tkazishi yaxshi emas. YOshi o'tgan ayolni etaklab ketayotgan ayol o'tirishga joy topolmasa, yoshroq odamdan iltimos qilishi mumkin, albatta odob bilan.

Ayollar o'zidan katta yoshdagi erkaklarga joy bermaydilar. Bir tarafdin bu ko'rinishning qari ekanligini ko'rsatib, xafa qilib qo'yishi mumkin. YOsh qiz yoshi katta odamga joy bersa bo'ladi. Transportda odamlarni oyog'ini bosmaslikka, bironvga suyanib olmaslikka, elkasidan turtmaslikka harakat qilish lozim. Yo'lovchilarni zimdan ko'zatish ham yaxshi emas.

Poezdga atrofda gilariga nisbatan e'tibor va mulozamat ancha qiyinchilik talab qiladi. Tiqilinch, issiq va yuklar – bularning barchasi bosiq odamni turtinishni va achchiq so'zini «ayamaydigan» temiryo'lchiga aylantirib qo'yadi.

Samolyotdagi yo'lovchilardan odatiy yo'l qoidalarini talab qiladi. Bu erda yuqoridagi muammolar yo'q. Ammo yo'lovchilar orasida vahima qilish ham yaramaydi: «Menimcha bitta motor ishlamayapti», yoki sizga ma'lum bo'lgan havo yo'llardagi falokatlarini eslab o'tirish: «O'shanda ob-havo xuddi shunday ochiq edi» qabilidagi voqealarni aytish yaramaydi.

Avtomashinada kezish – bu ham o‘ziga yarasha qoidalarga amal qilishni talab qiladi. Eng yaxshi joy – haydovchining yonida. To‘g‘ri, bu sal xavfliroq, ammo qiziqarli. Bu joy ikki kishiga mo‘ljallangan. Birinchisi – mashina egasining rafiqasi, qolganlar esa orqa o‘rindiqlarda o‘tiradi. Ammo mehmonga ixtiyor berganingiz ham ma‘qul, unga orqa o‘rindiq yoqishi mumkin. Demak ikkita «mezbonlar» – oldinda va ikkita mehmonlar – orqa o‘rindiqlarda. Ba’zida esa mashina egasining yonida erkak mehmon o‘tiradi, ayollar esa – orqa o‘rindiqlarda. Ikkala variantni mehmonlarga tanlash orqali tavsiya etgan ma‘qul.

Bir paytlar ayol kishini olib ketayotgan haydovchining vazifasiga eshikni ochib berish qo‘yilar edi. Buning uchun u rulni tashlab, mashinaning boshqa tarafiga aylanib o‘tib, ayolga chiqishga yordam berar edi. Hozir bunday emas. Ammo u chiroyli ko‘rinishga ega. Ko‘p hollarda esa haydovchi bir oz cho‘zilib eshikni ayol uchun ochib yuboradi. Bugun esa bunday harakat faqat yaqin qarindosh yoki yoqqan ayolga nisbatan ishlatiladi. Doimo erkak-haydovchi ayol kishini yukini olib berishi shart. Haydovchining yonida o‘tiradigan yo‘lovchi o‘ziga bir qancha majburiyatlarni oladi.

Haydovchi tormoz berib mashina silkinganida, qo‘rqib ketgan bo‘lsangiz ham «Esing joyidami?!» qabilidagi hayqiriqlarga o‘xshash tanqidiy gaplardan o‘zini tiygan ma‘qul. Yo‘lovchilar haydovchiga to‘liq ishonch bildirmoqlari lozim. Zaruratsiz to‘xtatishni so‘ramagan yaxshi. Bunday masalalarni haydovchining o‘zi hal qiladi.

Tanishingizdan sizni ishxonangizga «tashlab» o‘tishni yoki dam olish kunlari siz bilan aylangani chiqishni iltimos qilmaslik kerak. Bunday takliflar faqat haydovchi tarafidan bo‘lishi lozim. Garchi shoshilinch bo‘lsa ham, mozor va turli ziyoratgohlar yonidan past tezlikda o‘tayotgan haydovchidan «tezlatishni» so‘ramaslik joiz. Milliy odatlarimizga binoan bunday joylardan o‘tayotgan otliq, otdan, umuman, egardan tushib sekin o‘tgan. Agar sizni yo‘lakay etkazib qo‘yishgan bo‘lsa-yu, kira haqini kelishmagan bo‘lsangiz, taxminiy ketadigan qiymatni berish mumkin. Ba’zilar buni rad etadilar – bu ularning ishi.

SHaxsiy mashinani qoidaga binoan, berib turilmaydi. Zarurat yuzasidan maxsus vaziyatlarda tanishingizdan kasalxona yoki vokzalga olib borib qo'yishni so'rash mumkin. Tanishingiz uyidan mehmonlar bilan chiqar ekansiz, mashina egasi ularga olib borib qo'yishni taklif etadi. Agar, masalan, besh kishi bo'lsa, mashinaga faqat uchta kishi sig'adi, kim ketishni esa o'zlari hal qiladi.

Davlat haydovchisi haydaydigan xizmat mashinasining orqa o'rindig'i eng nufuzli joy hisoblanadi. Agar rahbar haydovchining yoniga o'tirsa, tavoralik qilgan bo'lardi. Rahbar xodimini haydovchining yoniga o'tkazib, o'zi orqaga o'tirib olsa, g'alati ko'rinadi. Uning orqa o'rindiqda xodimasi bilan yoki haydovchining yonida o'tirish bilan obro'si tushmaydi.

Agar taksida «CHEqilmasin» degan e'lon yopishtirilib qo'yilgan bo'lsa, yo'lovchi bunga bo'ysunishi lozim, o'z o'rnida esa haydovchi ham yo'lovchining oynani yopib qo'yish iltimosini bajarishi lozim. Taksiga o'tirayotgan yo'lovchi haydovchi bilan ko'rishadi. U ham alik oladi. Ikkita yo'lovchidan ayol kishi birinchi bo'lib taksiga o'tiradi. Uni ko'zatib ketayotgan erkak haydovchining emas, ayolning yoniga o'tiradi.

Sayohat vaqtida

- Poezd vagoni, samolyot saloni, o'zoq yo'lga chiqqan avtobus yoki okean laynerida sayohat qilishimizdan qat'iy nazar, har qanday joyda bo'lganideq o'zimizni atrofdagilarga nisbatan bosiqlik va hayrihohlik ruhida tutishimiz kerak

- Kupe yoki paroxod kayutasiga kirar ekanmiz, avvalo bizdan avval joylashib bo'lgan yo'ldosh bilan ko'rishib olish ilk tasavvurni yaxshilaydi. Agar siz o'z narsalaringizni allaqachon band etilgan javonga joylashtirmoqchi bo'lsangiz, avval shu javon egasidan ruxsat so'rash lozim. Va albatta, ruxsat olgandan so'ng, minnatdorchilik bildirish joiz.

- Agar qorningiz och bo'lsa va baxtingizga o'zingiz bilan egulik olgan bo'lsangiz tamaddi qilishdan istihola qilmang. Biroq buni saranjomlik bilan bajarish kerak. Tamaddi qilib bo'lgach, stolni tartibga keltirib qo'yish asosiy talablardan biridir.

- Tabiiyki, bir necha soat davomida yonma-yon siz uchun notanish bo‘lgan odamlar bilan birga bo‘lish oson emas, ba’zida bitta kupeda ketayotgan yo‘lovchilarning fe‘l-atvorlari o‘ta turli tabiatga ega, deyarli biri-biriga to‘g‘ri kelmaydi. Ammo har qanday holatda, hamxonaning nimasidir yoqmagan taqdirda ham, unga buni bildirmagan ma’qul. U bilan bo‘lgan munosabatda vazmin, sabrtoqatli va xayrihoh bo‘lish sayohatni yaxshi o‘tishini ta’minlaydi.

- SHERigingiz ovqatlanayotgan paytda o‘zingizga yotish uchun o‘rin solmang.

- Kiyim almashtirish uchun, sheriklardan odob bilan chiqib turishni iltimos qilish mumkin.

- Haddan tashqari ochiqchasiga suhbatlashishiga yoki kuchli bahsga o‘tib ketishga shoshilmagan ma’qul. Begonalar oldida yuragingizni to‘kib-sochish sizni yoki ularni noqulay ahvolga solib qo‘yishi mumkin.

- Yo‘ldoshlar ortiqcha savollar, ayniqsa nozik aloqalarga bog‘liq savollar berishga harakat qilmaslik kerak

- Ularning hatti-harakatlaridagi yoqimsiz holatlarga norozilik bildirish vaziyatni chigallashtiradi.

- Ota-onalari oldida bolalarga tanbeh berib va aql o‘rgatilmaydi.

- Mast qiluvchi ichimliklarni poezd va samolyotlarda ichilmaydi. Kupedagi mast yo‘lovchi – o‘ta tubandir. Ayniqsa oyog‘ida tura olmasa. Sigaret hidi ba’zi yo‘lovchilarda allergiya hatto astmani qo‘zg‘atishi mumkin.

- Har qanday suhbatni bahsga aylantirishga intilib, shovqin qilmaslik joiz. Suhbatda odabsiz va qo‘pol so‘zlarni ishlatish yaramaydi. Bunday holdagi iboralar atrofdagilarda jirkanishni paydo qiladi.

- Yo‘lda ekansiz, hamon jamoatda odamlar bilan birga ekanligingizni yodda tuting. Va qay darajada ular har xil bo‘lmasin, agar haqiqatan ham tarbiyali odam bo‘lsangiz, ularga nisbatan ochiq hurmat bilan munosabatda bo‘lishga harakat qilishga intilish lozim.

Ko‘chada. Ko‘chada o‘zini tutishning eng asosiy qoidasi – bu atrofdagilarning o‘zini noqulay va noxush sezishiga sabab bo‘lmasliklaridir. Bizning mamlakatda yo‘lovchilar harakati o‘ng tomonlamadir, demaq o‘ng tarafda yurishga harakat

qilish kerak Trotuar bo'yicha harakatlanishga qarama-qarshi holda harakatlanmagan ma'qul. Narsalarni ro'parada kelayotgan odamga nisbatan halaqit bermaslik uchun o'ng qo'lga olib, o'ng tarafdin yurish joiz. (Garchi ayol kishi bilan ketilayotgan bo'lsa ham).

YUrayotganda odamlarni turtmaslikka harakat qilish lozim. Agar shoshayotgan bo'lsangiz va oldingizda ketayotgan odamni yonidan o'tib ketmoqchi bo'lsangiz, uni chap tomonidan o'tishga harakat qilish lozim (bu paytda «*o'tib ketsam maylimi*», «*kechirasiz*» so'zlarini aytib o'tishni unumaslik joiz).

O'tib ketayotgan ayollarni orqasidan tez-tez o'grilib qarashdan ayniqsa yoningizda ayol kishi bo'lsa, o'zni tiygan yaxshi. SHerigi bilan ketayotgan tanishni to'xtatish ham bundan istisno emas. Ko'chada chekmaslikka, tuflamaslikka harakat qilish kerak Hech bo'lmasa vatanparlik nuqtai nazaridan – ona Erga tuflayotganini bilgan odam buni boshqa qaytarmasa kerak Zotan, buyuk vatandoshlarimizdan biri Ahmad YAssaviy, Umar Hayyom o'z asarlarida tuflash tugul tuproqqa ehtiyot bo'lib qadam bosish kerakligini odamlarga bejiz uqtirishmagan.

Ko'pchilik bilan yurish tavsiya etilmaydi. Agar shoshayotib, oldinda ketayotgan odamni yonidan o'tib ketmoqchi bo'lsangiz, uni chap tomonidan o'tishga harakat qilmoq, «*o'tib ketsam maylimi*», «*kechirasiz*» so'zlarini aytib o'tishni unumaslik joiz. Agar yo'lda to'xtashga to'g'ri kelsa (biror tanishini uchratib qolsangiz, sumkadan biror narsani olmoqchi bo'lsangiz), chetga o'tgan ma'qul. Tirsak yoki qo'l bilan tiqilinch joylarda turtib-surtib o'tishga intilish qo'pollikdir. Agar bu o'ta zaruriyat kasb etsa, o'zr so'rashni unumaslik lozim.

Yo'lda o'ng'asiz holatga tushib qolmaslik uchun, masalan, tanishni ko'rmay o'tib ketish, salomga alik olmaslik hollari bo'lmasligi uchun ziyarakroq bo'lgan ma'qul. Juda shoshib turgan va gaplashishga moyil bo'lmagan odamni to'xtatish befarosatlikdir. Harakat ko'p bo'lgan joylarda o'zoq suhbatlar olib borilmaydi. SHu bilan birga hozirda rusm bo'lgan musiqa uchun mo'ljallangan telefon jihozlarni quloqqa taqib olish bir tomondan tushunmovchilikni, ikkinchi tomondan

esa hayotga havf ham tug‘dirishi mumkinligini o‘ylab ko‘rish lozim. Musiqaning balandligi orqavartdan kelayotgan avtomobilni shovqini eshitmay qolish mumkin. Imkon boricha bunday narsalarni eshitadigan darajada musiqaning ovozi past bo‘lgani ma’qul.

Agar yo‘lda biror bir ma’lumot va ko‘rsatmaga muhtoj bo‘lib qolsangiz, savollar bilan ichki ishlar xodimiga yoki haydovchiga murojaat qilish mumkin. Ularni topolmagan taqdirda o‘zr so‘ragan holda yo‘lovchilarga murojaat qilsa bo‘ladi. Kerakli ma’lumotga ega bo‘lgandan so‘ng, tashakkur bildirish odobdandir. Agar sizdan ko‘chada biror bir narsa so‘rashsa, tavoze’ bilan aniq, ravshan va qisqa javob berish kerak. O‘zoqdan-o‘zoq tushuntirishlar bilan murakkablashmagan ma’qul. Ko‘chada ovqatlanish odobga to‘g‘ri kelmaydi. YAqin-atrofdagi restoran, bufet yoki qahvaxonaga kirgan ma’qul. Bolalar oldida o‘zingizni madaniyatliroq tuting (garchi o‘z farzandlaringiz bo‘lmasa ham) – har qanday katta yoshdagi odam o‘zi istar-istamas yonida turgan bolalarga ta’sir qila olish xususiyatiga ega.

Ko‘chada ayolning chap tarafidan yuriladi, agar ikkita erkak bo‘lsa, chapdan yoshrog‘i yuradi. Agar yo‘lda ta’mirlash ishlari olib borilayotgan bo‘lsa, erkak trotuardan tashqarida yuradi. Agar uchta bo‘lib ketayotgan bo‘lsangiz, o‘rtadagi joyni nufo‘zliroq odamga beriladi. Masalan, professor ikkita talaba o‘rtasida, ayol kishi ikki erkak o‘rtasida, ikkita ayolning o‘rtasida bitta erkak yuradi. Bunday vaziyatda har bir ayol uchun erkak tayanchiq vazifasini o‘taydi, hamda suhbat ham jonliroq bo‘ladi. Agar to‘rtta bo‘lib ketayotgan bo‘lsalar juft bo‘lib olganlari yaxshi. YOshi kattaroqlari oldinda, yoshlar orqada. Beshta bo‘lsalar biri uchtadan, ikkinchisi ikkitadan bo‘linib olishadi. Zinapoyadan ko‘tarilayotganda erkak ayoldan kerak bo‘lganda qo‘llab turish uchun bir pog‘ona pastroq ketadi. Zinapoyadan tushayotganda esa ayol qoqilib ketaganida ushlab qolish mumkin bo‘lgan masofada tushadi.

Tarbiyali kishi ko‘chada:

- Iflos qilmaydi, tuflamaydi, qo‘li bilan ko‘rsatmaydi;
- Bolalarga baqirmaydi;

- Do'sti bilan gaplashish uchun yo'lni o'rtasida turib olmaydi;
- Gazonlar bo'ylab yurmaydi, eyilgan qoldiqlarni tashlamaydi, danaklarni tuflamaydi,
- Pista chaqmaydi, radio yoki magnitofonni baralla ovozga qo'yib yubormaydi.

Yo'l qoidalariga nisbatan mensimaslik hissi nafaqat hayot uchun havflidir, balki shundoq ham qiyin bo'lgan haydovchini ishini og'irlashtiradi. SHu bilan birga haydovchilar ham yo'lovchilarga loy yoki iflos suvni sachratib ketishlari o'ta madaniyatsizlikdir!

Ko'chada uchratib qolgan tanishdan «qaerga ketyapsan?» deb so'roqqa tutish va bir o'zi ketmayotgan kishini yo'lda to'xtatish yaxshi emas. Erkak doimo ayolni o'tkazib yuboradi (G'arbda), bizda esa aksi. Yo'l qiyin bo'lsa, barcha joyda ham ayol kishiga osonlik tug'dirish uchun erkak oldinda yuradi. YONida ketayotgan ayolni og'ir sumkasi yoki jamadon, portfelni ko'tarib ketishi mumkin, ammo ayolning sumkasi yoki yomg'irpo'shini olib yurishi erkak kishiga yarashmaydi. Ayol ustki kiyim yoki plashini o'zi bilan olib yuradi.

Yig'ilgan yomg'irpo'shni olib yurishning qoidalari qanday?

Ayol yomg'irpo'shning uchidagi ipini qo'lga ilib oladi. Erkak chap elkasiga osiltirib yoki xassaga o'xshab qo'lida olib yuradi. Uni nayzaga o'xshatib olish yaramaydi, birovga tegib ketishi mumkin. Ochiq holdagi yomg'irpo'shni birovning boshiga yoki boshqa narsaga ilib olmaslikka harakat qilib yurish lozim. Yo'l ostidan o'tadigan yo'laklarda yomg'irpo'shni yopib olgan ma'qul.

Kiyimga esa e'tiborli bo'lganimiz yaxshi. Avvalambor ozoda va batartib bo'lish lozim. YAlang oyoqqa sandallarni faqat dam olish maskanlarida kiyiladi. Kostyum bilan hech qachon qo'lqop kiyilmaydi, uni faqat plash yoki paltoga moslab kiyiladi. Ko'chada qizlarga yosh yigitlarning «gap otishi», qizlarning baralla qah-qaha otishlari o'z tarbiyasining noqisligini ko'rsatadigan holatdir. Yo'lda o'tib ketayotgan kishiga «Kiyimingizga ip yopishib qolibdi» yoki «Paltongizga loy sachrabdi» degan gaplar garchi yordamga o'xshab ko'rinsa ham,

adabsizlik belgisidir. Ammo ayolning sumkasi ochilib qolganini, sigaretni kukuni erkakni kiyimga tushib cho‘g‘ otganini aytish mumkin.

Quyidagi vaziyatlarda chekish man etiladi:

- chekish man etiladigan e‘lonlar bor joyda;
- e‘lon bo‘lmasa ham, shundoq ham ma‘lum bo‘lgan joylar: teatr, kino, benzokalonkada, kasalxona palatasi, imtihon xonasi;
- shaxsiy uylar, muassasalarda, do‘konda, jamoat transportiga chiqqanda;
- bemor bor xonada;
- raqs paytida;
- tushlikda birinchi va ikkinchi taom orasidagi vaqtda;
- dabdabali o‘tirishlar paytida;
- ayol kishi esa – ko‘chada.

Ko‘chada, kinodan, teatrdan chiqqanda, sayr paytida chekish mumkin. Birovning uyida uy egasi sigaret taklif qilgan taqdirdagina ruxsat so‘rab chekish mumkin. Har qanday kashandani yonida o‘z sigaretsi bo‘lishi lozim. Ayol erkakka gugurt tutmaydi. Bizga olov yoqmoqchi bo‘lgan odamning qo‘lidan gugurt yoki zanjigalka olinmaydi. Kim birinchi gugurt yoki zanjigalka yondirgan bo‘lsa, o‘sha boshqalarga ham olov tutadi. Olov o‘zatayotganimizda, og‘zimizdagi sigaretni qo‘limiz olamiz va qo‘ldonga qo‘yib turamiz.

Qo‘lni faqat qo‘ldonga tashlash kerak! Na idishga, na gazonga va na batareyalar tiriqishiga va na yasatilgan vazalarga tashlash yaramaydi. Agar qo‘ldon bo‘lmasa, olib kelishlarini iltimos qilish mumkin. CHO‘g‘i bor sigaretni mebelda qoldirish yong‘inga olib kelishi mumkin. Og‘izda sigaret bilan salomlashish yoki gaplashish yaramaydi. Hattoki tasodifan ham sigaret tutunini yonidagiga burqsitib yubormaslik kerak

Zinapoya. Avvallari zinapoyadan ko‘tarilayotganda erkaklar oldinda, ayollar orqada bo‘lar edilar. Ayni paytda buning aksi, faqatgina zinapoya mo‘rt, qorong‘u va xavfli bo‘lgan taqdirdagina erkak oldinda ketadi. Zinapoyada ayolga qarama-qarshi kelib qolgan erkak yo‘l beradi, zinapoyani ushlagich tarafi ayolga tegishli.

Lift, eskalatorlar. Avtomat liftlarda ayol yo‘ldoshsiz bo‘lsa, tugmachani o‘zi bosadi. Panelga yaqin turgan erkak boshqalardan qavatning kerakli tugmachasini so‘rab bosadi. Odamlar ko‘p bo‘lgan liftda birinchi bo‘lib ayollar chiqadilar.

Xuddi shu tarzda xizmat muassasalardagi erkaklar liftga kirish uchun ayollarga yo‘l berib chetda turadilar. Lift to‘la odamlar oldida ayol bilan ketayotgan bo‘lsa ham, erkak bosh kiyimini echmaydi. Mehmonxona yoki pod‘ezd lifti ichida, qo‘li boshqa narsalar bilan band bo‘lmagan erkaq ayol kirganda bosh kiyimini echadi. Odamlar bilan to‘lgan liftda tarbiyali kishilar chiqib ketayotganlarga yo‘l beradilar. Ayol bilan birga liftga kirgan kishi hamisha ayolga yordam bera olmaydi, vaziyatga qaraladi.

Boshqa joyda bo‘lgani kabi ham liftda uchratilgan tanish bilan ko‘rishiladi. Lift – ko‘cha va zinpapoya kabi «jamoat joyi»dir, bosh kiyimni echish shart emas.

Ayolni ko‘zatayotgan erkak yuqoriga harakatlanayotgan eskalatorga birinchi bo‘lib chiqishiga yo‘l beradi, agar biron sabab bilan yuqoriga chiqib chiqishga yordam bermaydigan bo‘lsa. Eskalatoridan chiqishda esa erkak ayolga yordam berish uchun birinchi bo‘ladi.

Do‘kon. Do‘kondagi harid jarayonida, sotuvchini ikqilanishdan paydo bo‘lgan turli inijliklar bilan qiynamaslik joiz. Kassaga yaqinlashganda qiymat aniqlangach, oxirgi daqiqalarda karmon yoki sumka kavlab vaqt ketkazmaslik uchun harid uchun taxminiy hisob bo‘lishi lozim. Qaytimni tekshirib, o‘zoq qolib ketish ham nojoiz. Hayotning zamonaviy tizimi bizdan aniq va tez harakatlarni talab qiladi. Do‘kon eshigida avval chiqayotganlarni o‘tkazib yuborib, so‘ng kirish tiqilinchni paydo qilishning oldini olgan bo‘lasiz.

Katta do‘konlar va boshqa ko‘pchilikka xizmat ko‘rsatadigan muassasalarda bosh kiyim echilmaydi. Ammo individual xizmat ko‘rsatilayotgan mijoz (masalan: atele, sberkassa yoki pochta) bosh kiyimini echishi va xizmatchi bilan ko‘rishmog‘i lozim.

Tayanch tushunchalar

Turist, turistlarning etiketi, tog‘, teatr, kino, kafe, restoran, vernisaj, stadion, chekish odobi, eshik oldi, avtomobil o‘tirish, tushish etiketi, qo‘shnilar, do‘kon, bozor, lift, ekskalator, zinapoya, ko‘cha, sayohat vaqti.

Mavzu bo‘yicha savollari

1. Turistlarning etiketi qanday bo‘lishi lozim?
2. Tog‘da, pansionatlarda o‘zini tutish etiketi.
3. Teatrda
4. Kinoda
5. Kafeda
6. Restoranda
7. Vernisaj yoki stadionda.
8. Chekish odobi haqida nimalarni bilasiz?
9. Eshik oldidagi etiket.
10. Avtomobilga o‘tirish va undan tushish etiketi.

10-MAVZU. OILA VA TURMUSH ETIKETI

1. Kelinning kiyinish madaniyati.
2. Oilada o‘zini tutish etiketi.
3. Oilaviy tantanalar.

Oila. Oila — tarixan tarkib topgan o‘ziga xos va mos ijtimoiy guruh bo‘lib, uning a‘zolari bir-birlari bilan nikoh, qon-qarindoshlik umumiy turmush va o‘zaro huquqiy, axloqiy va boshqa munosabatlar bilan bog‘langandir. Oila nikoh zaminida vujudga keladi. Nikoh esa erkak va ayol orasidagi munosabatlarning jamiyat tomonidan tan olingan, ma’qullangan ifodasi hisoblanadi.

“Oila uch jihatni: o‘zining bevosita ko‘rinishi bo‘lmish nikohni; oilaviy mulk va anjomlar hamda ular haqidagi g‘amxo‘rlikni; bolalar tarbiyasini o‘z ichiga oladi”.

Oila muqaddas urf–odatlarimizni saqlaydigan tarbiya o‘chog‘idir. YOshlarning ma’naviy qiyofasi, ularning xatti–harakatlari, xulq–atvorlari dastlab oilaviy munosabat madaniyatida ifodalanadi. Oilaviy munosabat madaniyati nima? Bu – oilada insonga hos va mos sharoitlarni yaratish, oilaning vazifalarini to‘la bajarish, oilaviy turmush tarzini to‘g‘ri shakllantirish, oila a‘zolarining xulq – odobi, dunyoqarashi, mafkurasini, oilaviy hayotning davomiyligini ta‘minlashdir. Mustaxkam oila mustaxkam jamiyatning asosidir. SHunday ekan jamiyat oilalarni mustaxkamlash, oilaviy munosabatlar madaniyatini takomillashtirishga alohida e‘tibor berib kelmoqda.

Oila, jamiyat va davlat bilan o‘zaro bog‘liq bo‘ladi va ular bilan bir vaqtda rivojlanib boradi. Oila nafaqat axloqiy balki, demografik iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va boshqa muhim funksiyalarni bajaradi. SHuning uchun jamiyat va davlat oilaning farovon bo‘lishidan manfaatdor bo‘ladi.

Oila a‘zolari bir–birlari bilan umumiy turmush, o‘zaro iqtisodiy–mulkiy, huquqiy, axloqiy, ruhiy aloqalar bilan bog‘lanadi. Oilaning birinchi vazifasi o‘z nasl–nasabini davom ettirishdan, tarbiyali farzandlarni o‘stirishdan, oila a‘zolarining tirikchiligini, bo‘sh vaqtini ko‘ngilli o‘tkazishni ta‘minlashdan iboratdir.

Nikoh – erkak va ayolning teng huquqli, erkin va ixtiyoriy ittifoqi bo‘lib, u fuqarolik xolati dalolatnomalarini yozish organlarida tuziladi va oila tuzish maqsadiga hizmat qiladi.

Oila nikohdan boshlanadi. Nikoh rasmiy, qonunlar asosida o‘tkazilgandagina haqiqiy hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksining birinchi moddasida nikoh fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida tuzilishi lozimligi ko‘rsatilgan.

Nikohdan o‘tivchilar FHDYOga ariza berganlaridan keyin bir oy o‘tgach, shaxsan ularning ishtirokida amalga oshiriladi.

O‘zrli sabablarga ko‘ra FHDYO bir oy sinov muddati o‘tgunga qadar nikoh tuzish ga ruxsat berishi mumkin.

Balogʻatga etmaganlarning nikohga kirishining oldini olish, ularning sogʻligini himoya qilish maqsadida hamda oilani qurish uchun maʼlum hayotiy tajriba, jismoniy va maʼnaviy etuklik talab qilinishini eʼtiborga olgan holda, qonun nikoh yoshini erkaklar uchun oʻn sakkiz yosh, ayollar uchun oʻn etti yosh etib belgilangan.

Oʻzrli sabablar bulgan, alohida hollarda nikoh yoshi erkak va ayollarga bir yoshga kamaytilishi mumkin. Bu sabablarga, masalan: nikohga kiruvchi ayol homilador boʻlib qolishi, bir taraf ogʻir kasal boʻlgan yoki harakatdagi armiyaga ketayotgani va boshqa shunga oʻxshash hollar kiradi. Bunda nikoh davlat roʻyxatidan oʻtkaziladigan joydagi tuman, shahar hokimi nikoh yoshini koʻpi bilan bir yilga kamaytirishi mumkin.

Nikoh, nikohga kiruvchilarning ixtiyoriyligi, erkin roziligi asosida tuziladi. Nikohni tuzish uchun boʻlajak er-xotin oʻz roziligini erkin ifoda etish qobiliyatiga ega boʻlishi kerak. Agar shaxs oʻz xatti-harakatlari oqibatni tushunmaydigan holda (qattiq mastliq ruhiy holatining vaqtincha boʻzilishi) yoki aldov oqibatda nikohdan oʻtgan boʻlsa, bunday nikoh qonunda belgilangan tartibda haqiqiy emas deb topiladi.

Nikoh tuzish ga majbur qilish qonun bilan taqiqlanadi. Ayolni oʻz erkiga xilof ravishda erga tegishga majbur qilish Oʻzbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining 136-moddasiga koʻra jazolanadi.

Nikoh tuzish haqidagi arizani berishda shaxsni aniqlovchi hujjatlar: pasport, harbiy bilet, ofitser, praporshikning shaxsiy guvohnomasi, nikohlanuvchilarning biri ilgari nikohda boʻlgan boʻlsa, nikohdan ajralganlikni tasdiqlovchi xujjat (guvohnoma yoki sud qarori), nikohni haqiqiy emas deb topilganligi toʻgʻrisidagi sud qarori, er-xotindan birining oʻlimi toʻgʻrisidagi guvohnoma koʻrsatilishi kerak.

Nikoh nikohlanuvchilarning xohishiga koʻra tantanali ravishda qayd etilishi mumkin.

Bu oila tuzilishi va yaratilishining huquqiy jihatlari. Axloq nazariyasi nuqtai nazaridan oilaning asosi boʻlmish nikoh – ezgu maqsadga yoʻnaltirilgan, zimmasiga zurriyot qoldirishdek yuksak masʼuliyat yuklangan sevgi, sevishtning

ijtimoiylashgan ko‘rinishi. Sevgi-muhabbat faqat erkinlikda namoyon bo‘lishini hisobga olinadigan bo‘lsa, nikohni ma’lum ma’noda, an’analar, urf-odatlar va e’tiqodlarga moslashtirilgan sevgining yashash sharti deyish mumkin. O‘zbek oilasining dunyodagi boshqa oilalarga o‘xshash tomoni ko‘p, shu bilan birga O‘ziga xos jihatlari bor. Xalqimizning: "Nikoh eng avvalo Arshi a’loda o‘qiladi, keyin esa erda" degan naqli behuda aytilmagan. Ota-bobolarimizning azaliy tushunchalari bo‘yicha nikoh ilohiy ahd, oila muqaddasdir. "Xotinlaringiz ziroatgohingizdir" deyiladi Qur’oni Karimning Baqara surasi 223-oyatida. Oila qurishdan asosiy maqsad farzand ko‘rishdir.

Oilaviy muhit. Oilaning mustahkamligi oila a’zolarining axloqiy tarbiyasiga bog‘liq. Xalqimizda bejiz “Sog‘lom turmush tarzi mustaxkam oilaning garovidir”deb aytilmagan. Sog‘lom turmush tarzi deganda biz nafaqat oiladagi er va xotinning bir–biriga bo‘lgan munosabati balki, ulardagi axloqiy fazilatlar, imonlilik pokliq halolliq rostgo‘ylik shirinso‘zlik kabi axloqiy me’yorlarga amal qilgan xolda urf–odatlariga asoslangan, zamonaviy oilani tushunamiz.

Oilada eng asosiy narsa – bir-birini tushunish, qadrlash va e’zozlashdir. Er–xotindan birining kamchiligini ikkinchisining fazilati bilan yopilib yurmog‘i lozim. Oilada ikki yosh bir butun bo‘ladi, muhabbat – nikoh iplarini mustahkamlaydigan, axloqiy mas’uliyatni yanada oshiradigan hissiyotdir. Ikki yosh hissiy xolatlarini o‘zaro tushunib borishi natijasida oilada mo‘‘tadil kayfiyat qaror topadi, qarashlar uyg‘unligi tug‘iladi. Zero, muhabbat faqat o‘zaro hissiy qoniqishgina bo‘lib qolmasdan, munosabatlar go‘zalligiga aylanadi.

Oilalar - bu kichik jamoadir. Unda o‘zaro muomalaning barcha qoidalariga amal qilinishi kerak Kattalarga hurmat, kichiklarga izzat; bir–biriga mehribon bo‘lish, ayniqsa ayollarni izzat qilish kabi qoidalar kundalik odatga aylanib borishi kerak Ota-ona bolalariga namuna. SHuning uchun ular oilada axloq madaniyatiga to‘la rioya qilishlari shart.

Oilaviy munosabatlar nisbatan mustaqil hodisa bo‘lib, oilaning ichki ishlariga hech kim aralashishga haqqi yo‘q. SHu sababli ham oila muqaddas va daxlsiz hisoblanadi. Oilaviy munosabatlar jamiyatdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy,

mafkuraviy va ma'naviy munosabatlar bilan belgilanadi va ular ta'sirida o'zgarib boraveradi.

Oilalarda nafaqat oilaviy munosabat, balki qon-qarindoshlik munosabatlari madaniyati ham yuksak darajada rivojlangan bo'ladi. Bunday oilada bobo, buvi, ota-ona, amaki, aka-uka, opa-singil, jiyan, kuyov, kelin quda-anda, qaynota-qaynona kabi o'nlab qarindoshchilik darajalarini bildiruvchi mezonlarga amal qilinadi. Bu munosabatlarda milliylikning asl o'zagi namoyon bo'ladi. Bu munosabatlarning afzalliligi shundaki, bunda qarindosh-urug'lar bilan oqibatli bo'lib yashash, farzandlarni milliy udum, qadriyatlar ruhida tarbiyalash uchun imkoniyat tug'iladi hamda ular qarindoshlar orasida ham moddiy va ma'naviy tayanch-suyanch bo'lib yashashga odatlanadilar.

Bunday oilalarda tarbiyalangan farzandlar ham barcha bilan munosabatda tezda kirishib keta oladigan, munosabat madaniyatiga rioya etadigan inson bo'lib shakllanadilar, chunki bu bolalarni bitta oila emas, bir necha oila tarbiyalaydi. Oilaviy sharoit u yoki bu oila a'zolarining kelajakda hayotiga bevosita ta'sir qiladi. Oilaning tarqalishi har bir oila a'zolariga ta'sir qiladi. Axloqshunoslikda oila tarqalishining uch turi ko'rsatiladi. Birinchisi, nikohni bekor qilinishi bilan tarqalishi – bunda oilaviy mulq va farzandlar tarbiyasi qonun asosida taqsimlanadi. Bunday sabab o'zaro kelishmovchilik hamda tushunmovchilik o'zaro muhabbatning yo'qligi natijasida paydo bo'ladi. Ikkinchisi, tabiiy tarqalishi bo'lib – oila a'zolarining biri falokat, yoki kasallik tufayli vafot etgan oila mulkining meros sifatida taqsimlanishiga sabab bo'luvchi tarqalishdir. Uchinchisi – axloqiy tarqalish bo'lib, bunda bolalar balog'atga etib, oila qurilishlari – ota-onalar ular uchun oilaviy mulkdan uy-joy, turli maishiy jihozlar ajratib berishlari belgilanadi. SHunga ko'ra, oilada har bir a'zoning o'ziga yarasha majburiyatlari mavjud. Ayniqsa, o'z odatiy turmush tarzini o'zgartirib, o'zga oilaga kelin bo'lib kelgan qizlarimizning yangi oila a'zolari bilan bo'lgan o'zaro munosabatlari juda muhim hisoblanadi.

Kelin bo'lish odobi: Biz o'zbeklarning turmush tarzimizda ajoyib udum – kelinlik bo'lib, bu nafaqat kelinning o'zi, balki yoshi kattalar uchun ham muhim

xususiyat kasb etadi. Ba'zilar uchun bu hayotning ma'nosiga aylanib qolganligi hayron qolarli emas. Kelin odobi — yangi xonadonda hamisha samimiy va halol bo'lish, rostgo'ylik va o'zini tuta bilish, so'zlashish va muosharat, kuyov xonadonidagi oila a'zolari bilan til topishib ketish, hurmatini qozonish, kamtarliq saranjom-sarishtalik kabilarni o'zida qamrab olgan.

Momolar, yangalar o'giti ". . . Kelin bo'ldingiz, umr yo'ldoshingizni jon dildan seving, unga vafodor va sadoqatli bo'ling, kelin bo'lib kelgan kuningizdanoq yangi oilangizni hamma yumushiga aqlingiz, kuchingiz etganicha qarashing, mehnatda pishiysiz, qadr topasiz, hurmatli bo'lasiz.

Bilmaganlaringizni o'rganishga intilishingiz ham sizga nisbatan mehr uyg'otadi. Qaynota va qaynonangizni hurmatini joyiga qo'ying".

Har tongda kelinning salomidek ko'ngilni ko'taradigan narsa bo'lmasa kerak Muomalaning har qanday sharoitda ham muloyim va e'tiborli bo'lishi, tabassum va mayinlik bilan gapirishi lozim. "Kechagina kelib", hamma gapga ham aralashaverish, kattalarni boshqarishga intilish, keksalar oldida bolalarni urushish, "o'zini uddaburonligini" barchani oldida ko'z-ko'z qilish, boshqalar oldida "kim qiyin hayot kechirayotgani" borasida musobaqa o'ynash – bechoradan olib o'zini bechoraga solish – atrofdagilar nazarida juda xunuk ko'rinish kasb etadi.

Milliy qadriyatlarimizdan biriga aylangan Islom dinida ayol kishining ikki majburiyati belgilangan – birinchisi turmush o'rtog'ini ko'nglini olish, ikkinchisi – agar sog'lig'i bunga yo'l bersa, farzand ko'rish hisoblanadi. Hammaga yoqish, uy, ro'zg'or buyicha kuyib pishish birinchi navbat turmaydi. Demaq kelin avvalambor uni baxtli qilishi mumkin bo'lgan turmush o'rtog'iga e'tiborli bo'lishi zarur. Eriga haqoratomo'z yoki qattik tik boqish, zarda qilish, bo'lar-bo'lmasga gap talashaverish, uni pastga urish kelajakda oilani "darz" ketishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Erkak kishi buni unutmaydi. Kamsuqum va mehribon bo'lish, umr yo'ldoshni ko'chadan uyga tortadi. Xalqimizda "CHIqqan qiz — chig'iriqdan tashqari" degan ibora bor. Oila qurdingizmi, demak shu xonadon sizning uyingiz. Huda-behudaga uyni tashlab ketish, o'zini ota-ona, kelini va aka-ukalar oldida mazluma qilib ko'rsatish uchun gap tashimang, qo'ni-qo'shniga, qarindosh-

urug‘ga, dugonalarga yangi oila, ro‘zg‘or, ayniqsa, shaxsiy munosabatlar haqida barcha narsani gapirish, xullas siringizni tashqariga chiqarish yaramaydi. Barcha sizga achinadigan, o‘z oilasini omadsiz keliniga qaragandeq hatto ular sizni ota-onangiz bo‘lsa ham, qarashlariga yo‘l qo‘ymaslik lozim.

Qo‘ni-qo‘shnilarga, onaxon-otaxonlarga, katta-kichikka hamisha ochiq chehra, aql-farosat bilan muomala qilish nafaqat boshqalarda, balki insonning o‘zida ham ko‘tarinki kayfiyatni paydo qiladi. Albatta kechagina bola bo‘lib yurgan qizlar birdan uy bekalikning talablariga javob berish juda qiyin masala. Demaq har qanday sharoitda ham kelinlar o‘zlarini unutmasligi lozim. Bunda biz jismoniy – salomatlik bilan bog‘liq, ruhiy, axloqiy va estetik jihatlarni nazarda tutyapmiz.

Jismoniy salomatlik – tibbiy yordamni unutmasligi o‘zini tibbiy madaniyatga ega ekanligi, yaxshi ovqatlanishi, xullas doimo sog‘lig‘ini nazorat qilab turish lozim.

“Sog‘liqni saqlash san‘ati odam gavdasini uning munosib va yoqadigan narsalarini saqlash orqali o‘sha tabiiy ajal (kasallik bilan bog‘lik bevaqt o‘limlarni oldini olish – o‘zoq umr ko‘rishga intilish.) deb ataladigan yoshga etkazishdan iborat”. Axloqiylikka kelsak – ba’zida kattalarning xatosi yoshlarni noto‘g‘ri yo‘ldan yurishi – yolg‘onchi, g‘iybatchi, noshukur hamda hiylakor bo‘lib qolishiga sabab bo‘lib qoladilar. Oilani bunday yo‘llar bilan saqlab qolishingiz mumkin, ammo keyinchalik kimga aylanib qolishi mumkinligi borasida o‘ylab qo‘ygan ma’qul. Bu kelajakda farzandlarga ham ta’sir qilishi tabiiy:

“Bolalarni kattalarning aytadigan so‘zlari emas, ularning qilgan amallari tarbiyalaydi”.

Bunda ziddiyatlarni axloqiy anglashni rivojlantirish – adabiyotlar, axloqiy tafakkurni boyitishga harakat qilish orqali hal qilsa bo‘ladi.

Sog‘lomlashtirishning ruhiy jihatlari – ko‘proq kelinlarning o‘zini kayfiyatini yuqori kayfiyatda saqlab turishiga bog‘liq. O‘ziga oro berish ham bir tomondan boshqalarga sizni munosabatingizni o‘zgartirsa, ikkinchi tomondan insonni ruhini ko‘taradigan xususiyatlardan biridir.

Kelinlik liboslari. Kelinning odobi, uning o‘zligi, borligini namoyon etadigan tomonlardan biri, uning garderobi, ya’ni kiyinishidir. uch-to‘rt ko‘ylakni yuvib dazmollab o‘qishga, ishga kiyib tejamkorlikka o‘rgangan qizlar to‘y munosabati bilan keyin birdaniga ikki yoqdan bir necha o‘n sidra sarpolik bo‘lib qoladilar. Zotan, borini bordek ko‘rsatish, kamini yashirib, sevinib yurish ayollarning qo‘llarida.

Birinchi navbatda ikki tomon sarpolarini qishligini-qishlikka, yozligini-yozlikka ajratiladi. Keyin kiyimlar yana qishligi-qishlikka, uyliqi-uylikka ajratiladi. O‘z navbatida, ular yana sarxillanadi, masalan: liboslar ichidan atoqlik mehmonga kiyiladiganlarini (kelin salomlar, to‘y-xashamlar) shifoneringizning to‘riga chiroyli qilib ilib qo‘ying. Kerak paytda darrov kiyib chiqasiz.

Uyliklar ham bir sidra saralanadi. Masalan: mehmon kelganda kiyiladiganlari alohida osiladi. Mavsumga qarab ertalab, peshinda, kechqurun kiyiladiganlari, bayram-hayitlarda kiyiladiganlari, ajratiladi. Ayrimlar kelinlar doimo yasanib yurishlari kerak tez-tez kiyim almashtirish kerak deb bir yilga qolmay barcha kelinlik liboslari ohorini to‘kib kir tog‘orada chiritadi. Ertalab hovli supurganda uy yig‘ishtirganda sun‘iy matodan to‘qilgan ko‘ylak lozim kiygan ma’qul (homiladorlik vaqti bundan mustasno). YUvganda aynimaydi. Nonushtani tayyorlab bo‘lgach, odatda oshxonada ovqati isi kelib turmaslik uchun, nonushtaga ko‘pchilik bilan o‘tirishdan avval libosni almashtirgan ma’qul. To‘g‘ri yaltirog‘i bor kiyimlar kelin liboslarining ko‘rki hisoblanadi. Ammo oshirvormasliq ya’ni bachkanalik darajasiga ko‘tarmaslik lozim.

Ish yoki o‘qishga qatnaydigan kelinlar yaltirog‘i yo‘q kiyimlar kiygani ma’qul. Kelinman deb, bosh oyoq yaltiroq kiyganlar boshqalar diqqatini tortadi xolos. Tungi kiyimlar alohida saqlangani ma’qul. Yana bir nozik masala – ayrim kelinlarning xonasi egasi ko‘chib ketgan uyga o‘xshaydi. Hamma joyda kiyim, lozim, ko‘yلاق xalat. Divanda er kiyimi, stulda xalat, krovatda ro‘mol-u ko‘yلاق Turlanish kerak ekan, deb kiyimni duch kelgan erga uloqtirib, boshqasini kiyib ketaverish yaxshi emas. To‘g‘ri, yoshlarning ham kattalarga, ham ro‘zg‘orga, hamda keti tugamaydigan mehmonlarga xizmat ko‘rsatishi bunday nozik jussiga

og'irlik qiladi. Ammo birinchi navbatda turmush o'rtog'i, so'ng o'zingiz e'tiborga loyiq ekanligingizni unutmaslik lozim.

Kelinning xonadonga xizmatchi bo'lib kelishi – kelajakda uni professional darajadagi xizmatchiga, uy bekasi bo'lib kelishi esa uy bekalikka olib keladi. O'ziga nisbatan e'tiborsizlik atrofda qilarni ham shunday munosabatda bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin. Ammo hadeb turlanaverish ham ayol ko'rkini “sindiradi”. Bora-bora bunday ayollar o'zini yanada chiroyli ko'rsatishning eng murakkab yo'llarini qidirishga majbur bo'lib qoladilar.

Zeb-ziynatning, taqinchoqning o'ziga yarasha ma'naviy yuki, o'ziga yarasha ma'naviy qadriyati, tarbiyaviy ahamiyati bor. Taqinchoqlar xilini xiliga, rangini rangiga, kiygan libosga moslab taqiladi. Bu taqinchoqlar balki uncha qimmat ham bo'lmas, ularning bezagi kiygan libos bilan uyg'unlashib, go'zal ansambl tashqil etadi.

Lekin bu degan kelin bo'lish rusmlarini joy-joyiga qo'yaman deb, ota-ona, opa-singil, aka-ukalar rizqini qiyib bo'lsa-da, boshqalardan qolishmaslik eng yomon narsadir. Bu bilan baxtli bo'laman degan odam qattiq adashadi. YOmon niyatda bo'lgan odam baribir, qanday e'tiborli bo'lishingizdan qat'iy nazarda sizga bo'lgan munosabatini o'zgartirmaydi. Aybni doimo barchadan va barcha narsalardan topsa bo'ladi. Beayb parvardigor. Ota-onalar ne azobda qiynalib qiziga qilib bergan bu sarpolar hech qancha vaqt o'tmay sandiqda keraksiz narsa bo'lib yotishini unutmaslik lozim. Ortiqcha harajat, uvol va isrof keyin o'zining samarasini beradi. Agar yoshlar avvaldan kirim va chiqim borasida o'ylamasalar, bunday oilaning kelajakdagi iqtisodiyotini tasavvur qilish mumkin.

Kelinning kiyinish madaniyati. YAxshi kiyinish ham o'ziga xos san'at hisoblanadi. YAxshi did, avvalo kiyimlarni bir-biriga moslab kiyishda namoyon bo'ladi. Moslab kiyilgan kiyim ma'lum sharoitga munosib, kishining mashg'uloti, voqea, muhit va shu kabilar bilan muvofiq, hamda vaqti va joyiga qarab bashang bo'lishi mumkin.

Moda deganda muayyan ijtimoiy guruh, kishilar orasida ularning ta'biga, didiga mos kiyinish odatining ma'lum vaqtgacha urf bo'lishi tushuniladi. Moda

liboslarning o'zgarishigina bo'lib qolmay, o'ziga xos estetik uslubni qidirib topish, yurish-turish tarzi, did va ichki madaniyatning namoyon bo'lishi hamdir. Moda o'zoq tarixga ega. Turkiy xalqlar ayollarida asosiy bosh kiyim do'ppi, ro'mol, oyoq kiyimi mahsi, kavush, ich kiyim–ko'ylaq ust kiyim–kaltacha, kamzul, nimcha, chopon bo'lgan.

Respublikamiz iqlimi issiq bo'lganligi bois bizning sharoitda ayollar uchun eng qulay moda – ko'krak burma va pasti yaxlit bichimli "o'zbekcha" ko'ylak hisoblanadi. Buning afzalligi shundaki, issiq avjiga chiqib, kishi terlab turganda ham kiyim badanga yopishib qolmaydi. SHuning uchun ham ko'krak burma ko'ylak hech qachon modadan qolmaydi. Faqat ayrim detallari biroz o'zgartirilib, zamonaviy tus bergan holda yangilanaveradi.

CHiroyli atlas, tovor kabi matolar qadimdan o'zbek ayollari sevib kiyadigan milliy matolardir. Qancha-qancha zamonlar o'tib ketsa ham, bu matolardan o'z davriga moslab yarashtirib, xoh o'zbekcha, xoh evropacha tiqilgan kiyimlar hamisha modadadir. Qaddi-qomati kelishgan ayollarga moda jurnalidagi modellarning har biri to'g'ri kelaverishi mumkin. To'ladan kelgan ayollarga belning past qismidan ulangan va keng etak bo'lib tushgan ko'ylaklar kiyish tavsiya etilmaydi. Ozg'in ayollar esa tor badanga yopishib turadigan ko'ylaklar kiyimasliklari lozim. Bo'yni o'zun ayollar ko'proq elkalik ko'ylak kiyganlari ma'qul. Bo'yni kalta ayollarga tik yoqali va bo'yin atrofidan o'yilgan ko'ylaklar yarashmaydi.

Kiyimning rangi, rasmlari, guli ham mos bo'lishi kerak Ayollar ko'pincha kiyimlar rangini o'zlarining o'z, soch va teri ranglariga moslab oladilar. Ammo bunda rangning kishiga tushishidadir. Katak-katak kiyimlarni matoli va yo'l-yo'l matolardan tiqilgan kiyimlarni birga kiyish tavsiya etilmaydi. Bo'y-lamasiga yo'l bo'lib tushgan gazlamalar ayollarning qaddi-qomatini noziq bo'y-bastini o'zaytirib ko'rsatadi, ularni to'ladan kelgan ayollarga kiyishni tavsiya etish mumkin. Ozg'in va baland bo'yli ayollar bunday matodan kiyim kiyimaganlari ma'qul, ko'ndalang, yo'l-yo'l ko'ylaklar qaddi-qomatni to'laroq ko'rsatadi.

Rang va ranglarning bir-biriga mos tushishi ham o'ziga xos ahamiyatga ega. To'q va qora ranglar jussaning to'laligini bilintirmay tursa, oq ranglar yanada to'laroq ko'rsatadi. YAshil, binafsha, ko'k rang qaddi-qomatni rostlab ko'rsatsa, sariq, jigarrang, qizil va rangdor rasmlar jussani bir muncha to'la qilib ko'rsatadi. Ortiqcha bezaklar kiyimni bachkanalashtirib yuboradi. Uy kiyimlari asosan yuvilishi oson ip gazlamalar, shtapel matolardan tiqiladi, u keng va qulay bo'lishi lozim. YOz paytlarida uyda odmi rangli mayin gulli ko'ylak va xalatlar kiyish maqsadga muvofiq. Ish kiyim qulay, kundalik kiyishga mos va qulay bo'lishi, ayniqsa ko'ylak-kostyumlar kiyish ko'pdan urf bo'lib keladi. Ozodaliq orastaliq pokizalikni bir umr o'ziga hamroh qilgan kelinlar, shoshib qolmaydilar, ayniqsa ishlasalar yoki o'qisalar – bu fazilatlar insonga o'ziga ishonch va ruhiy muvozanat baxsh etadi.

Parcha-yu kimxoblardan kiyim, zeb-ziynatlar taqib, bir davraga kirsangizu, birinchi tabassumingizda tishingizni sarig'i o'rinsa, kishilarning siz haqingizda fikri o'zgaradi. Eng so'nggi moda bilan kiyinsangizu, sochlaringiz tuzib yotgan bo'lsa, hech qachon sizni orasta deyishmaydi. YAngi kiyimlar, chiroyli liboslar notozalikni yashira olmaydi.

Salomlashish odobi: ertalab turgach, yuvinib, qaynota-qaynona, oila a'zolari bilan muloqotni iltifot bilan salom berish, "YAxshi dam oldingizmi?" degan so'zni aytish bilan boshlash joiz. Assalomu-aleykum, arabcha so'z bo'lib, "Sizga tinchlik tilayman" deganidir, bu so'z to'liq aytilishi kerak "Assalom-alayka", "Va alayka", "Salom", "Salom alaykum", "Salom berdik", "Alaykum" kabi qisqa so'zlar ishlatilmasligi kerak

Oiladagi bajarilishi lozim bo'lgan talablar, ko'chadagidan kam emas. Tashqarida tavoze bilan, uyda qo'pol bo'lgan odam hammadan kamroq hurmatga loyiq. «Rahmat», «kechirasiz», «iltimos» so'zlari shartli bo'lsa ham juda zarur ahamiyat kasb etadi. Ba'zida ayollar erlarining buyruqlarini bajarish bilan charchaganlardan dugonalariga shikoyat qilishini guvohi bo'lamiz. Kundalik ayolning vazifasiga kiradigan narsalar uchun er iltimos qilishi shart emas. Ammo u ayol kishini izmida bo'lgan so'zlarni: «iltimos sigaretimni olib kel, ishdan

chalg'igim kelmayapti» qabilidagi iboralarni aytishi shart. Bunda «iltimos»ni ayolga nisbatan qo'llashni or qiladigan erkaklar uchun «azizim, onajonisi, xon» kabi shirin so'zlarni ishlatishlari mumkin.

Agar ayol har kuni dasturxonga taom olib kelsa, er hadeb rahmat deyaverishi shart emas. YOki ayol ketishdan oldin er uning ustiga paltosini kiydirib qo'ysa ham ayolni minnatdorchilik bildirish zaruriyat taqozo etmaydi. Ammo «Vanaxonadagi xalatim olib keling» degan iltimoslarga minnatdorchilik bildirish lozim. Insonlar bilan munosabatda ohang asosiy o'rinni egallaydi. «CHoy quy» degan so'zning o'zi ham iliq muhabbat bilan yo'g'rilgan ohangda eshivilishi, «CHoy quyding, iltimos!» deb aytilgan qo'rs ohang ko'ngilni og'ritishi mumkin. YUvingandan so'ng albatta, vanna yoki rakovinani yuvib qo'ying. Bu hammaning burchidir. Idish yuvadigan rakovinaga tuflash, og'iz chayish, tish yoki yuzni yuvish madaniyatsizlikdir.

Xullas, uyni ozoda tutish faqat uy bekasiga bog'liq emas, bu barcha oila a'zolarini ishidir.

Ota-onaning tashqi ko'rinish ham, ayniqsa, farzandlar oldida muhim ahamiyat kasb etadi. Bolani bog'chadan olgani borganda, bolalar kichkina bo'lsa ham solishtirish xususiyatiga egaligini unutmazligi lozim. Bolalar ota-onalaridan uyalishga yo'l qo'ymaslik lozim. Bunda «Ota-onani, ayniqsa onani sevish shart» deb qo'yilgan talablar doimo o'zini oqlayvermaydi. Men kelinman, qaynona-qaynotamga qaraymi, erimgami yoki bolalargami deb boshqalarni ham o'zini ham aldaydigan kelinlar oxir-oqibat soxtalikni ko'rsatib qo'yadilar. Atrofdagilarni, ayniqsa bolalarni bunday uslub bilan o'ziga tortish, ularni rahmini keltirish o'xshovsiz xiyla xolos. Axloqshunoslikda muhabbat erkinlikda namoyon bo'ladi, degan ilmiy xulosani nazardan chetda qoldirmang.

Hech qachon bolalarning mehnati uchun «pora» bermaslik lozim. «Buni qilsang, uni olib beraman» qabilida. Buning o'rniga unga ixtiyor bergan ma'qul. Istagan ishni tanlab olsin. Ammo bajarsin. Mehnatsiz yashab bo'lmaslikka o'rgatish lozim.

Agar o'zingiz namuna bo'lmasangiz bunday «tarbiya»ning hech foydasi bo'lmaydi. Bolalar oldida bir-birining vazifalarini «eslatib» urushmaslik kerak. Agar sizdagi o'zaro ziddiyatni bolalar bilib qolsalar, ular sizdan foydalana boshlaydilar.

Bunga qarshi faqat va faqatgina oiladagi axloqiy muhit choradir. Oilaviy bayramlar – har bir oilaning shaxsiy ishidir. Ammo tug'ilgan kunda birlashuv va hamjihatlikning bo'lishi turgan gap. Hammaga ma'lumki ayollar o'z tug'ilgan kunlarini erlari yoddan chiqarishlarini juda og'ir qabul qiladilar.

Er-xotinlar o'rtasidagi asosiz paydo bo'laveradigan bahslarning qat'iy chorasi – ko'p hollarda ajrashish bilan tugaydi. Ammo bunga noiloj vaziyatlardagina yo'l qo'yish mumkin. Munozaradagi ma'lum qoidalarga amal qilib, bu baxtsizlikdan qutulish mumkin. Masalan, hech qachon o'z norozilikarni kinoyali ohangda aytmaslik lozim – bu odamni haqoratlaydi va instinktiv ravishda qarshilik qilishga undaydi. YUrakdagi dardning hammasini faqat mulozama, muloyimlik va bosiqlik bilan ayta olish mumkin. Bu oilada ijobiy javob – tushunishni vujudga keltiradigan yagona ohangdir. Muomala qila olishning ziddi jizzaki, buyrug'ona ohangdir. Ochiqdan-ochiq odamga achinishni e'lon qilish ham, aksil ta'sir beradi. Bundan tashqari fikrni oxirgacha aytmaslik «yopiqlik» ham munosabatni qiyinlashtiradi. Urushayotganda o'zini o'ldirish bilan «qo'rqitish» ham insoniylikka to'g'ri kelmaydi. Ikkita odamning bahslashuvida uchinchi odamning fikrini asos sifatida keltirish yaramaydi. Er-xotinlar o'rtasidagi juda yaxshi do'stona munosabat birontasining onasi yoki boshqa bir odamning keltirgan fikrlariga asoslanishning o'ziyoq janjalga sabab bo'lishi mumkin. Oilaviy mojaralarda turli umumiyliklardan – «*Sen doimo. . .*» kabi so'zlardan yiroqroq bo'lish lozim. Aniq bir fakt yoki asosga tayangan holdagina so'zlash lozim. Ta'na muhabbatni o'ldiradi. Bu hatto asosli ayblov ham bo'lishi mumkin. SHu bois bunday holatlarga kamroq murojaat qilgan yaxshi. Dashnom berayotgandagi yuzimizning istinkiv ko'rinishining aks ta'siri bizdan qochish istagini paydo qiladi. Bu esa aloqani bo'zilishiga sabab bo'lishi mumkin.

YAqinlarni doimiy tanbehlar bilan charchatib qo‘ymaslik kerak. Biror narsa haqida tanbeh beradigan bo‘lsangiz, buni muloyimlik va do‘stonalik bilan bajarish lozim. Uni qayta takrorlash, ayniqsa avvalgidan ham balandroq ohangda aytish foyda bermaydi. Tanbehni eshitgan odamni yodidan ko‘tarilishi mumkin emas, aksincha bu narsa yo unga yoqmaganidan, yoki imkoni yo‘qligidan e’tibor bermagan bo‘lishi mumkin, bu bilan hech narsaga erisholmaysiz. YAqin odamlarni g‘alati harakatlarini yoki biron talablarni bajarmasligini kechirish mumkin, Zero, «*Beayb Parvardigordir!*» Ammo kechirimli bo‘lishga da’vat etish, hamma narsaga e’tiborsizlik qilish degani emas. O‘ziga nisbatan talabchan bo‘lgan inson, boshqalardan ham buni kutadi. Ammo bunday talablarga hamisha o‘z vaqti hamda usulini topa bilish lozim.

«*Qisqa kelishmovchiliklar*»dan qochishning iloji yo‘q. Asosiysisi, ularning haqiqatan ham qisqa bo‘lishidadir. Imkon qadar darhol o‘zaro o‘zrlashib, normal munosabatlarni qayta tiklab olish muhimdir. YArashuvdan so‘ng kelishmovchilikning sababi va janjalning o‘zi ham unut bo‘lishi kerak. Albatta shunday vaziyatlar bo‘ladiki, o‘zaro munosabatlarga alohida aniqlik kiritishga ehtiyoj paydo bo‘ladi, lekin imkon qadar ulardan o‘zni chetga olmoq durust. Hammasidan ham mojarodan o‘t chiqmasdan o‘chirgan afzal. Umuman olganda «*munosabatlarni kelishib olish*» yaxshi variant emas. Bir odamning o‘zini tutishi boshqasini hamisha tushunib etishiga olib kelavermaydi. Ba’zida juftingizdan nima uchun u unday qilayotganini so‘rashingiz mumkin. Ammo uning javobi sizni qoniqtirmay qolsa, «*kavlashtirishni*» hojati yo‘q. Ba’zi biz «*erishgan haqiqat*» bizga yoqmasligi mumkin. Zero, qarshingizdagi odam sizni xafa qilmaslik uchun indamasa ham, uni «*siqishni*» boshlaganingizdan so‘ng hammasini aytib yuborishi mumkin.

Oilaviy axloq o‘z juftini ishonch xalqalari bilan bog‘lanishini taqozo etadi. SHu bois o‘z yaqiningizni yolg‘onchilikda ayblash yoki biron narsada «*ushlashga*» harakat qilish vaziyatni og‘irlashtiradi xolos. Bu ishonchsizligingiz sizga nisbatan ichki dushman sifatida qarashga olib kelish mumkin. Albatta me’yorida, siz uchun aziz bo‘lgan odam sifatida chiroyli rashk

qilish mumkin. Bu hatto aloqani mustahkamlaydi. Ammo yarim haqorat shaklidagi rashklar, juftingizni qilmagan ishini qilishga undashi mumkin. YAqiningiz bilan bo'lgan munosabatda «*tilga suyak qo'yib qo'ygan*» yaxshi. «*Jinni bo'libsiz!*» degan so'z albatta ajrashishga sabab bo'lmasligi mumkin, ammo sizni chiroyli ko'rsatmaydi. Undan ko'ra: «*Adashyapsiz azizim!*» deb aytgan durustroq.

Hattoki, hazilomo'z murojaatlarda ham o'tkir iboralardan hayiqmoq lozim. Bizning so'zlarimiz biz istagan darajada doimo natija bermasligi mumkin, o'zimiz bilmagan holda boshqalarni qalbini yaralashdan o'zoqroq bo'lganimiz ma'quldir. YOmon ma'noda so'z aytgan bo'lsangiz, unda uni ifodalashdan ne ma'ni bor?! Gap bilan «*chaqilgan*» kishi sizni kechirishi mumkin. ammo qalbiga otilgan bu «*nayzaning*» izi o'chishi qiyin. Bundan siz ham foyda ko'rmaysiz. Va eng asosiysi, erkaklar uchun: rafiqasi bilan bo'lgan har mojaroda ayolni o'ziga qaratadigan «*Azizam*» degan murojaati masalani ijobiy tus oldirishi mumkin. Ammo erkaklarning bunday so'zlarni ishlatishlari nihoyatda kam uchraydi.

Uy. O'zbek xalqida «O'z uyim o'lan to'shagim!» degan maqol bejiz emas albatta. Butun umrimizni yashash joymizni chiroyli va qulay qilishga intilamiz. SHuning uchun ishlaymiz, tejaymiz. Zero, o'zbek xalqi mehmondo'st xalq. Birov uyat bo'lmasin qabilida tirishib-tirmashadi. CHunki uyga kelgan mehmon mezbonning uy tutishidan uning kimligini bilib oladi. Ammo eng katta muammo uyga kelin kelganda boshlanadi. O'zining hayot tarzi va tartib qoidalari bilan kelar ekan, bu bilan bevosita paydo bo'lgan mayda ziddiyatlar, tushunmovchiliklarni chetlab o'tish juda qiyin.

Polshaning ayrim tumanlarida yangi uyga ko'chib kelgan odam uyga kirishi bilan stol atrofida o'tirishi lozim²⁸. O'zbek urf-odatlarida bo'yicha uyga kelgan mehmonni uy to'rigi taklif qilinadi va mehmon o'tirgandan keyin mezbon o'tiradi. Polshaliklar aza marosimlarida uzoq o'tiriladi. Ayrim tumanlarida agar birinchi turgan odam uydan chiqib ketsa, keyingi maraka uning zimmasiga tushishi

²⁸ Шевченко Л. Звичаї, звязані з закладами будівлі//Первісие громадянство та його пережитки на Україні. 1926, № 1,2. С. 92.

mumkin, - deya fikrlashgan²⁹. Har bir oilada kattalardan keyin kichiklar stol atrofiga o'tirishadi.

Uydagi tartib faqat ayolga bog'liqmi?

Avvalambor uyning o'zi toza va batartib bo'lishi lozim. Barcha narsalarning o'z joyida turishi va hamma bu tartibga amal qilishlari lozim. Ertalab har joyda yoyilib yotgan narsalar kayfiyatni ko'tarmasligini o'zingiz ham yaxshi bilasiz. Yaxshi osilmagan yoki taxlanmagan ko'ylak er-xotini asabini buzsa, joyiga qo'yilmagan narsalar qaynona-qaynotani sizdan norozi bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin.

Qadimdan erkak oilasini boqish uchun ko'chaga chiqar, ayol esa – uyga, bolalar tarbiyasiga qarar edi. Hozirgi davrga kelib esa, halol oila ro'zg'orini tebratish uchun bir erkakning ishlashi etarli emas. Talablar o'zgargan. Hozirda bir farzandning o'zini kelajagini qurish uchun faqat to'qqiz yillik o'qishning o'zi etarli emas.

Uyimizning ichki ko'rinishi, tabiiyki bizning odatimiz va didimizga bog'liq. Asosiysi, biz va oila a'zolarimiz o'zini qulay va shinam joyda his qilishni ko'zda tutish lozim. SHunga qaramay sizni e'tiborga olinadigan bir qancha masalalar bor. Aytayliq uyni narsalar bilan to'ldirib tashlab, uni magazinga o'xshatib qo'yimaslik lozim.

Uyni yasatish va saranjomlashda derazalarga alohida e'tibor berish kerak. Hohishga qarab ular orqali xonani kengaytirishi yoki, aksincha kichraytirish mumkin. Derazalarni jonli rasmga aylantirish mumkin. YOki ularni musavvirlik bilan drapirovka bilan berkitish mumkin. . . Har qanday holatda ham derazalar sizni butun olam bilan bog'lab tursin va uyga imkoni boricha ko'proq toza havo kiritib turish kerak.

Agar farzandlar bo'lsa (ayniqsa go'daklar), bolalar yashayotgan joyda mebel jihozlari va uyning umumiy saranjomligi, kichik odamchalarning erkin harakatlanishi va tabiiy o'sishiga halaqit bermasligi lozim. Diqqat qiling: agar siz

²⁹ Седакова О.А. Материалы к описанию полесского погребального обряда// Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования. – М., 1983, с.257.

bolalarga haddan ziyod tanbehlar berayotgan bo'lsangiz, (Tegma! CHiqma! YUgurma! va h. q) aybdor bola emas, mebel joylashuvining o'quvsizligi (yoki sizning qobiliyatsizligingizdir). Har qanday uyda asosiysi har holda narsa emas (qanday qiymatga ega bo'lishidan qat'iy nazar) – inson. SHu bilan birga o'zingiz, yaqinlaringiz, qariyalaringiz, farzandlaringiz ham. Buni yoddan chiqarmaslik muhim ahamiyat kasb etadi.

Tanishlarni uydagi boylik va qimmatli jihozlar bilan to'ldirib hayratga solishga intilmagan ma'qul. Qimmatbaho va zamonaviy jihozlar uyda doimo shinamlikni tug'dirmaydi. Ba'zida buning aksi bo'lishi ham mumkin.

Boshqa tomondan esa, uyni eski narsalar bilan to'ldirib tashlamaslik ham lozim. Ayniqsa, agar ulardan anchandan beri foydalanilmayotgan bo'lsa. Hech bo'lmaganda bir yilda bir marotaba uyni eski kerakmas narsalardan bo'shatib turish maqsadga muvofiq.

Oshxona, vannaxona va hojatxonani alohida tozalikda saqlash lozim.

Har qanday uyni gullar go'zallashtiradi. Ayniqsa, yangi o'zilgan, chiroyli tanlangan guldastalar, quruq o't va gullar majmuasi, turli xonadon gullari bo'lsa nur ustiga a'lo nur. Bu erda hayolotingizning imkoniyatlari cheksizdir. Ammo gullar boshqa barcha narsalar kabi uyda ozodaliq e'tibor va parvarishni talab qiladi. Faqatgina ulardan haqiqiy xayolot va san'at asari darajasiga ko'tarila oladiganigina xonangizni yasatishi mumkin. Lekin oshirib yubormaslik ham joiz.

Uy hayvonlari – akvarium baliqlari, mushuq qushlar va h. q – nafaqat uyni o'zgartirib yuboradi, iliqlik va jon bag'ishlaydi, balki o'ziga xos tarzda uyga oro beradi (gullar kabi). Ammo jonzotlar bo'lgan uyda yoqimsiz hidlarning bo'lishi yomondir. Uy hayvonlari va uning egalarining doimiy ifloslik va betartiblikda bo'lishi undan ham yomonroq.

Ko'pchilik erkak ayollar «yaxshi pul topa boshlasalar» oilani boshqaruvining o'z qo'llariga oladilar degan hadik mavjud. Bo'lmagan gap. Bu erkakka bog'liq. Mamlakatimizda ayol kishining daromadi qanchaligidan qat'i nazar uning buromadi bilan erkak shug'ullanadi. Boshliq ham u. Lekin bu degan ayolning

ishga «shoʻngʻib» ketishi degani emas. Ayolning ishi oilaga halaqit bermasligi lozim.

Bolalarni ozoda boʻlishga, batartib ish yuritishga, munosabatlar – bularni rivojlantirishning barchasi ayolning zimmasida. Erkaklar esa «ishlab keldim» deb, faqat shoir iborasi bilan aytganda «tirik hamyon» vazifasini oʻtashi yaxshi emas. Bu ayolni ham jismonan ham ruhan toliqtiradi. Uydagi ogʻir ishlar, bozor-oʻchar koʻproq erkakning zimmasida. Agar bunga imkon topa olmasa, ayol uchun sharoit yaratib berish lozim.

Texnik masalalarda – issiq va sovuq suv, ayolga yordamchi mashinalar – goʻsht maydalagich, kir yuvadigan mashina va h. q Zero, ular ketadigan vaqt hamda mehnatni tejaydi. Ammo ularning yoʻqligi ozodalik va tartiblilikni boʻlmasligi degani emas. Har qanday sharoitda yashayotgan ayolning uyiga kirib borgan kishi uning sharoitiga emas, uy tutishiga baho beradi. Barcha narsalar va sharoit mavjud boʻlgan uydan koʻra, kichkina xonalar boʻlsa ham odmigina sharoitsiz uy ham chiroyliroq koʻrinish kasb etishi mumkin. SHu sababdan, baʼzida uyingizga kirgan mehmonlar «uyingiz shinamgina ekan-a?!» deyishlari bejiz emas. Ammo faqat «odamlarning koʻziga» uyni tutish yaxshi emas. U erda siz yashaysiz. Hurmat avvalambor oʻzdan boshlanadi. Avvalambor, oʻziga va oilasiga qulaylik tugʻdirgan odamdan oqil odam yoʻq.

Batartib oilada yashagan bola ham ozoda boʻladi. U ota-onasidan qanday qilib kelishuv asosida oila boshqarishni oʻrganadi.

Ayollar! Uyning qulayligi erkakni uydan ketishini «ogʻirlashtiradi». Hadeb bir ogʻaynilarini, bir hamkasabalarini va bir qarindoshlarini bahona qilib «qochish»ga harakat qilmaydi.

Erkaklar! Siz ayollarga yaratib beradigan sharoit qiymatli boʻlish shart emas, buni qoʻl bilan ham bajarasa boʻladi. Ayol kishining ishi qancha engil boʻlsa, uning feʻli ham har narsaga boʻzilavermaydi. Demaq sizning ham kayfiyatingiz yaxshi boʻladi.

Ota-onalar! Bolalarni uyni boshqarishga jalb eting. Ular bunda paydo boʻladigan barcha muammolarni bilishlari va hal qilinish jarayonlaridan boxabar

bo'lishlari lozim. Bu bolalarning sizga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartiradi.

O'g'il-bola, qiz-bola deb ajratmaslik lozim. O'g'illarni katta bo'lganda divandan tushmaydigan dangasalarga aylantirib qo'yasiz. Katta bo'lgan sari sekin-asta erkaklar qiladigan ishlar – deraza sinsa, rom oshig'idan chiqib ketsa, lampa kuysa va h. qlarga otalar o'rgatib oladilar. Ungacha esa sizga va oilangizga yordamchi qilish kerak. Qizlarni esa uy tartibidan tashqari muomalaga, akasini yoki ukasini «ishlata» olishiga, tashqi ko'rinishga e'tiborni qaragan ham yaxshi.

Bolalar tarbiyasida ziyolilikka intilish katta ahamiyat kasb etadi. Ota-onalarni qanday sohada va qanday ma'lumotga egaligi emas, balki qay darajada ziyolilikka intilishi muhimdir. Bolalar va ota-onalarning ilmdan, yangiliklardan doimo xabardor bo'lishi bolalarni tushunishga, bir oz zamonaviyroq bo'lishga undasa, bolalarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishi ota-onalarning aytmoqchi bo'lgan gaplarini aniqroq anglashga yordam berishini unutmazlik zarur.

Tartiblilik faqat harakat orqali emas – u tilda ham dilda ham bo'lishi lozim.

Erkaklar! Bir yilda bir marotaba bo'ladigan tug'ilgan kunlarga bee'tibor bo'lmang. Bu bilan erkaklar ayollarga bo'ysunganini tan olmaydi, aksincha ayollar uchun bu – haqiqiy erkaklik xususiyatidir. Ko'pchilik go'yoki narsaga ko'ngli bog'langanmi yoki mengami, deb sinamoqchi bo'ladilar. Ular qattiq adashadilar. Ko'ngil moddiylikni ichida – ya'ni tanada yashaydi. Ularni ajratish, ularni o'ldirish bilan barobar. Axir yigitlik chog'ida sevgi izhor qilish yoki qizning qo'lini so'rash uchun gul ko'tarib borar edingiz-ku! O'zingizni o'zingiz rad etmang. Bir og'iz shirin so'z va uch dona gul (ko'proq bo'lsa undan ham yaxshi) hech kimni o'ldirmaydi. Muhabbat gulga o'xshaydi. Uni parvarishlash lozim. Muhabbatga quyiladigan suv bu – e'tibordir. Ayolingizning sizdan ko'ngli qolishi oilani bo'zishgacha olib kelishi ham mumkin.

Ayollar! Eringizga nima sovg'a qilishni o'rgatmang. Bu bilan qadringizni tushirgan bo'lasiz. O'zi so'ragan taqdirda aytish mumkin. Uning o'rniga, sizni tabriklagani kelishlarini aytishning o'zi kifoya. Agar shunda ham hech qanday o'zgarish bo'lmasa, tug'ilgan kun o'tgandan so'ng eringizdan hol-ahvol so'ragan

maqul. Balki biron tashvishi bordir. Agar u oldindan sovg'a berishga o'rganmagan bo'lsa, bu yaxshi – ayollar bilan munosabat qilishni bilmaydi va u – faqat sizniki! Uning tug'ilgan kunida, ishdagi darajasi ortganda yoki kasb bayramida uning o'ziga sovg'alar qilib o'rgatish mumkin. Ammo ochiqchasiga sovg'asiz yoki tabriksiz qolganini tan olish – bu ayollar uchun mag'lubiyatdir. Chunki erkakning unga bo'lgan bee'tiborligini - u ham, er ham, tan olgan bo'ladi. Ba'zida achchiq haqiqatdan ko'rsa shirin yolg'on ham ko'ngilga xush keladi.

O'zbek xalqiga mansub har bir oilada mehmonlar uchun alohida mehmonxona, bolalar, ota-onalar uchun alohida yotoqxonalar, dam olib suhbatlashadigan umumiy xona, oshxona va qo'shimcha xonalar bo'lishiga intilish mavjud.

Yotoqxona uchun shinam, shovqin-surondan holi, bahavo xona ajratiladi. Yotoqxonada ko'rpalar, ko'rpachalar alohida, sandiq va quti ustiga did bilan yig'ib, oq choyshablarga o'rab qo'yiladi. Ota-ona uchun alohida, o'g'il bolalar va qiz bolalar uchun alohida-alohida yotoqxonalar bo'lishi lozim. U erda shkaf javoni bo'lishi zarur. Har bir kishiga yuvib almashtirish uchun ikkitadan choyshab va yostiq g'iloflari bo'lgan yaxshi. Yotoqxonaga ortiqcha narsalar, devorlarga osilgan gilamlar, televizor, mo'zlatgich kabilar qo'yilmaydi.

Oshxona: O'zbek xalqida xonadonga sovchi yoki mehmon kelsa, avvalo oshxonaga e'tibor beradi. Oshxona yorug', shinam, shamollatish oson va qo'shni xonalarga yaqin bo'lishi lozim. Oshxona kuniga bir marta tozalanib, yuvib, shamollatib turiladi. U erda sabzavot va meva po'choqlari uchun va suyaq ovqat qoldiqlari uchun alohida chelak bo'lishi lozim, idishlar yuvilgach, qaynoq suvda chayiladi. Sanchqi va qoshiqlar artiladi. Sovitgichda esa sariyog', go'sht, sut, taomlar, ho'l mevalar og'zi yopiq holda saqlanadi. Farosatli bo'lish bunda muhim. Singan, cheti uchgan idishlarda choy yoki taom keltirilmaydi.

Er-xotinlar. Oila a'zolari bir-birining odati, didi va qarashlarini hurmat qilishi lozim. O'zini namuna sifatida ko'rsatib tanqidga berilish yaramaydi. Yotoqda kitob o'qishni yaxshi ko'rasizmi? Unda boshqaga ham televizor orqali berilayotgan futbol matchini ko'rishga imkon bering!

Er yakshanba kuni do'stlari bilan uchrashishni yaxshi ko'radi. Bu degani qo'shnilar kabi er bilan aylangani chiqishdan mahrum bo'lasiz degani. Xo'sh nima qilibdi? Ammo siz yakshanbadan tashqari boshqa kunlari eringiz sizning ixtiyoringizda! Agar siz ham yoringizga imkoniyat yaratsangiz, undan ham shuni kutishingiz mumkinligini yodda tuting.

Oila a'zolari bir-birining qiziqishiga halaqit berishi, erkinliklarini bo'g'ishi, tanqid qilishi, yoki ovozini ko'tarishi, o'zining salbiy munosabatini bildirishi, eng zarur paytda magnitofonni ovozini baland qilib, asabga tegishi yaxshi emas. Oila a'zolarining har biri tartibni yaxshi tutib turishi lozim. Kirganda tashqi eshikni yopib, oyog'ini artishi, chiroyli salomlashishi va xayrlashishi lozim.

Xat yozishlar doimo sir saqlanishi lozim. Kattalar bolalarning xatlarini so'ramasdan yoki aytmasdan ochishlari yaxshi emas. Bu ularni ota-onalariga nisbatan bo'lgan ishonchni so'ndiradi. Er-xotinlar bir-birining sirlari bilan qiziqish, xatlari va narsalarini titish, ayb topishga intilish, tekshirish yaramaydi. Bu vaziyatni engillashtirmaydi, aksincha og'irlashtiradi. Qaynona-qaynota ham yoshlarning sirlari bilan qiziqishi, ular berkitgan ma'lumotlarni bilishga intilishi noo'rindir. Ular nafaqat farzand, balki shaxs ekanliklarini ham yoddan chiqarmaslik lozim. Bu ularning shaxsiyatiga tegadi.

Bir-birining xonasiga kirishdan oldin eshikni taqillatishi shartmi? Bu borada har bir oilaning o'ziga yarasha qoidalari bor. Har holda ertalab yoki kechqurun xonaga kirganda taqillatmoq kerak. Bizda qaynota nafaqat yotoqxona, balki kelin uchun ajratilgan ikki xonaga ham odob yuzasidan kirmaydilar. Qaynonalar kiraveradilar. (Ayol ayolga sirdosh sifatida). Ba'zida esa kelinlar hatto qaynonalaridan ham uyalishadi. (O'g'illarining ayoli sifatida). Qadimda esa qaynona tugul ona ham bunday vaziyatlarda hayo pardasi ortidan ish ko'rar edi. Qizning ota-onasi esa umuman kuyovning uyiga qadam bosmaslikka harakat qilardilar. Har holda ota. Buni begonalikdan emas, balki odob yuzasidan qilinardi.

Dasturxon atrofida o'tirganda «yoqimli ishtaha» deyish shart emas. Ammo taom uchun minnatdorchilik bildirish lozim.

Er-xotinlik mulozamati – bu san’at. Hozirda ko‘pchilik agar er ayoliga tavozeli bo‘lsa, oilada ayol hukmron ekan degan noto‘g‘ri fikrga keladilar. Ayol erini sevsa, hurmat qilsa – unga buni o‘rgatishning keragi yo‘q.

Oilada o‘zini tutish etiketi erkaklar:

- Doimo ayoli kiygan libosi bo‘yicha biron bir munosabatni bildirish lozim.
- Rafiqasining oldida boshqa ayollarga o‘grilib qaramaslik joiz;
- «Seni boqyapman» deb da’vo qilish noo‘rin – bu erkak burchidir;
- Uyda yarim yalang‘och holatda yurmaslik;
- ishga bormaydigan vaqtda uydan chiqishdan oldin ayoliga qaerga borayotganini aytish «erkaksiz yashashga o‘rganib qolishning» oldini oladi;
- pishirilgan taomni tanqid qilish yaramaydi, kezi kelsa boshqa biron vaziyatda gap orasida aytish mumkin;
 - ayolingiz uyda nima ish bilan band ekanligiga ba’zan qiziqib qo‘yish kerak;
 - rafiqasi bilan ro‘zg‘or masalalaridan tashqari boshqa mavzular bo‘yicha ham suhbatlashib turish munosabatlarni mustahkamlaydi, ziddiyatlarni oldini oladi.

Ayollarga maslahatlar:

1. Turmush o‘rtog‘iga narsalar olayotganda, dugonalarning emas, uni o‘zining ham didi bilan qiziqqan ma’qul;
2. Eringiz yaxshi ko‘rgan taomni ko‘proq tayyorlash uning kayfiyatini yaxshilaydi;
3. Uning uchun qadrlil bo‘lgan narsalardan foydalanish munosabatlarni suiste’mol qilish bilan baravardir;
4. Davrada barcha uchun allaqachon ma’lum bo‘lgan voqeani aytib berayotganda ham, uning so‘zlarini kiprik qoqmasdan diqqat bilan eshitish kerak. Uning gapini bo‘lmang. So‘zlariga ishonchsizlik bildirish uni erga uradi;
5. Bolalarni oldida otani tanqid qilish nafaqat eringizni sizga bo‘lgan munosabatini yaxshilamaydi, balki bolalarni ham uy boshlig‘iga nisbatan hurmatini yo‘qotadi. Bunda bolalar ota-onani omadsiz oila a’zolariga qaragandek munosabat qilishlariga olib kelishi mumkin;

6. Nazorat va tekshiruv o'rtasiga olish yaramaydi. Bu uni xafa qilishi mumkin. Juda zaruriyat tug'lsa, va bu tez-tez takrorlanadigan taqdirda bolalarni shirin tillaridan foydalagan ma'qul.

7. Onasiga bo'lgan tabiiy bog'lanishini tanqid qilish noto'g'ri. Bu uni mustaqil erkak sifatida erga uradi.

8. Uni maqtab turish, uning maslahatini qabul qilib turish lozim;

9. U yoqtirmagan mehmonlarni taklif qilish, unga yoqmaydigan joylarga mehmonga borish tavsiya etilmaydi;

Oyat va xadislarda ham ayollarga yaxshi muomalada bo'lish haqida ko'p martalab ta'kidlangan. Xazrat Rasulullox sallolloxu alayxi vasallam: "Mo'amin kishi mo'amina ayoldan nolimasin, agar uning bir xulqidan norozi bo'lsa, ikkinchi xulqidan rozi bo'ladi", deydi. (Imom Muslim rivoyati).

Bu hadisi sharifda aytilayaptiki, inson bolasi nuqsonsiz va aybsiz bo'lmaydi. SHuning uchun erkak kishi ayolning ayrim nuqsonlariga chidam va sabr bilan qarashi zarur, chunki har bir insonda bir necha ijobiy xulq va sifatlar bor. YAxshi gap bilan sekin-asta nuqsonlarni tugatish mumkin va yaxshi sifatlarni taraqqiy ettirish mumkin.

Xazrat Rasululloh sallollohu alayhi vasallamdan ayolning erdagi xuquqlari nimadan iborat deb so'raganlarida, Rasululloh: "Taom esang xotiningga ham edir, yangi kiysang, xotiningga ham yangi kiyim olib ber", dedilar (Abu Dovud rivoyati).

Erning xotindagi haqlari ham oyat va hadislarda bayon qilingan: "Agar ma'siyatga (gunohga) yurmasa xotin erga itoat etishi kerak uydagi ashyoni sarishta qilib saqlash ham ayolning burchidir. Eridan ruxsatsiz xotinlar, hatto ibodat bo'lsa ham, nafl ro'za tutmasligi zarur, eridan ruxsatsiz uydan chiqib ketmasligi va eri norozi bo'ladigan ishni qilmasligi kerak".

Oilaviy tantanalar

Agar siz oilaviy tantana uyushtirib, o'z uyingizga ko'proq mehmon taklif qilmoqchi bo'lsangiz, albatta, etarlicha turli xildagi sovuq gazaklar haqida o'ylab ko'rish kerak. Bunday mehmondorchilik mezbonlar uchun qulay, mehmonlar

sogʻligʻi uchun foydalidir. Bunday holatda mezbonlar bir pas mehmonlar oʻtirib suhbatlashib olishga imkon topiladi. Mehmonlar ham oʻzlarini erkinroq his qiladilar, maʼlum bir qoidaga qarab emas, istagan vaqtlarida tanovul qilish imkoniyati paydo boʻladi. Bunday «usul»da mehmon kutish uchun albatta oldindan tayyorlanib olish zarur – ana shunda, tinch sharoitni vujudga keltirib, bevosita suhbat qilishga erishish mumkin.

Odatdagideq stoldan boshlaymiz. Uyidagi eng katta stolni tanlash va polgacha tushib turadigan oppoq dasturxon yozish lozim. Stolni mehmonlar uch tarafdan yaqinlashishlari uchun devorga qadab joylashtirish kerak. Stolning eni boʻylab faqat uchdan ikki qismidagina foydalanish yaxshiroq, Zero, haddan ziyod devorga yaqin taomni olmoqchi boʻlgan mehmon bilmasdan toʻkib yoki turtib yuborishi mumkin. Baʼzida uni mehmonxonani markaziga joylashtirish ham mumkin. Bunda taxminan qancha mehmonlar tashrif buyurishiga bogʻliq.

Stolning ikki yoniga toʻp bilan kosalar, qoshiqlar va ichimlik uchun salfetka solingan idishlar qoʻying. Baʼzida milliy «stolimiz» – xontaxta joy masalasini toʻgʻri hal qiladi. Uyingizni kichkina deb bilgan paytda xontaxtadan foydalanish mumkin. Agar joy boʻlmasa qiyaliroq stoldan foydalanish mumkin. Xizmatdan mezmonlarning koʻngli toʻq boʻlsa ham boʻladi. Mehmonlar oʻz oʻziga xizmat koʻrsatadi. Uy egalari vaqtida kosalarni toza idishlarga almashtirib tursalar bas.

Oiladagi yoshi kattalar bilan munosabat

Avvalambor – odob va tartib. Odob sizni botiniy munosabatlaringizga yordam bersa, batartiblik tashqi masalalarda muvaffaqiyat keltiradi. Koʻp hollarda yosh oilalar ota-onalari bilan bir uyda yashashlariga toʻgʻri kelib qoladi. Bunday vaziyatlarda, albatta yoshlar kattalarni hurmat qilishlari, ularga qattiq gapirmasliklari, ularga nisbatan tavozeʼlik boʻlmoqliklari kerak. Ularning fikrlariga va ixtiyorlariga hurmat bilan qarashlari lozim.

Qaynona bilan birga yashash koʻpincha ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Chunki uyda birdaniga ikkita uy bekasi paydo boʻlib qoladi. Xoʻsh, unda ular qanday huquqqa ega va roʻzgʻordagi bekalik majburiyatlarni qanday taqsimlashi

mumkin? Bunday vaziyatda universal javob topilmaydi. Ammo ma'lum bir qoida va maslahatlar bor.

Birinchidan, uy bekalik huquqiga ikkalalari ham egadirlar. Kelin nafaqat o'qish, ish bilan band bo'lib, uy ishlari bilan shug'ullanishga vaqti bo'lmasligi mumkin. Ammo baribir uning uy bekalikda huquqi bor. **Ikkinchi tarafdin**, qaynona yoki ona sog'lig'i yaxshi bo'lmagani uchun uy yumushlarini bajarishga imkoni bo'lmasligi mumkin. Lekin u hurmatga loyiq, uying to'ri uniki bo'lishi lozim. U oilaviy tadbirlarning barchasida e'zozli mehmon sifatida ishtirok etadi.

Kelin yoki kuyovni ko'rgani kelgan yoshlar bilan onalarning o'tirish unchalik shart emas. Odatga ko'ra yosh mehmonlar kelishgach, dasturxonni ona fотиha bilan ochib beradi. Ketishda esa ham «javobni» ular berishlari lozim.

YOshi kattalarning yoshlar tomonidan qilingan mulozamatini juda xush ko'rishlariga e'tibor berin lozim. To'g'ri, hozirda bunday masalaga e'tibor bermaydigan oilalar ham bor. Oiladagi sizga bo'lgan yaxshi munosabatdan g'ururlanib, shirinso'zlik va adablilikni unutmang. Doimo shirinso'zlik bo'lish joiz. Ikkiyuzlamachilik va munofiqlikni ishga solmang! To'g'ri gapiring, ammo chiroyli gapiring. O'zini hech qachon erga urmaslik kerak. Siz tomonidan so'zlayotgan shirinso'zlarning hammasi «yashash uchun bo'lgan kurash» emas, aksincha odob yuzasidan ekanligini bildiring. Ayniqsa, qizg'in, xursandchilik kunlarida hammaning oldida qaynonangizni charchab qolishidan «qo'rqib» unga dam olishni maslahat bermang. Umuman, qarilikni ta'kidlab turadigan ifoda usullaridan saqlanish yaxshiroq.

Qaynonalar yoshlarning shaxsiy hayotiga, ularning o'zaro munosabatiga aralashmasliklari lozim. Bu madaniyatsizlikdir va sizni ularni oldida erga uradi. Ayrim xollarda qaynona va kelin andishini yig'ishtirib qo'yib, har birlari o'z gaplarini o'tkazishga harakat qilishlarini ko'zatishimiz mumkin. Bunday kelishmovchiliklarni oldini olish uchun kattalar yoshlarning kiyinishida, sochlarini turmaklashida, yoqtirgan kuy va ashulalari, shuningdeq ba'zi boshqa masalalarda ularni o'z xollariga qo'yishlari lozim. YOshlar ham, o'z navbatida iloji boricha

ota-onalarni tushunishga intilishlari, ularning g'ashiga tegadigan noo'rin qiliq va odatlardan o'zlarini tiyilishlari kerak

Kelin kelinligining birinchi kunidanoq hamma narsani keragicha bilishi, katta tajribaga ega bo'lgan qaynonasi darajasida turishi juda qiyin. U ham mayli-ya, lekin bilishni istamasa qiyin. SHuning uchun onalar qizlariga ovqat pishirishni, meva va sabzavotlarni qishga sharbat, tuzlama, murabbolar tayyorlashni, uy-joyni saranjom-sarishta tutishni, did bilan mehmon kutishni va shu kabi uy-ro'zg'or ishlarini o'rgatishga alohida e'tibor berishlari zarur.

Kelinlik vazifasidan tashqari qaynona va qaynotalarning ham vazifasi borligini unutmang. Bir nima olishdan asosiysi – mehringizni ayamang. Uy va o'g'lingizni ro'kach qilavermang. Minnat farzandning shaxsiyatiga tegadi. Ota-ona minnatni kechirishi mumkin, lekin farzand... CHunki ot-ona o'g'liga bog'liq bo'lishni baxt deb biladi, ammo farzand ota-onaga bog'liq bo'lishni umuman hohlamaydi. O'g'lingiz bo'lmasa, u boshqa kishiga turmushga chiqishi mumkin edi. Uyi bo'lmasa, o'g'lingizga qiyin bo'lardi. «Mening davrimda...» yoki «Men unday qilardim, bunday qilardim» degan gaplarni kamroq aytgan ma'qul. Agar yoshlarni o'z hayotlaridan mamnun bo'lishlarini, shukr qilib yashashni o'rgatmoqchi bo'lsangiz – o'zingiz namuna bo'lish lozim. Bolalar doimo bolaligicha qoladi. Ular sizning so'zingiz bilan amalingiz qandayligini solishtiradilar. Bolalarni doimo duo qiling. Kattalar kichiklarga bizda rahmat demaydilar. Ammo yaxshi niyat bilan qilingan samimiy duo kuchliroq ta'sirga ega.

Ba'zida ota-onani oldida o'tirib, ularni ko'nglini oling, hadyalarni o'zingiz qiling, kelin o'zi topshirgan sovg'a bilan, (garchi sizning hisobingizdan bo'lsa ham) siz topshirgan sovg'adan er bilan osmonchalik farqi bor.

Qaynonalarga bir necha maslahatlar: juda ko'p narsa qaynonalarga bog'liq. YOshlarning hayotiga aralashuvni kamaytirishlari maqsadga muvofiqdir. O'zingizni tanbeh beraverishdan tiying. Keliningiz yoki kuyovingizdan onalik da'vo qilmang (har holda ona bitta bo'ladi). O'g'il oldida kelinni, qiz olida kuyovini «muhokama» qilish munosabatlarni yanada ziddiyatlashtiradi. Hadeb

shikoyat qilavermaslik kerak Minnatdorlik tuyg‘usi nima ekanligini bilmagan otalar o‘z farzandlaridan buni kutishlari qiyin masala.

So‘rilmagan tanbeh yoki buyruqlardan o‘zni tiyish zarur. «Xonangiz betartib» yoki «Idishlarni darhol yuvib qo‘yish kerak» qabilidagi «maslahatlar» – birovning hayotiga aralashuvdir. Garchi yoshlar bizga yaqin bo‘lsalar-da, ularning o‘z hayotlari va oilalari borligini unutmazlik joiz. Bu esa ota-onalarning ham o‘z hayotlari bor ekanligini anglatadi.

O‘z hayotining davomini bolalarda davom ettirmaslik lozim. Ular o‘z hayoti uchun o‘zlari javob berishlari, o‘zlari yashashlari joiz. Ushalmagan orzular, yoki armonlar, alam va ginalar bolalar hayotiga “o‘tib” ketmasligi zarur. Agar bolalar bilan yashash qiyin bo‘lsa, bu ota-onaning aybi. Bola tarbiyasida qandaydir xato o‘tgan. SHaxs bo‘lib voyaga etgandan so‘ng, o‘zi ota-onalikka da’vo qilayotgan bir paytda bunday aralashuv befoyda. Men bolam uchun qayg‘uryapman qabilidagi “bahonalar” sizni hamon tinch qo‘ymayotgan nafs ekanligini unutmang. Bunday holatda Zigmund Freydning “sublimatsiya” nazariyasi qo‘l keladi. Nafsni boshqa – ijobiy tomonga yo‘naltirish maqsadga muvofiq. YA’ni o‘z hayotingizni yo‘lga qo‘ygan ma’qul. Kerakli muolajalar, sanatoriy yoki dam olish maskanlari, chiroyli shaharga sayohatlar, kitob mutolaasi – xullas o‘zini hursand qilishning yo‘llari ko‘p. SHunday qilingki, bolalar sizga talpinski, siz ularga emas.

Qo‘shnilar

Bir «dom»da turadigan qo‘shnilar garchi bir-birlarini yaxshi tanishmasalar-da, ko‘rishishlari shart. Qo‘shnilarning burchlari ko‘pdir, ammo asosiysi – boshqalarga kamroq halaqit berish. Bu quyidagini bildiradi: bolalarni to‘polon qilishlariga, derazadan baqirishlari va sakrashlariga ruxsat berish; radio ovozi baland qilish; bolta bilan biror narsa maydalash, uydagilar bilan janjal qilish, trubada mashq qilish yaxshi emas. Agar mehmondorchilik yoki ta’mir qilish uchun birovning tinchini bo‘zishga to‘g‘ri kelib qolsa, bu haqda qo‘shnilarni ogohlantirib qo‘yish lozim. Har holda ular bu shovqinning tugash paytini taxminiy bilishadi va bir oz hotirjam bo‘ladilar.

Tabiiyki, qo‘shnilar o‘z telefonlaridan foydalanishga izn berar ekanlar, faqat zaruriyat nuqtai nazardan ularni bezovta qilish mumkin. Qo‘shnichilik yuzasidan biz shakar, dazmol kabi narsalarni berib turamiz, ammo ularni o‘z vaqtida qaytarish shart.

Bizning buyumlarimizga bo‘lgan qo‘shnilarning «hujumi» chegaradan chiqsa, unda ularga: «Afsuski, chang yutgich yaxshi ishlamayapti, yordam berolmayman» deyishga to‘g‘ri keladi. To‘g‘ri, qo‘shnilarni xafa qilish yaxshi emas, ammo boshqa chora yo‘q. Qo‘shnilarning santexnikning manzilini olish uchun uyiga bostirib kirib, yana qanday yashashlari bilan qiziqish yaramaydi. Agar qo‘shni ushbu manzilni yo‘lakda turib aytsa, buni shartli holat sifatida qabul qilishi lozim.

Do‘kondan qaytayotgan qo‘shnining xaltasi bilan qiziqish, kim qaerdan pul topayotganini g‘iybat qilish to‘g‘ri emas. Qiya ochilgan eshikdan oyoq tovush eshitilgandayoq, kim qaerga kim bilan va nima uchun ketayotganiga qiziqish yaramaydi. Atrofdagilarning shaxsiy hayoti madaniyatli odamlar uchun mavzu bo‘la olmaydi.

Zamonaviy hayot jabhasida kimdir devor ortida pianino chalishi kabi shovqinlarning noqulayliklaridan qutulishning iloji yo‘q. Hech qaysi qonun bunday «harakatlarni» ta‘qiqlamaydi. Ayniqsa, bu haqda qo‘shnilar bilan kelishib olish mumkin bo‘lsa. Bunday vaziyatlarda, masalan, devorga tovush o‘tkazmaydigan narsalar osib qo‘ygan ma‘qul. Boshimizdan do‘ppillagan oyoq tovushlari ham ko‘p noxushliklar paydo qiladi. Tarbiyali odamlarga uyda shippak kiyib yurish katta mehnat talab qilmaydi.

Umumiy kvartirada noxush ziddiyatlar ko‘p bo‘ladi. Aynan uyda boshqalarga qarshi o‘laroq erkinroq yashashga, o‘zi istagan narsa bilan shug‘ullanishga har birimiz intilamiz. Eng yomoni, kundalik mayda ziddiyatlar bora-bora “harbiy vaziyatni» keltirib chiqaradi. Bu darajaga olib kelmaslik uchun uning oldini olish lozim. Umumiy kvartirada umumiy joyni egallash masalasini oldindan kelishib olgan yaxshi.

Jamoat sarhadlari – yo‘laq oshxona, vannaxonada «oyoq uchida yurgan» ma‘qul. So‘zlashuvda, uy kiyimida, hatti-harakatlarda e‘tiborli bo‘lish lozim.

YAngi zamonaviy falsafiy yo‘nalish namoyondalaridan biri Jan Pol Sartr inson faqat erkin jamiyatdagina erkin bo‘la oladi, degan g‘oyani ilgari suradi. Boshqalarning erkini «bo‘g‘ib» qo‘yib, erkin yashashni umid qilish nodonlikdir.

Uyingizning xonasida yashashiga qaramay, ijarachi ham tinch yashash huquqiga ega. Bu – uning xonasi, unga pul to‘laydi. Uy egalari bu xonaga eshikni taqillatmasdan kirmaydilar, qaerga ketyapti, qaerdan kelyapti, kimni qabul qilyapti, kim ko‘ylagini yuvib beryapti, nima uchun kefir ichishni yaxshi ko‘radi, jamadonlarini ko‘rish yaramaydi. Bularning hammasi ba’zida yodlab turish kerak bo‘lgan oddiy narsalardir.

SHu o‘rinda ham ijarachi uy egalarining jihozlariga ehtiyotkor bo‘lishi lozim. Uy egasi bilan ijarachi o‘rtasidagi huquqlar teng emasligini u hamisha yodda tutmog‘i lozim. Sirasini aytadigan bo‘lsa o‘sha erdagi odatlarga moslashishi shart emas. Budilnikdan foydalanish mumkin, ammo butun uyni oyoqqa turg‘izish shart emas, uyda kiyish mumkin bo‘lgan xalat, pijamalarda yurish mumkin. Kiyimlar va narsalar har joyga tashlab ketmaslikka, o‘tkir hidli ovqat tayyorlamaslik va boshqa uy egalariga hush kelmaydigan narsalarni qilmaslik lozim.

Tayanch tushunchalar

Oila etiketi, xunuk odatlar, er va xotin o‘rtasidagi munosabatlar, oiladagi muomala madaniyati, kuyovning burchi, kelinlik vazifasi, xontaxta, «o‘zbekcha» ko‘yilaq sublimatsiya, nafs.

Mavzu bo‘yicha seminar savollari.

1. Oila etiketi, er va xotin o‘rtasidagi munosabatlar etiketi.
2. Oiladagi muomala madaniyati.
3. Oiladagi mojarolar paytidagi o‘zini tutish qoidalari.
4. Er yoki xotinning xunuk odatlarini qanday yo‘q qilish usullari xususida.
5. Oilaning yoshi kattalari bilan bo‘lgan etiketi
6. Kelinlik liboslari va kiyinish madaniyati
7. Qaynona va kelin, qaynona va kuyov munosabatlari.

8. YAqin qarindoshlar va qo‘shnilar bilan aloqalar.

11-MAVZU. MAROSIMLAR, MEHMON VA MEZBON ETIKETI

1. Marosimlar etiketi.
2. Mehmon va mezbon etiketi.
3. Dasturxon tuzash, oilaviy bayramlar.

O‘zbek xalqining qon-qoniga singib ketgan marosimlardan biri to‘ydir. To‘y qarindosh-urug‘, tanish-bilish, qo‘ni-qo‘shni, el-yurtga yoziladigan dasturxon, ularni ahillikka, mehr-oqibatli bo‘lishga undaydigan marosim bo‘lib hisoblanadi.

To‘ylarimiz o‘zbeklarning kimligini namoyon etuvchi o‘ziga xos bir ko‘rikdir. To‘y ham, ma’raka ham, marosim ham shaxsiy ish emas balki ijtimoiy xodisadir bu birinchidan. Ikkinchidan, esa xalqimizning milliy qiyofasi va harakteri, o‘ziga xos turmush tarzi, salohiyati, dunyoqarashi, tafakkuri, ongi va qalbi, odamgarchiligi, orzu-umidlari, fazilatu kamchiligi bir so‘z bilan aytganda, butun borlig‘i ana shu to‘y-hashamlarda, oilaviy tantanalarda, ma’raka va marosimlarda yaqqol namoyon bo‘ladi.

O‘zbekistondagi har bir viloyat va hududlarda to‘y oldi va to‘y o‘tkazish marosimlari o‘zgachadir. Lekin qaerda bo‘lishidan qat’iy nazar, to‘y oldi marosimlari va to‘y o‘tkazishning ham o‘z etiketi mavjud.

To‘y marosimlari qiz tanlashninig sovchilik marosimi bilan boshlanadi. Sovchilikka asosan ayol kishilar yuradi. YA’ni kuyov bo‘lmishning xolasi yoki ammasi, yon qo‘shnisi, onasi bilan birga yuradi. Sovchilikka borgan ayollar nihotda so‘zamol, shirin so‘z, uddaburon bo‘lishlari kerak

Xonadonida bo‘yi etgan qizi bor oilalar sovchi kelishiga doim tayyor turishlari kerak Uy-joylar doimo toza, tartibli turishi lozim. Kim sovchi bo‘lib kelishidan qat’iy nazar ularni ochiq yuz bilan kutib olish kerak Sovchilarga o‘sha xonadonning oila a‘zolari, oilaviy muhiti, qizning odobi ma’qul kelsa o‘sha xonadonga qayta keladilar. Qiz taraf ham birinchi kelgan sovchilarga aniq javob bermaydilar.

Etiket bo'yicha birinchi marotaba kelgan sovchining yoniga qizni olib kirib ko'rsatish (hatto sovchilarning iltimosiga binoan) mumkin emas. Bugungi kunda barcha qizlarimiz o'qiydilar, ishlaydilar – juda bo'lmaganda odobli, tarbiyali qiz sahar turib ko'chalarni supuradi – o'sha payt qizni tashqi ko'rinishini ko'rib olish mumkin.

Birinchi kelgan sovchiga qizni rasmini ko'rsatish mumkin. Sovchilarning o'zini tutishi, hatti-harakatlari yoqmagan taqdirda ham, qizning onasi tavoze' bilan qizini xali o'zatmaslik bahonasini aytishi mumkin. Ikkinchi marotaba kelgan o'sha sovchilar kuyov haqidagi aniq ma'lumotlarni tashlab ketadilar. O'sha ma'lumotlar bo'yicha kuyov bo'lmishni mahalla-kuy, ishxonasi, yor-do'stlari orqali surishtiruv ishlari amalga oshiriladi. Bularni hammasi ham odob qoidalariga binoan olib boriladi.

Ma'lumotlar yig'ib olingandan so'ng, o'rtada turgan amma yoki xola qizning yaqin qarindoshlari orqali yoki telefon orqali javob olish uchun borish mumkinligini haqida rozilik so'rab, kun belgilanadi.

Sahih hadislarida yozilishicha “Qaysi bir ayolga uylanish dilga tushib qolsa, oldin uni bir ko'rishlik yomon emas” deyilgan. Demaq qiz tomon to'plagan ma'lumotlari ma'qul tushsa, qiz bilan yigitni bir marotaba bir-birlariga ko'rsatishadi. Qiz hamda yigit ham o'zlarining yaqin qarindoshlari bilan uchrashuvga chiqadilar. Agar qiz bilan yigit uchrashib, bir-birlariga ma'qul bo'lgan bo'lsalar, patir sindirish marosimi o'tkaziladi. Bu marosim ham kichik-kirim, ya'ni ozchilik o'rtasida bo'lib o'tadi. Bundan so'ng “oqlik berish” marosimi bo'lib o'tadi ya'ni kuyov taraf qiznikiga “oqlik” jo'natadi. Bu marosimda ham kamchilik qatnashib kuyov tarafdin kelinga atab yuborilgan birinchi sovg'a salom, shirinliklar, va sarponing ma'lum qismi yuboriladi va o'sha kuni tuy o'tkazish muddati belgilanadi.

Tojiklarda shunday urf-odat borki, N.A.Kislyakov fikricha³⁰, sovchilikka kelgan odam non ushatadi. Non ushatilgandan keyin berilgan va'da buzilmaydi.

³⁰ Кисляков Н.А. Семья и брак таджиков. – М.-Л., 1959, с.80.

Ruslarda Dj.Fletcherning fikricha³¹, to‘y tugagandan keyin kuyovning otasi mullaga (svyazennik) non sindirib beradi, mulla nonni kelinning otasi va yaqin qarindoshlariga uzatadi, bir-birlari bilan muhabbat ila xudo oldida bir-birini asrashga va sevishta va‘da berishadi.

Juda ko‘p joylarda to‘ylar uy sharoitida bo‘lib o‘tadi. Lekin katta shaharlarda to‘ylar restoran va kafelarda o‘tkazilmoqda. SHuning uchun to‘ylardagi dasturxon atrofidagi etiket, o‘zini tutish etiketi, raqs tushish etiketi, kiyinish etiketiga qat‘iyyan amal qilinishi lozim. Jamoada yoshi katta onaxonlarni, otaxonlarni borligini unutmaslik kerak Qonuniy nikohini kechki nikoh to‘yi marosimida qayd etish urf bo‘lib bormoqda. (SHar‘iy nikoh to‘y egalari bilan kelishilgan vaqtda ro‘yxatdan o‘tkazilgandan so‘ng, masjidning imom-xatibi amalga oshirishi lozim).

Kuyov navkarlar kelinning uyiga karnay-surnay sadolari ostida boradilar. Ma‘lumki, karnay-surnay sadosi nikoh to‘yi e‘lonidir. Ushbu tadbirda yosh bolalarning qatnashishi etiket bo‘yicha maqsadga muvofiq emas. Ko‘p joylarda ushbu udum to‘y oqshomining ertasi kuni o‘tkazish odatga aylangan. Bu “kelin salom” deb nomlanadi. Kelin salomda faqat yaqin qarindoshlar va yon qo‘shnilar qatnashishadi. Buning ham o‘z etiketi bo‘lib, barcha amal qilishi lozim.

YANGI chaqaloq tug‘ilishi munosabati bilan o‘tkaziladigan udum bu “Azon aytish (SHar‘iy marosim) CHaqaloq tug‘ilganidan 7-9 kun o‘tgach, mahalla imomi yoki yaqin qarindoshlaridan ilmlisi uning o‘ng qulog‘iga azon (chap qulog‘iga takbir) aytiladi. Bu odat go‘dakning bokira shuuriga Alloh nomini muhrlash mazmunida talqin etilgan”.

Aqiqa chaqaloq tug‘ilgandan keyin 7, 14, 21 - kunlarning birida bir qo‘yni so‘yib, uni uchga taqsimlab, bir qismini homiladan bo‘shagan ona uchun, bir qismini muhtoj oilalarga tarqatish, bir qismini ziyofatga ishlatish tavsiya etiladi.

Qovurdoq yangi bo‘shagan kelininga onasi tomonidan tayyorlab olib boriladigan taom. O‘zaro mehr-oqibat va do‘stlik rishtalarining mustahkam bog‘lanishini nazarda tutib ixcham ko‘rinishda o‘tkaziladigan marosim hisoblanadi. O‘sha kuni beshikka solish marosimini ham o‘tkazib yuborish

³¹ Флетчер Дж. О государством русском. Спб., 1905, 2-е изд. С.113.

mumkin. Bundan tashqari, sunnat to‘yi, beshik to‘yi kabi marosimlar ham bo‘lib bularni ham ixcham va yaqin kishilar davrasida o‘tkazish maqsadga muvofiq.

Rus xalqida to‘y marosimida XIX asr oxiri XX asr oshlarida kelin beliga qizildan belbog‘ boylagan. G.S.Maslova³² fikricha, ushbuodat XX asr boshlarida urf bo‘lgan. Uning ma‘nosi kuyovlar belbog‘ida Iso Masihga, kelinlar belbog‘ida Bibi Maryamga hurmat va ularning olqishi deb hisoblaydi.

Dunyo xalqlari orasida nikoh barcha xalqlar uchun muqaddas hisoblanadi. Bu ikkita yoshning bir-biriga ishonchi, hurmati va muhabbati, deb hisoblaydi V.Matveev va A.Panovlar³³.

Ta‘ziya marosimlari etiketi

Ta‘ziya bu ko‘ngil so‘rab, yupatish demakdir. Dinimizda ta‘ziyani shar‘iy odat bilib, u uch kun qilib belgilangan. Ta‘ziga borish kerak bo‘lgan inson urf-odatlarimizni hurmat qilgan xolda etiket bo‘yicha kiyinishi, o‘zini tutishi, muomala qilishi lozim.

Ba‘zi urf-odatlariga ko‘ra, ayollarning qarsak chalib, o‘likning atrofida yig‘lash odatlari bor. Masalan, G.P.Snesarev fikricha³⁴, Xorazmda o‘lgan kishining atrofida ayollar qarsak chalib yig‘lashadi. Bu odat rus krestyan odatlari bo‘yicha o‘lgan kishi haqida xabar kelganda ayollar bir marta qarsak chalishadi.

Ozarbayjon xalqi an‘analari bo‘yicha qarsak chalgandan keyin o‘zining ko‘kragi urib oh tortadi va cheksiz qayg‘u-nadomatini bildiradi³⁵.

Abxazlarda bir-biriga nadomat bilan qayg‘urgan holda chapak chalinadi³⁶.

Tojiklarning dafn marosimlarida ayollar yuzini tirnoqlari bilan shilishadi, sochlarini yulib, o‘zlarini uy devorlariga urishadi³⁷.

Gruzinlarda juda yaqin qarindoshlari uchun bir yili, qarindoshlarga 40 kun, qo‘ni-qo‘shnilar uchun 3 kun a‘za tutish lozim³⁸.

³² Маслова Г.С. Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX - начала XX в. – М., 1984, с.200 (Приложение И.И.Шангиной).

³³ Матвеев В., Панов А. В мире вежливости. - М.: 1983, с.124.

³⁴ Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. – М., 1969, с.155.

³⁵ Балаян А.Р., Шабанов А.Ш. Некоторые особенности коммуникативного поведения азербайджанцев//НКСР, с. 90.

³⁶ Чкадуа Л.П. У некоторых особенностях этикета абхазов//НКСР, с.82-83

³⁷ Троицкая А.Л. Некоторые старинные обычаи, обряды о поверья таджиков долины Верхнего Зерафшана// Занятия и быт народов Средней Азии. – Л., 1971, стр. 236.

Gʻarbiy Sibir aholisida oʻlik chiqqan kuni polni yuvish, uyni tozalash va axlatni tashqariga olib chiqib tashlash mumkin emas³⁹.

Abxazlar odati boʻyicha erkak kishi yaqin kishilari – xotini yoki bolalaridan ajralganida yigʻlashi mumkin boʻlmagan. Ularning odaticha har bir inson yaqin odamlarini yoʻqotganida oʻzini nazorat qilishi darkor⁴⁰.

Janozada, yaʼni koʻmish marosimida faqat erkaklar ishtirok etadilar. Urf-odatimizga koʻra mayit chiqqan xonadonda 3 kun ovqat pishirilmaydi. Bu oilaning yaqin qoʻni-qoʻshnilari tomonidan ovqat chiqariladi. Bugungi kunda oʻtkazilayotgan yigirma, qirq, yil oshi kabi marosimlar dinda asli bidʼat hisoblanadi. Lekin ota-onani ruhini shod qilib turish biz uchun farz. Buning uchun alohida marosim qilib eslashni oʻzi kifoya qilmaydi.

Hamonki, mazkur odatlarga yillar davomida xalqimiz amal qilib kelayotgan ekan, mazkur sanalarda hayr-ehson, “amri-maʼruf” (insonlarni yaxshilikka buyurish) sifatida, ixcham shaklda, isrofgarchiliksiz oʻtkazilsa maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ammo barcha marosimlar isrofgarchiliksiz amalga oshirilishi shart. Oʻzi «qoʻl uchida kun koʻrib», butun umri davomida yiqqan molu-davlatni bir kunda «sochib» yuborish hech kimga baxt keltirmaydi. Biroq buning aksi boʻlishi mumkin. Buning ustiga bunday isrofgarchiliklar iqtisodiy qiyinchilikni «koʻtarolmay» pul topishning nohalol yoʻllariga undashini unutmazlik lozim.

Mehmon va mezbon etiketi

Mehmondoʻstlik tushunchasi umumiy maʼnoga ega boʻlib, mehmondorchilik mehmonnavozlik mezbonnavozlik mehmon boʻlmoq kabilar mazkur tushunchaning tarkibiy qismiga kiradi. SHuningdeq mehmondorchilik insoniy fazilatlardan hisoblanadi. CHunki, mehmondorchilik nafaqat ulfatchilik qorin toʻydirish yoki dasturxon bezatib tansiq taomlarni odamlarga berish, balki kishining xolidan habar olish, ulugʻ insonlarni ziyorat qilish maqsadida ularning uyiga borish ham mehmondoʻstlikning bir koʻrinishidir. Zero, mehmon “atoyi Xudo” sifatida qadrli ekan, uyingizga ochiq koʻngil va yaxshi niyat bilan qadam

³⁸ Волькова Н.Г., Джавахишвили Г.Н. Бытовая культура Грузии XIX -XX веков. Традиции и инновации. – М., 1982, стр. 140.

³⁹ Семейная обрядность народов Сибири. – М., 1980, стр. 129.

⁴⁰ Инал-Ипа Ш.Д. Очерки об абхазском этикете. Сухуми, 1984, стр.99.

ranjida qilgan har bir kishi siz uchun mehmon kabi azizdir. Mehmondorchilik o‘ta nozik fazilat bo‘lib, u insondan yuksak did, farosatni va axloqiylikni talab etadi. Bu jarayon gohida oriyat darajasiga ham etadi.

Mehmondorchilik - ko‘rishuv, muloqot, muomala uchun sub’ekt vazifasini bajaradi. Unda takalluf, mulozamat, hurmat, tavoze kabi ko‘rinishlar ustuvor bo‘lib, ular mehmonning kayfiyatini ko‘tarishga, ko‘nglini olishga yo‘naltiriladi. Mehmondo‘stlikning ijtimoiy-ma’rifiy, ma’naviy-tarbiyaviy ahamiyatiga doir ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan faylasuf olim Karim Mahmudov bu borada g‘oyatda qimmatli ma’lumotlarni beradi. Xususan, olimning «Mehmonnoma» kitobida mehmondorchilik marosimining odobi, fazilati, qoidalari, tartibi va milliy xususiyatlari bayon etilgan.

Olim mazkur kitobda mehmondorchilikni qadriyat darajasida talqin etishi barobarida, uning nazariy va amaliy tomonlarini ham e’tibordan chiqarmaydi. Ayniqsa, mehmon va mezbon odobiga doir nasihatlar, mehmondorchilik qoidalari, mehmon toifalari, mehmonga munosabat, mehmonga taklif, mehmondorchilik turlari kabi mavzularda mehmondorchilik nafaqat marosim ayni paytda milliy madaniyat ko‘rki sifatida gavdalantirilgan.

Mehmondorchilikning chiroyli o‘tishi asosan mezbonning kayfiyati, fe’l-atvori, axloqiy tarbiyasi hamda mezbonga nisbatan bo‘ladigan munosabatiga bog‘liqligini K.Mahmudov bir necha hayotiy misollar va rivoyatlar orqali ko‘rsatib beradi. Ayniqsa, ”Uyiga mehmon kelmay qolsa, odamlardan o‘pkalay bermay, har kim o‘ziga, odob-axloqiga nazar tashlamog‘i joiz”, “Mezbonning ko‘pchilikka malol keladigan odati bo‘lsa, bundaylardan ham mehmon yuz o‘giradi”, “Mehmonni malol ko‘radigan odam o‘zi ham mehmon bo‘lganda malol kelishini o‘ylashi kerak”, - degan fikrlari mehmondorchilik marosimi botin va zohiriga ko‘ra axloqiy-estetik jarayon ekanligidan dalolatdir.

Faylasuf olim B.Husanov o‘zining “Muomala madaniyati” deb nomlanadigan darsligida «Qobusnoma»dagi mehmonnavozlikka oid o‘gitlarning matnini soddalashtirib, tavsiya etadi: - “SHuni alohida ta’kidlash o‘rinliki, SHarqni deyarli

barcha allomalarining axloqiy-tarbiyaviy pandnomalarida xalq turmush tarziga oid o‘g‘itlar, kundalik faoliyatiga doir nasihatlar davr nuqtai-nazaridan taxlil qilingan.

“Qutadg‘u bilig”, “Devoni lug‘atit turk”, “Qobusnoma”, “Axloqi Muxsiniy”, “Makorim ul-axloq”, “Guliston”, “Bo‘ston”, “Mahbub ul qulub” kabi pandnomalarda insonning jamiyatdagi o‘rni, turmushdagi kechmishi, kundalik faoliyatidagi harakatlar axloqiy-estetik tizim orqali ifodalanadi. Jumladan, Kaykovus qalamiga mansub “Qobusnoma” asarining “Mehmon olmoq va mehmon bo‘lmoq zikrida” deb nomlangan bobini o‘qir ekansiz mehmondorchilik qoidalari, fazilat va illatlari nimalarga bog‘liq va nimalarda ko‘rinishini anglab etasiz. Bu borada chiqargan xulosalarimiz shundan dalolat beradiki, mehmondorchilik *qoidasi va fazilatlar* ushbulardir:

Har kuni mehmon chaqirgandan ko‘ra, ularni bir marta chaqirish lozim, toki dasturxonga qo‘yilgan ne‘matlar bodastir va aybsiz bo‘ladi.

Uyingizga qadam ranjida qilgan odamning oldiga peshvoz chiqing va ular bilan chiroyli muomala qilingki, ular sizning duoingizni qilsin.

Zinhor mehmondan yuqoriga o‘tirmang. Agar mehmon sizni o‘tirishingizga rozilik bildirsagina ular bilan birga bo‘ling. Yo‘qsa, o‘zringizni so‘rab «mezbonlik» ishlaringizni davom ettiring.

Mehmonga «Undan oling, bundan oling. Nega hech nima emayapsiz, bularning bari sizlar uchun qo‘yilgan. Agar dasturxonda etishmovchilik bo‘lsa o‘zr, boshqa kelganlaringizda batafsil qilamiz», degan mulozamatni hadeb aytayvermang. Bunday so‘zlar ayniqsa, tarbiyali insonlarga yarashmaydi.

B.X.Bgajnokov fikricha⁴¹, mehmon kelganda uni ochiq yuz bilan kutib olish, ijtimoiy sohada har bir inson o‘zini “men – oliy darajadagi faolman”, - deya qabul qilish tavsiya etiladi.

Mehmon garchand og‘ir botadigan so‘zlarni gapirsa ham unga qattiq gapirmasliq uni hurmat qilish zarur.

Mehmonga ta‘na qilish, dasturxondagi ne‘matlar va taomlarni maqtayverish;

Mehmondan avval mast bo‘lib olish;

⁴¹ Бгажнокв Б.Х. Традиционное и новое в застольном этикете адыгских народов.// СЭ, 1987, № 2, с.89.

Huda-behuda qo‘laverish;

Ochko‘zlik qilib, oldidagi narsalarni eb tugatish;

Mehmonlar oldida xonadon a‘zolariga (xotini, farzandlari va xizmatkorini) tanbeh berish, ularni so‘kish va haqoratlash. ”

N.S.Лыкошин fikricha⁴², Musulmon O‘rta Osiyo xalqlari odati bo‘yicha mehmon non va tuz bilan kutib olinadi. Non-tuz – “Bergan non-tuzingiz uchun rahmat”, - degan ma‘noni anglatadi. Begona uyda non tuz eyish uchun albatta, minnatdorchilik hissi bo‘lishi lozim. Ushbu fikrni davom ettirib, S.Gerbershteyn⁴³ esa, Rossiya xalqidagi non va tuz bilan mehmonni kutib olish Markaziy Osiyo xalqlaridan rus podshosiga odat sifatida qabul qilingan. Davlatga kelgan mehmonni non bilan kutib olish hurmat, tuz esa muhabbat ramzidir.

Xalqimiz mehmonni e‘zozlashining sababi shundaki, mehmonning kelishi yaxshiliklar ramzi ekanligi, mehmon dilxushliklarni keltiruvchi, araz va ginalarga barham beruvchi ekanligidadir. Darhaqiqat, mehmon kelganda er-xotin o‘rtasidagi janjal ham, bolalarning harxashasi ham to‘xtaydi, ovozimiz o‘z-o‘zidan sekinlashib muloyim bo‘lib qolamiz. SHuningdeq uyimizga mehmon kelishi ozodalik va pokizalik sababchisi hamdir. SHundan bo‘lsa kerak onalarning «Qizim, o‘tirishingni qara, uyni supurib qo‘ysang bo‘lmaydimi. SHu xolatda biror kishi kelib qolsa, o‘ylamaydimi isqirt yashar ekan deb?!” koyiishlari shundan bo‘lsa kerak Xatto uyimizda yotgan bemor ham biroz bo‘lsada kasalini unutib mehmon bilan suhbat qurgisi keladi.

Hayotda hamma ham yaxshi mehmondo‘st uy egasi va har kim – kutilgan, qiziqarli mehmon bo‘la olmaydi. Buning uchun avvalambor mehmonlar qimmatbaho idishlar, kumush jihozlar va boy taomlar bilan mehmon qilish shart emas. Juda oddiy mazali taom tayyorlash mumkin; eng muhimi, kelgan mehmonlar o‘zlarini yaxshi va dildan ularning kelishlaridan xursand ekanliklarini ko‘rishishidadir. Kutilmagan mehmonning tashrifi kishini sevintiradi, lekin ba‘zida noqulay ahvolga ham solib qo‘yadi. SHuning uchun birovnikiga tashrif

⁴² Лыкошин Н.С. «Хороший тон» на Востоке. – ПГ., 1915, с.132.

⁴³ Герберштейн С. Записки о Московии. – М., 1988, с. 217.

buyurmoqchi bo'lsangiz, boriladigan vaqtni, uning nima qilishini va turmush tartibini hisobga olish kerak. Eng yaxshisi, qaysi vaqtda borilsa malol kelmasligini uy sohibidan shaxsan yoki telefon orqali so'rash kerak. Mehmonga ertalab va kechasi borilmaydi. Odob qoidalariga ko'ra, mehmonga soat 12 dan soat 20 gacha bo'lgan vaqt oralig'ida boriladi.

Mehmonga borganda mayda-chuyda tartib-qoidalarni ham esdan chiqarmaslik kerak. Eshik oldiga kelgach, eshik qo'ng'irog'ini qisqagina chalish, yoki eshikni sekingina taqqillatish lozim. Birinchi qo'ng'iroqdan keyin eshik ochilmasa, takror qo'ng'iroq chalish mumkin, lekin ikki martadan ortiq qo'ng'iroq chalinmaydi. Bu munosabatingiz salbiy ekanligini bildiradi. Uy sohibi mehmonga ketgan bo'lsa aslo uning ketidan bormang. Mehmonga borganda, agar uy sohibi bilan oldindan kelishilgan bo'lmasa, begona kishilarni ergashtirib olib borish yaramaydi.

Bolali uygagina yoki bolalarga hursand bo'lishadigan xonadongagina bolalarni olib boriladi.

Mehmonlarni to'plashning eng qulay payti – juma yoki shanba kunlaridir: ertasiga uyni sarajomlab, o'zingiz ham dam olasiz. Mehmonlarni uyda kutib olishdan avval, ularni qanday kutib olish imkoniyati borligini ham hisobga olish maqsadga muvofiq. Mehmonlarni shunday o'tkazish kerakki, ularning kasbiy qiziqishi mehmondorchilikni munozaraga aylanib ketish darajasida mos kelmasin. Mehmonlarni bir-biriga tanishtirish bilan ularning qiziqishlari haqida ham aytib o'tib o'tish – kirishib ketishga yordam beradi.

Kechaning avvali juda tashvishli bo'lishini hisobga olish lozim. SHuning uchun mehmonlar kelishlaridan yarim soat avval ishlarni tugatishga ulgurish kerak. Bu bilan mehmonlarni nisbatan betashvish, yaxshi kayfiyatda kutib olish mumkin. Mehmonlar kutib olish jarayoni samimiy bo'lishi lozim. Vaqtliroq kelib qolgan mehmonga yuvinish va o'zini tartib keltirib olish xonasini ko'rsatiladi. Uy egasi mehmonlarni aniqlik va eshitarlik qilib tanishtirishi lozim.

Mehmonlarni kamchiliklari haqida gapirilmaydi. Uy egasining asosiy vazifasi – bu har kim o'zini yaxshi va qulay his qilishi uchun do'stona munosabatni

shakllantirishdir. Agar uy egasi mehmonlarni qiziqtirishni uddalashga ko'zi etmasa, unda buning uchun udabburonroq do'stini taklif qilsin.

Mehmon kutishdan tortib uni ko'zatishtigacha, dasturxonni bezashdan tortib, narsalarni joylashtirishgacha, taomlarning mazasidan tortib mehmon bilan bo'ladigan suhbatgacha barcha - barchasi go'zallik qonuniyatlari asosida bo'lishi zarur. Jumladan, mehmondorchilikning muhim sub'ekti bo'lgan pazandalik san'atida taom tayyorlash jarayoni, uni bezash, taomlarni tartib bilan tortiq qilishning o'ziga xos xususiyatlari bor. Milliy xususiyatlarimizdan kelib chiqqan xolda bugungi kundagi mehmondorchiliklarning aksariyatida dasturxonga engil taomlar (somsa, go'shtli salatlar), so'ngra birinchi va ikkinchi taomlar tortiladi.

Birinchi taom suyuq (sho'rva, mampar, lag'mon, tiftil va h. k), ikkinchi taom quyuq (palov, qovurdoq, dimlama, manti, norin va h. q)lardan iborat bo'ladi. Mazkur jarayonni go'zal tashqil etishdagi asosiy unsurlar - idishlarning chiroyliligi, tozaligi, qulayligi, joylashtirishning nafosati hamda taomning mehmonga xush yoqadigan xilini tanlay bilishdadir. Zero, mehmonga xush yoqmagan taomni taqdim qilish mehmondorchilikdagi nafosat mezonlarini bo'zib yuborishi mumkin. SHuni ta'kidlash zarurki, ko'nglimiz tilamagan taomni mehmon dasturxoniga qo'yish yoki o'zimizga ravo ko'rmagan narsani mehmonga sovg'a qilish - mehmonni mensimaslikdir.

Kingadir yaxshi, kingadir esa shunchaki g'amxo'rlik qilish yaramaydi. Mezbon tashvish va ishning ko'p bo'lishiga qaramasdan, o'zini hushchaqchaq ko'rinishga harakat qilishi lozim. SHu bilan birga har mehmonlar ham nafaqat mezbonlarga nisbatan, balki mehmonlarga nisbatan mulozamatli va diqqatli bo'lishi lozim.

Iliq kayfiyatni hosil qilishda mehmonxonani yaxshi yoritish ham ahamiyat kasb etadi. Haddan tashqari yorug'lik noqulaylik tug'diradi. Ammo mehmonlar o'tiradigan joylar etarli yoritilgan bo'lishi kerak Bunda turli yoritgich vositalaridan: stol, osma va devor lampalaridan foydalanish mumkin.

Do'stona kechalarga vazmin kuylar yarashadi. Agar siz o'zingizning yangi video tasimgiz bilan maqtanmoqchi bo'lib, ularni mehmonlarga havola qilsangiz – bu hammaga ham yoqavermasligini nazarda tuting.

Kechaning muvaffaqiyatli o'tishida uy bekasining kayfiyati va ko'rinishi muhim o'rin egallaydi. Hamma narsaga ulgurish kerak: uyning ozoda va tartibliligi, pishiriqlar yaxshi chiqishi, chiroyli kiyinib, yaxshi ko'rinmoq lozim. Agar siz bunday ichki qoniqishni his qilmasangiz, mehmondorchilik yaxshi o'tmaydi. Sizni kayfiyatingiz butun bir kechaga ta'sir qiladi. SHu sababli, o'zingizga e'tibor berish yoddan chiqmasin.

Mehmonlar kelishi bilan televizor yoki radioni o'chirib qo'yish va butun e'tiboringizni ularga qaratish mezbonning mehmonga bo'lgan ijobiy munosabatini ko'rsatadi. Ba'zi hollarda ish ko'payib ketsa, biron yaqin qarindosh yoki tanishingizni yordamga chaqirishingiz mumkin. Bu paytda telefonda gaplashish barchani diqqatini jalb qiladi, ammo bu ijobiylik kasb etmaydi. Qayta qilishingizni aytib, so'ng suhbatni to'xtatish lozim. Mehmonlarni ichishga, eyishga zo'rlash ularni me'dasiga tegish mumkin.

Uy bekasining mehmondorchilik bilan ovora bo'lishi, uy egasining esa mehmonlarga «qarab» o'tirishi tabiiy, ammo uy egasining ayoliga mehmonlar oldida o'zi bajarishi mumkin bo'lgan buyruqlarni berishi nojoiz: «Derazani ochib yubor» yoki «Stul olib kel» qabilida. Agar er ayoliga qo'shimcha salat olib kelishni eslatsa, buning yomon joyi yo'q. Ammo, buni odob bilan amalga oshirish kerak

Hech qachon er taomning mazali bo'lmaganini ko'pchilik oldida aytmasligi lozim, ayolning o'zi pirogni tagi olib ketgani yoki taom sho'rroq bo'lganini shundoq ham biladi. Er “bizning uyda hech qachon tartib bo'lmaydi” yoki taom kechiksa «ovqat hech qachon vaqtida tayyor bo'lmaydi» degan tanbehlar bilan o'zining madaniyatsizligini hamda yomon boshqaruvchi ekanligini bildirib qo'yadi.

Mehmonni sizning farzandingiz, mushuggingiz, kuchuggingizning ajoiyib xususiyatlari borligini tan oldirishga majbur qilmang. To'y yoki biron tantanali

marosimning videotasmasini mezbon mehmonlarga taklif qilar ekansiz, ularni bu bilan zeriktirib qo‘ymagan ma’qul.

Mehmonlarni uyga taklif qilar ekansiz, ular sizning uyingizni ko‘rib chiqishlari mumkin ekanligini ham nazarda tutish lozim. Bu bilan ko‘nikishga to‘g‘ri keladi. Agar oila a‘zolarining biri mehmon bilan ko‘rishib, ammo o‘tirishda ishtirok etmagan bo‘lsa, mehmonning ketish arafasida uni ko‘zatishga chiqish lozim. Mehmonlar bilan hayrlashayotganda mezbon ularni ko‘zatish uchun yo‘lakka chiqishi va ayollarni ko‘zatuvchilari bor-yo‘qligi borasida g‘amxo‘rlik qilishi shart. Agar mehmonlarni bir qismi ketsa, qolganlar ularni muhokama qilishlari shart emas. Ular ham xuddi shunday «muhokamaga» olinishlarini gumon qilishlari mumkin.

Agar mehmonlar qolib ketsa, siz esa oyoqda zo‘rg‘a turgan bo‘lsangiz qanday ish tutish lozim? Qishda derazaning ochilishi yaxshi ta’sir beradi. Juda bo‘lmasa, ertangi rejalar haqida suhbat boshlagan ma’qul. Hammaning ertalab barvaqt turishlari «yodlariga tushadi». Ba’zida bu ham ta’sir qilmasligi mumkin. Befahm mehmon uchun universal davo yo‘q. Oxirigicha chidashga to‘g‘ri keladi.

Agar mehmon taklif qilinmagan, shunchaki kirib o‘tadigan bo‘lsa, unda ish osonroq kechadi. Esnab turib, bilmagandek qilib: «O‘zr kun juda og‘ir bo‘ldi, barvaqt turish kerak. Agar istasangiz shu erga joy solib beramiz». Farosati bo‘lsa (agar o‘zoqda turmasa) yotgani uyiga ketadi. Bo‘lmasa, o‘zbekning mehmondo‘stlik sha’niga dog‘ tushirmaslikka harakat qilamiz.

G‘alati mehmonlar ham uchrab turadi. Biri o‘zidan boshqani tan olmasa, ikkinchisi u burchakdan bu burchakka «tiqilishni» yaxshi ko‘radi. Uchinchisi – o‘zini «madaniyatli» qilib ko‘rsatish uchun hech ham dasturxonga o‘tirmaydi, sizning esa qorningiz och. Yana biri o‘ta «kamgap» – mehmon uning zerikmasligi uchun qiynalib ketadi. Yana biri telefonida gaplashsa yoki televizor ko‘rsa, hamma narsani bir zumda unutib qo‘yadi. Yana boshqasi kerak bo‘lmagan narsani so‘rayverib jonga tegadi. Olib kelgan taomdan hech biri yoqmaydi. Yana shunday tanishlar borki, oshxonaga kirib taom pishirish,

«oshxonadagi tartib» bilan shug‘ullanib ketadi. Bu kabi o‘nlab mehmonlarga mezbolar, mehmonlar esa mezbonglarga sabr qilishiga to‘g‘ri keladi.

Ayniqsa, hadeb sizni bezovta qilib uyingizga kelaveradigan, o‘zoq o‘tiradigan mehmon bilan munosabatlarni to‘g‘rilash qiyin bo‘ladi. Albatta «Biz ketishimiz kerak», yoki «YOki mazam bo‘lmayapti» qabilidagi bahonalar bilan o‘z noroziligini bildirish mumkin. Lekin niyatingizni bilib turib, sizni o‘zingizni yo‘qotib qo‘yishingizni, taraddudlanishingizni ko‘zatishtni yaxshi ko‘radigan odamlar bor. Ularga yo pinakni bo‘zmay o‘z ishingizni qilishingiz yoki ochiqchasiga bezovta bo‘layotganingizni aytib qo‘yganingiz yaxshi.

Biror mehmon vaqtiliq ketmoqchi bo‘lsa, bunga boshqalarni e‘tiborini jalb etmay, uy sohiblari bilangina xayrlashib, ularga ketish sababini aytadi. Boshqalarga bildirmay ketishning iloji bo‘lmagan taqdirda bosh silkitib barcha bilan xayrlashiladi. Mehmonlar ziyofatning harakteriga qarab, o‘z vaqtida ketishlari kerak

Mehmondorchilik – ulug‘ xislat, ammo u ham ma‘lum bir chegaralarga ega ekanligini – o‘zingiz ham bu dunyoga mehmon bo‘lib kelganingizni unutmang.

Sizni taklif qilishsa-yu, siz bormasangiz, bu hurmatsizlkidir. Kechki ovqatdan voz kechishning eng oxirgi muddati – ikki kun avval, ammo keltirgan sabab jiddiy bo‘lishi lozim. Bunga yo‘l qo‘yilgan taqdirda imkon qadar tezroq og‘zaki ravishda o‘zr so‘rashni unutmastlik muhim. Mehmondorchilikda ko‘p bo‘lib, ammo javoban o‘zi ham mehmonga chaqirmastlik odobga to‘g‘ri kelmaydi. Agar o‘z uyingizda mehmon qabul qilishga sharoit bo‘lmasa, uning boshqa yo‘llarini qidirib ko‘rish mumkin, masalan, qahvaxona, restoran, teatr, agar mashinangiz bo‘lsa – shahardan tashqaridagi sayrga taklif qilish mumkin.

SHunday hollar bo‘ladiki, oiladagi er-xotinlardan biri taklifni qabul qilib, juftisiz mehmonga borish-bormastligi masalasida ziddiyatlar kelib chiqadi. Ko‘pincha bunday takliflarni hamkasabalardan olamiz, darajaning oshishi, dissertatsiya himoyasi va boshqalar. Bunday takliflarni tadbirning bir martalik xususiyatga ega bo‘lgani uchun qabul qilish mumkin.

Tez-tez qaytariladigan takliflarga nisbatan esa: «*Bu kechani oilamga bag'ishlamoqchi edim*» deb javob berish mumkin. Bu sizni taklif qilayotgan kishini haddan ziyod ortiqcha takliflar oiladagi umr yo'ldoshlardan biriga xush kelmayotganini anglashga imkon beradi.

Mehmondorchilikda ayollar sumkalarni qaerga qo'yishlari lozim? Eng yaxshisi pardo stoliga qo'ygan ma'qul. Dasturxon atrofida tizzaning ustida halaqit berishi mumkin, o'rindiqni suyanchig'ida – tushib ketishi tayin. Agar kechki ovqatda to'rt-olti kishi uchrashsa, to uy bekasi joylarni ko'rsatgunga qadar kutib turganlari ma'qul. Ko'pchilik bo'lgan kechada o'zingiz istagan joyga o'tiring.

Taklifni qabul qilishda: «*YAna kim keladi?*» deb so'rash nojoiz. Zarur bo'lsa taklif qilayotgan kishining o'zi mehmonlar tarkibi haqida aytishi mumkin. Bunday kechalarda istalmagan tanish bilan uchrashishga sabab bo'lishi tabiiy. Nima ham qilardiq ko'rmaslikka olish, u bilan ko'rishmaslik – mezbonlarni xafa qilishi mumkin.

Mehmonda ketma-ket chekish yaxshi emas. Sigaret qo'lini faqat qo'ldonga tashlash lozim. Parishonxotir kashandalarning bu haqda yodidan ko'tarilib, erga tashlangan qo'lni mezbonlar ko'rib asabiylashshishlari mumkin. Mehmonda ekansiz, yaqin oynaga qarayverish, kvartirani baholayverish, ayniqsa tanqidiy mulohazalarni aytish odobsizlikdir. Hadeb yon-veriga qaravermasdan, uy egasiga bir og'ish shirin so'z aytish mehmonning vazifalaridan biridir. Nima va qancha deb jihozlarni tekshiraverish, ularni olib tomosha qilish, uning markasi bilan qiziqish yaramaydi.

Bolalarni faqat maxsus aytilgan xolatdagina olib borish maqsadga muvofiq. Mehribon ota-onalarning bolalarini ko'pchilikka ko'z-ko'z qilishdan tiyilishini maslahat beramiz. Qadimgi odatlarga ko'ra mehmon o'zi bilan biron bir qarindoshini yotib ketishi uchun olib kelar edi. Qoidaga asosan buni faqat mezbonni ogohlantiribgina amalga oshirish mumkin. Va umuman yo'lda uchragan tanishingizni olib kelmang – bu mezbonga yoqmasligi tayin. Chunki tarbiya ko'rgan kishilar hech qachon to'g'ri kelgan joyga taklif qilsa boravermaydilar.

Agar u erda siz biron narsani sindirib yoki bo‘zib qo‘ysangiz, uning qiymatida pul taklif etmagan ma’qul. Undan ko‘ra shunga o‘xshash jihozni olib bergan yaxshi. Bunga biron tadbirlarda sovg‘a sifatida taqdim etish bilan amalga oshirish mumkin. Bo‘zilgan narsani o‘zi bilan tuzatgani olib ketish mumkin, ammo yillab uyda yotishi uchun emas.

Agar jamoat ikki guruhga bo‘linsa, er bir guruhga, ayol ikkinchi guruhga qo‘shilgani yaxshi. Ammo davrani er yoki ayol orqali hursandchilik qilishga yo‘l qo‘ymang. Ba’zi odamlar o‘zining «*yarimtasi*» bilan jamoatni hursand qilish uchun maqtanishni xush ko‘radilar. Oxir-oqibat buning aksi bo‘lib chiqadi. Jamoa zerikadi, «*garovga*» aylangan rafiqa o‘zini noqulay his qila boshlaydi. «*Ayolim yoshlardek kiyinib olgan*» kabi hazillar yoki «*Karamni ema, bunday jigar bilan*» kabi tanbehlar farosatsizlik belgisidir.

Er-xotinlardan birining ketish niyati bo‘lsa, ikkinchisi ham so‘zsiz o‘rnidan turishi lozim. Turli bu boradagi munozaralar o‘rinsizdir va bunday turdagi bahslar guvohlarsiz amalga oshgan ma’qul.

Mehmonda taomdan voz kechish yaramaydi, har qanday taomni so‘zsiz qabul qiling. Dieta saqlaydiganlarning umuman kechki ovqatga bo‘lgan taklifni qabul qilmasliklarini maslahat beramiz. Ammo kelgan ekansiz, idishga ozgina olib, uni emaslik ham mumkin, lekin bunda buni hamma bilishi shart emas. O‘zingizni muammolaringiz o‘zingizga havola.

Issiq taomdan voz kechish mumkin, ammo faqat aniqlik bilan – «*rahmat, hozir emas*» degan so‘zlarsiz, chunki uy bekasi aynan siz uchun taomni issiq saqlab turishga, yoki stolda qoldirishga majbur bo‘ladi. Bunday tarzda faqat sovuq gazak yoki dissertdan voz kechish mumkin, bunda ular stolda turishi mumkin va uy bekasining maxsus diqqatini talab qilmaydi. Agar taomdan voz kechish imkoni bo‘lmasa, spirtli ichimlikdan – voz kechish mumkin. Mashinani o‘zingiz haydashingizni bahona qilishingiz mumkin. YOKi jigarni sabab qilsangiz ham bo‘ladi.

Mehmon hech bo‘lmasa bitta taomni maqtashi lozim. Bu taomni qanday tayyorlanishini so‘rash – uy bekasiga ma’lum ma’noda xushomaddir; ammo agar

buni aytishni istamasa, sirni saqlashida da'vo qilmang. Taomdan so'ng darhol tashakkur bildirilmaydi. Agar uy bekasi kechki ovqat tugaganini bildirsa, hamma turib boshqa xonaga kiradilar yoki shunchaki dasturxondan turadilar.

Kechki ovqat tugagan zahoti ketish yaramaydi, ayniqsa agar uy bekasi oshxona va mexmonxona o'rtasida xizmat bilan band bo'lsa. Bunday holatlarda uy bekasi faqat kechki ovqatdan so'nggina mehmonlar davrasiga qo'shilishiga imkoniyat topiladi – bu uning huquqi. Ammo shunday vaziyatlar bo'ladiki, ketishga to'g'ri kelib qoladi. Unda mehmon mulozamat bilan mezbonga vaqtli ketish sababini tushuntirishi lozim. Agar odam ko'p bo'lsa, uy egasidan boshqa hech kim bilan xayrlashmasa ham bo'ladi. Bu Angliyadan tashqari hamma erda «*Inglizcha ketish*» deb, Angliyaning o'zida esa «*Fransuzcha ketish*» deb nomlanadi.

Avvalambor xayrlashish, so'ng kiyinish lozim, aksini qilmang. Ketish oldidan, mehmonlar mezbonga tashakkur aytadilar, ularga javoban mezbon «*Sizga ham kelganingizga rahmat*» deydi.

Mehmonda qancha vaqt bo'lish mumkin? Aniq bir holat yo'q. Lekin sizni bir piyola choyga taklif qilishgan bo'lsa, shu bilan cheklangan ma'qul. Kechga borib uy egalarining boshqa rejalari bo'lishi mumkin. Kechki ovqat umumiy kayfiyatga qarab yarim kechagacha cho'zilishi mumkin. Asosan, mezbonlarning qanchalik charchashiga e'tibor berilishi lozim.

Biz kirgan xonada o'chirilgan televizorni ko'rsag-u, uni yoqishni mezbondan talab qilmasligimiz joiz. Bundan mezbonlar bir oz suhbat qurishni istaganlari uchun ham mehmon chaqirishganini fahmlasa bo'ladi. Ba'zida aynan shu payda juda qiziqarli ko'rsatuv bo'lishini gap orasida aytib o'tish mumkin, ammo bunga mezbonlar ro'yxush bermasalar, indamagan ma'qul.

Agar televizor yoqilgan bo'lsa, uning yomon ko'rsatishi-yu, xonandaning kiyinishi va boshqa narsalarni tanqid qilib ketish yaxshi emas, bunda mezbonning aybi yo'q. Ko'rsatuv me'dangizga tekkan bo'lsa-yu, boshqalar uni qiziqish bilan ko'rayotgan bo'lishsa, yoki aksincha, hamma ketishga chog'langan bo'lsa-yu, siz kinoni oxirigacha ko'rib olay deb tursangiz, noqulaylik tug'iladi. Kechki tanovul

paytida doim televizorga qarayverish yoki ekranga qadalib o'tirish yaramaydi. Ayniqsa uy egalari ovqatlanib turgan paytda o'rnidan turib ketib, televizorni oldiga o'tirib olishdan yomonrog'i yo'q.

Tasodifiy tashrif

Ishlar va majburiyatlarga to'la bo'lgan bu zamonaviy dunyoda kutilmagan tashriflar bir oz bezovtalik tug'diradi. SHuning uchun, tasodifiy tashriflar zarurat nuqtai nazardan amalga oshiriladi. O'zimizni o'zimiz mezbonning tavoze'ligi bilan aldamaylik – ularning boshqa ilojlari yo'q. Kirib, gaplashib, tez chiqib ketamiz. Balki oilaviy bo'lgan, kechki ovqatga qolish taklifini qabul qilmaymiz.

Uy egalarining qanday harakatlari orqali vaqtida kelmaginimizni bilish mumkin? Ko'zga tashlanadigan yuzdagi ishoralardan tashqari ko'zatuvchan odam e'tiborni tortadigan vaziyatlarni ko'rishi mumkin: mezbon stulni bir chetiga o'tirdi, bilmagan holda shippakini qimirlatib o'tiribdi. Uy egasi sabr bilan bizni gapirishga qo'yib beradilar, ammo unga diqqat qilmaydilar. Savol berishmaydi. Agar oxirgi paytda «*hol qolmagan*»dan shikoyat qilishmasa, suhbat uchun mavzu qidirishmaydi. Negadir choy qo'yishni «*unutadilar*». Uy egasi sigaretni tugatmasdan ikkinchisini chekishga tushadi. Xayrlashishni boshlasangiz, uy egalariga «*jon*» kiradi va samimiylik bildiradilar. Bu holat bizni chalg'itmasin, shunchaki uy egalarini vijdoni qiynala boshlaydi. Bu hissiyot ketishingizdan paydo bo'lgan quvonch bilan uyg'unlashib ketadi va munosabatda iliqlik paydo bo'ladi. Agar biz ikki marta taqillatib yoki qo'ng'iroq qilsak-u, hech kim ochmasa, «*bostirib*» kirish shart emas. Aksincha, uy egalari bor-yo'qligini tekshirib o'tirish nojoiz. Iloji boricha chaqirilgan joyga borgan ma'qul.

Dasturxon tuzash, oilaviy bayramlar

Inson paydo bo'libdiki, rizqi bilan. Taom iste'mol qila boshlanibdiki dasturxon bor. Dasturxon aziz, muqaddas, rizq-ro'z manbai sifatida ko'zga surtilgan. Dasturxon odobi, taom emak qonun-qoidalari ham xalqimizda azaldan mavjud. Uydami, mehmondami, kuniga uch-to'rt mahal dasturxon yoziladi. Dasturxonlar ham joyi, odami, mavsumi, ma'rakasi, xonasiga qarab, katta-kichiq rang-barang, odmi-oxorli bo'lishi mumkin.

Dasturxon – taomi bilan ulug‘. Dasturxon ustiga odatda birinchi bo‘lib non qo‘yiladi. O‘zbeklar tandir nonni ko‘proq iste‘mol qilishadi, u dasturxonga juft qo‘yiladi.

Dasturxon etiketi ham qadimiy bo‘lib, kishidan muayyan an‘analarni yaxshi bilishni talab qiladi. Dasturxonga hamma qo‘lini yuvib keladi. Dasturxon yozilganda nonni, taomni birinchi bo‘lib oilaning kattasi boshlab beradi. Dasturxon atrofida chiroyli gaplarni gapirib o‘tirish kerak. Taom emakning yakuni bo‘lgach odat bo‘yicha shukrona aytiladi. Ovqatdan keyin ham qo‘l yuvilishi shart. Oilaviy bayramlar ham shu oilada yashovchi kishilarning turmush tarzi, xayotiga bog‘liqdir.

Dasturxon did bilan yasatilgan va o‘tiradigan joy qulay bo‘lsagina ovqatdan lazzat topa olish mumkin. YOzilgan dasturxon doimo ozoda bo‘lishi kerak. Dog‘li dasturxon ishtahani bo‘g‘adi. Dasturxonga idish-tovoqlarni qo‘yishda ularning tusi dasturxon rangiga mos tushishiga ham e‘tibor berish lozim.

Oshxona jihozlari.

Taomlar xilma-xilligiga qarab, asosiy oshxona jihozlari turlicha bo‘lishi mumkin. Stolda servirovka uchun mo‘ljallangan jihozlaridan tashqari oshxona jihozlari bo‘lib, ular quyidagilardan iborat: alohida qoshiqlar, sanchiqlar, qisqichlar. Ovqat vaqtida foydalaniladigan asboblardan pichoq, sanchqi, qoshiq va boshqalardan eng ko‘p ishlatiladigani pichoq, sanchqi, sho‘rva qoshig‘i, disert qoshiq va choy qoshig‘idir.

Ovqat vaqtida foydalaniladigan idish va buyumlarning hammasi juda ham toza va benuqson bo‘lishi lozim. Dasturxon bezashning ma‘lum qoidasi bor. Dastlab, stoldagi likopchalar to‘g‘ri chiziq bo‘yicha terib qo‘yiladi. Asosiy likopchalarning chetlari hamda pichoq va sanchqilarning soplari stol chetiga etib yoki 1-2sm etmay turadi.

Barcha asboblardan qo‘l etadigan joyda turadi; oldin ishlatiladigan buyumlar likopchadan naribroqqa, olish qulay joyga qo‘yiladi. Non qo‘yiladigan idish (agar kesiladigan non turlari bo‘lsa) asosiy likopchaning chap tomoniga, stol chetiga etkazmay qo‘yiladi.

Pichoqlar asosiy likopchanning o'ng tomoniga tig'ini likopcha tomoniga karatib, sanchqi esa chap tomoniga, dasturxonni teshib yubormasligi uchun uchini yuqori qilib qo'yiladi.

Qoshiqlarning botiq tomonini yuqoriga qaratib qo'yiladi. Likopchanning orqasidagi sho'rva qoshig'i bilan desert qoshiq stol chetiga parallel yotishi, ularning sopi o'ng tomonga qaratilishi lozim. SHO'rva qoshig'ini likopchanning o'ng tomonidagi pichoq yoniga qo'yish mumkin.

Har xil meva suvi, va ichimliklar uchun maxsus tor stakanlar, yoki bakallar qo'yiladi.

Foydalanish qoidalari:

Umumiy taomdan o'z idishiga katta qoshiq va sanchiq yordamida olinadi: qoshiqni o'ng qo'lda, sanchiqni chap qo'lda ushlanadi.

Sanchiq yordamida ovqatni qoshiqqa olinadi, qoshiq bilan esa uni ushlab turiladi yoki qayla olish uchun ham ishlatsa bo'ladi.

Sous va sho'rvalarni o'z kosasiga maxsus cho'mich yordamida quyiladi, bunda dasturxonga to'kib yubormaslik uchun juda ehtiyot bo'lish lozim (o'zbek xonadonlarida sho'rvali ovqatlar hammaga alohida kosalarga quyib o'zatiladi) .

Desert jihozlar bilan gazak hamda shirin pishiriqlar eyiladi. Ular kichik hajmga ega bo'lgan pichoq, sanchiq va qoshiqlardir.

Salatlar uchun maxsus jihozlar, kofe qoshiqchalari, qand qisqichlari, tortning kurakcha va qisqichlari – bularning hammasi asosiy jiholarni to'ldiradi.

Salfetka – **sochiq** shak-shubhasiz stol servirovkasidir. Axir ularsiz stoldagi ozodalik hamda batartiblikni ushlab bo'lmaydi. Bundan tashqari, yaxshi dazmollangan, chiroylik taxlangan sochiqlar hatto, stolga ziynat qo'shadi. Sochiqlarni o'rashda turli usullar mavjud, lekin biz qo'limiz kamroq tegishi mumkin bo'lgan va yozilganda g'ijim ko'rinish kasb etmagan, oddiy hamda qulay uslubni ko'proq tavsiya etamiz.

Stolni nonushtaga yoki tushlikka tayorlashda, odatda salfetkalarini to'rtga bo'lib, uchburchak shaklida yarmidan buklab, so'ng ruletga o'xshab o'raladi, bu esa unchalik qiyinchilik tug'dirmaydi, tantanali kechki ovqat yoki tushlikka esa

nisbatan murakkabroq taxlashlar – elkan, qalpoqcha, sham va b. shakllarda o‘raladi. O‘ralgan sochiqlarni har bir mehmonning gazak uchun mo‘ljallangan kosasiga qo‘yib chiqiladi. Sochiqlarni qog‘oz salftkalar bilan almashtirish mumkin, o‘z-o‘zidan ma’lumki, tejamkorlik maqsadida ularni qismlarga kesmaslik lozim.

Sochiqlardan to‘g‘ri foydalanish usuli. Stolga o‘tirgandan so‘ng, kosada juda chiroyli qilib o‘ralgan oppoq sochiqni ko‘rgan ba’zi odamlar, uni oldida o‘zini bir oz iymanibroq tutadilar. Ba’zida uni pichoq, sanchiq, qoshiq kabi jihozlardek zarur ekanligini, odamga tanovul paytida emak uchun yordamchi vazifasini o‘tashga mo‘ljallanganini bilmay, sekingina bir chetga olib qo‘yishga harakat qiladilar. YUqorida aytilgandeq yaxshi dazmollangan va me’yorida kraxmallangan, chiroyli taxlangan sochiqlar shubhasiz stolni bezaydi, servirovkani boshqa narsalari bilan birga ularni yanada chiroyli ko‘rsatadi.

Salfetkani asosi vazifasi kostyumni tasodifiy taom tomchilari, to‘qilishlar, ushoqlarni tushishi kabi noxush holatlardan saqlashdan iborat. U bilan yana barmoqlar va lablar tanovul mobaynida hamda undan keyin artiladi. Bevosita tanovuldan avval sochiqni yoyib, ikkiga buklab, tizzaga yoyiladi. Sochiqni yoqaga yoki bo‘yinboqqa qistirib osib olish noo‘rindir.

Tamaddi vaqtida tasodifan kir bo‘lgan barmoqlarni extiyotkorlik bilan sochiqni ustidan, tizzadan olmasdan turib artiladi. Lablarni artish uchun esa, ikki qo‘l bilan tizzadan salfetkani olib, uchidan burab, o‘rtasini lablarga tekkaziladi. Lablarni nomigagina salfetka bilan artish xunuk ko‘rinadi. Salfetkani burun artish yoki uni qo‘l kirlanganda qo‘l sochiq qilish umuman to‘g‘ri kelmaydi.

Stolga o‘tirgach jihozlarni yaxshilab nazardan o‘tkazib, biron narsa topib olgach, uni salfetka bilan tozalashga tushish yaxshi emas. Bu bilan siz uy egalarini orasta ekanliklariga gumoningiz borligini bildirib, ularni ranjitasiz. Ovqatlanib bo‘lgandan so‘ng sochiqni avvalgi holatga keltiraman deb, uni ishtiyoq bilan taxlashga kirishib ketmang, balki batartiblik bilan kosani o‘ng tomoniga qo‘yib qo‘ying. Stolni suyanchig‘iga yoki o‘rindiqa sochiqni tashlab qo‘yish ham yaramaydi. Agar tasodifan sochiq tizzadan polga tushib ketsa, tashvishlanmang.

Tozasini berishini iltimos qiling, Zero, poldan olingan salfetka bilan foydalanish mumkin emas.

Dasturxon. Oppoq dasturxon barcha tanatanli voqealar va kechalar uchun mo'ljallangan, uning xususiyati shundaki har qanday rangdagi idishlar va gullar chiroyli ko'rinish kasb etadi. Atirgullar, billur bokallar, kumush shamdonlar va qadimgi farfor, yaxshi saqlangan vino, to'y yilligi va unashtirish marosimi kabi quvonchli damlar uchun kerakli bo'lgan muhitni yaratib bera oladi. Bahor kayfiyatini paydo qilishda oq kashta bilan tiqilgan och-yashil yoki havo rang, pushti tusdagi nafis rangli dasturxonlar qo'l keladi. Landish, lola, narsiss, giatsinta, krokuslar va boshqa bahor gullari unga yanada chiroy beradi. Quyoshga o'xshash jazirama va issiq yozda oq yoki sariq rangdagi kashtali sariq tusdagi nafis dasturxonlar to'g'ri keladi.

Stolni o'z bog'ingizdagi gullar, savatchadagi mevalar, bug'doy tolalari – bu yilning ramzi sifatida bezash mumkin. Ko'z faslidan ma'yuslik va osoyishtalik nafasi ufurib turadi, yilning bu faslida ehtimol oq yoki havo rangdagi dasturxonlar to'g'ri keladi, uni mevali taomlar hamda ko'zgi barglardan yasalgan guldastalar bilan bezatish mumkin.

Gullarni stolning o'rtasida turishi shart emas, ular tegishli guldonlarda eng qulay joylarga qo'yiladi. Gullar ovqatni va qarama-qarshi o'tirgan odamlarni to'smasligi lozim. Bugungi kunda, dasturxonni bezashning maxsus qoidalari yo'q. Bu erda uy bekasining didi muhim rol o'ynaydi.

Dasturxonning oqilona, maqsadga muvofiq qilib bezatilishi yaxshi hisoblanadi, lekin u qimmatbaho idish-tovoqlarni, nafis shishadan bo'lgan va billur qadahlarini, hamda kumush qoshiq sanchqi va pichoqlarni ko'z-ko'z qilish, qisqasi, maqtanish odobsizlik hisoblanadi.

Norasmiy tantanali tushliq Jihozlar qanday bo'lmasin, ularni batartib yozilgan oppoq dasturxon chetidan bir qarichda joylashadiki, unda mehmonlarning joyi o'rtasidagi masofa baravar bo'lishi lozim. Salfetka kichik kosaga qo'yiladi; agar darhol gazak qo'yilgan bo'lsa, unda salfetka sanchiqdan

chaproqqa sanchiqni yopib yubormagan holda qo'yiladi. SHunday kosalarni chekkalar ham jihozlarni yopib qo'ymasligi lozim.

Stol bezatishda qolgan narsalar, stolning hajmi, taklif qilingan mehmonlarning soniga ham bog'liq. Masalan, katta bo'lmagan doira shaklidagi stolga agar go'sht va sabzavotli taomlar tortilishi taqozo etilsa, unda stol bezaklaridan voz kechishga to'g'ri keladi.

Taomlardan tashqari bunda stolga faqat sham qo'yilgan shamdon qo'yish mumkin. SHamlar chiroqlarni o'chirib yoqiladi, o'tirganlarning ko'zlaridan baland bo'lmasligi lozim (shamdonlar istalgan xona uchun ziynat vazifasini o'taydi, kerak bo'lsa ularni yoqish ham mumkin.) Odatda tushlik uchun zarur bo'lgan barcha jihozlar qo'yilib, ular bilan birga disert jihozlarini ham qo'yish mumkin.

Birinchi holatda disert sanchiqlar va qoshiqlar yoki faqat qoshiqning o'zi kosadan oldin qo'yiladi. Norasmiy tushlikda to'rtta taomdan ortiq taom bo'lishi kamdan-kam uchragani uchun, odatda ikkitadan pichoq – bittasi gazak uchun (agar oldindan rejashtirilgan bo'lsa), boshqasi esa – go'sht uchun beriladi. Pishloqli salat uchun esa maxsus pichoq zarur.

Jihozlarni kosaning o'ng va chap tarafidan ketma-ketlikda chekkadan markazga qarab shunday joylashtirilib chiqiladiki, birinchi taom uchun kerakli bo'lgan pichoq va sanchiqlar kosadan o'zoqroq joylashtiriladi. Odatda ikkita sanchiq – bittasi go'shtga, ikkinchisi salat uchun mo'ljallab qo'yiladi, ammo uchtadan ortiq bo'lmasligi lozim. Salat uchun mo'ljallangan sanchiq kosaga yaqinroq qo'yiladi; agar salat gazak sifatida tortilsa, tabiiyki, sanchiq ham birinchi qo'yiladi.

Norasmiy tushliklarda mo'z bilan sovuq kofe yoki choy beriladi. Uy egasining hohishiga ko'ra choy yoki kofe tushlikning oxirida chashkachalarda tortiladi. Mo'z bilan qoshiqchani pichoqdan o'ngga qo'yiladi. Sovuq kofega qaymoq bilan qand tortiladi. YAxshisi, choyga avvaldan shakar va limon qo'shib, uni mo'z solingan stakanlarga to'g'ri idishdan quygan ma'qul. SHo'rva va meva qoshiqlari stolga pichoqlarning o'ng tomonidan qo'yiladi.

Agar issiq kofe yoki choy tashqillashtirilsa, unda kofe yoki choy qoshiqlar chashkani kosasiga, o'ng tarafidan ushlagichini o'ngga burib o'zatiladi. Stolga yana sariyog' uchun kosalar hamda pichoqlar ham qo'yiladi, bunda pichoqni turlicha qo'yish mumkin: ko'ndalang holda kosaning tepa qismiga, xo'randaga tig'i bilan qaratilgan holda qo'yiladi, kosaning tepa qismiga uchini markazga qaratgan holda joylanadi, ba'zida esa qolgan pichoqlarga parallel, tig'ini chapga qaratib qo'yiladi.

Norasmiy stolga qo'yiladigan tuzdon va murchdonlar turlicha bo'ladi – yog'ochdan, shishadan qilingan uksus, garmdori, murch va boshqa ziravorlar uchun mo'ljallangan idishlardir. Agar stol juda katta bo'lsa, tuz va garmdori har bir emas, oralab qo'yiladi. Buning uchun unchalik katta hajmga ega bo'lmagan shisha, billur, keramika va farfordan foydalaniladi. Tushlikdan oldin ularni qayta to'ldirib, qoshiqlarni qo'yib qo'yish kerak. Albatta agar ular shaxsiy bo'lmasa.

SHuni yodda tutish lozimki, kumush qopqoqli tuzdonni har foydalanganda qopqog'ini tozalash lozim. Aks holda tuzdonni teshiklari to'lib qoladi va mehmon kosasidagi tuz u istagandan ko'ra ko'payib ketishi yoki umuman tuz bo'lmasligi mumkin.

Mehmonlar orasida chekadiganlar bo'lsa, unda norasmiy tushlikda ular stol oldida chekishlari mumkin. Har bir jihozga qo'shib bittadan qo'ldon qo'ysa ham, yoki katta bitta qo'ldon qo'yib qo'ysa ham bo'ladi. Garchi qo'ldon bilan gugurt qo'yilgan bo'lsa ham, uy bekasiga odatda stolda chekishni taklif qilishmaydi. CHEkuvchilar o'zlari istagan sigaret markasini tanlab olishadi degan holat nazarda tutiladi. CHEkishni taklif qilmas ekan, uy bekasi stol atrofida chekishdan o'zini tiyishni afzal ekanligiga shama qiladi. Hozirgi kunga kelib chekmaydigan soni kamayib bormoqda, shu bois ular atrofdagilarga e'tibor berishlar lozim.

Ochiq havodagi mehmondorchilik Taomni tayyorlash uchun etarli masalliq'larga ega bo'lgan taqdirda uydan tashqarida toza havoda ham mehmonlarni kutsa bo'ladi. Buning uchun esa mehmonlar ko'z oldida tayyorlangan ishtaha qo'zg'atadigan bu taomni qulay sharoitda tanovul qilishlari uchun yaxshi joy topishning o'zi etarli. Biror bir daraxtning soyasiga to'g'rilab

dasturxon yoziladi. Dasturxonning rangi dilni yoritadigan tusdagisini tanlash lozim. Bir necha savatchalar qo'yiladi (birida jihozlar, ikkinchisida ko'proq salfetka-sochiq) kosa va bokallar qo'yiladi. Bog'dagi mehmondorchilik yog'li toamlarni istisno qiladi, odatda sabzavotlar idishda assorti hamda sovutilgan meva va ichimliklar beriladi. Mehmonlar o'zlariga o'zlari xizmat ko'rsatadilar, likopni qo'lda tutadilar va qulay joy topib, turib eydilar.

Dala hovlida biron qabulni tashqillashtirar ekansiz, shahardagi joylar rangi uyg'unligini tabiat ranglari ta'minlashni ham nazarda tutish kerak. CHinnini bu erda rangli sopol, shishani esa – yorqin rangdagi plastmassa qoplaydi. Dala hovlidagi o'choq – bularning hammasi ochiq havoda pishirladigan tovuq, o'rdak yoki boshqa milliy taomlar tayyorlanadigan asosiy kerakli ashyo sanaladi.

Dala hovlida stolni uydagidek tuzatishmaydi, dasturxon oddiyroq bezatiladi, biron narsa etishmasa mehmonlar sizni kechirishadi, stoldan qo'llari bilan biror narsani olishsa, siz ularni kechirasiz. Dasturxon atrofidagi mehmondorchilik va suhbat oddiy va engil bo'ladi.

Biz dala hovlida bo'lsa ham tantanani yaxshigina qilib o'tkazgimiz keladi. Masalan, agar siz tug'ilgan kun yoki to'yingizning yilligini dala-hovlida nishonlamoqchi bo'lsangiz, albatta, mehmonlar yaxshiroq narsalar umidida bo'ladilar. Taomlar ro'yxatini ular xursand bo'ladigan, uyda o'tirmasdan keladigan darajada qilish ham – san'at. SHunday dasturxon solingki, uning chetidagi kashtalari tabiatga monand bo'lsin – va undan bog'dagi yozgi stol yashnaydi.

Mehmonlarni kutib olishga qurbingiz etadigan darajada taklif qiling. Taomni xushbo'y isi va toza havo ishtahani ochib yuborishni yodda tutish kerak. Dasturxonga oldindan chiroyli salat, pishloq, turli shirin pishiriqlar, mevalarni hamda bokal to'la ichimliklarni qo'ysa bo'ladi. Dala hovlidagi mehmondorchilik – murakkab taomlardan ko'ra yaxshi kayfiyat afzal bo'ladigan, yozgi kechalarning sehri va chiroyli musiqaning ovozi sizning tashvishingizni ko'taradigan, oliy qoidalardan voz kechilgan qabuldir.

Stolni bezash (servirovka) san'ati.

Stolni bezaganda uchtadan ortiq vilka yoki pichoqlarni qo'yish maqsadga muvofiq emasligiga e'tiborni jalb qilish lozim (Har bir taomga unga mos holda alohida anjom qo'yiladi). Qolgan pichoq, vilka va boshqa kerakli anjomlar zarur bo'lganda taom bilan birga beriladi. Vilkalar likopchadan chapda, taomlar tortilishi tartibida quyiladi. Likopchadan o'ngda yaxna taomlar uchun pichoq, osh qoshiq, baliq uchun pichoq va katta osh pichoq qo'yiladi.

Bokallar quyidagi tartibda o'ngdan chapga qarab qo'yiladi: oq vino uchun, qizil vino uchun va suv uchun bokal.

Stol bezatilganda 3 turdagi idishlar to'plami ishlatiladi, ya'ni issiq ovqat to'plami, choy va dessert (shirinliklar) uchun to'plamlar.

Idishlar to'plamlari tayyorlangan taomlarga qarab farqlanadi.

Melxiordan ham kumushdan qilinadigan idish-anjomlar tayyorlanadi, ammo u kumushga qaraganda nisbatan arzon narxda bo'ladi.

Billurdan grafinlar, ryumka, tuzdon, stakan, likopcha, shakardon, murabbo va mevalar uchun vazalar tayyorlanadi.

Idishlarning asosiy qismi chinni yoki fayans moddasidan tayyorlanadi. Ulardan likopcha, chashka, souslar uchun idishlar yasaladi. Fayans chinni kabi nisbatan nozik bo'lmaydi.

Har qanday tushlikda odatda asosiy qoidalarga rioya qilinadi. Avvalambor, dasturxonidagi likopchalardan o'zoqroq joylashgan qoshiq va sanchiqlardan foydalaniladi, so'ng keyingilariga o'tiladi. Asosiy taom anjomlari likopchaga yaqin qo'yiladi. Sanchiqlar likopchani chap, pichoqlar o'ng tarafiga joylashtiriladi. Barcha taomlar doimo dasturxonda avvaldan mehmon oldiga qo'yiladigan likopchani ustiga qo'yiladi.

CHoy va qaxvali nonushtada odatda tamaddi uchun mo'ljallangan likopcha va asboblari shirinlik yoki qovurma pishiriq uchun maxsus likopcha va pichoq qo'yiladi. Issiq ichimlik qo'yilgan idishga qo'shimcha tarzda choy qoshiq beriladi.

Agar tushlikka asosiy taomlardan biri, sho'rva va shirinlik tortiladigan bo'lsa, unda likopchani o'ng tarafiga qoshiq yoniga issiq ovqat uchun mo'ljallangan pichoq qo'yiladi. CHap tomondan esa issiq taom uchun sanchiq joylashtiriladi.

SHu bilan birga non va non pichog'i solingan likopchani ham chap tomonga qo'yiladi.

Agar tushlikka sho'rva beriladigan bo'lsa uni maxsus idishda odatda dasturxon ustida turadigan mehmon likopchasiga qo'yiladi Bunda qoshiq o'ng tomondan joylashtiriladi.

Agar tushlikka baliq yoki umuman go'shtli taom tortiladigan bo'lsa, unda mexmonga baliq va go'sht uchun qo'llaniladigan qoshiq va pichoqlarni taklif qilish lozim.

CHoy va qaxva uchun piyola yoki qahva idishdan tashqari tamaddi uchun likopcha sanchiq va pichoqlar zarurat nuqtai nazaridan beriladi

Fujer – sharbat va mineral suv uchun

Bokal – shampan vinosi uchun

Lafit ryumkasi – qizil vino uchun

Reeyn vey ryumkasi – quruq oq vino uchun

Madern ryumkasi – o'tkir vino uchun

1. Oshxona anjomi – dasturxonga tortiladigan birinchi va ikkinchi ovqatlar uchun mo'ljallangan.

2. Desert anjomi tort va pirojniy uchun sanchiq, muss va pudinglar uchun qoshiqcha hamda qaxva uchun choy qoshiq.

3. SHakar uchun qoshiqcha.

4. Pishloq uchun pichoq-sanchiq – agar pishloq bo'lakcha tarzida berilsa ishlatiladi.

5. YOg' uchun pichoq.

6. Baliq anjomi – issiq baliq taomlari uchun foydalaniladi.

7. Go'sht uchun sanchiq.

8. Salatlar uchun komplekt.

9. Sous uchun qoshiq.

10. Pirojniy va tortlarni olish uchun kurakcha.

11. CHo'mich.

12. Likopchalarga taomlarni sollish uchun anjomlar.

Dasturxon atrofida o‘zini tutish.

Stol oldida o‘zini tutishning qoidalar shundayki, unda kichik doirada qat’iy amal qilishi unchalik shart bo‘lmagan, lekin ko‘pchilik oldida bu qoidalarni bo‘zish mumkin emas bo‘lgan talablardan iboratdir. Mehmonga aytilgan vaqtga borish lozim. 5-10 daqiqa vaqtliroq borish esa undan yaxshiroq bo‘lardi. Umuman olganda har qanday joyga kechikib borish odobsizlikdir. Doimiy ravishda hamma joyga kechikib boradigan odam atrofdagilar orasida hurmatini yo‘qotadi.

Mezbonlar odatda kechikkanlarni 15 daqiqadan ortiq kutmaydilar. Mehmon keladigan vaqtda eshik ochiq turishi kerak. Ularni eshik oldida samimiyat va ochiqkengillik bilan kutib olish lozim. Mezbon kelganlarni ustini echishga yordam bermog‘i, qo‘l yuvganida sochiq tutish kerak. So‘ng ular uyga taklif qilinadilar.

Agar siz mehmonga kechikib kelgan bo‘lsangiz va barcha mehmonlar allaqachon stol atrofiga o‘tirgan bo‘lsalar ikkinchi xatoga yo‘l qo‘ymang – ularni aylanib chiqib salomlashib yurmaslik zarur. Faqatgina uy bekasi bilan ko‘rishib, kechikkanlik uchun o‘zr so‘rash kerak. Mezbon bunday holatda o‘rnidan turmaydi va kechikish sabablarini surishtirib ketmaydi.

Mehmonlarni joylariga o‘tkazar ekanmiz, ularga qulaylik tug‘dirishga harakat qilishimiz lozim. Stolni ayollar uchun erkaklar surib, o‘tkazadilar. (Agar erkak va ayol birga o‘tiradigan marosim bo‘lsa) Stol atrofida mezbon ruxsati bilan hamda ayollar o‘tirgandan so‘ng o‘tiriladi. O‘zbek mentalitetida esa kattalar va erkaklar o‘tirgandan so‘ng o‘tiriladi.

Mehmondorchilik ustida biror bir kamchilik sezilib qolsa, *“ishda edim, qo‘lim tegmadi”* degan bahonalar bilan o‘zini oqlash to‘g‘ri emas. Mehmon ho‘zurida bolalar sho‘xlik qilsa, ularga tanbeh bermaslik kerak mehmonning izzat-nafsiga malol kelishi mumkin. Bolalarni mehmon kelishidan oldin yoki boshqa xonaga olib chiqib tartibga chaqirib qo‘yish kerak. Bolalar ham yoshligidan shu qoidaga amal qilishga o‘rganadi.

Umuman, bolalarni kelgan mehmon bilan ko‘rishgandan so‘ng yumshoqlik bilan chetlatilgani ma‘qul, chunki yosh bola dasturxon atrofida o‘zini tutishni yaxshi bilmaydi sizni va mehmonni noqulay vaziyatga tushirib qo‘yadi. Natijada shirin suhbatga xalal etadi, gurungning fayzi ketadi.

Mehmonni ko‘zatayotganda ostonada xayrlashish bilan chegaralanmaslik kerak Mehmonni yaxshiroq kutib ololmaganligi uchun o‘zr so‘ramaslik joiz. Bu takabburlik alomati sanaladi. Mehmondan minnatdorchilik izhor etishini kutib turmay uning kelganligi uchun tashakkur bildirish lozim.

YAna shuni esda tutish kerakki, quyuq ovqat mehmonga chap tomondan, suyuq ovqat va ichimliklar esa o‘ng tomondan taklif etiladi. Bo‘shagan idish – tovoq mehmonning o‘ng tomonidan o‘ng qo‘l bilan yig‘ishtirilib, patnisga ustma-ust taxlanadi, qoshiq, sanchqi va pichoqlar likopchalar yoniga sekingina qo‘yiladi. Bu vaqtda mehmonlarning yordami talab qilinmaydi. Mehmonning yordami kerak bo‘lib qolganda odob va hurmat doirasidan chetga chiqmaslik talab qilinadi.

Uy bekasi ovqatni avvalo mehmonlarga tutadi, o‘ziga eng oxiri oladi. Mehmonlarni barcha ovqatlardan tanovul qilib o‘tirishlari uchun uy bekasi g‘amxo‘rlik qiladi. Bo‘shagan likopchalarni uy bekasi yig‘ishtirib oladi, o‘zoqda o‘tirgan mehmonlar bo‘sh likopchalarni to uy bekasiga etib kelguncha qo‘ldan-qo‘lga o‘zatishi yoki shu oiladagi qizning qo‘liga berishi mumkin. Onasiga qizi va o‘g‘li yordam berib, bo‘sh idishlarni oshxonaga olib chiqib ketishlari mumkin.

Agar oldingizga olib kelingan ovqatni eyishni istamasangiz, uni olmasligingiz mumkin, lekin bunga odob qoidasiga amal qilgan holda javob berish kerak bo‘ladi. Ovqatni, taomlarni taklif etish kerak ammo majburan egizish yaramaydi.

SHu jihatdan ham, mehmon hamda mezbon oldiga etiket quyidagi talablarni qo‘yadi:

Mehmon uchun joyni to‘ri bu – ularni kamroq bezovta qiladigan hamda ular uchun qulay bo‘lgan joydir. YA’na e’tiborli joy uy egasini chap yoki o‘ng tomonida ham bo‘lishi mumkin.

Uy bekalari stol chekkasida, ba’zi-ba’zida oshxonadan xabar olib kelish uchun chiqishga qulay bo‘ladigan joyda o‘tiradi.

Uchrashuv tashqilotchisi va uy egasining vazifasi mehmonlarda do'stona munosabat va yaxshi kayfiyatni vujudga keltirishdir.

Stolga o'tirgach gavgani to'g'ri tutishga harakat qilmoq lozim. Stulda cho'zilmasdan, bir oz suyangan holda o'tirgan ma'qul.

Mehmonlarni yashash tarzi, yoshi, faoliyatiga qarab dasturxon uchun mebel jihozini tanlagan ma'qul: agar xontaxta o'tirishga o'rgangan mehmonlar ko'pchilikni tashqil qilsa, ko'p hollarda qarindoshlarni kutganda, xontaxtadan foydalangan yaxshi. Ishxonadan, yoshlar, umuman xontaxta atrofida o'tirishga o'rganmagan mehmonlar uchun stol yaxshi. Albatta bunda moddiy imkoniyatlar ham nazarda tutiladi. Agar sharoitingiz bo'lmasa, qariyalarga yumshoq kursi taklif qilgan ma'qul.

Tirsak stolga qo'yilsa, yonveridagilarga halaqit beradi.

Likopchaga haddan tashqari egilib ovqatlanilmaydi.

Sochiqni tizzaga yoyib olgan ma'qul. Qo'l va lablarni qog'oz salftkalar bilan artgan yaxshi.

Ovqatlanib bo'lgandan so'ng sochiq stolga qo'yiladi.

Ovqatni uy bekasining o'ng tarafida o'tirgan ayoldan boshlab o'zatiladi.

Ovqatni sizga yoqmagani yoki to'g'ri kelmasligini bahona qilib taomdan voz kechilmaydi. Raddiya zarur bo'lsa, o'zoq tushuntirishlarsiz, odab bilan buni bajarish lozim. O'zbeklarda nomiga qoshiqni og'izga olib, tashakkur bildirib qo'yiladi.

Agar qoshiq yoki sanchiqni tushirib yuborsangiz, uni olishga harakat qilmaslik kerak Boshqa tozasini so'rash joiz. Ovqatlanayotgan paytda sanchiqni chap, pichoqni o'ng qo'lda ushlaydilar.

Kichik barmoqni yuqoriga ko'tarib, qolgan barmoqlar bilan qoshiq yoki shunga o'xshash narsalarni ushlay yaxshi emas. Qoshiqni birovga o'zatayotganda o'rtasidan ushlagan holda berish lozim. Qo'ldan olganda esa qoshiqni ushlaydigan joyidan oladi.

Issiq ovqatni yo ichimlik puflab ichilmaydi. CHappilattib eyilmaydi. Xo'rrilatish ham adabsizlik sanaladi. YAxshi tarbiya ko'rgan kishi ovoz chiqarmasdan, tinchgina, bamaylaxotir, shoshilmay va shalpaymay ovqatlanadi.

Umumiy ovqatdan eng katta bo'laklarni olib eyish yaxshi emas. Faqat oldidan olib egan ma'qul.

Og'izni to'ldirib eyish yoki katta tishlamagan yaxshi. Ovoz chiqarib emaslikka harakat qilish, og'izni yumib chaynash lozim.

Dasturxonda siz uchun kerak bo'lgan narsaga cho'zilib intilmay, o'zati yuborishni iltimos qilish lozim.

Og'zingizni kuydirib olsangiz, ketidan sovuq suv ichib yuborish joiz. Bundan boshqacha harakatlar noo'rin.

Og'izga tushgan nobop taom, qanchalik ko'ngilni bo'zmasin, uni chaynab yutish shart. Imkon bo'lmasa bildirmasdan, undan «qutulish» kerak. Og'izdan faqat baliq qiltanoqlari yoki mevani danaklarigina chiqishi mumkin.

Agar tuzdonda qoshiq topilmasa, tuzni pichoqni uchida olib ishlatish mumkin. Bunda pichoq albatta, quruq va toza bo'lmog'i darkor.

Ovqatlanish vaqtinchalik to'xtatilganida, qoshiq va sanchiqlar asbobi kosani ustiga qanday ushlangan bo'lsa shunday qo'yiladi. Kosaning ustiga ushlagichi bilan bir-biriga parallel qo'yilgan anjomlar kosani almashtirish yoki yig'ishtirib olish mumkin ekanligini bildiradi.

Uy egasi hammadan oldin boshlab, hammadan keyin ovqatlanishni to'xtatadi. Ayniqsa, agar u oxirgi taom bo'lsa, boshqalar tugatishini kutib turish lozim.

Dasturxon ustida cheqilmaydi. Agar erkak kishi dasturxondan turishni istasa, ruxsat so'raladi.

Bayram oldi dasturxon atrofiga faqat yoshi kattaroq bo'lgan bolalarni o'tqizgan ma'qul. Bunda ular barchadan oldin dasturxonga qo'l o'zatislari joiz emas, hamda kattalar boshlab bergandan keyin boshqalarni taklif qilgandan so'ng taomni boshlagan ma'qul.

Bundan tashqari, kattalar bilan dasturxon atrofida o'tirgan bolalar madaniyatli bo'lgan kattalar kabi umumiy qoidalarga bo'ysungan holda o'zlarini tutishlari lozim.

Mehmonlar kelgandan so'ng mezbbon televizorni o'chirib qo'ygan ma'qul. Faqat ba'zi holatlardagina mehmonlarga barcha yig'ilgunga qadar qiziqarli ko'rsatuvni ko'rishni tavsiya etish mumkin. Mehmonlar bu taklifingizga nisbatan e'tiborsizlik bildirsalar, bu fikrdan qaytgan ma'qul.

Uy bekasi kunini oshxonada o'tkazmasligi kerak Oldindan mehmondorchilikka tayyorlanib qo'yish lozim. Mehmonlar bilan bir oz o'tirish darkor.

Idish yuvishni keyinga qo'yish kerak Bunday paytlarda unga dugonasi, yoki qarindoshi yoki turmush o'rtog'i yordam berishi mumkin.

Uyga mehmonlar tashrif buyurganlarida o'zundan-o'zun telefon suhbatlarini qurish maqsadga muvofiq emas.. Uy egalari dasturxon atrofida nafaqat tashqiliy jihatdan, balki munosabat olib borish jihatdan ham ustamon bo'lishlari lozim.

Ular biror bir o'tirganlarning befarosatligi tufayli vujudga kelgan noqulay holatlarga barham bergan holda, hajviyalarni haddan tashqari chegaradan chiqmasligini ham ko'zatib turishlari kerak

Ular mehmonlarning har biriga alohida e'tibor bilan qarashlari lozim.

Uy bekasi tomondan tayyorlangan taomni tanqid qilish mumkin emas. Biroq maqtash – shart.

Dasturxon atrofida kasalliklar va ko'ngilsiz narsalar haqida gapirilmaydi.

Sizdan o'zoqroq joylashib olgan odam bilan, suhbat olib bormang, unga yaqinroq o'tirib olish imkoniyatini kutish mumkin.

Qiziqarsiz va boshqalarga tushunarsiz bo'lgan mavzularni chetlab o'tgan ma'qul.

Ketishdan avval yaxshi mehmondorchilik va qiziqarli o'tkazilgan vaqt uchun uy egalari minnatdorchilik bildirib qo'yishni kanda qilmaslik lozim.

Boshqalardan avvalroq turib ketmoqchi bo'lsangiz, bildirmasdan chiqib ketishga harakat qiling. Uy egalaridan o'zr so'rab xayrlashiladi.

Mehmondorchilikda yarim tungacha qolib, o'tirib qolmang. Ayniqsa agar mezbonlarning farzandlari bo'lsa.

Mehmonlar ketgandan so'ng xonani ko'zatib chiqib, imkon qadar tartib bilan yig'ib qo'yish lozim.

Qanday va nima eyish lozim?

Etiket qoidalariga binoan stol atrofida o'tirgan odam bilagi bilangina stolga tayanishi mumkin. Ayol kishi esa bir oz vaqtgagina tirsagini qo'yishi mumkin. Non ushoqlarini dumaloq qilib olib o'ynash, emak jihozlarini o'ynash, dasturxon uchini o'rab o'ynash, oyog'ini o'zatib o'tirib olish mumkin emas.

Lablarini bo'yaydigan ayollar og'izlarini sochiqqa emas, kog'oz salfetskaga artishlari zarur. Tanovul paytida tirsakni dasturxonga qo'yib olish yoki boshni kosaga egish yaxshi emas. Boshni sal egib, shu masofada qoshiq yoki sanchiqni og'izga olib kelinadi.

Ovqatlanib bo'lgandan so'ng pichoq va sanchiqni parallel ravishda, ushlagichlarni o'ngga qaratib kosaga qo'yiladi. Agar bu jihozlarni keyingi taom uchun ishlatish niyatingiz bo'lsa, ularni stol ustiga qo'ygan ma'qul. Agar siz pichoq va sanchiqdan foydalanayotgan bo'lsangiz, unda ularni u quldan bu qo'lga olavermasdan, sanchiqni chap qo'lda, pichoqni o'ng qo'lda tutish lozim. Qandaydir ichimlik taklif qilingan vaqtda og'izdagini yutib yuborib, so'nggina uni ichish lozim. Bundan oldin stakanda yog'li izlar qoldirmaslik uchun avval sochiq bilan og'zingizni artib olsangiz yaxshiroq bo'ladi. SHishadan faqat o'ziga quyib olish xunuk ko'rinadi. SHisha yoki grafinni olganda, avval yon tarafda o'tirganga taklif qilinadi.

Laganda turgan taomning eng yaxshi bo'laklarini olib eyish nojoizdir. Hadisi sharifda ham: *“Baraka taomning o'rtasidadir. Bas, taomning o'rtasidan emas, bir chetidan englar”* deb keltirilgan.

Mehmonda suvli ovqatga non botirib eyishdan cheklanamiz. Etiket bo'yicha hech qachon idishni «yaltillatib» non bilan tozalab qo'yish to'g'ri kelmaydi. Lekin o'zbek odati bo'yicha idishni tozalab qo'yish savob sanaladi. (Ba'zi viloyatlarda

idishni ichiga ozgina choy quyib, aylantirib ichib yuborishadi savob uchun). Ammo buni dabdabali tarzda amalga oshirish o'ta ketgan madaniyatsizliq

Dasturxonga sigaret bilan o'tirib bo'lmaydi, uy sharoitidagi qabullarda esa taomlar tortishning o'rtasida chekib bo'lmaydi. Chekishni faqat taomdan so'ng, qulay paytda o'ziga ravo ko'rishingiz mumkin. Hech bo'lmagan taqdirda, oxirgi taom va desert o'rtasida – bunday paytda odatda, idishlarni yangilab olish uchun qisqacha tanaffus bo'ladi. Ammo baribir to mezbonlar taklif qilmaganlariga qadar o'zni tiygan ma'qul.

Stol atrofida to'g'ri o'tirgan yaxshi, ammo oshirib yubormang, «*xodaga o'xshab*» o'tirish xunuk ko'rinish kasb etadi. Tirsakni, ayniqsa, agar qo'lda emak jihozlari bo'lsa stolga qo'ymagan ma'qul. Tanovul qilayotganda bir oz egilib eyiladi, biron narsa ichilayotganda ham xuddi shu alfozda qaddini tutish lozim.

SHo'rva ichilayotgan qoshiqni o'ng qo'lda ushlanadi va bir oz qiyshaytirilib ichiladi. Ba'zi kosalarda tarqatilgan sho'rvalar disert qoshiqda tanovul qilinadi. Ikkinchi taomlar pichoq va sanchiq yordamida eyiladi. Emak jihozlari ushlagichni o'rtasidan emas, uchidan ushlagan ma'qul. Pichoqni faqat taomni kesish uchun ishlatish lozim, ammo zinhor uni og'izga olib borishni maslahat bermaymiz. Ba'zi kesish shart bo'lmagan taomlar, masalan, omlet, qovurilgan tuxum, faqat sanchiqda eyiladi. Uni o'ng qo'lda ushlab, tanovul qilish vaqtida chap qo'ldagi non bo'lagi yordamchi tarzda qo'llanadi.

Ovqatlanib bo'lgandan so'ng boshqa emasligingizni bildirish maqsadida sanchiq hamda pichoqni kosaga bir-biriga parallel ravishda qo'yiladi. Agar siz hali tanovul tugallamagan bo'lsangiz, unda sanchiq va pichoqni chalishtirgan holda, pichoqni o'ngga, sanchiqni chapga qarab yo'naltirgan holda qo'ysangiz bo'ladi.

Dasturxon atrofida o'tirganda non idishidan olingan nonni kesmaymiz, balki bo'lakka bo'lib eyimiz. YOg'ni pichoq bilan sanchiq yordamida bo'lib, bir oz yog'ga surtilgan non bilan eyiladi. YOg'ni ozginagina yog' idishdan kosamizni chekkasiga olamiz.

Non bilan nonushtada nisbatan erkinroq bo'lamiz. Non bo'lagiga sariyog' surtib, tishlab eyish mumkin. YOg' surtilgan nonni pichoq bilan kesib eyilmaydi.

Nonushta paytida bir burda non bo‘lagiga kolbasa yoki pishloq qo‘yib ikkiga bo‘lib eyish uchun qulay qilish mumkin. Bunday buterbrodni likopchada sanchiq va pichoqni qo‘llagan holda tanovul qilish mumkin.

Oilada buterbrodlarini emak jihozlarini qo‘llamasdan eyiladi. Albatta u agar, kichik bo‘lsa. Ba’zida buterbrodning kattaligidan eyish ko‘p noqulaylik tug‘diradi. Uni kosaga qo‘yib pichoq va sanchiqni qo‘llashdan boshqa iloj yo‘q. Jihozlar bo‘lmagan taqdirda, salfetkalaridan foydalanish mumkin.

Qurtilgan yoki qotgan nonlarni choyga botirib faqat oila davrasida eyish mumkin. Tortilgan kolbasa agar tozalanmagan bo‘lsa, kosada, sanchiq hamda pichoq bilan tozalanadi. Quruq kolbasani shundoq eyilaveradi. YUpqa to‘nli sosiskani artmasdan eyish mumkin, ammo qalin bo‘lsa, albatta tozalagan ma’qul.

Qovurilgan tuxumni nima bilan berilganiga qarab sanchiq yoki qoshiqcha bilan eyish mumkin. SHO‘rvalar bir oz bizni qiynaydi: kosani o‘zi tomonga og‘dirish lozimmi, yoki o‘zimiz kosaga engashimiz kerakmi... Kosani hech ham o‘zimizga og‘dirmaymiz, kosada bir sho‘rvaning qoldig‘i shunday qolaveradi.

Oilaviy sharoitda kosani sal o‘zimizdan og‘dirib qolgan sho‘rvani ichib qo‘ysak bo‘ladi. Na tanovul mobaynida, na undan keyin sho‘rvaning qoshig‘ini stolga qo‘yilmaydi, kosada qoladi.

SHo‘rvadagi go‘sh – bir vaqtning o‘zida ham birinchi, ham ikkinchi taomdir. SHu bois, avval sho‘rvani qoshida tanovul qilib, keyin uning go‘shini eyishda sanchiq hamda pichoqdan foydalanmiz.

Sovuq taom sifatidami, yoki issiqmi – berilgan baliq go‘shiga pichoqni yo‘latmaymiz. Undan faqat dudlangan seledka uchun ishlatamiz. Agar baliqdan tayyorlangan taomga qo‘shib maxsus emak jihozlari – kurakcha va sanchiq berilsa, unda kurakchani o‘ng qo‘lga, sanchiqni chap qo‘lga olamiz. Sanchiq yordamida go‘shni ushlab tursaq kurakcha yordamida qiltanoqlarni tozalab olamiz. Agar sanchiq ikkita bo‘lsa, unda o‘ng qo‘ldagisi qiltanoqni ajratish uchun, chapdagisi go‘shni eyish uchun foydalaniladi. Bittagina sanchiq bo‘lgan taqdirda, uni o‘ng qo‘lga olib, chapga burda non olib, uning yordamida baliq go‘shini ushlab turib, sanchiq yordamida qiltanoqni ajratiladi va eyiladi.

Agar bizning likopga butun baliq tortilgan bo'lsa, avvalida ustixonidan filening yuqori qismini ajratib olamiz, so'ng umurtqadan qiltanoqni ajratib, chekkaga olib qo'yamiz, keyin esa ikkinchi qismini tanovul qilishga o'tamiz. Og'zimizga tushib qolgan qiltanoqni bildirmasdan til uchida sanchiqqa qo'yamiz.

Parrandani sanchiq hamda pichoq yordamida eyiladi. Bunda suyakni tozalab eyishni ko'rsatish uchun, sanchiq bilan pichoqni o'ynataverish shart emas. Suyakda bir oz go'sht qolishidan siqilmaslikka harakat qilish lozim. Uy sharoitida esa go'shtni qo'lga olish mumkin.

Sabzavotlar aralash go'sht – muammoli taom. Hozirgi kunda jahonda bu taomni tanovul qilishda bir-birini rad qiluvchi ikki tavsiyalar mavjud. *Birinчисiga* binoan go'shtni bo'laklarga bo'lib chiqqach, pichoqni chetlatish. *Ikkinчисiga* binoan esa bir daqiqa ham pichoq o'ng qo'ldan, sanchiqni chap qo'ldan bo'shatmaslik lozim.

Birinchi qoidaga amerikaliklar amal qiladilar. Ovrupo tushunchasida bunday uslub bashanglikdan yiroqdir. Ikkinчисini tasdiqlagan holda, go'shtni sanchiqni go'shtga qadagan holda pichoq bilan kesib, ushlab to'g'ridir.

Kesilgan va sanchiqqa qadalgan bo'lak go'sht ustiga kartoshka pyuresini qo'shib, tayyor garnirni og'zimizga olamiz. Agar, kartoshkadan tashqari yana no'xot, yoki shunga o'xshash boshqa «bezovtalovchi» narsalar bo'lsa-chi? No'xot go'shtga sanchilgan sanchiqda turmaydi, shuning uchun, pichoqni chetga olib, avval sanchiqni o'ng qo'lga olgan holda no'xotdan ozgina totib ko'rib, so'ng, yana sanchiqni chap qo'lga olish istagi paydo bo'ladi. Nima qilish kerak?

Birinchi yo'li: sanchiq bilan go'shtni ushlab turib uni bo'lagini kesib olamiz, keyin sanchiqni go'shtga qadalgan tarafini o'girib, no'xotni ilintirishga harakat qilamiz va bu vaqt davomida sanchiqni chap qo'lda tutgan holda og'izga yo'naltiramiz.

Ikkinchi usul: sanchiqni uchlarini yuqoriga qaratgan holda kesilgan go'shtga no'xotlarni joylaymiz. Go'shtni hammasini eb bo'lgach, sanchiqni o'ng qo'lga olib no'xotlarni tugallashga harakat qilamiz (e'tibor qiling: no'xotlarni sanchib

emas, balki qoshiqqa o'xshab olinadi). Agar kartoshka butunligicha tortilgan bo'lsa uni ezib o'tirish nojoiz.

Go'shtga qo'shimcha tarzda alohida idishda tortilgan salat, o'z idishidan galma-gal asosiy likopchadan olingan taom bilan birga eyiladi. Yashil salat, imkon qadar kesilmaydi. Agar barglari haddan tashqari katta bo'lsa, sanchiq bilan kesib, unga o'rab eyiladi.

Spagetti, yoki o'zun makaronlar, qovurma lag'monni chiroyli tarzda eyish qiyin. Bu italyan taomi bilan «chiqishish»ning uch yo'li bor.

Birinchisi: sanchiq bilan pichoqni qo'llashdan tarkib topgan. Qoshiqni chap qo'lda ushlaymiz. Qoshiqning uchini kosaga tushiramiz, so'ng qoshiqni tubiga qarab sanchiqni makaronga o'raymiz, qoshiq bilan makaronni qolgan ulushini kesib olamiz.

Ikkinchi usul: kesish uchun mo'ljallangan sanchiqni pichoqqa o'xshab ushlanadi. Sanchiqni makaronlar girdobiga olib, undan katta bo'lmagan miqdorda makaronni olib ko'taramiz. Keyin yana sanchiqni pastga tushirib o'sha makaronlarni aylantirib sanchiqqa o'rab tezda og'zimizga olamiz.

Uchinchi usulni qo'llar ekanmiz, vertikal tarzda ushlab turilgan sanchiqni makaronga qadab, shu vaziyatda kerakli darajadagi ulushni o'rab olamiz. *Asosiy qoida:* sanchiqqa ikki-uchtadan ortiq makaron olinmasligi darkor.

SHirin nonni aynan shu uchun mo'ljallangan sanchiqlar bilan eyish yaxshi. Aks holda, qoshiqchadan foydalangan ma'qul. Quruq shirin pishiriqlarni qo'lda ham esa bo'ladi.

Tilak bildirish

Mehmon sog'lig'i uchun aytilgan tilaklar. Agar mezbon biror-bir mehmon uchun tilaklar izhor qilsa, unda to mehmondorchilik tugagunga qadar u qolgan mehmonlarni nazardan qoldirmasligi lozim .

Mehmonlar bo'lsa, faqat kechaning sababchisi uchungina tilak bildiradilar. Agar tilak uy egasiga aytilgan bo'lsa, uy bekasi ham chiroylik izhorlardan qolib ketmasligi lozim.

Tilak aytilgan vaqtda dasturxon atrofida gilar uni izhor qilayotgan kishiga nisbatan hurmatni ko'rsatish uchun emak jihazlarini likop chetiga qo'yib, o'zaro suhbatlar va tanovulni to'xtatib diqqat bilan tinglaydilar.

Tilak uchun eng qulay vaqt ovqatlar orasidagi tanaffusdir, chunki bu vaqtda odamlar ovqat eyishdan to'xtagan bo'ladi, ovqat sovumaydi va hammaning diqqati notiqda bo'ladi. Dasturxonga ovqat tortilayotgan va odamlar ishtaha bilan eb turgan vaqtda so'z boshlamaslik kerak

YAxshilab gapirilgan, jonli va qisqa tilak ziyofatni qizitib, jonlantirib yuboradi. Nutqning qisqa va tushunarli bo'lishi – asosiy shartdir. Tantanali qabullarda odatda, erkaklar tilakni o'rinlaridan turgan holda tinglaydilar, ayollarni turishlari shart emas. Agar izhor qiluvchi tilakdan oldin bokal to'ldirilgan vinoni ko'krakka qadar ko'tarib olgan bo'lsa, unda boshqa erkaklar ham huddi shu vaziyatda turadilar.

Agar izhor qiluvchi tilakdan avval bokalni qo'lga olmasa, unda boshqa erkaklar ham tinglayotganlarida xuddi shu vaziyatni saqlaydilar, faqatgina tilak nihoyasiga etgandan so'nggina, odatda tilak aytuvchi so'zini tugatgach, bokalni qo'lga olganda, ular bokallarni qo'llariga oladilar.

O'z nomiga aytilgan tilakning egasi tilak bilan javob bermog'i darkor. Tilakda aytilgan maqtovlarni ayol kishi tabassum bilan qabul qilib, boshqalar turgan bo'lsalar ham o'z joyida o'tiraveradi. Bu paytda u qo'lida vino to'ldirilgan bokalni, to izhor tugagunga qadar ushlab turadi.

Aslida olganda, tilak aytilgan izhor «egasi» hech qachon to, boshqalar ichmagunlariga qadar ichimlikdan ichmaydi, aks holda esa, u o'zi uchun o'zi qadah ko'tarib, nokamtarinlik qilgan bo'ladi.

Stol qarshisida o'tirgan ayol bilan tilak bildirgan kishi uning nigohini «*tutib olib*» qadahni nomiga ko'tarib bajaradi. U agar boshqalar turmasalar yoki bunga bir asos bo'lmasa, o'rnidan turmaydi. Agar juftlik xoli o'tirishgan bo'lsalar, tilak sifatida erkak bir-ikki og'iz yarim hazil so'zlar bilan, masalan, «*chiroyli ko'zlaringiz uchun*», «*baxtli daqiqalar uchun*» ichishga taklif qilish bilan kifoyalanadi.

Ovrupe davlatlarida ba'zida tantanali tilaklardan keyin ichib bo'lgan qadahni erga urib sindiradilar. Bizda esa biror narsani sinishi yaxshilik alomati deb hisoblanmaydi.

Rasmiy tushliklarda tanovul tugagunga qadar tilaklar aytilmaydi va ular tantanali nutqlar oldidan aytiladi. Ilk tilakni soqiy aytadi, qolganlarini esa – uning ruxsati bilan izhor qilishadi.

Hadyalar va ularni taqdim etish etiketi

Biz o'z xursandchiligimizni boshqalar bilan baham ko'rishga o'rganib qolganmiz va go'zal urf-odatlariga ergashgan holda bir-birimizga sovg'alar hadya etamiz. Ularning sababi hayit bayramlari, tug'ilgan kunlar, 8 Mart, Yangi yil, hovli to'yi, to'y (nafaqat yaqin qarindoshlaringiz, balki tanishlaringizniki ham bo'lishi mumkin) munosabati bilan hadyalar orqali bizga aziz odamlarga nisbatan bo'lgan muhabbatimizni va e'tiborimizni ta'kidlaymiz.

Gul, manzur shirinlik kabi arzimagan narsalar bilan ham insonni hursand qilish mumkin. Hadya qilish istagini yoshlikdan tug'dirish, sovg'a bera bilishga va ziyofat qilishga bolalikdan o'rgatish lozim. Sovg'alarni tanlashda e'tiborlik bo'lishimiz lozim. Bu erda sizga kashf qilish qobiliyati va xayolot, izlanuvchanlik hamda zehni o'tkirlik kerak bo'ladi – bir so'z bilan aytganda nimaga qodir ekanligingizni ko'rsatish imkoniyati paydo bo'ladi. Bu erda did, farosat, ijodkorlik va odoblilik talab qilinadi. SHoshilinchda sifatsiz yoki keraksiz narsani olib qo'yish mumkin.

Sovg'ani arzon-qimmatini olish har kimning imkoniyatiga bog'liq. Haddan tashqari sahiylik qilishga hammaning ham qurbi etavermaganideq imkoniyat bo'lgan hollarda xasislik qilish ham bema'ninik hisoblanadi. Bu erda ham kishiga bo'lgan himmat rol o'ynaydi.

Bayram kunlari uchun oldindan tayyorgarlik ko'rilishi lozim: sovg'a beriladigan odamning didi, qiziqishlarini o'rgangan ma'qul.

Maxsus holatlar uchun: gullar (savatchada yoki qirqilgan), sovgʻaga monand maxsus nashrli kitoblar, billur idish, osma soat, radiopriemniq qimmatini baland konfetlar sovgʻa qilinadi.

Gastronomik turdagi (ozuq-ovqat bilan bogʻliq) sovgʻalar: tort, oliy navli choy, kofe, shokolad, uy murabbolari.

Pardoz anjomlari: yaxshi odekolon, loson, atir, pudra, pardo idish, koʻz tepasiga surtiladigan boʻyyoqlar toʻplami, nodir shampun.

YOshi katta yaqinlarga kiyim-kechak sovgʻa qilsa ham juda oʻrinli boʻladi. Masalan, otangizga doʻppi, onangizga roʻmol yoki chiroyli kiyimlik v. b. Bu sovgʻalarda nihoyat darajada ehtiyot boʻlmoq kerak. Bunda agar siz bunday narsalarni sovgʻa qilmoqchi boʻlsangiz, avvalo uning pardoz anjomlariga allergiyasi bor-yoʻqligi hamda qay darajada uning bu sovgʻalardan foydalana olish-olmasligini bilish lozim.

Kiyimlar va aksessuarlar: sharf, qoʻlqoplar, erkaklar koʻylagi, sumka, shippaklar, paypoqlar, roʻmol, kiyimga taqiladigan bezakli tugmachalar, bijuteriya, manikyur toʻplami, kichik hamyon.

Jonli sovgʻalar: mushuk bolasi, kuchuk bolasi, qushlar, baliqlar boʻlajak egalarning roziligi bilan!

Roʻzgʻorbop sovgʻalar: dazmol, termos, choynaq serviz, sochiqlar toʻplamiga ega dasturxon. Komandirovka yoki sayohatdan qaytishda qarindoshlar va yaqin doʻstlarga suvenir yoki tabriknomalar sovgʻa qilinadi. Sovgʻani siz tashakkur bildirmoqchi yoki unga boʻlgan eʼtiboringizni koʻrsatish niyatida qarindosh yoki tanishmi, doʻst yo begonagami – kim uchun moʻljallanganligiga qarab tanlaysiz.

Sovgʻani gʻarazli maqsaddi qilishdan tiyilish darkor. Hadya qilishda oʻzingizni sir saqlamang – ular sovgʻa oluvchilarni oʻzoq gumonlarda qolib ketishiga sabab boʻladi.

Sovgʻaning qiymati, qoida boʻyicha ahamiyat kasb etmaydi va u faqat sizning imkoniyatlaringiz bilan bogʻliq. Bunda faqat qimmatbaho sovgʻalarga tegishli boʻlgandagi imkoniyatlar cheklanishi mumkin: ularni sizga shu qiymat darajasida qaytara olishga qurbi etmaydiganlarga va bundan oʻzini noqulay his qiladigan

odamlarga bilib turib sovg'a qilmaslik lozim. Boshqa tomondan esa o'ta arziyas sovg'a orqali siz o'zini haddan tashqari tejamkor qilib ko'rsatib qo'yish ham mumkin.

YUbikey, hovli to'yi va to'y tantanalarida jamoaviy tarzda qimmatbaho sovg'alar qilish an'anaviy tusga kirgan. Bolalarni hursand qilish oson – ular har qanday kitob, konfet va o'yinchoqlarga rozi bo'laveradilar. O'z hadyangiz orqali siz bolaning qiziqishlarini rivojlanishiga yordam berishingiz mumkin: tennis raketkasi yoki rolik bolani sportga nisbatan bo'lgan qiziqishini paydo qiladi.

Qanday hajmdagi sovg'a bo'lsa ham uni qog'oz qutiga gulli sovg'a o'ramiga o'rab berish bolalar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. CHunki bunday shakldagi sovg'anigina bolalar sovg'a deb tan oladilar. Bolalarga pul berishni tavsiya etmaymiz. Agar bu pullar kerakli narsa uchun sarf qilinsa, unda istisno bo'lishi mumkin.

YOr-do'stlarga sovg'a tanlash qiyin emas, chunki ularning didi va istagi oldindan ma'lum. Ularga har xil narsalar – ro'zg'or anjomlaridan tortib, pardoz-andoz buyumlarigacha taqdim etish mumkin.

Uylanishdan oldin hadya qilinadigan sovg'alar oddiy iltifotlilik belgisinigina bildiradigan bo'lishi lozim.

Er-xotinlar turli xil sabablar bilan bir-biriga tez-tez sovg'alar qilishni yoddan chiqarmaliklari lozim. Asosan ular bir-biri bilan foydali sovg'alar bilan almashadilar, ayniqsa ularga sovg'a tanlash oson, chunki bir-birlariga nima zarur ekanini hamda nimadan mamnun bo'lishlarini yaxshi biladilar. Va albatta guldastasiz buni tasavvur qilish qiyin.

Universal sovg'alardan biri – kitob. Uni istagan odamga va har qanday xursandchiliklarda hadya qilish mumkin. Imkoni boricha sovg'abop, chiroyli bezatilgan, har qanday yangi, yaqin orada nashrdan chiqqan kitoblarni sovg'a qilish mumkin.

Ayol kishini erkak kishiga bo'yinbog' sovg'a qilishiga maslahat bermaymiz. (Bunday sovg'a yaqin munosabatdagi kishiga beriladi turmush o'rtoq, aka-uka,

o'g'il). Pardozi ashyolarini sovg'a qilish niyatingiz bo'lsa ayol kishi bilan maslahatlashish lozim.

Erkaklarga shirinliklar – konfet, tort va boshqa narsalarni kamdan-kam sovg'a qilinadi. Bu odat, shirinlikka nisbatan garchi, hamma erkaklar ham e'tibor bo'lmasalar-da, erkak borasidagi tasavvurlar bilan uyg'un bo'lmagani uchun bo'lishi mumkin.

Siz izlayotgan sovg'ani tanlashda egasining yoshiga ham e'tibor berish lozim. Bu degani yoshlar va yoshi o'tganlar uchun maxsus narsalar bor degani emas, ammo yoshi katta odamga yorqin rangdagi bo'yinbog'ni sovg'a qilish bilan uni noqulay ahvolga solib qo'ymaydigan va ayol kishiga qariyalar kiyadigan matodan hadya qilib uni xafa qilib qo'ymaslik uchun o'zini madaniyatini ko'rsata bilishi kerak

Pul berishingiz bu sizni ochiqchasiga ishbilarmonligizdan dalolat beradi. Albatta bunda sovg'a foydali bo'lgani bilan, u qiziqarlilik xususiyatini yo'qotadi. Bunday usullarni kamdan-kam va faqat yoshlarga nisbatan qo'llagan ma'qul (masalan, yosh oilalarga to'yona sifatida). O'rin-joy (ko'rpa yostiq uchun) mo'ljallangan ashyolarni (choyshab va b.) faqatgina eng yaqin oila a'zolariga yoki to'yda sovg'a qilish mumkin.

Yumoristik tabiatdagi sovg'alarga kelganda ehtiyotkor va farosatli bo'lish muhim. Sovg'alarning ba'zi turlari milliy belgilarga egaligini yoddan chiqarmaslik joiz: Ovro'poda dastro'mollar janjal va ko'z yosh timsoli, o'zbeklarda yangi kelin sovg'a qilgan dastro'mollar tabarruklik kasb etadi.

To'ylarda g'arbda o'tkir tig'li va kesuvchi narsalar sovg'a qilinmaydi, bizda bu boylik ramzi hisoblanadi. Sovg'ani berishda ham go'zallik qoidalariga e'tibor bilan qarab, uni yaltiroq qog'ozga chiroyli gulli tasmalar bilan o'rab hadya qilgan ma'qul.

Sovg'adagi chek yoki qiymat narxini olib tashlashni unutmaslik muhim. Chek faqatgina kafolatlangan muddat bilan o'tkazilgan narsani sovg'a sifatida hadya qilganida saqlanishi mumkin.

Sovgʻani qanday tarzda berish ham oson masalalardan emas. Sovgʻani qay tarzda taqdim etishingiz uni qabul qilish doirasiga taʼsir koʻrsatadi. SHaxsan oʻzingiz yoki boshqalar tomonidanmi taqdim etilishi – uni qanday etkazishingiz ham ahamiyatga moliq Sovgʻani oʻz vaqtida etkazilishini taʼminlashga harakat qilish muhim. Sovgʻani biron bir joyga olib qoʻymasdan, kiyimingizni echgan zahoti egasiga topshirish kerak Bir ogʻiz iliq soʻz bunda katta ahamiyat kasb etadi.

Nafaqat sovgʻa qilishni, balki uni olishni ham bilish kerak Odobli inson sovgʻaga darhol tashakkur bildirib, uni hadya qiluvchini oldida ochib, minnatdorchilik bildiradi. Olingan sovgʻani eʼtiborsizlik bilan olib qoʻyish oʻta madaniyatsizlikdir. Sovgʻa sizga yoqmagan taqdirda uning aybini hatto ishora yoki kinoya bilan ham bildirmaslik shartdir.

Har qanday sovgʻani jilmayib olish lozim. Agar ayol kishiga gul sovgʻa qilinsa, uni darhol guldonga qoʻygani maʼqul, gulni olib shunchaki qoʻyib qoʻyish eʼtiborsizlikni bildiradi.

Minnatdorchilikni shunday tarzda ifodalash kerakki, siz xursand boʻlgan sovgʻadan, unchalik qiymatga ega boʻlmagan sovgʻalarni hadya qilganlar yoki umuman taqdim qilmaganlar oʻzlarini noqulay his qilmasinlar. Agar tort yoki konfet olib kelishsa, oʻtirganlarni mehmon qilish yoddan chiqmasin.

Agar maʼlum bir sabab bilan sovgʻani olishni nomaqbul ish deb bilsangiz, undan ishonchli tarzda voz keching, lekin buni odob doirasida bajarish kerak Ikqilanib turib, soʻng sovgʻani olish notoʻgʻri boʻlar edi.

Agar kimdandir qarz boʻlib qolishni istamaganingiz uchun hadyalar olishni qatʼiyan rad qilsangiz, uni asosli tarzda sertakalluflik va odoblilik bilan bildiring. Ammo bunda sovgʻani qoʻldan qaytarish baribir nooʻrinligini nazarda tutish joiz. (Agar bu kasbiy odob bilan bogʻliq boʻlmasa).

Tayanch tushunchalar

Uy, uydagi iqlim, uy jihozlari, oilaviy bayram, chaqirilgan mehmon, chaqirilmagan mehmon, mezbon va mexmon etiketi, dasturxon, salfetka-sochiq, oshxona anjomlari, oʻzini tutish, uydagi erkaq uydagi ayol, sovgʻa berish, sovgʻa

olish, tasodifiy tashrif, tilak bildirish, sovchilik unash tirish, non sindirish, to'y, kelin salom, challar, beshik to'y, sunnat to'y, qovurdoq, azon aytish, aqiqa, din, ta'ziya, shar'iy marosim, urf-odat.

Mavzu bo'yicha savollar:

1. Sovchilikka borish etiketi haqida nimalarni bilasiz?
2. Unash tirish marosimi, u nima?
3. To'ydagi hamma rioya qilishi lozim bo'lgan etiketlar haqidagi fikringiz.
4. To'ydan keyingi kundagi marosimlar etiketi.
5. Ta'ziyada qatnashish etiketi.
6. Ta'ziya marosimlarida kiyinish etiketi.
7. Ta'ziya izxor qilish qoidalari
8. Uydagi iqlim deganda nimani tushunasiz?
9. Uy jixozlarini qanday to'g'ri joylashtirish mumkin?
10. Qanday oilaviy bayramlar turlarini bilasiz?
11. CHaqirilgan mexmon va chaqirilmagan mexmon ularni kutish qoidalari haqidagi fikringiz?
12. Mexmon va mezb on etiketi.
13. Dasturxon qanday tuzaladi?
14. Dasturxon atrofida o'zini tutish qoidalari xaqida nimalarni bilasiz?
15. Uydagi erkak va ayol.
16. Sovg'a xaqida.
17. Hadya qilish va sovg'a qabul qilish etiketi.

TESTLAR

MAVZU: ETIKET VA KASBIY ETIKETNING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

1. “Etiket” atamasi dastlab qachon va qaerda paydo bo‘lgan?

- A. XVII asrning oxirida vujudga kelgan
- V. O‘rta asrlarda Ovrupoda
- S. Fransiyada Lyudovik XIV davrida
- D. A va S javoblar to‘g‘ri

2. “Etiket” atamasi O‘rta asrlarda Ovrupoda nafaqat madaniyat belgisi balki yana nimalar sifatida xizmat qilgan?

- A. Kiborlar (aristokrat) va oqsuyaklarni oddiy xalqdan ajratib turuvchi odob qoidalari
- V. Inson erkinligi va ruhiy salomatligini asrash sifatida
- S. Jamiyat oldidagi obro‘si uchun qilinadigan yuzaki odoblar sifatida
- D. Ikkiyuzlamachilik va mulozamatni me‘yorlari sifatida

3. Etiket tushunchasi odatlar shaklida qachondan paydo bo‘lgan?

- A. Eramizdan avvalgi 2,5 - 3 ming yillikda Qadimgi Misrda
- V. Qadimgi SHarqda, jumladan, Somir alqovlarida.
- S. Odatlar shaklida azaldan ibtidoiy davridayoq, qabilalarda
- D. Barcha javoblar to‘g‘ri

4. Etiket qaerda tartib qoidalar qonunlar majmui sifatida emas, balki badiiy adabiyotlar orqali namoyon bo‘lgan?

- A. Fransiyada Lyudovik XIV davrida
- V. Misrda
- S. Somirda

D. Inson hatti harakatlarini tartibga soluvchi yozma yodgorliklarida –
giltaxtalarda

5. Qaysi manbada etiket nafaqat dasturxon atrofida o‘tirish qoidalari, balki hatto mezbon sharafiga tilak aytish me‘yorlarini o‘zida mujassam etganini asoslaydi?

- A. Qadimgi skandinaviya adabiy yodgorligi “Edda” eposida
- V. Inson hatti harakatlarini tartibga soluvchi yozma yodgorliklarida
- S. Qadimgi SHarqda, jumladan, Somir alqovlarida
- D. Eramizdan avvalgi 2,5 - 3 ming yillikda Qadimgi Misrda

6. Etiketga doir xatti-harakatlar me‘yorlari jamiyat taraqqiyotining qaysi yo‘nalishini belgilab berar va farqlar edi?

- A. YAshash tarzi
- V. Odamlar dunyoqarashi
- S. Jamiyatdagi darajalarni
- D. Barcha javoblar to‘g‘ri/

7. Qaysi etiketning vujudga kelishiga 1278 yilda Kadimgi Misr fir‘avni hamda Xett qiroli Xattush III bilan kumushga bitilgan yozma kelishuv asos bo‘ldi?

- A. Diplomatik etiket (siyosiy etiket)
- V. Biznesmen etiketi
- S. **Oila va turmush etiketi**
- D. Kasbiy etiket

8. Qaerining elchilari xalqaro etiketning bilimdonlari sifatida, maxsus “Germes nishonlari” deb nomlangan vaqillik nishonlarini o‘zlari bilan olib yurganlar?

- A. Fransiyada

- V. Qadimgi Rimda
- S. Qadimgi YUnonistonda
- D. Misrda

9. Qaerda siyosiy etiket yanada ustunlikka ega bo'lib, elchilar qabulining avvali ziyofatlar bilan boshlanib, tashrifni tugallanishida esa ikkitomonlama sovg'a hadya qilish bilan yakunlangan?

- A. Fransiyada
- V. Qadimgi Rimda
- S. Qadimgi YUnonistonda
- D. Misrda

11. 1207 yilda "O'zini tutish qoidalari" deb nomlangan kitob muallifi...

- A. Ispaniyalik Petrous Alfonsi
- V. Jan Pol Sartr
- S. Sigzmund SHloma Freyd
- D. Abdulla SHer

12. Jan Pol Sartr aytganidek odob insonlardagi qaysi jihatlarga qaratilgan?

- A. Odob insonlarni ranjitmaslikka qaratilgan
- V. Erkin jamiyatda erkin bo'lish, ya'ni boshqalarni erkini ta'minlashga qaratilgan
- S. Odamlarni axloqiylikka, ular orasida munosabatlarni yaxshilashga qaratilgan
- D. Barcha javoblar to'g'ri

13. Inson haqida yoqimli taassurot uyg'otadigan, milliy urf-odatlariga asoslangan chiroyli xatti-harakatlarni ifodalovchi tushuncha – bu:

- A. Odob

- V. Etiket
- S. Estetik
- D. Ekologik

14. Qaysi me'yorlarda "muhimi qandayligi emas, balki boshqalar uchun qanday ko'rinishda" shiori ostida jamoatchilikda ijobiy taassurot qoldiriladi?

- A. Etiket
- V. Odob
- S. Axloq
- D. Estetik

15. Etiket qoidalari nimalarga qaratiladi?

- A. O'zini yo'qotib qo'ymaslik
- V. Aslzodalikning mavjudligini ko'rsatishga intilish
- S. Jamoatchilikda ijobiy taassurot qoldirish
- D. Barcha javoblar to'g'ri

16. Etiket nimani belgilaydi va qanday namoyon bo'ladi?

- A. Inson va jamiyat o'rtasida munosabatlarning qaysi axloqiy mezonlarga asoslanishini belgilaydi
- V. Siyosat va ijtimoiy voqelikni bir-biri bilan "murosayu – madora" qilishga chaqiruvchi tarbiya vositasi sifatida namoyon bo'ladi
- S. A va V javoblar to'g'ri
- D. To'g'ri javob yo'q

17. Abdulla SHer talqinida "Etiket – bu ..."

- A. Takallufning mayda-chuyda jihatlarigacha ishlab chiqilgan odob qoidalari
- V. Ijobiy, kishining ko'zini quvontiradigan muomala hodisasi
- S. Asl axloqiy asosini yo'qotgan majburiy mulozamat
- D. Barcha javoblar to'g'ri

MAVZU. KASBIY ETIKANING KATEGORIYALARI

1. Kasbiy etika kategoriyalarini belgilang.

- A. Kasbiy burch, vijdon (diyonat), or-nomus (nomus), obro‘.
- V. Etiket, odob, axloq , estetik
- S. Vatanparvarliq insonparvarliq
- D. Mehr-oqibat

2.Kishining biron shaxs, oila, jamoa, el-yurt, Vatan oldidagi majburiyatini anglatuvchi axloqiy tushuncha –

- A. Burch
- V. Or-nomus
- S. Insonparvarliq
- D. Mehr-oqibat

3.Konstitutsiyaning qaysi moddasida «O‘zbekiston Respublikasini himoya qilish - O‘zbekiston Respublikasi har bir fuqarosining burchidir deb ta’kidlanadi?

- A. 22- moddasida
- V. 32- moddasida
- S. 42- moddasida
- D. 52- moddasida

4.O‘z hatti –harakatlari uchun axloqiy mas’uliyatni anglash –sezish. Bu-

- A. Burch
- V. Or-nomus
- S. Vijdon
- D. Mehr-oqibat

5.Vijdon – bu...

A. SHaxsning axloqiy jihatdan o‘z –o‘zini nazorat qila olishi

V. O‘zida axloqiy burchni mustaqil shakllantirish hamda o‘zidan uni ado etishni talab qilish

S. O‘z hatti-harakatiga hamda yurish-turishlariga baho berish qobiliyatini

D. Barcha javoblar to‘g‘ri

6. Odamning ichki sudyasi bo‘lib, u odamlarni yomon hatti – harakatlardan saqlabgina qolmasdan, jamiyat qoidalariga ko‘ra harakat qilishga undovchi kuch...

A. Burch

V. Or-nomus

S. Vijdon

D. Mehr-oqibat

7. Odamni baholash va atrofdagi kishilar tomonidan uni hurmat qilish mezoni yoki o‘lchovi...

A. Burch

V. Or-nomus

S. Vijdon

D. Mehr-oqibat

8. Or–nomus (nomus) – bu:

A. kishining boshqa shaxslarga nisbatan sharm-hayoli munosabatda bo‘lishga undovchi his

V. O‘zining obro‘cini ulug‘lash va ardoqlash tuyg‘usi

S. A va V javoblar to‘g‘ri

D. To‘g‘ri javob yo‘q

9. Kishining qadr–qiymatiga, o‘z harakatlari oldidagi ahloqiy mas’uliyatlariga bo‘lgan qarashlarni ifodalovchi tushuncha – bu...

- A. Burch
- V. Or-nomus
- S. Vijdon
- D. Mehr-oqibat

10. Kim «O‘zingning obro‘yingni saqla, o‘zingdan past madaniyatli kishilarga o‘xshama. Esingda bo‘lsin, sen undan libosing, qaddi-qomating, hatti–harakating va odobing bilan ustun bo‘lishga harakat qil» deb yozgan?

- A. A.R.Beruniy.
- V. Amerikalik yozuvchi Alisa Stoun
- S. Suqrot
- D. A.Navoiy.

11. Obro‘ qay tarzda ortib boradi?

- A. SHaxsning hulqi, Vataniga chin sadoqat bilan xizmat qilishi tufayli.
- V. Voyaga etishi bilan
- S. Mansabi, lavozimi oshishi tufayli
- D. Insonlarga qilgan yordami tufayli.

12. Ijtimoiy hayotning turli sohalarida biron shaxsning bilimi, tajribasi, tashqilotchiligi kabi axloqiy fazilatlari tufayli orttirgan, ko‘pchilik tomonidan e’tirof etilgan ta’siri, nufo‘zi – bu...

- A. Mas’uliyat
- V. Obro‘
- S. Vijdon
- D. Mehr-oqibat

MAVZU. MUOMALA MADANIYATI, TANISHISH, TANISHTIRISH QOIDALARI

1. Muomala madaniyatini shakllantirishning muhim vositalaridan biri–

- A. Pand-nasixat
- V. Suhbatlashish
- S. Maslaxat
- D. O‘git-hikmatlar

2. Suhbatlashish etiketi qoidalarini nimalarni taqozo etmaydi?

- A. Suhbatdoshingizga o‘zingizga ta’rif-tavsif berish.
- V. O‘z muammo va yutuqlar haqidagi ma’lumotlarga e’tiborni kuchaytirish
- S. Suhbat chog‘ida o‘z “men” ini markaziy joyga qo‘yish.
- D. Barcha javoblar to‘g‘ri.

3. O‘z fikrini uqtirishdan avval, noqulay vaziyatga tushib qolmaslik uchun nimalarni bilib olgan yaxshi?

- A. Suhbatdoshning ijtimoiy kelib chiqishini
- V. Aytilayotgan masala yuzasidan qanday ma’lumotga ega ekanligini
- S. SHaxsning so‘z erkinligini ta’minlashga intilishini.
- D. Barcha javoblar to‘g‘ri.

4. Odatda, o‘zini haddan tashqari erkin, aqli qilib ko‘rsatishga intilgan va diqqat markazida bo‘lishini istagida qattiq uringanlar, qanday vaziyatga tushib qoladilar?

- A. Noqulay
- V. Qulay
- S. Olqishga sazovor bo‘ladilar
- D. Hurmat qozonadilar

5.Karl Gustav YUng ta'rificha «odamlar tabiatidagi eng tuban illatlar majmui, jamoaviy onglanmaganlik va tuban ruhning – obrazidir». Bu–

- A.Trikster
- V. Avtoritet
- S. Katarsis
- D. Evtonaziya

6.Ruhiy tahlil falsafasi asoschisi Freyd ta'limotga ko'ra, tubanlikdan ulug'vorlikka o'tish natijasi nima deb yuritiladi?

- A.Sublimatsiya
- V. Iste'dod
- S. Daholik
- D. Trikster

7.Muomala etiketida nima juda katta o'ringa ega?

- A.Soddalik
- V. Javob
- S. Qo'lg'i
- D. Hozirjavoblik

8.«Hozirjavoblik va uning onglanmaganlikka munosabati» asari muallifi –

- A. Freyd.
- V. Imom G'azzoliy
- S. Suqrot
- D. Forobiy

9.Dilini og'ritmagan holda, ochiqdan-ochiq kurashlarsiz, ... orqali suhbatdoshini «silliqlik» bilan «haqiqatga» etkazib qo'yiladi? So'zni toping.

- A.Qat'iyatlik orqali
- V. SHirin so'z orqali

- S. Qo‘lgulilik orqali
- D. Kamsuqumlik orqali

11. “...shunday kuchga egaki, suyaksiz bo‘lsa ham “suyakka tegishi” mumkin.

- A. Til
- V. Xajviya
- S. Hozirjavoblik
- D. SHirin so‘z

12. Nimaning boyligi nutqni yanada go‘zallashtiradi?

- A. Dunyoqarashning boyligi
- V. CHiroyli nutqning boyligi
- S. Kinoyaning boyligi
- D. So‘zning boyligi.

13. Nimalar tilning ko‘rki hisoblanadi?

- A. So‘z, yuz va ko‘z
- V. SHirin so‘z, kishining ishonchi va qalbi
- S. Kishining odobi, kelib chiqishi, naslu–nasabi, ota–onasi va ustoz
- D. To‘g‘ri javob yo‘q.

14. Kimning fikricha “yomonga yomonlik bilan qilingan muomala vaqtincha bo‘lsa ham o‘sha yomonning yo‘lida yurishga chorlaydi”.

- A. Imom G‘azzoliy
- V. Donishmandlarning
- S. Suqrot
- D. Forobiy

15. Muomala madaniyatida so‘z aqldan..., tildan ... oladi. So‘zlarni o‘rniga qo‘ying.

A. Kuch, ixtiyor.

V. Qadr-qimmatini, izzat

S. So‘z, nutq

D. SHirinsuhanliq kamsuqumliq bosiqliq hushfe’llilik

MAVZU: MUOMALA MADANIYATI, TANISHISH, TANISHTIRISH QOIDALARI

1. Murojaat qilish turlari -

A. Rasmiy, ishonchli, intim va egasiz.

V. Ishonchli va intim

S. Intim va egasiz

D. Rasmiy, ishonchli

2. Bahsda asosan raqibni «chaqib» xafa qilish emas, balki nimaga harakat qilish shart.

A. Undan qochishga

V. Mantiqdan bexabarlikka

S. Bosiq va mulozamatli bo‘lishga

D. So‘zamollikka.

3. Bahsda keltirilgan asoslar nima bo‘lishi lozim?

A. Munozarali

V. Isbotli

S. Mutlaqo to‘g‘ri

D. Asosli.

4. Individual bahsda eng asosiy qoida nimalar?

- A. Asos, mantiq va dalillar
- V. Imo-ishoralar va hayqirishlar
- S. CHO‘zilib ketadigan bahslar
- D. Janjallar.

MAVZU. KIYINISH MADANIYATI

1. Nima insonning suratini emas, balki uning butun ichki dunyosini siyratini ham ko‘rsatadigan omildir?

- A.Kiyim
- V. Muomala
- S. Ma’naviyat
- D. Madaniyat

2. Nimaga qarab insonlarning estetik didi, farosati, oddiy va darajasini, hatto kasbini ham aniqlab olish mumkin?

- A.Kiyinishiga qarab
- V. Fikrlashiga qarab
- S. So‘zlashishiga qarab
- D. Sog‘ligiga qarab

3. Nima kishilarning o‘zaro muomalasiga, bir-biriga bo‘lgan munosabatiga, yurish-turishiga ham ta’sir qiladi?

- A.Kiyinish etiketi.
- V.Boyligi
- S.Ziyoliligi
- D. Muomalasi

4. Insonning tashqi go‘zalligi nima bilan belgilanadi?

- A.Kiyim rangining bir-biriga mosligida.

- V.Kiyimning tabiiyligi va soddaligida.
- S.Kiyimning xushbichim va chiroyliligida
- D.Barcha javoblar to'g'ri.

5. Nima insonni nafaqat kiyinish, yashash umuman turmush tarzini go'zallashtiradi, balki avvaldan qaysi andoza yoki qaysi ranglar rusm bo'lishini ilg'ash qobiliyatini paydo qiladi?

- A.Rivojlangan estetik did
- V. Kiyinish etiketi
- S. Badiiy asarlar
- D. San'at turlari.

6. Zehn bilan tanlangan orasta libos nimani bildiradi?

- A.Uning egasining didini yaxshiligini
- V. Ko'ylak javoni to'laligini.
- S. Yangi chiqqan zamonaviy libos ketidan quvishni
- D. Zamonaviy moda mato turlarining yangiligini.

7. Erkaklarga nisbatan ayollar modasi...

- A.Rangdor tuslari va fakturasi turli-tumandir
- V.O'zgaruvchanroqdir
- S.Turli xil zamonaviy ziynatlidir
- D. Salohiyatga ega.

8. To'q jigarrang va qora rangdagi, qulay va sifatli oyoq kiyimlar qanday kostyum mos keladi?

- A. Jiddiy kostyumlarga
- V. Sportiv kiyimlar
- S. Jigarrang kostyumga
- D. Qora kostyumga

9. Zamonaviy kiyingan ayol deganda qanday ayol nazarda tutiladi?

A.O‘ta yorqin va qimmatbaho libos bilan o‘ziga jalb qiladigan

V. Bashanglik libosning qimmatbaholigi bilan farqlanadigan

S.Nafis va yuksak didli

D.O‘zini qimmatbaho taqinchoqlarga ko‘mib tashlagan.

10. Nimasiz go‘zallik tez so‘nadi?

A.Muhabbatsiz

V.Tinimsiz o‘z ustida ishlashsiz

S. Erinchoqlik

D. Rahm-shafqatsiz

11. Zamonaviy narsalar odatda necha yil xizmat qiladi?

A.Ayollar uchun uch yil, erkaklar uchun besh yil

V. Ayollar uchun to‘rt yil, erkaklar uchun uch yil

S. Ayollar uchun besh yil, erkaklar uchun bir yil

D. Ayollar uchun bir yil, erkaklar uchun yarim yil

12. A.Navoiy o‘zining qaysi asarida “O‘ziga bino qo‘ygan odam – aqlsizdir, o‘ziga zeb bergan – beor , satangdir . . . ” deydi?

A.“Mahbubul qulub” asarida

V. “Hamsa” asarida

S. “Farxod va SHirin” asarida

D. “Lisonut-tayr” asarida

**13.«Men buyumlarni o‘zimga bo‘ysundirdim, o‘zimni ularga emas»
iborasining muallifi ...**

A.Buyuk olmon faylasufi Immanuel Kant

V. A.Navoiy

S. Maqsud SHayxzoda

D. Gegel

14. Eng go‘zal chehra, kelishgan qaddi-qomat yoki chiroyli, nafis kiyim ham, agar nimaga mos tushmasa, kishida hech qanday taassurot qoldirmaydi?

A. YUrish-turishga mos tushmasa

V. An‘analarga

S. Go‘zallikka

D. YAxshilikka.

15. O‘tirish qoidalari to‘g‘risida XVIII asrda Iogann Zulser tomonidan qaysi asar nashr etilgan?

A. *"Qiz bolaning baxti va taxti nimada.*

V. *«To‘g‘ri o‘tirish – bu san‘at».*

S. *«Zamonaviylik»*

D. *"Tasodifiy noqulay holatlar hamda ularni bartaraf etishning axloqiy jihatlari"*

16. Qaerda "Boshqa odamlarning xotinlariga nisbatan iffatli bo‘linglar, shunda sizlarning xotinlaringizga nisbatan ham iffatli bo‘lurlar" deyiladi?

A. Sahih hadislarda.

V. Xalq og‘zaki ijodida

S. Etiket qoidalarida

D. Hikmatlarda

MAVZU. BIZNESMEN ETIKETI

1. Biznes nimaga tayanadi?

A. Iqtisodiy axloqiy asosga

B. Muvaffaqiyatga

C.Tadbirkorlikka

D.Daromadlarga

2.Muvaffaqiyatli tadbirkorlikning asosiy muruvvati – tajriba natijalaridir – bu...

A.Olingan daromadlar, kasbiy qoniqish,

B.Jamiyatda, sheriklar oldida ijobiy nufo‘zga ega bo‘lish,

C.Firma yoki tashqilotning mustahkamlash uchun pul jamg‘armasini yaratish.

D.Barcha javoblar to‘g‘ri.

3.Bozor tuzilmasiga kirishga intiq bo‘lgan tadbirkorlardan faqat necha foizigina muvaffaqiyatga erishadilar?

A.10-15% igina

B.20-25% igina

C.30-35% igina

D.40-415% igina

4. 80-yillarda biznes etiketi qanday asosiy yo‘nalishga ajralgan?

A.Filantropiya etiketi.

B.Adolatlilik etiketi

C.SHaxsiy avtanomiya etiketi

D.Barcha javoblar to‘g‘ri.

5.Biznes – jiddiy hatti-harakatlar sferasi va u jiddiy va asoslangan bilimlarga shuningdeq nimaga tayanadi?

A.Biznes-etiketga

B.Xalqaro-etiketga

C.Diplomatik-etiketga

D.Kiyinish-etiketga

6. Biznes-etiket hamkorlarning suxbat chog'ida nimalardan asraydi?

- A. YOmon va noqulay vaziyatlardan
- B. Inqirozdan
- C. Raqobatdan
- D. Xatolardan

7. "U yoki bu insonning uning iqtisod bilan bog'liq ishlarining 15 foizi uning professional bilimlariga, 85 foizi esa odamlar bilan muloqot qila olish qobiliyatiga bog'liq" – deb hisoblaydi ...

- A. Deyl Kornegi.
- B. Piter Koostenbaum
- C. I. Karimov.
- D. I. Mo'minov.

8. Piter Koostenbaum qaysi kitobida "Biznesning yuragi – etiket, xokimiyat va falsafa" deb yozgan edi?

- A. "Biznes falsafasi" kitobida
- B. "Etiketning oltin qoidasi" kitobida.
- C. "Biznes va foyda" kitobida
- D. "Falsafa" kitobida

9. Piter Koostenbaum "Biznes falsafasi" kitobida nimalar firmaning o'zoq muddatli yutuqlarga erishishiga turtki bo'ladi deb hisoblaydi?

- A. Foyda va odamlar (moral)
- B. Tovar va xizmatlar
- C. Prestij
- D. Barcha javoblar to'g'ri.

10. Biznes olamida o'zini tutishning nechata asosiy prinsiplari mavjud?

A.5 ta - pozitivliq idrokli egoizm, oldindan ko‘ra bilish (bashorat qila olish), mavqeidagi farq, o‘rinli harakat.

B.3 ta - hamkorlar bilan muloqotda bo‘lish, yaxshi taassurot qoldirishga va pozitiv qiyofani shakllantirish

C.4 ta - hamkorni fikrini xurmat qilish, salomlashish, tanishish, vizitka almashish.

D.4 ta -qo‘l ushlab, intonatsiya, kiyim, parfimer tanlash

11.“Inson o‘zining shaxsiy qiziqishlari va fikriga kurashish huquqiga ega va bu borada idrokli egoizmni unutmaslik kerak” deb kimlar hisoblashgan?

A.Franso‘zlar

B.Inglizlar

C.O‘zbeklar

D.Hindlar

12.Biznes hamkorida yaxshi taassurot qoldirishning qanday qoidalari mavjud?

A.Dastlabki 10 ta so‘zingiz juda muhim bo‘lishi kerak

B.Boshqa insonlarga e‘tibor qarating.

C.YUrishingizga (paxodka) e‘tibor qarating va o‘zingizni tashqi ko‘rinishingizga e‘tibor qarating.

D.Barcha javoblar to‘g‘ri.

13.Biznesmenning hamkoriga dastlabki yomon taassurot qoldirishining qanday asosiy tomonlari mavjud?

A.Tilning ehtiyotsizligi va so‘zlarida jargonlardan foydalanish;

B.Qiqirlash va aqlsizlarcha teginish;

C.Qo‘lni yashirish, saqich chaynash va xadeb yo‘talish.

D.Barcha javoblar to‘g‘ri.

14. CHet el vaqillari uchun yoki ularning ishtirokida tashqil qilinadigan qabullar odatda qanday qabul deb atashadi.

- A. Diplomatik qabul
- B. Biznes qabuli
- C. Xalqaro qabul
- D. Do‘stona qabul

15. Diplomatik qabullarning qanday usullari mavjud?

- A. «SHampan bokali»
- B. «Vino bokali»
- C. «Jurfiks» va «Barbekyu»
- D. Barcha javoblar to‘g‘ri.

16. Halqaro biznes etiketni tashqil etuvchi asosiy qoidalar...

A. Salomlashish, to‘g‘ri munosabat, o‘zini tanishtirish qoidasi va ishdagi subordinatsiya

B. Ishdagi kontaktlarni tashqillashtirish (kelishuv, uchrashuv, qabul, ishdagi yozishmalar)

C. Insonning tashqi ko‘rinishini shakllantirishga beriladigan takliflar, pulli munosabatlarning etik normalari va sovg‘alar va suvinerlar almashtirish qoidasi

D. Barcha javoblar to‘g‘ri.

MAVZU: XALQARO ETIKET

1. Boshqa xalqlardan farqli o‘laroq kimlar horijliklar, ularning tilini nafaqat bilishlarini, balki juda yaxshi darajada bilishlari kerakligini zaruriy, deb hisoblashadi?

- A. Fransiyaliklar
- B. Inglizlar
- C. Amerikaliklar

D.ponlar

2.Qaerda bir-birini qay darajada bilishidan qat'iy nazar qo'l berib salomlashish zaruriy odat tusiga kirgan?

A.Buyuk Britaniyada

B.merikada

C.YAponiyada

D.Fransiyada

3.Kimlar qo'llari harakatlaridan suhbatdoshning ichki dunyosi, intellektuali darajasi va ichki hissiyotlari haqida bilish mumkin?

A.Inglizlar

B.Fransiyaliklar

C.Amerikaliklar

D.YAponlar

4.Inglizlarning asosiy fazilatlariga qanday xususiyatlari kiradi?

A.O'z-o'zini tuta bilishi, aytmoqchi bo'lgan gaplarini oxirigacha suhbatdoshiga etkazmaslik

B.O'z muammolarini ichida saqlab yurish qobiliyati, etarli darajada ochiq emaslik

C.Mulkn qadrlash, mustaqil bo'lish.

D.Barcha javoblar to'g'ri.

5.Fikr almashganda inglizlarning qanday xususiyati — suhbatdoshga bo'lgan hurmat belgisi hisoblanadi?

A.Bosiqligi

B.Hozirjavobligi

C.Tabassumi

D.Bilimdonligi

6.Kimlarning fikricha, barcha hayotiy voqealarda o‘zini tuta bilish insonning asosiy fazilatidir?

- A.Inglizlarning
- B.Fransiyaliklarning
- C.Amerikaliklarning
- D.YAponlarning

7.Germaniya etiketida qanday insoniy fazilatlar qadrlanadi.

- A.Ehtirom, yaxshi muomala, aniqlik
- B.Cipo va kamtar kiyinish uslubi
- C.Murojaatlarda shartliliklarga amal qilish va ishbilarmonlik
- D.Barcha javoblar to‘g‘ri.

8.Qaerda muomala qilinayotgan paytda daraja va familiyalarni aytish qabul qilingan?

- A.Buyuk Britaniyada**
- B.Amerikada
- C.Germaniyada
- D.YAponiyada

9.Qaerda qo‘l berib salomlashish keng tarqalgan bo‘lib, hatto qisqa muddatlik hayrlashish chog‘ida ham keng ishlatiladi?

- A.Buyuk Britaniyada**
- B.Amerikada
- C.Germaniyada
- D.YAponiyada

10.Qaerda o‘z fikrini to‘g‘ridan-to‘g‘ri mumkin qadar ochiqchasiga bildirish qabul qilingan?

- A.Buyuk Britaniyada

- B.Amerikada
- C.Germaniyada
- D.YAponiyada

11.Kimlar uchun eng asosiysi bu individuallik va shaxs huquqidir?

- A.Inglizlar
- B.Fransiyaliklar
- C.Amerikaliklar
- D.YAponlar

12.Amerikaliklarning xususiyatlaridan biri, bu –

- A.To‘g‘ri so‘zlik va samimiylikdir.
- B.SHIRIN so‘zlik va samimiylikdir.
- C.Ayyorlik
- D.Kamtarlik

13.Amerikaliklar qanday ko‘rinishga harakat qiladilar?

- A.Sog‘lom, harakatchan bo‘lib
- B.O‘ziga ishongan bo‘lib
- C.O‘zlashtiruvchan bo‘lib
- D.Barcha javoblar to‘g‘ri.

14.Muzoqaralarda kimlar tezda asl maqsadga o‘tadilar va rasmiyatchilikka vaqt ketkazishni yoqtirmaydilar?

- A.Inglizlar
- B.Fransiyaliklar
- C.Amerikaliklar
- D.YAponlar

15.Qaerda yoshu qari past ovozda gaplashadi?

- A.YAponiyada
- B.Xitoyda
- C.O‘zbekistonda
- D.Rossiyada.

16.YAponlar uchun xushmuomalik va odob-axloq qoidalari deyarli ... hisoblanadi?

- A.Muqaddas.
- B.Qudratli
- C.Soxtalik
- D.To‘g‘ri javob yo‘q.

17.Qaerda idoralar va hukumat muassasalarida yangi xodimni ishga qabul qilishdan oddin, uning etiket qoidalarini qay darajada bilishini tekshiradilar?

- A.Xitoyda
- B.YAponiyada
- C.O‘zbekistonda
- D.Rossiyada.

18.YAponlar o‘zlarining an‘analariga boshqalarning rioya qilishini majburiy deb hisoblamasalar-da, ularga rioya qilganlarga nisbatan qanday muomalada bo‘ladilar?

- A.Samimiy minnatdorchilik bilan
- B.E’tiroz bilan
- C.SHubxa bilan
- D.To‘g‘ri javob yo‘q.

19.Xitoyda etiketning asosiy xususiyati

- A.Xushmuomalalidir.

- B.Ishbilarmonlikdir.
- C.Mexmondo‘stlikdir.
- D.Barcha javoblar to‘g‘ri

20.Qaerda yoshi katta yoki notanish shaxslar bilan muomalada «siz», deb muloqotda bo‘lish, Evropa davlatlariga nisbatan kam ishlatiladi?

- A.Xitoyda.
- B.YAponiyada
- C.O‘zbekistoda
- D.Rossiyada.

21.Arab etiketi arab dunyosining yozilmagan urf-odat qonunlarini ajralmas qismi hisoblanib...

- A.Bajarilishi shartdir.
- B.Qonuniydir.
- C.Hurmatga loyiqdir.
- D.To‘g‘ri javob yo‘q.

22.Arab etiketining alohida xususiyatlari – bu:

- A.Mehmondo‘stliq kattalarni hurmat qilish.
- B.Kamtarliq jasurliq
- C.YUqori shakllangan burch va do‘stlik hissidir.
- D.Barcha javoblar to‘g‘ri

23.Kimlar insoniy xislatlar ichida ayniqsa, o‘ziga xos tarzda samimiylkni yuqori qadrlaydilar?

- A.Arablar
- B.Fransiyaliklar
- C.Amerikaliklar
- D.YAponlar

24. Arablar uchun mehmonni yaxshi kutib olish nafaqat majburiyat, balki...

- A. Muqaddas burchdir.
- B. Xursandchilikdir.
- C. SHart emas.
- D. Barcha javoblar to'g'ri.

MAVZU. SAYOXAT ETIKETI. TURIZM

1. Mulozamatliq atrofdagilarga nisbatan qiziqish, ko'proq ko'rish va anglashga intilish – bu...

- A. Sayohar ning asosiy mazmunidir.
- B. Hurmat belgisidir.
- C. O'zini hurmat qilishdir.
- D. Insoniylik huquqidir

2. Agar restoranda bir necha odamlar uchrashmoqchi bo'lsalar, kechikkanlarni necha daqiqadan ortiq kutilmaydi?

- A. 20 daqiqadan
- B. 50 daqiqadan
- C. 60 daqiqadan
- D. 40 daqiqadan

3. Tasodifan uchratib qolingani tanish ayol bilan kafega kirilsa, har ajatni kim to'laydi.

- A. Har kim o'zi uchun to'laydi.
- B. Ayol to'laydi.
- C. Erkak to'laydi.
- D. To'g'ri javob yo'q.

4. Restoranda avval kim o‘rnidan turadi?

- A. Kim uchrashuvni tashqillashtirgan bo‘lsa, shu odam avval o‘rnidan turadi.
- B. Erkak joy beradi.
- C. Mehmonlar o‘rnidan turadi.
- D. To‘g‘ri javob yo‘q.

5. Mardlik ham nomardlik ham, haqiqiy erkaklik g‘ururi ham nimalardan boshlanadi?

- A. Mayda narsalardan boshlanadi.
- B. Katta narsalardan boshlanadi.
- C. Hurmatdan boshlanadi.
- D. Suxbatdan boshlanadi.

6. Agar erkak bilan ketayotgan ayolga boshqa erkak joy bersa, tashakkurni yonidagi erkak kishi bildiradi?

- A. Ayol yonidagi erkak kishi bildiradi.
- B. Ayolni o‘zi bildiradi.
- C. Har ikkalasi.
- D. To‘g‘ri javob yo‘q.

7. Garchi shoshilinch bo‘lsa ham, mozor va turli ziyoratgohlar yonidan past tezlikda o‘tayotganda ...

- A. Haydovchidan «tezlatishni» so‘ramaslik joiz.
- B. SHoshilayotganini aytish lozim.
- C. A va B javoblar to‘g‘ri.
- D. To‘g‘ri javob yo‘q.

8. Milliy odatlarimizga binoan mozor va turli ziyoratgohlar yonidan o‘tayotgan otliq...

A.Otdan, umuman, egardan tushib sekin o'tgan.

B.Otini sekinlatib o'tgan.

C.E'tiborsiz o'tgan.

D.To'g'ri javob yo'q.

9.Davlat haydovchisi haydaydigan xizmat mashinasining qaysi o'rindig'i eng nufo'zli joy hisoblanadi?

A.Orqa o'rindig'i

B.Old o'rindig'i

C.Hamma o'rindiqlar

D.To'g'ri javob yo'q.

10.Ikkita yo'lovchidan birinchi bo'lib kim taksiga o'tiradi?

A.Ayol kishi.

B.Erkak kishi

C.Har ikkalasi birdaniga.

D.To'g'ri javob yo'q.

11.Ko'chada o'zini tutishning eng asosiy qoidasi – bu...

A.Atrofdagilarning o'zini noqulay va noxush sezishiga sabab bo'lmasliklaridir.

B.Tez-tez yurish.

C.Odamlarga tabassum qilish.

D.Salomlashish.

12.Agar shoshayotgan bo'lsangiz va oldingizda ketayotgan odamni yonidan o'tib ketmoqchi bo'lsangiz, uni chap tomonidan o'tishga harakat qilish lozim?

A.CHap tomonidan o'tishga harakat qilish lozim.

B.O'ng tomonidan o'tishga harakat qilish lozim.

C.To'g'ri ketaverish lozim.

D.To'g'ri javob yo'q.

13.Buyuk vatandoshlarimizdan biri kimlar o'z asarlarida tuflash tugul tuproqqa ehtiyot bo'lib qadam bosish kerakligini odamlarga bejiz uqtirishmagan?

A.Ahmad YAssaviy, Umar Hayyom.

B.Akademiklar.

C.Buyuk faylasuflar.

D.Olimlar.

14. ... o'zi istar-istamas yonida turgan bolalarga ta'sir qila olish xususiyatiga ega.

A.Har qanday katta yoshdagi odam.

B.Kitoblar

C.Daraxtlar

D.Bolalar

15.Ko'chada ayolning qaysi tarafidan yuriladi?

A.CHap tarafidan yuriladi.

B.O'ng tarafidan yuriladi.

C.To'g'ri kelgan arafidan yuriladi.

D.Qulay tarafidan yuriladi

16.Tarbiyali kishi ko'chada:

A.Iflos qilmaydi, tuflamaydi, qo'li bilan ko'rsatmaydi, bolalarga

baqirmaydi, Do'sti bilan gaplashish uchun yo'lni o'rtasida turib olmaydi;

B.Gazonlar bo'ylab yurmaydi, eyilgan qoldiqlarni tashlamaydi,

danaklarni tuflamaydi,

C.Pista chaqmaydi, radio yoki magnitofonni baralla ovozga qo'yib

yubormaydi.

D.Barcha javoblar to'g'ri.

17.Yalang oyoqqa sandallarni faqat qaerlarda kiyiladi?

A.Dam olish maskanlarida kiyiladi.

B.Transportlarda kiyiladi.

C.Hoxlagan joylarda kiyiladi.

D.Ko'chada kiyiladi.

18.Birovning uyida sigaret chekish mumkinmi?.

A.Uy egasi sigaret taklif qilgan taqdirdagina ruxsat so'rab chekish mumkin.

B.Yo'q.

C.Mumkin.

D.To'g'ri javob yo'q.

19.Hayotning zamonaviy tizimi bizdan nimalarni talab qiladi?

A.Aniq va tez harakatlarni.

B.Ko'p kitob o'qishni.

C.YAxshi mexmon kutishni.

D.Turmush etiketini

MAVZU. OILA VA TURMUSH ETIKETI

1.Tarixan tarkib topgan o'ziga xos va mos ijtimoiy guruh – bu...

A.Oila.

B.Maktab.

C.Intitut.

D.Kollektiv.

2.Erkak va ayol orasidagi munosabatlarning jamiyat tomonidan tan olingan, ma'qullangan ifodasi ...

- A.Nikoh.
- B.Oila.
- C.O'zaro yordam.

3.“Oila qaysi jihatlarni o'z ichiga oladi”?

- A.O'zining bevosita ko'rinishi bo'lmish nikohni
- B.Oilaviy mulk va anjomlar hamda ular haqidagi g'amxo'rlikni
- C.Bolalar tarbiyasini.
- D.Barcha javoblar to'g'ri.

4.Oilaviy munosabat madaniyati nima?

- A.Oilada insonga hos va mos sharoitlarni yaratish, oilaning vazifalarini to'la bajarish,
- B.Oilaviy turmush tarzini to'g'ri shakllantirish.
- C.Oila a'zolarining xulq – odobi, dunyoqarashi, mafkurasini, oilaviy hayotning davomiyligini ta'minlashdir.
- D.Barcha javoblar to'g'ri.

5.Oila nafaqat axloqiy balki, yana qanday muhim funksiyalarni bajaradi?

- A.Demografiq
- B.Iqtisodiy,
- C.Ijtimoiy va madaniy.
- D.Barcha javoblar to'g'ri.

6.Oilaning birinchi vazifasi iboratdir?

- A.O'z nasl–nasabini davom ettirishdan,
- B.Tarbiyali farzandlarni o'stirishdan,

C.Oila a'zolarining tirikchiligini, bo'sh vaqtini ko'ngilli o'tkazishni ta'minlashdan.

D.Barcha javoblar to'g'ri.

7.O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining nechanchi moddasida nikoh fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida tuzilishi lozimligi ko'rsatilgan?

A.Birinchi moddasida.

B.O'ninchi moddasida

C.O'n birinchi moddasida

D.Yigirma birinchi moddasida.

8.Ayolni o'z erkiga xilof ravishda erga tegishga majbur qilish O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining nechanchi moddasiga ko'ra jazolanadi?

A.136-moddasiga ko'ra jazolanadi.

B.139-moddasiga ko'ra jazolanadi.

C.145-moddasiga ko'ra jazolanadi.

D.156-moddasiga ko'ra jazolanadi.

9.Ota-bobolarimizning azaliy tushunchalari bo'yicha ...

A.Nikoh ilohiy ahd, oila muqaddasdir.

B.Nikoh majburiydir.

C.Oila abadiydir.

D.Barcha javoblar to'g'ri.

10."Xotinlaringiz ziroatgohingizdir" deyiladi Qur'oni Karimning Baqara surasining

A.223-oyatida.

B.233-oyatida.

C.243-oyatida.

D.253-oyatida.

11.Axloqshunoslikda oila tarqalishining nechta turi ko'rsatiladi?

- A.Uch turi
- B.Ikki turi
- C.Besh turi
- D.To'rt turi

12.Oilani nikohni bekor qilinishi bilan tarqalishi – bunda...

- A.Oilaviy mulq va farzandlar tarbiyasi qonun asosida taqsimlanadi.
- B.Oila a'zolarining biri falokat, yoki kasallik tufayli vafot etgadi.
- C.Bolalar balog'atga etib, oila quradi.
- D.Barcha javoblar to'g'ri.

13.Oila a'zolarining biri falokat, yoki kasallik tufayli vafot etgan oila mulkining meros sifatida taqsimlanishiga sabab bo'luvchi tarqalish – bu:

- A.Oilani tabiiy tarqalishi
- B.Oilani nikohni bekor qilinishi bilan tarqalishi.
- C.Axloqiy tarqalish.
- D.Mulkiy tarqalish.

14.Oilani qanday axloqiy tarqalishida bolalar balog'atga etib, oila qurilishlari – ota-onalar ular uchun oilaviy mulkdan uy-joy, turli maishiy jihozlar ajratib berishlari belgilanadi?

- A.Oilani tabiiy tarqalishi
- B.Oilani nikohni bekor qilinishi bilan tarqalishi.
- C.Axloqiy tarqalish.
- D.Mulkiy tarqalish.

15. Milliy qadriyatlarimizdan biriga aylangan Islom dinida ayol kishining qanday majburiyatlari belgilangan?–

- A. Turmush o‘rtog‘ini ko‘nglini olish,
- B. Agar sog‘lig‘i bunga yo‘l bersa, farzand ko‘rish.
- C. Uyni saronjom tutish.
- D. A va B javoblar to‘g‘ri.

16. “Bolalarni nima ko‘proq tarbiyalaydi deyiladi *Islom dinida*?

A. Kattalarning aytadigan so‘zlari emas, ularning qilgan amallari

B. Pand-nasixatlar.

C. Ertaklar.

D. To‘kin-sochin xayot.

17. Oilaviy axloq o‘z juftini nimalar bilan bog‘lanishini taqozo etadi?

- A. Ishonch xalqalari bilan
- B. Moddiy boylik bilan.
- C. SHirin so‘zlar bilan.
- D. Ezgu orzular bilan

18. Tartiblilik faqat harakat orqali emas – balki u...

- A. Tilda ham dilda ham bo‘lishi lozim.
- B. G‘oyada ham bo‘lishi lozim.
- C. Ma’naviyatda ham bo‘lishi lozim.
- D. Nafosatda ham bo‘lishi lozim.

19. “Mo‘‘min kishi mo‘‘mina ayoldan nolimasin, agar uning bir xulqidan norozi bo‘lsa, ikkinchi xulqidan rozi bo‘ladi”. Bu kimning fikri?

- A. Xazrat Rasululloxo sallolloxu alayxi vasallamning
- B. Abu Muslimning.
- C. Abu Dovutnin.

D.G‘ijduvoniyning.

20.Xazrat Rasululloh sallollohu alayhi vasallamdan ayolning erdagi xuquqlari nimadan iborat deb so‘raganlarida, Rasululloh...

A.Taom esang xotiningga ham edir,

B.YAngi kiysang, xotiningga ham yangi kiyim olib ber”.

C.A va B javoblar to‘g‘ri.

D.Xotiningni e‘zozla.

21.Erning xotindagi haqlari ham oyat va hadislarda bayon qilingan – bular...

A.Agar ma‘siyatga (gunohga) yurmasa xotin erga itoat etishi kerak uydagi ashyoni sarishta qilib saqlash ham ayolning burchidir.

B.Eridan ruxsatsiz xotinlar, hatto ibodat bo‘lsa ham, nafl ro‘za tutmasligi zarur.

C.Eridan ruxsatsiz uydan chiqib ketmasligi va eri norozi bo‘ladigan ishni qilmasligi kerak

D.Barcha javoblar to‘g‘ri.

Glossariy

B

Bakalavriat – mutaxassisliklar yo‘nalishlari bo‘yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, ta‘lim muddati kamida 4 yil bo‘lgan tayanch oliy ta‘limdir.

Bahslashish etiketi - Bahsning asosiy qoidasi shundan iboratki, hatto juda qulay vaziyatlarda ham odamlarni fikrini o‘zgartirish juda qiyin masaladir. Agar o‘z qarashlaringizni boshqa birovga o‘tkazishni istasangiz, uning fikrini hurmat qiling. Hech qachon odamga uning nohaqligini aytmang. Xato qilish ehtimolini o‘zingizda bo‘lishiga ham e‘tibor bering. Bu barcha turdagi bahslarga yakun yasaydi. Bu suhbatdoshni o‘zi ham siz kabi nohaq bo‘lishini tan olishiga imkon beradi. Bahsni tug‘dirmaydigan shunday iboralar ham mavjudki, ularni diqqat bilan eshitishga undaydi.

Biznesning 10 ta qoidasi - Birinchisi: dastlabki 10 ta so‘zingiz juda muhim bo‘lishi kerak Ikkinchidan: boshqa insonlarga e‘tibor qarating. Uchinchidan: yurishingizga (paxodka) e‘tibor qarating.

To‘rtinchidan: o‘zingizni tashqi ko‘rinishingizga e‘tibor qarating. Biznesmenning hamkoriga dastlabki yomon taassurot qoldirishining 7 ta asosiy tomonlari mavjud. Bular:

- Tilning ehtiyotsizligi;
- So‘zlarida jargonlardan foydalanish;
- Qiqirlash;
- Aqlsizlarcha teginish;
- Qo‘lni yashirish;
- Saqich chaynash;
- Xadeb yo‘talish.

Bilim — bo‘ o‘quvchilar ongida muayyan tartibda mustahkamlangan, ularning shaxsiy mulkini tashqil etadigan va bundan ular zaruratga ko‘ra foydalana oladigan faktlar, ma‘lumotlar, ilmiy nazariyalar, qonunlar, tushunchalardir.

Bilim – borliqni bilish jarayonining amaliyotda tasdiqlangan natijasi. Ob'ektiv reallikning inson ongida adekvat aks ettirilishi (tasavvur, tushuncha, mulohaza, nazariyalar). U kundaliq ilmiy, empiriq nazariy bilimlarga ajraladi.

Bilim - ob'ektiv olamni ongli idrok etish natijasida xotirada tizimlashtirilgan va mustahkamlangan tasavvurlar hamda o'rganilayotgan ob'ekt haqidagi tushuncha, dalil, xulosa va hukmlar tizimidir.

Bilimlar – bu odamlarning ijtimoiy – siyosiy amaliyot jarayonida to'plangan umumlashgan tajribasidir.

Bilimlar banki – bu ma'lumotlar majmualarini bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashdagi o'quv rejasidagi fanlar bloklari bo'yicha tizimlarga ajratib, ular asosida shakllantirilgan bilimlar majmui. SHuningdeq **bilimlar banki** – bu izlanuvchilar tomonidan bir necha yo'nalishlar bo'yicha kompyuter xotirasiga kiritilgan nazariy va amaliy ma'lumotlar to'plami hamdir.

Bilimlar bazasi – muayyan bir soha (yo'nalish, fan, bob, bo'lim, mavzu, tushuncha va shu kabilar) bo'yicha to'plangan bilimlar va ularning kompyuter xotirasida mujassamlashtirilishi va qayta ishlangan axborotlarni saqlashga mo'ljallangan bilimlar majmui.

V

Vosita - o'quv jarayonini predmetli qo'llab-quvvatlanishi. Vositalarga o'kituvchining jonli nutqi, keng ma'noda uning mahorati, darsliklar, sinf jihozlari va boshqalar.

D

Dasturxon - oppoq dasturxon barcha tanatanli voqealar va kechalar uchun mo'ljallangan, uning xususiyati shundaki har qanday rangdagi idishlar va gullar chiroyli ko'rinish kasb etadi. Atirgullar, billur bokallar, kumush shamdonlar va qadimgi farfor, yaxshi saqlangan vino, to'y yilligi va unashtirish marosimi kabi quvonchli damlar uchun kerakli bo'lgan muhitni yaratib bera oladi. Bahor kayfiyatini paydo qilishda oq kashta bilan tiqilgan och-yashil yoki havo rang, pushti tusdagi nafis rangli dasturxonlar qo'l keladi. Landish, lola, narsiss, giatsinta, krokuslar va boshqa bahor gullari unga yanada chiroy beradi. Quyoshga

o‘xshash jazirama va issiq yozda oq yoki sariq rangdagi kashtali sariq tusdagi nafis dasturxonlar to‘g‘ri keladi.

Diplomatik etiket – bu diplomatlar va boshqa rasmiy shaxslarning bir-biri bilan diplomatik tadbirlarda bo‘ladigan muloqotlari chog‘ida amal qiladigan yaxshi xulklarining qoidalari. Diplomatik etiket shakllanish jarayonida umumiy etiket qoidalariga tayanadi, shu bilan birga diplomatik normalar va qoidalar biznes etiketi amaliyotida va umumiy etiket qoidalarida o‘z aksini topadi. Ushbu qoidalarni bo‘zilishiga yo‘l qo‘yish mumkin emas, oddiy takallufning munosabatlarda qo‘llanmasligi diplomatik etiketda hurmatsizlikka tenglashtiriladi hamda xalqaro va millatlararo ziddiyatlarni keltirib chiqarishga qodir.

Diplomatiya — bu o‘zaro kelishuvlar, bitim va konvensiyalar tuzish san’atidir. Ushbu natijalarga uchrashuvlarning muvaffaqiyatli yakunida erishiladi.

Diplomatik uchrashuvlar - o‘zining belgilangan reglamenti, etiketi va ko‘pincha o‘z protokoli bilan ajralib turadi. Buning asosiy sababi shundan iboratki, diplomatik uchrashuvlarning qatnashchilari diplomatiya kabi nozik faoliyatning asosini tashqil etuvchi subordinatsiya qoidalari va professional cheklanishlarga qat’iy rioya qiladilar.

Diplomatik yozishmalarni olib borish - diplomatik hujjatlarga davlat arboblarning nutqlari, notalar, maktublar va memorandumlar kiradi. Ularda davlatning xalqaro miqyosdagi muammolarga munosabati va hukumatning ularga nisbatan tutgan mavqei bayon qilinadi. YUqorida ko‘rsatilgan hujjatlarda biror-bir davlatni tan olish va diplomatik aloqalarni o‘rnatish, faol xalqaro muammolarni hal etish bo‘yicha takliflar, davlat suverenitetini yoki xalqaro huquq tamoyillarini bo‘zish bilan bog‘liq harakatlarga nisbatan qarshiliklarga doir ma’lumotlar bayon qilingan bo‘lishi mumkin.

“Diplomatik bayonnoma” – Davlatlararo hamkorlikda munosabatlarning asosiy qoidalari, jumladan suverenitetni hurmat qilish, tengliq erkinlik hududiy barqarorlik bir-birini ichki ishlariga aralashmaslik kabi talablarga rioya qilmasdan turib to‘laqonli kelishuvni amalga oshirolmagan bo‘lar edilar.

Diplomatik etiketda kiyinish madaniyati - kiyinish madaniyati va qoidalari diplomatik etiketning ajralmas qismidir. Diplomatik etiketda ayollar va erkaklarning turli xil marosimlar uchun kiyinish me'yorlari va qoidalari shakllangan va belgilangan.

Diplomatik martaba - O'zbekiston Respublikasi Diplomatik vakolatxonalari va Tashqi ishlar vazirligi xodimlarining diplomatik martabalari to'g'risidagi nizomga muvofiq, Diplomatik vakolatxonalarining boshliqlariga, elchixonalar, missiyalar va konsulliklarning diplomatik xodimlariga, O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi markaziy apparati xodimlariga quyidagi diplomatik martabalar beriladi:

- Favqulodda va Muxtor Elchi
- Birinchi darajali favqulodda va Muxtor vaqil
- Ikkinchi darajali favqulodda va Muxtor vaqil
- Birinchi darajali maslahatchi
- Ikkinchi darajali maslahatchi
- Birinchi darajali birinchi kotib
- Ikkinchi darajali birinchi kotib
- Birinchi darajali ikkinchi kotib
- Ikkinchi darajali ikkinchi kotib
- Uchinchi kotib
- Attashe

YO

YOqimli ohang – bunda biz ayollarni nazarda tutyapmiz – odatda nafis ohangdir, baland ham, past ham, tez ham sekin ham emas. Agar sizning ovozingiz boshqalarga yoqmasa, hayotingizdagi tutgan o'ringizga ohangni mos kelmaganidan bo'lishi mumkin. Ehtimol, siz gaplashayotganda charcharsiz. Boshqa nutqdagi qusurlar ham to'g'irlansa bo'ladi. Ammo chiroyli nutq uchun faqat ohangning nafisligi etmaydi. Dunyoqarashning boyligi nutqni yanada go'zallashtiradi. Zero, quruq so'zlardan iborat chiroyli nutq odamlarda sizga nisbatan bo'lgan kinoyani uyg'otadi. Buyuk Mavlono Jaloliddin Rumi *«Ichindagi*

ichindadir» nomli asarida «Soʻz – idrok qilishda soʻzga muhtoj boʻlganlar uchundir. Soʻzsiz idrok etganning soʻzga qanday ehtiyoji qoladi? Idrok eta bilgani uchun koʻklarning, erning hammasi soʻzdir. Hafif bir sasni eshitganga baqirib-chaqirishning nima hojati bor? Dunyo ham Qurʼondagi «Boʻl» (Uning amri boʻl demak edi. U hamon boʻldi) soʻzidan bino boʻlgandir». degan fikrni bildirib ketadi. SHunday ekan, soʻzlarni mazmun bilan boyitish ham muhimdir. CHIroyli nutq egasi oʻz nutqi bilan bir necha marotabagina odamlarni oʻziga jalb qilishi mumkin. Lekin mazmunsiz chiroyli soʻzlar odamlarni meʼdasiga tegadi. Ish, martaba, kechinmalar va kayfiyatning yomonligi, betoblik atrofdegilar bilan qoʻpol muomalada boʻlish huquqini bermaydi. Hatto buyruqni ham muloyimlik bosiq ohang bilan va shu qatori bir vaqtda ishga doir qatʼiyyatlik bilan berish mumkin. Buyruq ohangidan faqat bajarilishi shart va majbur boʻlgan soxalarda yaʼni harbiylar foydalanishi mumkin.

J

Jamoat joylarida oʻzini tutish meʼyorlari - jamoat joylarida oʻzini tuta bilish etiketi har bir kishi uchun ham, jamoat uchun ham muhimdir. Inson jamiyat oldidagi axloqiy burchini bir lahza ham unutmashligi va shunga munosib hattiharakatlarda boʻlishga intilishi kerak. Har bir inson jamoat joylarida boʻlganida avvalo oʻzini inson ekanligini, atrofida oʻziga oʻxshaganlar borligini unutmashligi zarur. “Assolomu aleykum”, “Kechirasiz”, “Oʻzr”, “Mumkinmi?”, “Aytib yuborolmaysizmi?”, “Xolajon”, “Amakijon”, “Opoqijon”, “Otaxon”, “Onajon”, “Akajon”, “Singlim”, “Doʻstim”, “Ogʻayni”, “Birodar” kabi soʻzlarni ishlatishga oʻrganish kerak. Hayotimizni koʻp qismini bizga notanish boʻlgan odamlar bilan birga oʻtkazamiz: koʻcha-kuy, transport, turli xil jamoat joylarida oʻtkazamiz. Nafaqat oʻzimizning kayfiyatimiz, balki atrofimizdagi odamlarning kayfiyati ham jamoatda oʻzimizni qanday tutishimizga bogʻliqdir. *SHunga koʻra jamoat joylarida oʻzini tutishning meʼyorlari mavjud.*

Z

Zamonaviy kasb-hunar taʼlimining asosiy xususiyati - uning integratsiya yoʻnalishi (tendensiyasi) hisoblanib, bu holat ichki va tashqi boʻlishi mumkin. Agar

tashqi integratsiya umumjahon ta'lim makonini qurish bilan bog'liq, ya'ni turli mamlakatlarda to'plangan tajribalardan foydalanishni ko'zda tutgan bo'lsa, ichki integratsiya predmetlararo yondashuv asosida integrativ kurslar tuzish ni ko'zda tutadi. Ana shunday integrativ o'quv predmetlaridan biri kasb-hunar ta'limi pedagogikasining o'zi hisoblanadi. Chunki u kichik mutaxassislar tayyorlashning zaruriy mazmuni va darajasini belgilovchi Davlat ta'lim standartlariga binoan yaratilmoqda.

I

Idrokli egoizm – sizni tashqilotchi, biznesmen sifatida qabul qilinishingizda muhim ahamiyat kasb etadi. Hamkorni fikrini xurmat qilish kerak lekin bu hamma gapiga to'liq tasdiqlashni anglatmaydi. Fransozlar inson o'zining shaxsiy qiziqishlari va fikriga kurashish huquqiga ega va bu borada idrokli egoizmni unutmash kerak deb hisoblashgan.

Ilmiy bilim ta'lim – tarbiyani takomillashtirish muammolari echimlarini topishda qo'l keladi va u tizimli, asosli narsa – hodisalar mohiyatiga chuqur kirib boradigan bo'ladi. U empirik va nazariy darajada bo'ladi. Bilimdan empirik va nazariy bilimlarni shakllantirishda foydalaniladi.

Ilmiy bilimlar, ob'ektiv olamni ancha to'g'ri (batafsil) ifodalaydi. Ular doimiy emas, ular o'zgarib, rivojlanib, takomillashib boradi va natijada doimiy iste'moldagi bilimga aylanadi, ya'ni ular tadrijiy (evolyusion) tarzda rivojlanib turadi. Bilimlar asosida talabalarning ko'zatuvchanlik sinchikovliq tafakkur, xotira singari bilish qobiliyatlari rivojlanadi, ularda e'tiqod hosil bo'ladi, ilmiy dunyoqarashni shakllantiruvchi g'oyalar tizimi tarkib topadi.

Ishbilarmonlar etiketi - Biznes iqtisodiy axloqiy asosga tayanadi. Kommersiyadagi tadbir biznesda etiket nihoyatda muhim ahamiyatga ega, modomiki, u kompaniyalar o'rtasidagi hamkorlikning davomiyligini va tuzilgan bitimning omadliligini belgilab beradi. Tadbirkorlikning umumqabul qilingan qoidalarni bo'zish mumkin emas. Ishdagi qaltislik qonunni hatlab o'tishdagi qaltislik bilan hech qanday aloqasi yo'q. Muvaffaqiyatli tadbirkorlikning asosiy

muruvvati – tajriba natijalaridir: olingan daromadlar, kasbiy qoniqish, jamiyatda, sheriklar oldida ijobiy nufoʻzga ega boʻlish, firma yoki tashqilotning mustahkamlash uchun pul jamgʻarmasini yaratish. Tadbirkorlardagi axloqiy-ruhiy tayyorgarlikka ega emasliq tezda pul topish ilinjida savodsiz intilishlar, pullarga notoʻgʻri munosabat, firmaning raqobatbardoshligini oshirish va mustahkamlash uchun firmaning daromadidan foydalanishning muhimligini anglamaslikda namoyon boʻlishi mumkin.

Ishlab chiqarish taʼlimi - kasb-hunar taʼlimi muassasalarida malakali mutaxassislar tayyorlashning muhim qismidir

Ishlab chiqarish taʼlimining maqsadi - oʻquvchilarda maʼlum bir aniq ixtisoslik boʻyicha kasbiy mahorat asoslari bilim, koʻnikma, malakalarni shakllantirishdan iborat.

Ishlab chiqarish taʼlimi jarayoni nazariya bilan amaliyotning oʻzviy aloqadorligida amalga oshiriladi.

Ishlab chiqarish taʼlimi nazariy taʼlimga nisbatan faol jarayon boʻlib hisoblanadi. SHu sababli oʻqituvchining vazifasida axborot oʻzlash funksiyasi boʻlib, rahbarlik qilish, yoʻnaltirish va yoʻl-yoʻriq koʻrsatish vazifalari kuchaytirilgan boʻladi.

Ishlab chiqarish taʼlimining sifatli oʻtishi uchun oʻqitishning texnik vositalari, eng avvalo moddiy-texnik baza, jihozlar, shuningdeq oʻquv-ishlab chiqarish obʻektlarining toʻgʻri tanlanganligi hal qiluvchi ahamiyatga egadir.

Ishlab chiqarish mehnati - ishlab chiqarish taʼlimining asosi hisoblanadi, lekin ishlab chiqarish taʼlimi ishlab chiqarish mehnati bilan chegaralanib qolmaydi

Ishlab chiqarish taʼlimi jarayoni — oʻquv jarayonidir, uning har bir bosqichida kasbga oʻqitishning oʻziga xos vazifalari oʻz echimini topadi.

Ishlab chiqarish taʼlimi samaradorligi oʻquv va ishlab chiqarish vazifalarining oʻzaro uygʻunligi bilan belgilanadi.

Ishlab chiqarish taʼlimi tizimi deb boʻlajak mutaxassislarda kasbiy koʻnikma va malakalarni maqbul darajada tarkib toptirish maqsadida oʻquv materialini, maqsadga muvofiq tizimlashtirilgan holda, oʻquvchilar mulkiga aylantirish izchilligiga aytiladi.

Iqtisodiy maqsadga muvofiqlik prinsipi - ta'lim muassasalarida mutaxassislar tayyorlashning maqsadga muvofiqligi, ularga bo'lgan davlat va jamiyat ehtiyojlarida o'zaro mutanosiblik

Y

Yo'l-yo'riq berish (instruktaj) - o'qituvchi yoki muhandis-pedagogning o'quvchilarga berilgan topshiriq (vazifa)ni xavfsizlik texnikasi qoidalariga to'liq rioya qilgan holda amalda bajarish tartibi haqida o'quvchilar diqqat-e'tiboriga havola etiladigan yo'l-yo'riqlar, talablar va o'zgarishlar mazmuniga ega bo'lgan fikrini bayon qilish shaklidir.

K

Qabul - kimdir yoki nimadir uchun nishonlanadigan yig'ilish qabul deb ataladi. Qabul – odamlar, davlat va jamoat tashqilotlari o'rtasidagi muloqot shaklidir. Uning sabablari va sababchilarining darajasiga qarab *qabul rasmiy* va *norasmiy qabullarga* ajratiladi.

Kategoriya - grekcha «kategoria» so'zidan olingan bo'lib, etikaning asosiy tushunchalaridan hisoblanadi, axloqning muhim tomonlarini hamda elementlarini o'zida ifoda qiladi.

Kasbiy etika kategoriyalari quyidagilar hisoblanadi:

- kasbiy burch;
- vijdon (diyonat);
- or-nomus (nomus);
- obro'.

Kasbiy burch - bu kasb sohiblarining boshqa odamlar va jamiyat oldida o'zlarining kasbiy majburiyatlarini sezish hissidir. Ushbu ta'rifdan kelib chiqqan holda aholi va sayyohlarga xizmat ko'rsatuvchi kasb guruhlari a'zolarining, umumiy fuqarolik burchlaridan tashqari, ularning xizmatlaridan foydalanayotgan aholi va sayyohlar talab va ehtiyojlariga hamda manfaatlariga juda ham diqqat va

ularning hatto etiket qoidalariga to'g'ri kelmaydigan ba'zi bir hatti-harakatlariga sabr-toqat bilan qarashdan iborat. Iste'molchilar talablariga e'tiqod bilan qarash va ularga nisbatan hurmat ko'rsatish kabi axloqiy burchlar aholi va sayyohlarga xizmat ko'rsatadigan kishilarning qo'shimcha majburiyatlari emas, aksincha ular kasbining asosiy negizini tashqil qiladi.

Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash- Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash mutaxassislarining kasb bilimlari va ko'nikmalarini yangilash hamda chuqurlashtirishga qaratilgan kadrlar tayyorlash malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash ta'lim muassasalaridagi o'qish natijalariga ko'ra davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi guvohnoma yoki sertifikat topshiriladi.

Kasb - muayyan bilim va mahorat talab etadigan mehnat faoliyatining turi

Kasb - maxsus tayyorgarlik va ish tajribasi natijasida ma'lum bir sohada kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun nazariy bilimlar majmuasi, amaliy ko'nikma va malakalarni egallagan, jismoniy imkoniyat, aqliy qobiliyat va yuridik huquqlarni ta'minlovchi insoniy mehnat faoliyatining (mashg'ulotining) turidir.

Kasb-hunar kolleji - o'quvchilarining kasb-hunarga moyilligi, mahorat va malakasini chuqur rivojlantirishni, tanlangan kasblar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisos olishni ta'minlaydigan uch yillik o'rta maxsus, kasb-hunar o'quv yurtidir.

Kasbiy yo'nalganlik - Moyilliq qiziqishlar, munosabatlar, kutilayotgan natijalar

Kasbiy kompetentlik- Kasbiy bilim. malaka va ko'nikma, ixtisoslik

Kostyum kiyish qoidalari:

1-qoida: Bir vaqtning o'zida kostyum bilan birgalikda sportiv oyoq kiyimlarni kiyimaslik Masalan: kostyum shim bilan birga oyoqda krasofka yoki barsofkalarni kiyimaslik lozim.

2-qoida: Kostyum kiygan holda sportiv sumkalarni ko'tarmaslik . Kerakli qog'ozlar va boshqa buyumlarni diplomatda, portfelda yoxud papkada ko'tarish kerak

3-qoida: Agar kostyum kiyilsa, unda galstukni ham unutmasliq CHunki galstuk kastyum kiyganda juda kerak Ishbilarmon insonlar kostyumni galstuksiz kiymaydilar.

4-qoida: Rasmiy uchrashuvlarda kastyum tugmalari o‘tkazilgan bo‘lishi kerak Teatr kreslosida o‘tirgan vaqtda yoki ovqatlanish vaqti mobaynida kastyum tugmalarini butunlay ochib qo‘yish mumkin. Stoldan turish vaqtida kostyumni tugmalarini pastdan yuqoriga qarab o‘tkazishni unutmaslik lozim.

5-qoida: Moda ketidan quvmaslik: zamonaviy, xunuk kiyimdan ko‘ra, chiroyli va mos kiyimni kiyish kerak

Kundalik bilim sog‘lom fikrga va kundalik amaliy faoliyat shakllariga asoslanadi va insonning atrof – muhitga moslashuvchi, uning hatti – harakatlari va oldindan ko‘ra bilishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Uning vazifasi ta‘lim – tarbiya jarayonini nazorat qilishga ko‘maklashish.

Ko‘nikma - bu o‘zlashtirib olingan bilimlar asosida amalga oshiriladigan va amaliy jihatdan maqsadga muvofiq harakatlarga tayyorlikda ifodalangan ongli faoliyat.

Ko‘nikma – bu malakaning tarkibiy qismi bo‘lib, harakatning ayrim qisimlarini nihoyatda tez, aniq va maqsadga muvofiq ravishda o‘z – o‘zidan bajarilish qobiliyatini ifodalaydi va u talabalarda ko‘p marta takrorlanadigan mashqlar natijasida yuzaga keladi”.

Ko‘nikma – ongli faoliyat (harakat) ni tez, tejamli, to‘g‘ri, kam jismoniy va aqliy kuch sarflangan holda bajarish jarayoni natijasi. U shaxsning bilimlari asosida tarkib topadi. Dastlabki shakllanish bosqichlarida bunday harakatlar jiddiy diqqat bilan bajariladi, keyingi bosqichda diqqat bilan nazorat qilish kamayib boradi va natijada avtomatlashgan harakatga aylanadi. Ko‘nikmalar muntazam mashq qilish (takrorlash) orqali zarur darajada saqlanadi. Ana shu sababli uning ta‘lim – tarbiyadagi ahamiyati beqiyos. Ma‘lum vaqt takrorlanmaslik ko‘nikma darajasining pasayishiga olib keladi. U katta hajmdagi mashqlar bajarish va malaka oshirish orqali tiklanadi.

Ko'nikma – insonning ilgarigi tajribalari asosida muayyan faoliyat yoki harakatni amalga oshirish qobiliyati.

Ko'nikma – bu shunday aqliy va jismoniy harakatlar, usullar va yo'l – yo'riqlardan iborat bo'lib, ular yordamida rejalashtirilgan maqsadga erishiladi yoki muayyan bir faoliyat amalga oshiriladi.

Ba'zan ko'nikmalar shaxsga malaka hosil qiladi va uning malakali ishlashiga yordam beradi, ba'zilar, aksincha, shaxsdagi malakalik sifatiga salbiy ta'sir etadi va uni o'zgartiradi. Bunday hol malaka va ko'nikmalarning o'zaro ta'siri deb yuritiladi.

Har qanday malaka ko'nikma bo'la oladi, lekin har qanday ko'nikma malaka bo'la olmaydi. Ko'nikmalar avtomatlashgan mohiyat kasb etsagina, malaka bo'ladi. Masalan, talabani turli harakatlarini shakllarni yozish jarayoni avtomatlashgan bo'lgani uchun ko'niqilgan harakat bo'lib qolgan. SHuning uchun talaba harflarni chiroyli va soz yoza oladi. Bu harakat talabani **malakalashgan ko'nikmalaridir**. Juda ko'p marta takrorlash tufayli talabalarning harflar shakllarini yozishlar bilan bog'liq harakatlari avtomatlashadi.

Kichik mutaxassis — bu ta'lim dasturini muvaffaqiyatli o'zlashtirishga, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari bitiruvchilariga beriladigan malaka darajasidir.

Kasbiy ta'limning shakllanishi:- yosh avlodni mehnat faoliyatiga tayyorlash muhim ijtimoiy pedagogik vazifa bo'lib, insoniyat jamiyati o'z tarixida bu masalani turlicha echimini topishga harakat qilgan. Dastlabki paytlarda bolalarni mehnatga tayyorlash bevosita mehnat faoliyati jarayonida amalga oshirilgan.

Kommunikativ kompetentlik - Og'zaki va yozma muloqot texnologiyalarini o'zlashtirganlik shuningdeq kompyuter dasturlari va Internet tizimi bilan ishlay olish

Kognitiv kompetentlik- Muntazam ravishda o'zining kasbiy mahoratini oshirishga intilish, shaxsiy imkoniyatlarini dolzarblashtirish va amalga joriy etish, mustaqil ravishda bilim. ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish qobiliyati, o'zini doimo rivojlantirishga intilishi va shu kabilar.

Ko'nikma - o'quvchilarning mehnat va ish-harakat usullarini ongli hamda to'g'ri bajarishga tayyor bo'lish qobiliyatidir.

M

Mavqeidagi farq – biznesda hamma har xil darajaga ega ekanligini bildiradi, bu o'z navbatida alohida munosabat bildirish kerakligini anglatadi. YA'nikim, boshliq va xodim o'rtasidagideq U ayol yoinki erkak bo'lishidan qat'iy nazar boshliq bilan xodim uchrashganda odatdagideq xodim birinchi rahbarga salom beradi. SHuningdeq xodim liftni eshigini oldida boshlig'ini va uning odamlarini oldinga o'tkazdirib yuborishi kerak

Magistratura – aniq mutaxassislik bo'yicha fundamental va amaliy bilim beradigan bakalavriat negizida ta'lim muddati kamida 2 yil davom etadigan oliy ta'limdir.

Mazmun (o'qitish, ta'lim) - o'quvchilar o'qitish jaarayonida egallashi lozim bo'lgan ilmiy bilim, amaliy ko'nikma, malakalar, faoliyat va fikrlash usullari tizimi. **Mazmun** – ilmiy bilimlar yig'indisi bo'lib, amalda qo'llash uchun beriladigan ko'nikma va malakalar jarayonida u ta'lim oluvchilarning fikrlash, o'ylash, mulohaza yuritishi orqali amalga oshiriladi.

Malaka - mutaxassisning kasbiy tayyorgarlik darajasi, undagi ma'lum ishni bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, ish-harakat usullarining aniq, tez fursatda, talab darajasida bajarilishidir. Mutaxassisning malakasini belgilovchi ko'rsatkich bo'lib, u haqida toifa yoki diplomning mavjudligi hisoblanadi.

Malaka - avtomatlashgan, o'rganib qolingan, muayyan usul bilan bexato bajariladigan harakatdir.

Mehmon va mezbon etiketi - mehmondo'stlik tushunchasi umumiy ma'noga ega bo'lib, mehmondorchilik mehmonnavozlik mezbonnaveozlik mehmon bo'lmoq kabilar mazkur tushunchaning tarkibiy qismiga kiradi. SHuningdeq mehmondorchilik insoniy fazilatlaridan hisoblanadi. CHunki, mehmondorchilik nafaqat ulfatchilik qorin to'ydirish yoki dasturxon bezatib tansiq taomlarni odamlarga berish, balki kishining xolidan habar olish, ulug' insonlarni ziyorat qilish maqsadida ularning uyiga borish ham mehmondo'stlikning bir ko'rinishidir.

Zero, mehmon “atoyi Xudo” sifatida qadrli ekan, uyingizga ochiq ko‘ngil va yaxshi niyat bilan qadam ranjida qilgan har bir kishi siz uchun mehmon kabi azizdir. Mehmondorchilik o‘ta nozik fazilat bo‘lib, u insondan yuksak did, farosatni va axloqiylikni talab etadi. Bu jarayon gohida oriyat darajasiga ham etadi.

Mehmondorchilik - ko‘rishuv, muloqot, muomala uchun sub’ekt vazifasini bajaradi. Unda takalluf, mulozamat, hurmat, tavoze kabi ko‘rinishlar ustuvor bo‘lib, ular mehmonning kayfiyatini ko‘tarishga, ko‘nglini olishga yo‘naltiriladi. Mehmondo‘stlikning ijtimoiy-ma’rifiy, ma’naviy-tarbiyaviy ahamiyatiga doir ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan faylasuf olim Karim Mahmudov bu borada g‘oyatda qimmatli ma’lumotlarni beradi. Xususan, olimning «Mehmonnoma» kitobida mehmondorchilik marosimining odobi, fazilati, qoidalari, tartibi va milliy xususiyatlari bayon etilgan.

Malaka - kasbiy ish-harakat usullarini maqsadga muvofiq maksimal darajada aniq tez va talab darajasida bajarishdir.

Marosimlar etiketi - o‘zbek xalqining qon-qoniga singib ketgan marosimlardan biri to‘ydir. To‘y qarindosh-urug‘, tanish-bilish, qo‘ni-qo‘shni, el-yurtga yoziladigan dasturxon, ularni ahillikka, mehr-oqibatli bo‘lishga undaydigan marosim bo‘lib hisoblanadi. To‘ylarimiz o‘zbeklarning kimligini namoyon etuvchi o‘ziga xos bir ko‘rikdir. To‘y ham, ma’raka ham, marosim ham shaxsiy ish emas balki ijtimoiy xodisadir bu birinchidan. Ikkinchidan, esa xalqimizning milliy qiyofasi va karakteri, o‘ziga xos turmush tarzi, salohiyati, dunyoqarashi, tafakkuri, ongi va qalbi, odamgarchiligi, orzu-umidlari, fazilatu kamchiligi bir so‘z bilan aytganda, butun borlig‘i ana shu to‘y-hashamlarda, oilaviy tantanalarda, ma’raka va marosimlarda yaqqol namoyon bo‘ladi.

Mehmon sog‘lig‘i uchun aytilgan tilaklar - agar mezbon biror-bir mehmon uchun tilaklar izhor qilsa, unda to mehmondorchilik tugagunga qadar u qolgan mehmonlarni nazardan qoldirmasligi lozim. Mehmonlar bo‘lsa, faqat kechaning sababchisi uchungina tilak bildiradilar. Agar tilak uy egasiga aytilgan bo‘lsa, uy bekasi ham chiroylik izhorlardan qolib ketmasligi lozim. Tilak aytilgan vaqtda

dasturxon atrofida gilar uni izhor qilayotgan kishiga nisbatan hurmatni ko'rsatish uchun emak jihozlarini likop chetiga qo'yib, o'zaro suhbatlar va tanovulni to'xtatib diqqat bilan tinglaydilar.

Muomala odobi - boshqa kishilar qadr-qimmatini, izzatini joyiga qo'yishni, an'anaviy axloqiy me'yoriy talablarini bajarishni taqazo etadi. SHuning barobarida, u insondagi yaxshi jihatlarni namoyon etishi, ko'zga ko'rsatishi bilan ham ajralib turadi. Uning eng yorokin, eng sermazmun va eng ifodali namoyon bo'lishi so'z, nutq vositasida ro'y beradi. So'zlash va tinglay bilish, suhbatlashish madaniyati – muomalaning muhim jihatlari tashqil etadi. SHu bois, muomala odobi o'zini, eng avvalo, shirinsuhanliq kamsuqumliq bosiqliq hushfe'llilik singari axloqiy me'yorlarda namoyon qiladi. Muomala odobining yana biri bu – *insoniy nigoh*. Ma'lumki, odamning nigohida, yuz ifodasida, qo'l harakatlarida uning qay sabablardandir tilga chiqmagan, so'zga aylanmagan hissiyoti, talablari o'z aksini topadi. CHunonchi, suhbatdoshining gapini oxirigacha eshitmay, qo'l siltab ketishi yoki fikrini bo'lib, qo'pol muomalada bo'lishi madaniyatsizlikni anglatadi.

Muomala madaniyati - so'z aqldan kuch, tildan ixtiyor oladi. Til shunday kuchga egaki, suyaksiz bo'lsa ham suyakni tebratadi. Muomala odobi boshqa kishilar qadr-qimmatini, izzatini joyiga qo'yishni, an'anaviy axloqiy me'yoriy talablarini bajarishni taqazo etadi. SHuning barobarida, u insondagi yaxshi jihatlarni namoyon etishi, ko'zga ko'rsatishi bilan ham ajralib turadi. Uning eng yorokin, eng sermazmun va eng ifodali namoyon bo'lishi so'z, nutq vositasida ro'y beradi. So'zlash va tinglay bilish, suhbatlashish madaniyati muomalaning muhim jihatlari tashqil etadi. SHu bois muomala odobi o'zini, eng avvalo, shirinsuhanliq kamsuqumliq bosiqliq hushfe'llilik singari axloqiy me'yorlarda namoyon qiladi.

Muhim kasbiy fazilat- Diqqat-e'tiborlilik ko'zatuvchanliq qat'iyatlilik kirishuvchanliq mustaqilliq o'zini nazorat qila olishlik

Muhim kasbiy psixologik-fiziologik fazilatlar- Ekstravertivliq chamalash, reaktivlik

Maxsus kompetentlik - Kasbiy vazifalarni mustaqil va ijodiy bajarishda o'zi va o'zgalar ishini ob'ektiv baholash

Murojaat qilish – insondan ko'p narsani talab qilmaydi. U kishini tarbiya ko'rganligidan dalolat beruvchi harakatlar majmuasidir. Aslida murojaat qilish har – xil kechib, bu insonni qaerda, kim bilan, qay paytda, suhbatdosh bilan o'zaro munosabatdan kelib chiqqan xolda bildiriladi. Murojaat qilib aytilayotgan so'zlar nafaqat unga bo'lgan hurmat balki, maqsadga muvofiqlikda ham qo'llanadi.

Murojaat qilib aytilayotgan so'zlar nafaqat hurmat belgisi, balki, maqsadga erishish vositasi hamdir. Murojaat vaziyatga, sharoitga, jamoaga, muhitga qarab yakka shaxsga yoki jamoaga yo'naltirilgan bo'ladi. Biroq, barcha murojaatlar axloq me'yorlariga bo'ysingandagina ijobiy natija berishi mumkin. Murojaat qilish ham bir necha turlarga bo'linadi: **ular – rasmiy, ishonchli, intim va egasiz.**

N

Nazariy vazifalar - ilg'or kasbiy pedagogik tajribalarni o'rganish, kasb-hunar ta'limining holatini aniqlash, tajriba-sinov ishlarini o'tkazish;

Nazariy bilim – empirik holatlarni tushuntirish, ya'ni narsa va hodisalar mohiyatini bilish imkonini beradigan qonuniyatlarni ochishni nazarda tutadi.

Bilim bilishni amalga oshiruvchi asosiy omil bo'lib, dunyoni bilishning negizini tashqil etadi va u tufayli ilm, fan, texnika – texnologiyalar rivojlanishi ta'minlanadi. Demaq bilimni ob'ektiv mavjudod haqidagi yoki muayyan sohaga oid ma'lumotlar majmui, deb ham ifodalash mumkin.

Natija – dars mashg'ulotlari jarayonida rejalashtirilgan xulosaga kelingan va ta'limning ma'lum muayyan jarayonidan olingan yakuniy natijasidir.

Natijalar (mahsullar) – o'quv jarayonining so'nggi natijasi, belgilangan maqsadlarni amalga oshganlik darajasi.

Natijani o'zlashtirish – olingan natijalarni amaliy o'zlashtirilishiga tayyorlash jarayonida iboratdir, ya'ni, iste'mol uchun tayyorlash. Bunga tadqiqotchi ishtiroki muhim rol o'ynaydi, chunki kerak bo'lganda ayrim tuzatishlar kiritish har kimning qo'lidan kelavermaydi.

Nazariyaning amaliyot (hayot) bilan bog'liqlik prinsipi - o'quvchilar o'zlashtirgan bilimlari ularning bevosita hayot faoliyatida qo'llangan yoki

dasturulamal bo‘lib xizmat qilgandagina ahamiyatli ekanligiga ishora qiladi. Amaliyotda qo‘llanmagan bilimlar asossiz bo‘lib, qisqa vaqt davomida unutiladi.

Nazariy bilimlar amaliyotga nisbatan ilgarilab borishi, amaliy mashg‘ulotlarda uning to‘g‘riligi tekshirilishi lozim.

Norasmiy tantanali tushlik - jihozlar qanday bo‘lmasin, ularni batartib yozilgan oppoq dasturxon chetidan bir qarichda joylashadiki, unda mehmonlarning joyi o‘rtasidagi masofa baravar bo‘lishi lozim. Salfetka kichik kosaga qo‘yiladi; agar darhol gazak qo‘yilgan bo‘lsa, unda salfetka sanchiqdan chaproqqa sanchiqni yopib yubormagan holda qo‘yiladi. SHunday kosalarni chekkalar ham jihozlarni yopib qo‘ymasligi lozim

O

Oiladagi yoshi kattalar bilan munosabat - odob va tartib. Odob sizni botiniy munosabatlaringizga yordam bersa, batartiblik tashqi masalalarda muvaffaqiyat keltiradi. Ko‘p hollarda yosh oilalar ota-onalari bilan bir uyda yashashlariga to‘g‘ri kelib qoladi. Bunday vaziyatlarda, albatta yoshlar kattalarni hurmat qilishlari, ularga qattiq gapirmasliklari, ularga nisbatan tavoze‘lik bo‘lmoqliklari kerak. Ularning fikrlariga va ixtiyorlariga hurmat bilan qarashlari lozim.

Ochiq havodagi mehmondorchilik - taomni tayyorlash uchun etarli masalliq'larga ega bo‘lgan taqdirda uydin tashqarida toza havoda ham mehmonlarni kutsa bo‘ladi. Buning uchun esa mehmonlar ko‘z oldida tayyorlangan ishtaha qo‘zg‘atadigan bu taomni qulay sharoitda tanovul qilishlari uchun yaxshi joy topishning o‘zi etarli. Biror bir daraxtning soyasiga to‘g‘rilab dasturxon yoziladi. Dasturxonning rangi dilni yoritadigan tUSDagisini tanlash lozim. Bir necha savatchalar qo‘yiladi (birida jihozlar, ikkinchisida ko‘proq salfetka-sochiq) kosa va bokallar qo‘yiladi. Bog‘dagi mehmondorchilik yog‘li toamlarni istisno qiladi, odatda sabzavotlar idishda assorti hamda sovutilgan meva va ichimliklar beriladi. Mehmonlar o‘zlariga o‘zlari xizmat ko‘rsatadilar, likopni qo‘lda tutadilar va qulay joy topib, turib eydilar.

Or-nomus (nomus) – bu odamni baholash, va atrofdagi kishilar tomonidan uni hurmat qilish mezoni yoki o‘lchovidir. Or–nomus (nomus) kasbiy etikaning boshqa kategoriyasi bo‘lgan obro‘ tushunchasi bilan chambarchas bog‘liq.

Obro‘ – bu ijtimoiy hayotning turli sohalarida, masalan, ilmiy, diniy, siyosiy sohalarida, jamoalarda, oilada, biron shaxsning bilimi, tajribasi, tashqilotchiligi kabi axloqiy fazilatlari tufayli orttirgan, ko‘pchilik tomonidan e’tirof etilgan ta’siri, nufu‘zidir. Obro‘ shaxsning hulqi, Vataniga chin sadoqat bilan xizmat qilishi tufayli ortib boradi. Obro‘ – bu yuksak axloqiy ma’naviyat majmui, shuningdek uni o‘zida hurmat qilish belgisidir. Obro‘ ayniqsa aholigi va sayyohlarga xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar ishchi xodimlari, rahbarlari va mutaxassislari uchun juda ham o‘ta katta ahamiyatga ega. Agar aholining 75-80 % ga yaqini ovqatlanish korxonalari xizmatidan foydalanilishi hisobga olinsa, obro‘ning qanday tez tushib ketishini odam o‘z ko‘zi oldiga keltirish mumkin. SHuning uchun ham har bir odam, har bir mutaxassis yoki har bir rahbar xodim obro‘ orttirishga va orttirilgan obro‘ sini saqlashga harakat qilishi lozim.

Oldindan ko‘ra bilish (bashorat qila olish) – ishdagi munosabatlarda allaqachon noqulay vaziyatdan chiqib ketish uchun alohida hatti-harakat modeli ishlab chiqarilganligini bildiradi. Masalan: oldindan bilasizki, notanish hamkor bilan uchrashish quyidagi sxema bilan amalga oshiriladi: Salomlashish, tanishish, vizitka almashish. Lekin hamma ham bir xil bu etiketni amalga oshirmaydi.

Oliy ta’lim – turli oliy maktablarga ho‘jaliq fan, texnika va madaniyat tarmoqlari uchun yuqori oliy malakali mutaxassislar tayyorlash oliy ta’lim jarayonida oliy ma’lumot olinadi. “Oliy ma’lumot” tushunchasi esa muayyan ixtisoslikdan nazariy va amaliy vazifalarni hal etish imkoniyatini beradigan bilim va malakalar majmuini ifodalaydi. Oliy ta’lim – malakali mutaxassislar tayyorlashni ta’minlaydigan ta’lim. Bu ta’lim 18 – 19 yoshdan boshlanib 4 yildan kam bo‘lmagan muddatda davom etadi. Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash oliy o‘quv yurtlarida (akademiyalar, universitetlar, institutlar va oliy maktabning boshqa ta’lim muassasalarida) o‘rta maxsus, kasb – hunar ta’limi negizida amalga oshiriladi.

Oliy ta'lim ikki bosqichga: davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi oliy ma'lumot to'g'risidagi hujjatlar bilan dalilovchi bakalavriyat va magistraturaga ega.

Ovoz, ohang - suhbatning tavsifini belgilab berish uchun so'z boyligi va so'zning grammatik qurilishi etarli emas, bu erda gaplashish ohangi va intonatsiya muhim rol o'ynaydi. So'zlashish ohangi iroda va emotsional ta'sirni, hissiyotni aks ettiradi. So'zlashish ohangidan hatto kishining kayfiyatini bilish mumkin. Ohang ma'lum darajada kishining xulqini ham aks ettiradi. YAni suhbatdoshimizning tarbiyasi yoki tarbiyasizligini ko'rsatadi. YUrish-turish vaziyatlari qanchalik ahamiyatga ega bo'lsa, so'zlashish ohangi ham shunchalik ahamiyatga ega. Bitta so'z yoki iboraning o'zi qanday ohangda aytilganligiga qarab bizga har xil ta'sir etishi mumkin. Ko'pincha aytilgan so'z emas, balki haqoratomo'z ohang kishini ranjitadi. Ohangizning chiroyligi yoki ingichkaligi bilan siz bevosita atrofdagilarda og'ir yoki engil kayfiyat uyg'otasiz. Ifodalanayotgan so'zlarning ma'nosi umuman tinglovchilarga hech qanday ta'sir bermaydi. U suhbatdoshingizning javob berish imkoniyatini yaxshilash darjasida bo'lsa bas. Haqiqiy ma'lumot so'z ohangizdadir. Asosiy xavf shundaki na siz va na sizning suhbatdoshingiz nishonga teguvchi bu bevosita ifodalanuvchi ma'lumotni onglangan tarzda ham onglanmagan tarzda ham tahlil qila olmaysiz. Har bir zamonaviy inson o'z ohangini o'zgartirish imkoniga ega. Avvalambor, haqqoniy eslashga harakat qiladigan bo'lsangiz, qachondir siz o'z ohangizga nisbatan maqtovlar eshitganmisiz yo'qmi buni bilib olasiz. Agar ohangizning yaxshiligiga ishonchingiz komil bo'lsa, unda ovozingizni tasmaga yozib olib, uni eshitib ko'ring. Birinchi eshitishdayoq ko'pchilik o'z ohangini hayrat bilan tanib qolishadi.

P

Paradigma – (yunoncha. Paradigma – namuna – o'rnak ma'nolarini anglatadi) – ilmiy muammolarni hal etish namunasi sifatida qabul qilingan nazariya. Masalan, tug'ilish nazariyasiga tegishli muammolarni aksariyat hollarda differensial tenglamalar nazariyasi yutuqlari orqali hal qilinadi yoki talaba –

yoshlarni mustaqillik ruhida tarbiyalash milliy g'oyalar asosida hal etiladi va hakoza.

Pozitivlik – hamkorlar bilan muloqotda ko'rinadi. Siz yaxshi taasurot qoldirishga harakat qilasiz. Pozitiv qiyofani shakllantirish hamma narsani o'z ichiga oladi: qo'l ushlab, intonatsiya, kiyim, parfimer tanlash va b. Masalan; agar siz suhbat chog'ida qo'lingizni kissaga solib gaplashingiz, suxbatdoshingizda sizga nisbatan nosamimiylilikni xis qiladi.

R

Rahbar shaxsining etiketi - uning axloqiy madaniyatiga bog'liq. Axloqiy madaniyat - elementlarining yaxlit tizimi bo'lib, axloqiy fikrlash madaniyati (axloqiy mulohaza yuritish qobiliyati, axloqiy bilimlardan foydalana olish, yaxshilik va yomonlikni ajratish, yuzaga kelgan vaziyatning o'ziga xos xususiyatlariga axloqiy me'yorlarni qo'llay bilish va xaqozalar)ni qamrab oladi. O'z ichiga yana tuyg'ular madaniyatini, insonning "axloqiy rezonansga" qobilligini, hamdardligini va jonkuyarligini; axloqiy tajribada xis-tuyg'u va o'ylarning amalga oshirilish qiyofasini, ularning kundalik hayotda xatti-harakat me'yoriga aylanib borish darajasini harakterlovchi xulq-atvor madaniyati; shakllarni reglamentlovchi qoidalarga qay darajada amal qilish sifatidagi etiketni, muloqotda shaxsning o'zini tuta bilishini oladi. Qisqa qilib aytganda, rahbar shaxsining axloqiy madaniyati - umumiy axloqiy tamoyillarni bilish, ularni chuqur his etilgan qarashlariga aylantirish, xatti-harakatlarning eng munosib shaklini qo'llay bilishdir. Uning har bir elementini o'zlashtirish rahbar shaxsining axloqiy madaniyati mustahkamligini shakllantirishga yordam beradi. Rahbar shaxsining axloqiy madaniyati oliy darajasini "axloqiy donolik" deb, axloqiy faoliyatining optimalligini va uyg'unligini ta'minlab bera olish, har qanday vaziyatda ham munosib xatti-harakat qila olish deb ta'riflana bo'ladi.

Rivojlantiruvchi maqsad – ta'lim jarayoni ta'sirida shaxsning aqliy kamolotini, bilish qobiliyatini, o'qishga, mehnatga bo'lgan munosabatini rivojlantirishdan iborat.

S

Salomlashish - ko'pchilik erkaklar ayollarga qo'l o'zatmaslikni ma'qul ko'radi. Ammo shunday vaziyatlar bo'ladi, erkak kishi 3ta erkak kishi va bitta ayol bilan uchrashib qoldi, deyliq Albatta, 3ta erkak kishi bilan qo'l berib ko'rishib, ular bilan uchrashganingizdan mamnun ekanligingizni ayting. Navbat ayol kishiga kelganda nima qilasiz? Bunday vaziyatda ba'zi erkaklar qo'l o'zlashadi, ba'zilari esa oddiygina bosh qimirlatib qo'yish bilan cheklanib qo'yishadi. Nima uchun? Chunki ular birinchi bo'lib ayol kishi qo'l qo'l o'zlashlarini kutib turish kerak deb tarbiya olishgan.

Ammo ayollar birinchi bo'lib qo'l o'zatmasa, erkak kishi qo'l o'zlashi kerak Zamonaviy ishbilarmon ayollar odatda bunga amal qilishadi.

Stol atrofidagi biznes etiket - stol atrofidagi biznes aloqalarni gaplashish dastlab taklif qilishdan boshlanadi. Dastlab, tushlik qaerda va qay tarzda o'tishini tushunib etishingiz lozim. Bilamizki, Tushlikka taklif qilinganda yozma tarzda vaqti va joyi ko'rsatilgan dress-kod beriladi. Va bunga yozma tarzda javob yo'llash kerak "Raxmat, aytgan joyingizda bo'laman". Agar siz klientni yoki hamkasbingizni tushlikka taklif qilgan bo'lsangiz, restoranda bo'lsa ham o'zingizni mehmonni huddikim uyda qabul qilayotgandek tutishingiz lozim. Chunki chaqirgan mehmoningiz o'zini komfort, ya'nikim qulay xis qilishi kerak

Stolni bezash (servirovka) san'ati - stolni bezaganda uchtdan ortiq vilka yoki pichoqlarni qo'yish maqsadga muvofiq emasligiga e'tiborni jalb qilish lozim (Har bir taomga unga mos holda alohida anjom qo'yiladi). Qolgan pichoq, vilka va boshqa kerakli anjomlar zarur bo'lganda taom bilan birga beriladi. Vilklar likopchadan chapda, taomlar tortilishi tartibida quyiladi. Likopchadan o'ngda yaxna taomlar uchun pichoq, osh qoshiq, baliq uchun pichoq va katta osh pichoq qo'yiladi.

T

Tanishtirish - yangi uchrashgan kishi bilan gaplashish huquqini beradi. Odatda, tanishtirish uchun vositachi kerak bo'ladi. Umumiy tanish shunday vositachi bo'la oladi. Tanishtirish yoki tanishish tanishuvchilarning yoshiga, jinsiga va tanishtirish joyiga bog'liq bo'ladi. Tanishtiruvchi kishi har ikkala

tamonning ism, familiyalarini mulozamatlik bilan ochiq-oydin aytib ularni tanishtiradi. Bu erdagi asosiy qoida: yosh kishi – katta yoshdagi kishiga, erkak – ayolga, xodim – rahbarga tanishtiriladi. Tanishtiruvchi kishi avvalo yosh kishining, keyin kattaning, avval erkakning keyin ayolning, avval xodimning, soʻngra rahbarning ismi va familiyasi aytiladi.

Taʼziya marosimlari etiketi - Taʼziya bu koʻngil soʻrab, yupatish demakdir. Dinimizda taʼziyani sharʼiy odat bilib, u uch kun qilib belgilangan. Taʼziga borish kerak boʻlgan inson urf-odatlarimizni hurmat qilgan xolda etiket boʻyicha kiyinishi, oʻzini tutishi, muomala qilishi lozim. Janozada, yaʼni koʻmish marosimida faqat erkaklar ishtirok etadilar. Urf-odatimizga koʻra mayit chiqqan xonadonda 3 kun ovqat pishirilmaydi. Bu oilaning yaqin qoʻni-qoʻshnilari tomonidan ovqat chiqariladi. Bugungi kunda oʻtkazilayotgan yigirma, qirq, yil oshi kabi marosimlar dinda asli bidʼat hisoblanadi. Lekin ota-onani ruhini shod qilib turish biz uchun farz. Buning uchun alohida marosim qilib eslashni oʻzi kifoya qilmaydi.

Taʼlim deganda shaxsning jismoniy va maʼnaviy kamol topishi, uning ongli ravishda ayrim ibratli faoliyatlari yoʻnalishlari tarixan maydonga kelishi, ijtimoiy namuna boʻlishga va har tomonlama barkamollikka intilish jarayoni tushuniladi.

Taʼlim – tarbiyani uyushtirishda nazariy, empirik va ilmiy bilimlar roli va oʻrni beqiyos.

Taʼlimning boshlangʻich (dastlabki) **vazifasi** taʼlim oluvchini oʻqitishdan iborat. SHuning bilan birga oila, ishlab chiqarish va boshqa sohalarga maʼlumot berish vazifasini bajaradi.

Taʼlim berish – taʼlim oluvchining intellektual salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan pedagogik faoliyati boʻlib, insonning aqliy faoliyatini rivojlantirish jarayonidir. Taʼlim berish taʼlim oluvchilarning oʻqish – oʻqitish jarayonining mazmun – mohiyatini ongli ravishda anglab etishlari orqali amalga oshiriladi.

Taʼlim sifati – bu taʼlim jarayonining turli qatnashchilarini oʻquv massasasi tomonidan koʻrsatilgan taʼlim xizmatlaridan qoniqish darajasi yoki taʼlimda qoʻyilgan maqsad va vazifalarga erishganlik darajasi.

Sifat kategoriyasi insonning ob'ektiv reallikni bilishdagi ma'lum bosqichini ifodalaydi. Bilish jarayonining dastlabki bosqichida ob'ekt sub'ekt oldida o'zining ayrim yoki bir necha xossasi bilan namoyon bo'ladi. Bevosita hissiy idrokda sifat ko'plab xossalarning majmui tarzida ko'rinish beradi.

Talab etilgan darajadagi ta'lim sifatiga ma'lum ijtimoiy – pedagogik tizim orqali erishish mumkin. Bu tizim quyidagi qismtizimlardan tashqil topadi: DTS; bo'lajak mutaxassislarning me'yoriy modeli; ta'lim sifatini baholash mezonlari va ko'rsatkichlari hamda monitoringi.

Ta'limiy maqsad – o'quv materiallarining mazmunini bilish, ya'ni ushbu fanga tegishli ilmiy bilimlarni o'zlashtirish va amaliyotga tadbiiq qila olishdir.

Tarbiyaviy maqsad – fan asoslarini o'zlashtirish orqali uning mazmunida yotgan g'oyalar, dunyoqarashlar ta'sirida o'zining shaxsiy sifatlarini, iymon – e'tiqodlarini shakllantirishdir.

Ta'limda zamonaviylik – ta'lim amaliyotiga ilmiy asoslangan va tajribada sinalgan didaktikaga oid yangiliklar, faol metodlar va shakllar, tartib – qoidalarni joriy etishning majburiyligi milliy dastur g'oyasidir. Ta'limning taraqqiyot darajasi uning mazmuniga kiritilayotgan fan – texnika yangiliklari bilan tavsiflanadi.

Texnik aloqa vositalari orqali olib boriladigan suhbatlar etiketi - Hozirgi davrni texnika asri deb bejiz aytishmaydi. YAxshilab atrofqa nazar soladigan bo'lsaq texnik jihozlarsiz ishimiz bitmaydigandek ko'rinadi. SHunisi qiziqarliki, hech qancha vaqt o'tmasdan, bir texnik jihozni o'rniga yanada qulayroq, texnika estetikasi talablariga javob beradigan chiroyli jihozlar ishlab chiqarilaveradi. Bunday «yangiliklar»ning ijobiy xususiyatlari bilan salbiylik kasb etuvchi jihatlari ham yo'q emas. Ayniqsa yoshlarda bu yaqqol ko'zga tashlanadi. O'sha «yangilik»dan barchani boxabar qilish uchunmi, yoki maqtanchoqlikdan, yoki shunchaki befarosatlikdanmi ba'zida atrofdagilarni texnika taraqqiyotidan afsuslanish darajasiga kelib qolganini ko'ramiz. SHu sababli ham, texnik aloqa vositalaridan foydalanish etiketiga amal qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim - bilim berish, malaka va ko'nikma hosil qilish jarayoni, kishini hayotga, mehnatga tayyorlashning asosiy vositasidir.

Ta'lim - ilm berish va tarbiyalashni o'ziga qamrab olib, respublikaning aql-zakovat va ilm borasidagi kuch-quvvatini rivojlantirish, jamiyat, oila va davlat oldidagi o'z mas'uliyatini anglyadigan, har jihatdan barkamol, erkin shaxsni shakllantirish maqsadini ko'zlaydi. SHuning uchun ham u ustuvor soha hisoblanadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida tabiiy rivojlanish va ijtimoiylashuv prinsipi - tabiiy jarayonlar mohiyatini bilish ta'lim-tarbiya jarayonini samarali, xususan o'quvchilarning yosh xususiyatlari, senzitiv rivojlanish davrlari, rivojlanishning keyingi bosqichlariga o'tash imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashqil etishni ko'zda tutadi. Bir so'z bilan aytganda, ta'lim-tarbiyani ijtimoiylashtirish, o'quvchilar tomonidan ijtimoiy tajribaning individual qonuniyatlar asosida o'zlashtirilishini ko'rsatadi.

Ta'limni ishlab chiqarish mehnati bilan qo'shib olib borish prinsipi. Nazariy ta'lim bilan amaliyotning bog'liqlik prinsipi. Nazariya va amaliyotning aloqadorligi ikki tomonlama jarayon. Ular bir-biri bilan organik aloqador. Bu prinsipning amalga oshirilishi quyidagi shart-sharoitlarga amal qilinishiga bog'liq:

Ta'limda predmetlararo bog'liqlik prinsipi: ta'lim muassasalarida umumkasbiy o'tilayotgan umumta'lim, maxsus va umumkasbiy turkum o'quv predmetlari boshqa o'quv predmetlari bilan o'zaro bog'liq holda o'rganilishi lozim. Bunda o'quv predmetdagi mavzular takrorlanmasdan, balki bir-birini to'ldirib boradi

Ta'lim-tarbiya odam rivojlanishini maqsadga bo'ysundiradi.

Tasniflagichda quyidagi ta'riflar qo'llanilgan: tayyorlov yo'nalishlari, kasblar va ixtisosliklarning umumdavlat tasniflagichi, O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalarida kichik mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha tayyorlov yo'nalishlari. Kasblar va mutaxassisliklarning tizimlashtirilgan ro'yxati.

Tashqil etish - qo'yilgan maqsadni yaxshi amalga oshirish uchun unga zaruriy shaklni taqdim etadigan, aniq mezonlar bo'yicha tartiblangan didaktik jarayon.

Taqqoslash – narsa va hodisalardagi tafovut hamda o'xshashlikni, tenglik va notenglikni topa olishga yo'naltirilgan fikrlash operatsiyasi demakdir.

Texnologik vazifalari - metodik materiallar, o‘quv reja, dastur, qo‘llanmalar ishlab chiqish, pedagogika yutuqlarini amaliyotga joriy etish; tadqiqot natijalarini tahlil etish va h.q

Tuzilma (lotincha struktura, tuzilish) bu tizimdagi elementlarning joylashishini anglatadi.

Tushuncha – voqelikdagi narsa hodisalarning muhim belgi va xususiyatlarini bir so‘z yoki so‘zlar birikmasi bilan ifodalashdan iborat tafakkur shakli. Ta‘lim jarayoning dialektik harakterga egaligi bois, tushunchalar asta sekin chuqurlashib va murakkablashib boradi.

U

O‘zluksiz ta‘lim tizimi – kadrlar tayyorlash tizimining asosi. O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy – iqtisodiy taraqqiyotini ta‘minlovchi shaxsning jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy – texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustivor soha.

O‘zluksiz ta‘lim tizimi ijodkor, ijtimoiy faol, ma‘naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash zaruriy shart – sharoitlarini yaratadi. Rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma‘naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash milliy tizimini yaratish, **barkamol avlodni** shakllantiradi.

O‘zluksiz ta‘lim – milliy modelning asosiy qismi bo‘lib, quyidagi turlarni o‘z ichiga oladi: maktabgacha ta‘lim; umumiy o‘rta ta‘lim; o‘rta maxsus, kasb – hunar ta‘limi; oliy ta‘lim; oliy o‘quv yurtidan keyingi ta‘lim; kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash; maktabdan tashqari ta‘lim.

Umumiy didaktika o‘z navbatida ayrim fanlarga oid usullar bilan juda mustahkam bog‘langan bo‘lib, ularga oid ma‘lumotlariga tayanib o‘qitishning umumiy qonuniyatlarini ochib beradi va ayni vaqtda har bir o‘quv fanini o‘qitish usullari uchun umumiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Didaktika o‘z oldiga o‘qitishning o‘quvchilarni har tomonlama tarbiyalash maqsadlariga javob beruvchi umumiy qonuniyatlarni bilib olish vazifasini qo‘yadi.

Didaktikada ta'limni tashqil etishning umumiy masalalari, o'qitish jarayonining mohiyati, ta'limning mazmuni, o'qitish qonuniyatlari, o'qitish tamoyillari, metodlari, uning tashqiliy shakllari yoritiladi.

O'qitish jarayoni pedagogning o'rgatuvchilik faoliyatini va ta'lim oluvchilarning maxsus tashqil etilgan bilish faoliyatini o'z ichiga oladi. SHu o'rinda bu jarayonlarning tahliliga e'tibor qaratayliq Ta'limda o'qituvchining boshqaruvchilik roli o'z kasbining ijtimoiy asoslaridan kelib chiqib, ajdodlarining boy tajribasini, insoniyatning asrlar davomidagi bilish, mehnat, muloqot, umumiy aloqalar, estetik hamda axloqiy qarashlar jarayonida qo'lga kiritgan yutuqlarni egallashni shart qilib ko'yadi.

Didaktika va metodika mustahkam aloqa hamda o'zaro bog'liqlikda joylashadi. Didaktika o'qitishning umumiy qonuniyatlarini o'rganadi. Aniq bir predmetni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari xususiy metodikalarda ishlab chiqiladi.

Umumiy ma'noda "Ta'lim oluvchi ↔ ta'lim muassasi" darajasida ta'lim sifati – bu tizimli va kvalimetrik ko'rinishlarda muntazam o'lchamlar asosida aniqlanadigan ta'lim – tarbiya natijalarini moslik darajasidir.

Umumiy o'rta ta'lim – bu to'qqiz yillik (I – IX sinflar) o'qitishdan iborat bo'lgan umumiy o'rta ta'lim – majburiy ta'limdir. Bunda ta'lim oluvchilarning fanlar asoslari bo'yicha muntazam bilim olishlarini, ularda bilim o'zlashtirish ehtiyojlarini, asosiy o'quv – ilmiy va umummadaniy bilimlarini, milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan ma'naviy – axloqiy fazilatlarini, mehnat ko'nikmalarini, ijodiy fikrlash va atrof – muhitga ongli munosabatda bo'lishni va kasb tanlashni shakllantiradi.

F

Favqulodda va Muxtor Elchi - O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vaziriga, O'zbekiston Respublikasining Favqulodda va Muxtor Elchisiga, O'zbekiston Respublikasining BMTdagi Doimiy vakolatxonasi boshlig'iga, O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirining o'rinbosariga, O'zbekiston Respublikasining Alohida topshiriqlar bo'yicha Elchisiga

Faol ta'lim – bu ta'lim jarayonida ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchining ongli va faol ishtiroki, mustaqilligi hamda ijodiy qobiliyatlarini ta'minlovchi tizimiy – pedagogik jarayondan iborat.

X

Halqaro biznes etiketni tashqil etuvchi asosiy qoidalar quyidagilardir:

- Salomlashish qoidasi
- To'g'ri munosabat qoidasi
- O'zini tanishtirish qoidasi
- Ishdagi kontaktlarni tashqillashtirish (kelishuv, uchrashuv, qabul, ishdagi yozishmalar)
- Ishdagi subordinatsiya
- Insonning tashqi ko'rinishini shakllantirishga beriladigan takliflar
- Pulli munosabatlarning etik normalari
- Sovg'alar va suvinerlar almashtirish qoidasi

Xalqaro etiket - turli mamlakatlar vaqillarining, siyosiy qarashlar va turli dinlarga e'tiqodning, milliy an'analar va ruhshunoslikning, turli hayot tarzi va madaniyatlarning bevosita muloqotlari xalqaro etiketning asosini tashqil etadi. Har bir millatning ehtirom qoidalari bu milliy urf-odatlar va xalqaro etiketning murakkab uyg'unligidir. Bugungi kunda zamonaviy xalqaro etiket barcha mamlakatlar va o'tib ketgan avlod-ajdodlar madaniyatining eng qimmatbaho qismini o'zlashtirib kelmokda. Uning rivojlanib borish jarayoni davomida u, turli mamlakatlar vaqillari muloqoti orqali xalqlarda mavjud eng yaxshi ehtirom me'yorlarni mujassam qilgan holda boyitilib bormoqda.

Xizmat munosabatlari etiketi - Ishlab chiqarish munosabatlarining etiketi degan tushuncha ham mavjudki – u ishxonada hamkasblar bilan kunda ko'rishib, ko'p vaqtingizni o'tkazar ekansiz unda rioya qilinishi kerak bo'lgan ba'zi qoida va me'yorlar, ba'zida esa udumlar majmuidir.

Xushomad – insonning tashqi qiyofasi, chiroyli so'zlari, hatti- harakatidan ta'sirlanib, ma'qullashni ifodalash, maqtovning maxsus shaklidir. Nafis shaklga o'rangan bu ifoda hammamiz zavqlanamiz – har birimizda ozgina miqdorda bo'lsa

ham o‘zimizga nisbatan muhabbat hamda g‘urur mavjud. Xushomadlar jamoatda yoqimli kayfiyat uyg‘otadigan hissiyotda asos bo‘lib xizmat qiladi. Xushomad engil, sho‘x, oddiy, tabiiy va asosiysi, haqqoniy bo‘lishi lozim. Agar xushomadlarni kam, ammo o‘tkir va nazokatli qilib aytilsa, unda ular suhbatga ajib bir tarovat qo‘shadi. Aksincha, agar xushomadlarda bir muncha tayyorgarlik ta‘ma, oshirib yuborishlik bo‘lsa, ular qo‘lgilik va yoqimsiz xususiyat kasb etadi.

SH

SHakl - o‘quv jarayonining mavjudlik usuli, uning ichki mohiyati, mantiqi, mazmuni uchun qobiq.

E

Etiket - axloqiy madaniyatning yaqqol ko‘zga tashlanadigan munosabatlar ko‘rinishlaridan biri sifatida ko‘proq insonning tashqi madaniyatini, o‘zaro munosabatlardagi o‘zini tutish qonun-qoidalarining bajarilishi boshqaradi. Etiket kengqamrovli tushuncha bo‘lib, u ma‘lum ma‘noda, umumbashariy miqyosda qabul qilingan muomala qonun-qoidalarini o‘z ichiga oladi. Ulardan bizga odat bo‘lib qolgan ko‘rishish etiketidir.

Etiket qoidalari – odob, rasm-rusmlar – asosan tashqi ta‘sirga emas, balki ichki jihatlarga – insoniylikni, xulq va axloqiylik uchun asos sifatida qaratilgan. YA’ni etiket “muhimi qandayligi emas, balki boshqalar uchun qanday ko‘rinishda” shiori ostida o‘zini yo‘qotib qo‘ymaslik aslzodalikning mavjudligini ko‘rsatishga intilish va shu bilan jamoatchilikda ijobiy taassurot qoldirish bilan bog‘liq bo‘lgan. Odob insonlararo munosabatlarni axloqiylashtirish hamda uni axloqiy anglash orqali takomillashadigan tashqi va ichki go‘zallik uyg‘unligi sifatida namoyon bo‘ladi. SHu ma‘noda, “Odob – inson haqida yoqimli taassurot uyg‘otadigan, lekin jamoa, jamiyat va insoniyat hayotida burilish yasaydigan darajada muhim ahamiyatga ega bo‘lmaydigan, milliy urf-odatlariga asoslangan chiroyli xatti-harakatlarni o‘z ichiga oladi”.

Etiketning qoidalari – odobga, odob – hushxulqqa, xushhulq - axloqiylikka olab boradi. Binobarin, axloq – jamiyat, zamon, ba‘zan umumbashariy ahamiyatga

ega, insoniyat tarixi uchun namuna bo‘la oladigan ijobiy xatti-harakatlar yig‘indisi, insoniy kamolot darajasini belgilovchi ma’naviy hodisa sifatida nafaqat shaxsni, balki butun bir jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi. SHu bois etiketni bugungi kunga kelib texnika asri kishisining zamon talablariga javob beradigan madaniy maishiy turmush tarzini go‘zallashtirishga, o‘zaro munosabatlar tizimini madaniylashtirishga xizmat qiluvchi fanning yangi tarmog‘i deyish mumkin.

Etika kategoriyalari - jamiyat va uning a‘zolarining axloqiy, ya’ni ma’naviy boyligini o‘zida to‘liq ifoda qiladigan tushunchalar majmuiga aytiladi. Demaq etika kategoriyalari jamiyat farovonligiga va uning a‘zolarining ma’naviy madaniyati bilan bog‘liq bo‘ladi. Kategoriyalar tabiatda ob‘ektiv mavjud bo‘lib, jamiyatning rivojlanishi va odamlar madaniy hamda ma’rifiy saviyasining oshib borishi bilan ularning jamiyat uchun ahamiyati oshib, mazmuni esa chuqurlashib boradi. Kategoriyalarning zaruriyligining va mazmunining jamiyat tomonidan anglanishi ma’naviy hamda ma’rifiy tarbiyaviy ishlar bilan bevosita bog‘liq.

Etnologiya didaktikaga odamlarning milliy o‘ziga xosliklarini to‘g‘ri hisobga olishda yordam beradi, qaysiki ta’limda milliy tajribalar o‘ziga xos xususiyatga ega.

YA

YAkuniy ko‘rsatma berishning mazmuni, tashqil etish shakli va uslubi muayyan aniq mashg‘ulot natijalariga ko‘ra aniqlanadi va uning maqsadi o‘quvchilarning yutuq va kamchiliklarini ko‘rsatishdan iborat bo‘ladi.

O‘

O‘zini boshqalarga tanitish - vositachisiz tanishish qiyinroq bo‘lib, odob nuqtai nazardan noziklikni talab qiladi. Tarbiyali kishi istalgan vaqtda o‘zini tanita oladi. Tanishish uchun yo‘l ochib beradigan vositalar juda ko‘p. Tanishish mulozamat bilan eshik ochish, tushirib yuborilgan narsani olib berish va shu kabilardan boshlanishi mumkin. SHuning o‘zi gaplashib ketishga va keyinchalik tanishishga sabab bo‘ladi. Ko‘chada ketayotib, do‘konda, transportda, yoki muassasada biror kishini tez-tez uchratib tursangiz, hatto u bilan ikki og‘iz

gaplashgan bo'lsangiz, zarurat bo'lsa, unga o'zingizni bemalol tanishtirish mumkin. Lekin unda tanishish istagi yo'qligini sezsangiz, tanishish shart emas.

O'rgatish - ta'lim maqsadini amalga oshirish bo'yicha pedagogning tartiblangan faoliyati.

O'rgatish – axborotdan foydalanish va turli harakatlarni bajarish ko'nikmalarining ta'lim oluvchilar tomonidan o'zlashtirilishini turli vosita va usullarni qo'llab tushuntirish, ko'rsatish va mashqlarni amalga oshirish jarayoni.

O'rgatish – ijtimoiy xulq – atvorni odiy shaklga aylantirish maqsadida ta'lim oluvchilar bilan rejali va tizimli tarzda tashqil etiladigan turli harakatlar, tashqiliy va amaliy ishlarga undovchi faoliyatdir. O'rgatish ta'lim oluvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishning barcha bosqichlarida samarali vosita sanaladi.

O'rganish - anglash, mashq qilish va egallangan tajribalar asosida xulq – atvor va faoliyatning yangi shakllarini egallash jarayoni, oldin egallanganlari o'zgaradi.

O'rganish – axborotdan foydalanish va turli harakatlarni ko'rsatilgan tartibda mustaqil bajarish ko'nikmalarini egallash.

O'rinli harakat – xatti-harakat manerasi va hattoki aniq bir vaziyatdagi kiyinishini muvofiqligini anglatadi.

O'rta maxsus, kasb – hunar ta'limi. Umumiy o'rta ta'lim negizida o'qish muddati 3 yil bo'lgan majburiy o'rta maxsus, kasb – hunar ta'limi o'zluksiz ta'lim tizimidagi mustaqil turdir. O'rta maxsus, kasb – hunar ta'limi tizimi **yo'nalishi** – akademik litsey yoki kasb – hunar kolleji o'quvchilar tomonidan ixtiyoriy tanlanadi.

O'qitish - o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish hamda ularning bilish faoliyati natijasida bu bilim, ko'nikma va malakalarni egallab olishga doir maxsus tashqil etilgan va biror maqsadga qaratilgan faoliyatdir.

O'qitish – insonlar orasida yashash, hayotda turmush kechirish va faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisini o'zlashtirishga qaratilgan ongi faoliyat ifodasidir. Uning natijasida shaxs zaruriy bilimlar bilan ta'minlanib, kelgusida turli darajadagi maxsus ma'lumotni olish imkoniga ega bo'ladi. O'qitishda deyarli hamma vaqt uning tarbiyaviy jihatlari

yaqqol bilinib turadi. Ta'lim maqsad, mazmun, o'qituvchining shaxsi, talabalardagi o'qitishning moddiy – texnik bazasi va boshqa omillar bilan belgilanadi.

Xalq pedagogikasida inson aqlan barkamol bo'lishining eng muhim sharti uni bolaligidan o'qitish va tarbiyalash, deb hisoblaydi.

O'qish - bilim, ko'nikma va malakalarni egallab olishning murakkab jarayoni bo'lib, o'quvchining intellektual, irodaviy va jismoniy kuch -g'ayratini talab etadi hamda ularning rivojlanishini rag'batlantiradi.

O'qish o'z mazmun – mohiyati jihatidan maqsad, vazifa, tamoyil, mezon va harakatlar bilan bog'liq bo'lib, ular yordamida talabalar ma'lum bilimlarni o'zlashtiradilar. O'qish va uning samaradorligi talabaning har tomonlama faolligiga ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi va bu jihatlar turli shakllarda namoyon bo'ladi. Ular: mehnat faoliyati, jamoatchilik faoliyati, kitobxonligi, kasbiy o'yinlarni yaxshi ko'rishligi, o'z kasbiga oid yangi bilimlarni egallashga o'chligi va shu kabi shakllarda namoyon bo'ladi.

Demaq o'qish – bu talabalarning voqelikni bilish davomida ma'lum bilimlar, ko'nikmalar va malakalarni rejali o'zlashtirish jarayonidir. O'qish jarayoni ma'lum darajada kuchli motivlashtirishdan vujudga keladi va u shaxsning qarashlari, e'tiqodi, hatti – harakati, umumiy kamolotiga, pirovardiga esa uning xulqiga ta'sir etadigan bilimlar, ko'nikmalar va malakalar majmuasining shakllanganligiga bog'liq bo'ladi. Pedagog talabalar ishining borishini ko'zatish va ular erishgan natijalarni baholash asosida o'zining ko'rsatmalari, yo'naltiruvchi savollari, tegishli tushuntirishlari va hakoza bilan ularning o'quv faoliyati jarayoniga tuzatishlar kiritadi. SHunga ko'ra ta'lim **birinchidan**, o'qishni, **ikkinchidan**, o'qitishni, ya'ni o'qishni va shu bilan birga uni nazorat qilish hamda tuzatish tadbirlarini o'z ichiga oladi.

O'qitish - qo'yilgan maqsadga erishishga yo'naltirilgan pedagog bilan o'quvchilarning tartiblangan o'zaro harakati.

O'qish. O'qish jarayonining asosiy g'oyalari:

- o'qish – bevosita bajariladigan jarayon bo'lib, uning yordamida odamlar butun hayotlari davomida yangi axborotlar oladi;

- bolalarni o‘qishga o‘rgatishning o‘zi kamlik qiladi, ularni chuqur o‘ylanib o‘qishga o‘rgatish kerak va bular natijasida o‘quvchi – talabalarda yangi fikr paydo bo‘lib, ularning ilmiy ijodga kirib kelishi ta‘minlanadi;

- o‘qish oddiy o‘rganish fani emas, balki fikrlash va dunyoni bilish qurolidir;
- o‘qish va o‘qiganda javoban ta‘sir lanish tanqidiy tahlilning asosiy yo‘lidir;
- har xil fanlarni o‘rganish, odatda ta‘lim oluvchidan juda ko‘p mustaqil o‘qishni talab qiladi, shuning uchun o‘qish jarayonini tushunish aniq fan bo‘yicha o‘qilganni o‘zlashtirishni va tahlil qilishni yaxshilash mumkin;

- o‘qish va yozish orasida chambarchas aloqa bor. Bu aloqani tushunish o‘qitish jarayonini boyitadi va rag‘batlantiradi.

O‘qitishning puxtaligi prinsipi - o‘quv jarayonining bilimlar puxta bo‘lishiga erishish imkonini beradigan jihatlarni tahlil qilishda asosiy qoida hisoblanadi.

O‘quv qo‘llanma – bu darslikni qisman to‘ldiruvchi, muayyan fan dasturi bo‘yicha tuzilgan va fan asoslarining chuqur o‘zlashtirishni ta‘minlovchi ayrim bob va bo‘limlarni keng tarzda yoritishga yoki mashq va mashg‘ulotlar olib borishga mo‘ljallangan nashr.

O‘quv rejasi- ta‘lim oluvchi bilimi va kasbiy tayyorgarlik mazmunining etarli va zarur darajasini ta‘minlaydigan o‘quv jarayoni va o‘quv yuklamalari hajmi, muddatlari va tayyorlanuvchi mutaxassis sifati, nazorat shakllarini belgilab beruvchi huquqiy-me‘yoriy hujjatdir.

O‘quvchilarning mustaqil ishlari yoki mashq qilishlari pedagogik jihatdan ilmiy asoslangan, didaktik qonun-qoidalariga binoan tuzilgan bo‘lib, texnologik jihatdan ma‘lum ketma-ketlikda ko‘zlangan bilim va usullarini egallashni nazarda tutadi.

O‘quvchilarning ta‘lim-tarbiyaviy maqsadlarga buysundirilgan mehnatlari ishlab chiqarish ta‘limining asosi hisoblanadi.

O‘quvchilarda o‘zlashtirilayotgan kasb (ixtisoslik)ga oid ko‘nikma va malakalarni shakllantirish - ishlab chiqarish ta‘limining mazmunini tashqil etadi.

Q

Qo‘l berib salomlashish - muloqot etiketining bir qismi sifatida shakllagan jarayondir. Qo‘l berib so‘rashish odatda erkaklarga xos xususiyat hisoblansada,

hozirda u barcha yoshdagi va jinsdagi insonlar uchun ham birdan amal qilmoqda. Chunki, qo‘l berib so‘rashish orqali inson insonning kayfiyatini, sog‘ligini, xatto fe‘l-atvorini ham bilib olishi mumkin. Qo‘l berib salomlashishning ushbu xususiyatlari ikkitomonlama muloqotning boshlanish belgisidir. Qo‘l berib so‘rashish asosan tanishish va tanishtirish marosimida, shartnoma va bitim imzolaganda, g‘oliblik va mag‘lublikni tan olganda, minnatdorchilik izhor etganda, tabriklaganda, xayrlashganda va hokazo xolatlarda qo‘llaniladi.

Qaddi-qomatni tutish va chiroyli yurish - kiyimning orastaligi va ko‘rkamligi faqatgina kiyimning o‘ziga bog‘liq emas. Bunda qaddi-qomat katta ahamiyat kasb etadi. Insonning turishi, yurishi, o‘tirishidan qo‘l va oyoqlarining vaziyatidan uning atrofdagilarga bo‘lgan izzat-hurmatini yoki hurmatsizligini bilish mumkin. Gavdaning har bir vaziyatida baodobliq tabiiy erkinlik ko‘rinib turishi va bu vaziyat shu sharoitga zid bo‘lmasligi lozim. Hech kim yo‘qligida o‘zingizga yo‘l qo‘yishingiz mumkin bo‘lgan harakatlar boshqalar oldida joiz bo‘lmaydi.

H

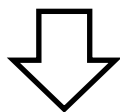
Hadyalar va ularni taqdim etish etiketi - biz o‘z xursandchiligimizni boshqalar bilan baham ko‘rishga o‘rganib qolganmiz va go‘zal urf-odatlar ergashgan holda bir-birimizga sovg‘alar hadya etamiz. Ularning sababi hayit bayramlari, tug‘ilgan kunlar, 8 Mart, Yangi yil, hovli to‘yi, to‘y (nafaqat yaqin qarindoshlaringiz, balki tanishlaringizniki ham bo‘lishi mumkin) munosabati bilan hadyalar orqali bizga aziz odamlarga nisbatan bo‘lgan muhabbatimizni va e’tiborimizni ta’kidlaymiz.

TARQATMA MATERIALLAR

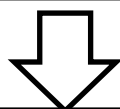
BIZNESMEN ETIKETI

80-YILLARDA BIZNES
ETIKETI
3 TA ASOSIY YONALISHGA
AJRATILGAN

Filantropiya etiketi - yaxshi o'tadigan va biznesni xayrli harakatlarni amalga oshirishga turtki beradigan yaxshi natijalarga erishishini ta'minlaydi.

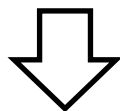

Adolatlilik etiketi - firma hamkorlari yrtasida ishonchlilik va tenglikni ta'minlaydi.

Shaxsiy avtanomiya etiketi - boshqa sub'ektlar - biznes bo'yicha hamkorlar, klient va konkurentlar huquqlarini hisobga oladigan asosiy ahloqiy qoidalarga yo'naltirilgan

DEYL KORNEGI

“U yoki bu insonning uning iqtisod bilan bog’liq ishlarining 15 foizi uning professional bilimlariga, 85 foizi esa odamlar bilan muloqot qila olish qobiliyatiga bog’liq”

**PITER KOOSTENBAUM “BIZNES
FALSAFASI” KITOBIDA**

Biznesning yuragi – etiket, xokimiyat va falsafa” deb yozgan edi. Va quyidagilar firmaning uzoh muddatli yutuqlarga erishishiga turtki bo’ladi deb hisoblaydi.

Foyda

Odamlar
(moral)

Tovar va
xizmatlar

Pristij

**BIZNES OLAMIDA O’ZINI
TUTISHNING
5 TA ASOSIY PRINTSIPLARI**

Pozitivlik

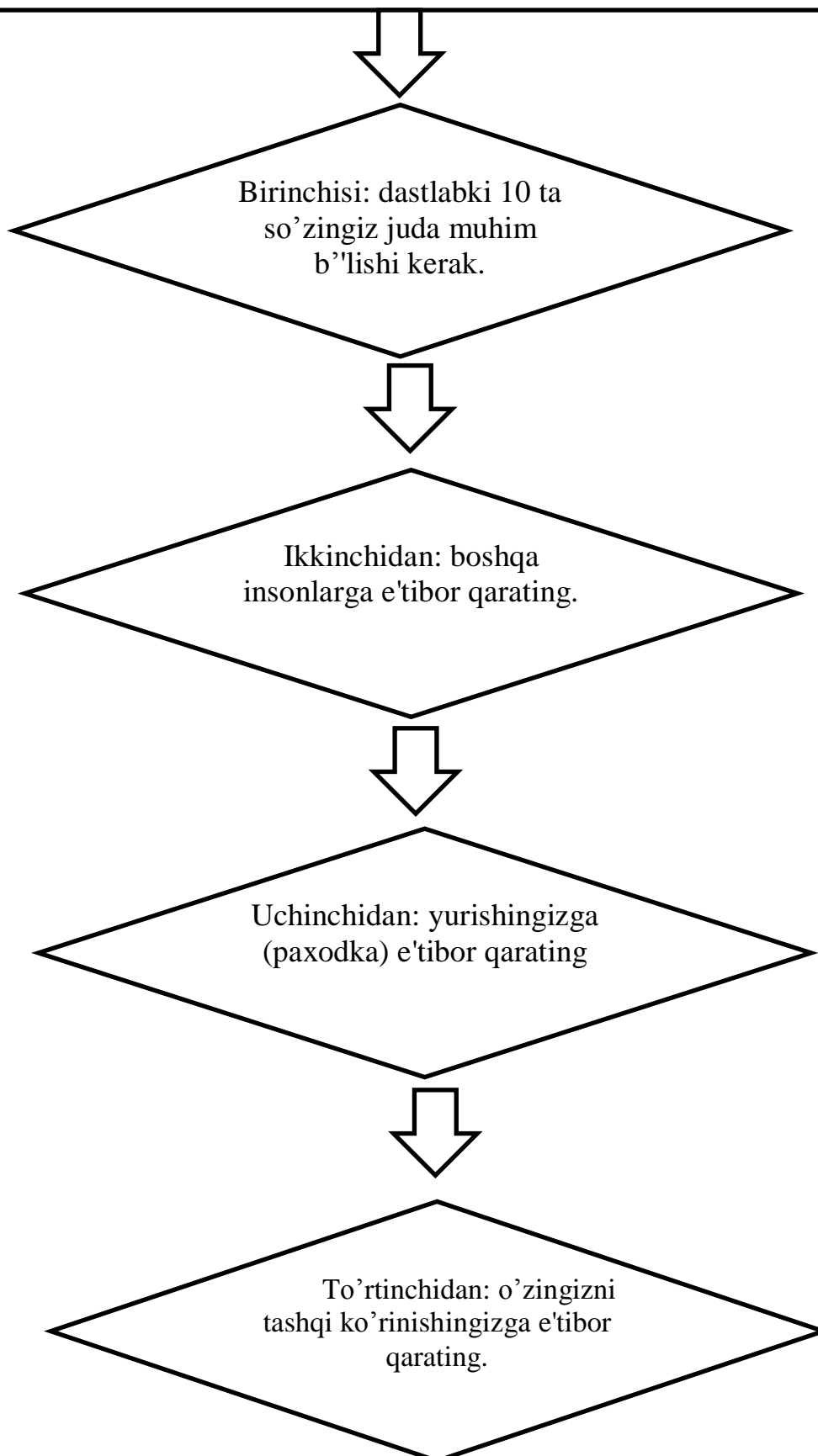
Oldindan kÿra bilish (bashorat
qila olish)

Idrokli egoizm

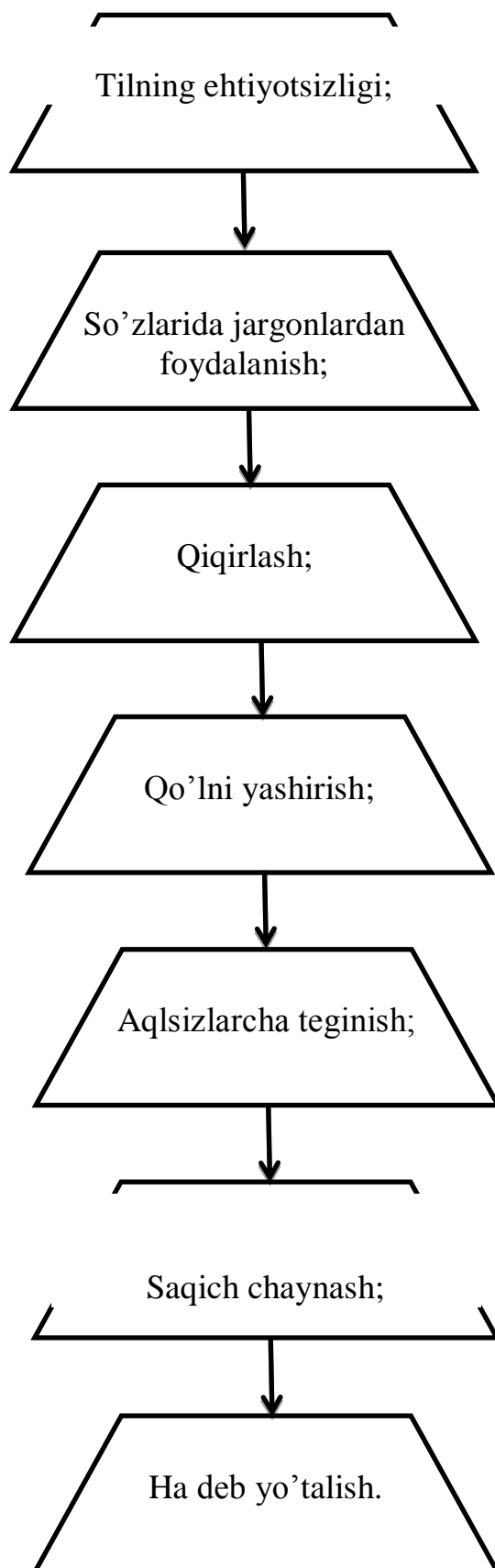
Mavqeidagi farq

O’rinli harakat

**BIZNES HAMKORIDA YAXSSI TAASSUROT
QOLDIRISHNING ESA 4 QOIDASI MAVJUD:**

**BIZNESMENNING HAMKORIGA DASTLABKI YOMON
TAASSUROT QOLDIRISHINING 7 TA ASOSIY TOMONLARI
MAVJUD. BULAR:**

KOSTYUM KIYISH QOIDALARI:

1-qoida: Bir vaqtning o'zida kostyum bilan birgalikda sportiv oyoq kiyimlarni kiymaslik. Masalan: kostyum shim bilan birga oyoqda krasofka yoki barsofkalarni kiymaslik lozim

2-qoida: Kostyum kiygan qolda sportiv sumkalarni ko'tarmaslik . Kerakli qog'ozlar va boshqa buyumlarni diplomatda, portfelda yoxud papkada ko'tarish kerak.

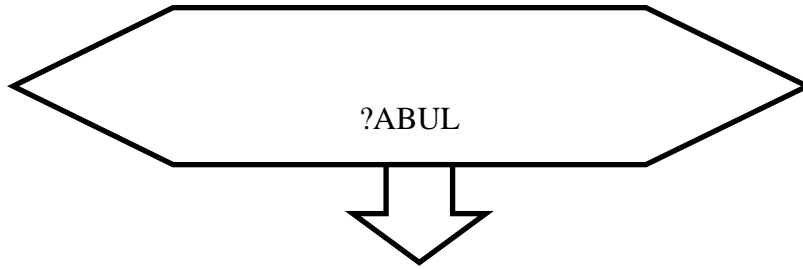
3-qoida: Agar kostyum kiyilsa, unda galstukni ham unutmaslik. Chunki galstuk kastyum kiyganda juda kerak. Ishbilarmon insonlar kostyumni galstuksiz kiymaydilar.

4-qoida: Rasmiy uchrashuvlarda kastyum tugmalari o'tkazilgan bo'lishi kerak. Teatr kreslosida o'tirgan vaqtda yoki ovqatlanish vaqti mobaynida kostyum tugmalarini butunlay ochib qo'yish mumkin. Stoldan turish vaqtida kostyumni tugmalarini pastdan yuqoriga qarab o'tkazishni unutmaslik lozim

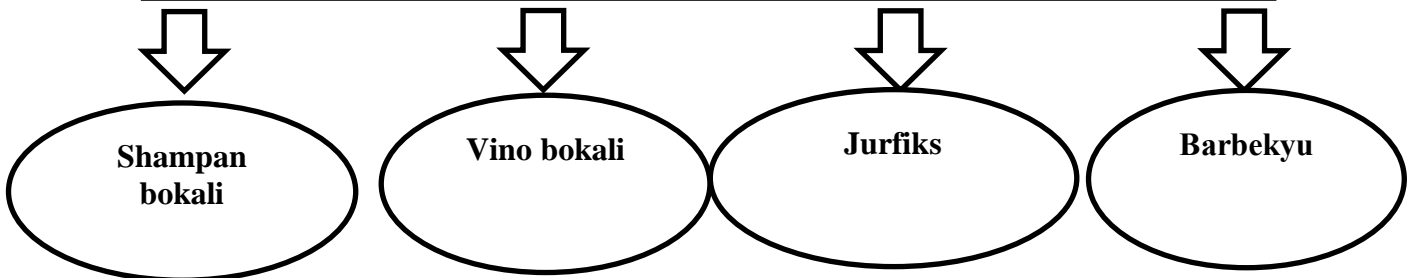

5-qoida: Moda ketidan quvmaslik: zamonaviy, xunuk kiyimdan ko'ra, chiroyli va mos kiyimni kiyish kerak.

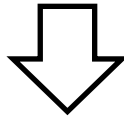
Odamlar, davlat va jamoat tashkilotlari yʻrtasidagi muloʻot shaklidir. Uning sabablari va sababchilarining darajasiga qarab qabul rasmiy va norasmiy qabullarga ajratiladi.

DIPLOMATIK QABUL QABULLARNING USULLARI

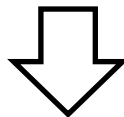

Bu qabullarning har biri ikki qismdan iboratdir. Birinchisi – uchrashuv, koʻrishuv hamda mehmonlarning yigʻilishi, shaxsiy va umumiy suhbatlar, kelganlarni banket stolidagi oʻz joylari bilan oldindan tanishtirish, aperitiv. Ikkinchisi – banket (koʻp hollarda toʻliq xizmat bilan).

**ERKAKLAR TOMONIDAN ISHONADA
YO'L QO'YILIB KELINADIGAN XATOLAR**

Ayol xodimlarga “azizam”, “go’zalim” kabi
so’zlar bilan murojat qilish;

Ayollarga qo’l tegizishga harakat qilish yoki
ularning elkasiga urib-urib qoyish, ayollar
xohlamagan holda ular bilan qo’l berib
ko’rishishga harakat qilish

Turistik safarda ishtirok etishga qaror qilar ekanmiz, quyidagi qoidalarni nazarda tutishimiz lozim:

Uchrashuv belgilangan joyga kechikmaslik;

«Og'ir yuk» bo'lgani uchunгина o'zingiz bilan olishga erinib, boshqalar elkasida tashib kelgan o'rin-ko'rpalarga da'vogarlik qilmaslik;

Vaqtinchalik olib turgan idishlarni yuvmasdan qaytarmaslik;

Gulxan yoqish yoki boshqa narsa qilish kerak bo'lganda gimnastika bilan shug'ullanishga o'tib ketmaslik;

Kiyimini «dardida» boshqalarga «yuk» bo'lmaslik: «bu erda o'tirmayman – shimimning rangi och» – ahvolingiz, chanqoq va boshqa narsalardan nolib injiqlik qilmaslik

Meva terish yoki tabiat go'zalligini tomosha qilish uchunгина boshqalarni yo'ldan to'xtatish nojoiz. Faqat safar boshigina to'xtash, dam olishning vaqtini belgilaydi

Sayoxat etiketi. Turizm

Sayohat vaqtida

- Poezd vagoni, samolyot saloni, uzoq yo'lga chiqqan avtobus yoki okean laynerida sayohat qilishimizdan qat'iy nazar, har qanday joyda bo'lganidek, o'zimizni atrofdagilarga nisbatan bosiqlik va hayrihohlik ruhida tutishimiz kerak.
- Kupe yoki paroxod kayutasiga kirar ekanmiz, avvalo bizdan avval joylashib bo'lgan yo'ldosh bilan ko'rishib olish ilk tasavvurni yaxshilaydi. Agar siz o'z narsalaringizni allaqachon band etilgan javonga joylashtirmoqchi bo'lsangiz, avval shu javon egasidan ruxsat so'rash lozim. Va albatta, ruxsat olgandan so'ng, minnatdorchilik bildirish joiz.
- Agar qorningiz och bo'lsa va baxtingizga o'zingiz bilan egulik olgan bo'lsangiz tamaddi qilishdan istihola qilmang. Biroq buni saranjomlik bilan bajarish kerak. Tamaddi qilib bo'lgach, stolni tartibga keltirib qo'yish asosiy talablardan biridir.
- Tabiiyki, bir necha soat davomida yonma-yon siz uchun notanish bo'lgan odamlar bilan birga bo'lish oson emas, ba'zida bitta kupeda ketayotgan yo'lovchilarning fe'l-atvorlari o'ta turli tabiatga ega, deyarli biri-biriga to'g'ri kelmaydi. Ammo har qanday holatda, hamxonaning nimasidir yoqmagan taqdirda ham, unga buni bildirmagan ma'qul. U bilan bo'lgan munosabatda vazmin, sabr-toqatli va xayrihoh bo'lish sayohatni yaxshi o'tishini ta'minlaydi.
- Sherigingiz ovqatlanayotgan paytda o'zingizga yotish uchun o'rin solmang.
- Kiyim almashtirish uchun, sheriklardan odob bilan chiqib turishni iltimos qilish mumkin.
- Haddan tashqari ochiqchasiga suhbatlashishiga yoki kuchli bahsga o'tib ketishga shoshilmagan ma'qul. Begonalar oldida yuragingizni to'kib-sochish sizni yoki ularni noqulay ahvolga solib qo'yishi mumkin.
- Yo'ldoshlar ortiqcha savollar, ayniqsa nozik aloqalarga bo'liq savollar berishga harakat qilmaslik kerak.
- Ularning hatti-harakatlaridagi yoqimsiz holatlarga norozilik bildirish vaziyatni chigallashtiradi.
- Ota-onalari oldida bolalarga tanbeh berib va aql o'rgatilmaydi.
- Mast qiluvchi ichimliklarni poezd va samolyotlarda ichilmaydi. Kupedagi mast yo'lovchi – o'ta tubandir. Ayniqsa oyoqida tura olmasa. Sigaret hidi ba'zi yo'lovchilarda allergiya hatto astmani qo'z'atishi mumkin.
- Har qanday suhbatni bahsga aylantirishga intilib, shovqin qilmaslik joiz. Suhbatda odabsiz va qo'pol so'zlarni ishlatish yaramaydi. Bunday holdagi iboralar atrofdagilarda jirkanishni paydo qiladi.
- Yo'lda ekansiz, hamon jamoatda odamlar bilan birga ekanligingizni yodda tuting. Va qay darajada ular har xil bo'lmasin, agar haqiqatan ham tarbiyali odam bo'lsangiz, ularga nisbatan ochiq hurmat bilan munosabatda bo'lishga harakat qilishga intilish lozim.

Tarbiyali kishi ko'chada

Do'sti bilan gaplashish uchun yo'lni o'rtasida turib olmaydi;

Bolalarga baqirmaydi;

Iflos qilmaydi, tuflamaydi, qo'li bilan k'rsatmaydi;

Gazonlar bo'ylab yurmaydi, eyilgan qoldiqlarni tashlamaydi, danaklarni tuflamaydi

Pista chaqmaydi, radio yoki magnitofonni baralla ovozga qo'yib yubormaydi.

OILA VA TURMUSH ETIKETI

Ayollarga maslahatlar

1. Turmush o'rtog'iga narsalar olayotganda, dugonalarning emas, uni o'zining ham didi bilan qiziqqan ma'qul;

2. Eringiz yaxshi ko'rgan taomni ko'proq tayyorlash uning kayfiyatini yaxshilaydi

3. Uni maqtab turish, uning maslahatini qabul qilib turish lozim;

4. Uning uchun qadrli o'lgan narsalardan foydalish munosabatlarni suiste'mol qilish bilan baravardir;

5. U yoqtirmagan mehmonlarni taklif qilish, unga yoqmaydigan joylarga mehmonga borish tavsiya etilmaydi;

6. Onasiga bo'lgan tabiiy bog'lanishini tanqid qilish noty'g'ri. Bu uni mustaqil erkak sifatida erga uradi.

7. Nazorat va tekshiruv o'rtasiga olish yaramaydi. Bu uni xafa qilishi mumkin. Juda zaruriyat tuq'ilsa va bu tez-tez takrorlanadigan taqdirda bolalarni shirin tillaridan foydalagan ma'qul.

8. Davrada barcha uchun allaqachon ma'lum bo'lgan voqeani aytib berayotganda ham, uning so'zlarini kiprik oqmasdan diqqat bilan eshitish kerak. Uning gapini bo'lmang. So'zlariga ishonchsizlik bildirish uni erga uradi;

9. Bolalarni oldida otani tanqid qilish nafaat eringizni sizga bo'lgan munosabatini yaxshilamaydi, balki bolalarni ham uy boshlig'iga nisbatan hurmatini yo'qotadi. Bunda bolalar ota-onani omadsiz oila a'zolariga qaragandek munosabat qilishlariga olib kelishi mumkin;

Marosimlar, mehmon va mezbon etiketi

Sharqni deyarli barcha allomalarining axloqiy-tarbiyaviy pandnomalarida xalq turmush tarziga oid o'g'itlar, kundalik faoliyatiga doir nasihatlar davr nuqtai-nazaridan taxlil qilingan.

“Qutadg’u bilig”, “Devoni lug’atit turk”, “Qobusnoma”, “Axloqi Muxsiniy”, “Makorim ul-axloq”, “Guliston”, “Bo’ston”, “Mahbub ul-qulub” kabi pandnomalarda insonning jamiyatdagi o’rni, turmushdagi kechmishi, kundalik faoliyatidagi harakatlar axloqiy-estetik tizim orqali ifodalanadi.

Mehmondorchilikdagi illatlar quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Huda-behuda kulaverish;

Mehmonga ta'na qilish, dasturxondagi ne'matlar va taomlarni maqtayverish

Mehmondan avval mast bo'lib olish

Mehmonlar oldida xonadon a'zolariga (xotini, farzandlari va xizmatkorini) tanbe' berish, ularni so'kish va haqoratlash. ”

Ochko'zlik qilib, oldidagi narsalarni eb tugatish

Choy va qaxva uchun piyola yoki qahva idishdan tashqari tamaddi uchun likopcha sanchi va picholar

Shu jihatdan ham, mehmon hamda mezbon oldiga etiket quyidagi talablarni qo'yadi:

Mehmon uchun joyni to'g'ri bu – ularni kamroq bezovta qiladigan hamda ular uchun qulay bo'lgan joydir. Ya'na e'tiborli joy uy egasini chap yoki o'ng tomonida ham bo'lishi mumkin.

Uy bekalari stol chekkasida, ba'zi-ba'zida oshxonadan xabar olib kelish uchun chiqishga qulay bo'ladigan joyda o'tiradi.

Uchrashuv tashkilotchisi va uy egasining vazifasi mehmonlarda do'stona munosabat va yaxshi kayfiyatni vujudga keltirishdir.

Stolga o'tirgach gavdani tog'ri tutishga harakat qilmoq lozim. Stulda cho'zilmasdan, bir oz suyangan holda o'tirgan ma'qul.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

Rahbariy adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.:O‘zbekiston, 2014.
2. Ta’lim to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. –T.:O‘zbekiston, 1997.
3. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. – T.:SHarq, 1997.
4. Karimov I.A. Asarlar to‘plami.1-23 jildlar. - Toshkent, “O‘zbekiston”, 1996-2015.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning BMT Ming yillik rivojlanish maqsadlariga bag‘ishlangan Sammiti yalpi majlisidagi nutqi // Xalq so‘zi, 2010 yil 22 sentyabr.
6. Karimov I.A. YUksak ma’naviyat – engilmas kuch. – T.: Ma’naviyat, 2008.
7. Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida.T.: “O‘zbekiston”, 2011– 440 b.
8. Karimov I.A. Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir. – T.: O‘zbekiston, 2015.

Asosiy adabiyotlar

1. Asliddin Boltaev. “Rahbar ma’naviyati”. -Toshkent, “Ma’naviyat”, 2002.
2. Ahmad Muhammad. Hayot saboklari. “Ma’naviy ziyofat yoki sharq odobining nozik qirralari”. - “Muharrir” nashriyoti, - Toshkent, 2009.
3. Ahmad Muhammad. Hayot saboqlari. “Murosa san’ati yoki totuvlikning tamal toshlari”.“Muhar rir” nashriyoti Toshkent. 2009.
4. Deyl Karnegi. Muvaffaqiyat kaliti. O‘z-o‘ziga ishonch hosil qilish va omma oldida so‘zlash san’ati. – Toshkent, “YAngi asr avlodi”, 2009.
5. Deyl Karnegi . Qanday qilib do‘st orttirish va odamlarga ta’sir ko‘rsatish mumkin. A.Usmon tarjimasi. – Namangan, 2007.
6. Muhammadjonova L.A., Obidjanova F.A. Etiket (O‘quv qo‘llanma). – Toshkent, 2014.

7. Muhayyo Yo‘ldosheva. Muvaffaqiyat kaliti. “Etiket”. (Rasmiy muomala madaniyati yaxshi taassurot uyg‘otish usullari, rahbarlik san’ati) – Toshkent, “YAngi asr avlodi”, 2007.

8. T. Xudayshukurov Kasbiy etika va etiket: Ma’ruzalar matni.- Samarqand, 2005.

9. Etiketning oltin kitobi. - Qayta nashr. Toshkent, “YAngi asr avlodi”, 2013. - 424 bet.

Xorijiy adabiyotlar:

1. A.T.Kronman. The Lost Lawyer - Failing Ideals of the Legal Profession, Harvard Uni Press, Cambridge, Massachusetts, 1993.

2. Access to Justice - An Action Plan , Report of the Inquiry by R Sackville, AGPS, 1994.

3. Attorney-General's Department (Cth) Justice Statement , May 1995.

4. Victoria Law Foundation, Job Satisfaction Survey - Interim Report, June 1995 cited D M Dawson, above n 3, at 152.

5. W.H.Rehnquist, Remarks of the Chief Justice, Catholic University School of Law Commencement, 25 May 1996, unpublished at 4.

6. John Maynard Keynes, Essays in Biography, Macmillan, 1933.

7. https://www.aat.org.uk/sites/default/files/assets/AAT_Code_of_Professional_Ethics.pdf.

8. <http://ethics.iit.edu/teaching/professional-ethics>.

9. <http://www.austlii.edu.au/cgi-in/download.cgi/au/cases/sa/SASC/2002/109>>; Hatcher v Police [2006] SASC 332 <<http://www.austlii.edu.au/cgi-bin/download.cgi/au/cases/sa/SASC/2006/332>.

10. Leandro Valente 10 Golden Rules To Professional Ethics In The Workplace. <https://www.linkedin.com/in/leandrovalente>.

11. https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Taylor

12. https://en.wikipedia.org/wiki/Practice_of_law.

13. <https://www.aat.org.uk/prod/s3fs-public/assets/Professional-Conduct-in-Relation-to-Taxation-2017>.

14. Байбурун А.К., Топорков А.Л. У истоков этикета. Ленинград, Наука, 1990.
15. Балаян А.Р., Шабанов А.Ш. Некоторые особенности коммуникативного поведения азербайджанцев// НКСР, с.90.
16. Бгажноков Б.Х. Традиционное и новое в застольном этикете адыгских народов.// СЭ, 1987, № 2, с.89.
17. Викторук Е.Н. Этика: лекции и материалы к семинарским занятиям. Красноярск: Сиб ГТУ, 2001.
18. Волькова Н.Г., Джавахишвили Г.Н. Бытовая культура Грузии XIX -XX веков. Традиции и инновации. – М., 1982, стр. 140.
19. Герберштейн С. Записки о Московии. – М., 1988, с. 217.
20. Гуревич, Павел Семенович. Этика: учебник для студентов вузов / П.С. Гуревич. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 416 с. (Гриф). - Электронная библиотека – Book.ru
21. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика. М.: Высш.шк. 1999. (Гриф).
22. Золотухина - Аболина Е.В. Курс лекций по этике: Ростов н/Дону: «Феникс». 1999.
23. Инал-Ипа Ш.Д. Очерки об абхазском этикете. Сухуми, 1984, стр.99.
24. Кисляков Н.А. Семья и брак таджиков. – М.-Л., 1959, с.80.
25. Кобликов А.С. Юридическая этика: учебник / А.С. Кобликов. – 3-е изд., изм. – М.: Норма; ИНФРА-М, 2012. – 176 с. (Гриф).
26. Кодекс этики и служебного поведения государственных служащих Российской Федерации и муниципальных служащих. – М.: Проспект, 2011. – 11 с. - Электронная библиотека – Book.ru
27. Кондрашов В.А., Чичина Е.А. Этика, Эстетика. Ростов н/Дону: «Феникс», 1998.
28. Лыкошин Н.С. «Хороший тон» на Востоке. – ПГ., 1915, с.132.

29. Маслова Г.С. Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX - начала XX в. – М., 1984, с.200 (Приложение И.И.Шангиной).
30. Матвеев В., Панов А. В мире вежливости.- М.: 1983.
31. Никитич, Людмила Алексеевна. Этика. Курс лекций: учебное пособие для студентов вузов / Л.А. Никитич. – М.: ЮНИТИ-ДАНА,2012. – 392 с. (Гриф) - Электронная библиотека – Book.ru
32. Профессиональная этика и служебный этикет: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Юриспруденция», «Правоохранительная деятельность»/ под ред. В.Я.Кикотя. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. – 559 с. (Гриф) - Электронная библиотека – Book.ru
33. Пюрбеев Г.Ц. Речевой этикет и язык жестов у монголов и калмыков// НКСР, с. 121.
34. Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. – М., 1969, с.155.
35. Салибаев В.Х., Алиев С.Н. Об особенностях коммуникативного поведения таджиков.// НКСР, стр. 130.
36. Семейная обрядность народов Сибири. – М., 1980, стр. 129.
37. Родионов М.А. Характерные черты этикета у ливанцев//Этикет у народов Передней Азии. – М., 1988, с.82.
38. Тайлов Э. Первобытная культура. – М., 1989, с. 465-482.
39. Троицкая А.Л. Некоторые старинные обычаи, обряды о поверья таджиков долины Верхнего Зерафшана// Занятия и быт народов Средней Азии. – Л., 1971, стр. 236.
40. Этика: Хрестоматия / авт. Сост. В.А. Ермаков. – М.: Издательский ЕАОИ, 2010. – 132 с. (Гриф) - Электронная библиотека – Book.ru
41. Флетчер Дж. О государством русском. Спб., 1905, 2-е изд. С.113.
42. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. - Минск. 1999. -. 5 с.

43. Фрейд З. «Психология масс и анализ человеческого «Я». -СПб, Азбука классика. 2008.

44. Юнг К., К.Керени. Душа и миф. Киев-Москва, 1997. -114 б.

45. Юридическая этика: учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальностям «Юриспруденция», «Правоохранительная деятельность» / И.И.Аминов и др. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 239 с. (Гриф).

46. Шевченко Л. Звичаї, звязані з закладами будівлі//Первісие громадянство та його пережитки на Україні. 1926, № 1,2. С. 92.

47. Седакова О.А. Материалы к описанию полесского погребального обряда// Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования. – М., 1983, с.257.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Komilov N. Komil inson haqida to‘rt risola. T. Ma’naviyat. 1997
2. Kaykovus. Qobusnoma. - T., Meros. 1992
3. Xalil J. Donishmand hikmatlari. - T., O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. 2006.
4. Axloq - odobga oid hadis namunalari. - T. Fan. 1990.
5. Usmonov R. Saodatnoma. - T. O‘qituvchi. 1995.
6. Odob bo‘stoni va axloq gulistoni. T. “Fan” 1994

Internet saytlari

1. <http://ziyonet.uz/uzc/library>
2. <http://titli.uz/index.php/uz/axborotresurslari/qollanma.html>
3. <http://titli.uz/index.php/ru/axborotresurslari1/Darsliklar.html>
4. <http://www.mgimo.ru/fileserv>
5. <http://www.etiksite.ru>.
6. <http://www.rags.ru/kaf/fi...>
7. <http://www.ssu.runnet.ru/...>

Elektron manbalar va Internet ma’lumotlari:

1. Richerson and Boyd, "The Evolution of Human Ultra Sociality", In press: I. Eibl-Eibesfeldt and F. Salter, eds. Ideology, Warfare, and Indoctrinability, 1997.
2. Curtis V., "Don't Look, Don't Touch - The Science Behind Revulsion" Oxford, Oxford University Press, 2013.
3. Ho-Ching Wei". "Chinese-Style Conflict Resolution: A Case of Taiwanese Business Immigrants in Australia" (PDF). University of Western Sydney. Retrieved June 2, 2012.

PROFESSIONAL ETIKA VA ETIKET FANI

darsligi